T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

# TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ (2002-2015): KİMLİK VE DIŞ POLİTİKA BAĞLAMINDA KONSTRÜKTİVİST BİR ÇÖZÜMLEME

İLKER ARAL GÜNGÖR
1128229253

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. SİBEL TURAN

EDİRNE 2023

**Tezin Adı:** Türkiye-ABD İlişkileri (2002-2015): Kimlik ve Dış Politika Bağlamında Konstrüktivist Bir Çözümleme

**Hazırlayan:** İlker Aral Güngör

# ÖZET

Türkiye – ABD ilişkilerinin tarihi aynı zamanda Türk Dış Politikasının da tarihi olarak nitelendirilebilir. II. Dünya Savaşı'nın ertesinde 1947 yılında Truman Doktrini ile başlayan siyasi ilişkiler NATO müttefikliği ile güçlendirilmiş, George W. Bush'un başkanlığı döneminde sorgulanmaya başlanmış, 2009'da ABD başkanı olan Barack H. Obama'nın model ortaklık öneren yaklaşımıyla tekrar canlanan iki ülke ilişkilerinde Arap Baharı ile 2010'un ikinci yarısından itibaren tekrar sıkıntılı bir döneme girilmiştir.

Dış faktörlerin dış politika davranışlarına yansıması ancak ulusal düzeydeki toplumsal, siyasal ve kültürel yapılarla etkileşim sonrası mümkün olur. Türkiye ve ABD'nin dış politika davranışlarının şekillenmesinde ulusal düzeydeki gelişmeler en az dış unsurlar kadar etkilidir. Sosyal inşa sürecinde birbirleriyle uyuşmayacak şekilde tanımlanan kimliklerinin yönlendirdiği dış politika davranışlarında görülen dönemsel farklılıklar, iki ülke ilişkilerinin seyrini etkilemektedir.

Devletlerarası ilişkilerin analizinde kültür, kimlik, normlar, kurallar, inançlar, değerler ve fikirler gibi ana akım rasyonalist teorilerin göz ardı ettiği düşünsel faktörlerin dâhil edilmesi gerekli hale gelmiştir. Sadece maddi unsurlarla açıklanamayacak kadar karmaşık olan Türkiye–ABD ilişkilerine, kimliği analizlerinin merkezine koyarak düşünsel faktörlere, sosyal inşa süreçlerine ve değişime vurgu yapan konstrüktivizmin penceresinden bakmak faydalı olacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Türkiye, ABD, Kimlik, Dış Politika, Konstrüktivizm

**Name of the Thesis:** Turkey-USA Relations (2002-2015): A Constructivist Analysis in the Context of Identity and Foreign Policy

**Prepared by:** İlker Aral Güngör

# ABSTRACT

The history of Turkey-U.S. relations can also be described as the history of Turkish Foreign Policy. The political relations started with the Truman Doctrine in 1947, strengthened with the NATO alliance and began to be questioned during the presidency of George W. Bush. The relations were revived with the approach of Barack H. Obama's proposal of model partnership when he became the US president in 2009 and entered a troubled period again in the second half of 2010 with Arab Spring.

The reflection of external factors on foreign policy behavior is only possible when they interact with social, political, and cultural structures at the national level. Developments at the national level are as effective as foreign factors in shaping the foreign policy behaviors of Turkey and the USA. Periodic differences in foreign policy behaviors are caused by identities that are defined in a way that is incompatible with each other in the process of social construction which affects the course of relations between two countries.

In the analysis of international relations, it is necessary to include intellectual factors such as culture, identity, norms, rules, beliefs, values, ideas that are ignored by mainstream rationalist theories. It would be useful to look at Turkey-U.S. relations, which is too complex to be explained solely by material elements, from the perspective of constructivism which emphasizes intellectual factors, social construction processes and change by putting identity at the center of its analysis.

**Key Words:** Turkey, USA, Identity, Foreign Policy, Constructivism.

# ÖNSÖZ

Uzun süreli bir eforun sonucu olan bu çalışma 2002-2015 yılları arasındaki Türkiye-ABD siyasi ilişkilerini analiz etmeyi amaçlamıştır. Yetmiş yıldan fazla bir geçmişi olan Türkiye–ABD ilişkilerini farklı bir perspektiften analiz etmeye çalışmıştır. Çoğunlukla geleneksel ana akım teorileri ile maddi unsurlar üzerinden açıklanmaya çalışılan iki ülke ilişkileri bu çalışmada düşünsel unsurlara vurgu yapan Konstrüktivist yaklaşımla analiz etmiştir. Bu çalışmanın disiplin açısından önemi, George W. Bush ve Barack Obama'nın başkanlık dönemleri ile Türkiye'de 2002 yılından çalışmanın kapsadığı 2015 yılına kadar kesintisiz iktidarda olan AK Parti dönemini içermesinin yanında kimlik ve dış politika arasındaki bağlantıya odaklanarak iki ülke ilişkilerini düşünsel unsurlar üzerinden analiz etmeye çalışmış olmasıdır.

Yazım sürecinde tüm dünyayı etkisi altına alan pandemi başta olmak üzere bir çok zorluklarla karşılaşılmıştır. Bu zorlu dönemde bana daima yol gösteren, sabrını esirgemeyen, çalışmamın sonuçlandırılmasında büyük desteği olan sevgili tez danışmanım Prof. Dr. Sibel Turan'a öncelikle teşekkürlerimi bildiririm. O olmasaydı bu çalışmayı tamamlamam mümkün olmazdı. Tez savunma jürime katılarak bana büyük destek veren değerli hocalarım Doç. Dr. Latif Pınar, Dr. Öğr. Üyesi Emre Kalay, Dr. Öğr. Üyesi Hulusi Ekber Kaya ve Dr. Öğr. Üyesi Sinem Yüksel Çendek'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tez izleme jürilerimde yer alan Prof. Dr. Nergis Özkural Köroğlu, Prof. Dr. Burak Gümüş ve Dr. Öğr. Üyesi Sumru Kaleli'ye katkılarından dolayı minnettarım. Biricik oğlum, hayatımın anlamı, Arhan Güngör'e hiç bitmeyen sevgisi, sabır ve anlayışı için teşekkürlerimi sunarım. Hayat ışığım, koruyucu meleğim, sevgili annem Dr. Evren Güngör'e bana bu güne kadar verdiği karşılıksız sevgi ve destek için minnettarım. Çalışmanın başından beri bana destek olan, her koşulda bana inanan ve bu çalışmayı tamamlayabilmemin en önemli nedeni olan sevgilim, arkadaşım, yol gösterici ışığım, biricik eşim Dr. Öğr. Üyesi Seda Ş. Güngör'e her şeyimi borçlu olduğumu belirtmek isterim. Bu çalışmayı, artık aramızda olmayan, en iyi arkadaşım, öğretmenim, hayatımda örnek aldığım kişi olan sevgili babacığım Av. Orhan Güngör'e adıyorum. Umarım benimle gurur duyuyordur.

# KISALTMALAR

| | |
|---|---|
| AB: | Avrupa Birliği |
| ABD: | Amerika Birleşik Devletleri |
| AK Parti: | Adalet ve Kalkınma Partisi |
| ANAP: | Anavatan Partisi |
| BM: | Birleşmiş Milletler |
| BMM: | Büyük Millet Meclisi |
| BOP: | Büyük Orta Doğu projesi |
| CENTO: | Merkezi Antlaşma Teşkilatı |
| CHP: | Cumhuriyet Halk Partisi |
| CKMP: | Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi |
| DP: | Demokrat Parti |
| DSP: | Demokratik Sol Parti |
| DYP: | Doğru Yol Partisi |
| FKÖ: | Filistin Kurtuluş Örgütü |
| FP: | Fazilet Partisi |
| HP: | Halkçı Parti |
| IKYB: | Irak Kürt Bölgesel Yönetimi |
| IMH: | Irak merkezi Hükümeti |
| IŞİD: | Irak Şam İslam Devleti |
| İKÖ: | İslam Konferansı Örgütü |
| KDP: | Kürdistan Demokrat Partisi |
| KYB: | Kürdistan Yurtseverler Birliği |
| MDP: | Milliyetçi Demokrasi Partisi |
| MG: | Millî Görüş |
| MGK: | Milli Güvenlik Kurulu |
| MHP: | Milliyetçi Hareket Partisi |
| MNP: | Milli Nizam Partisi |
| MSP: | Milli Selamet Partisi |

| | |
|---|---|
| NATO: | Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü |
| ÖSO: | Özgür Suriye Ordusu |
| PKK: | Kürdistan İşçi Partisi |
| PYD: | Demokratik Birlik Partisi |
| PJAK: | Kürdistan Özgür Yaşam Partisi |
| RP: | Refah Partisi |
| SD: | Stratejik Derinlik |
| SEİA: | Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması |
| SP: | Saadet Partisi |
| SSCB: | Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği |
| TBMM: | Türkiye Büyük Millet Meclisi |
| T.C.: | Türkiye Cumhuriyeti |
| TİP: | Türkiye İşçi Partisi |
| TSK: | Türk Silahlı Kuvvetleri |
| Uİ: | Uluslararası İlişkiler |
| YPG: | Halk Koruma Birlikleri |
| YTP: | Yeni Türkiye Partisi |

# İÇİNDEKİLER

**ÖZET** ..... **i**
**ABSTRACT** ..... **ii**
**ÖNSÖZ** ..... **iii**
**KISALTMALAR** ..... **iv**
**İÇİNDEKİLER** ..... **vi**
**GİRİŞ** ..... **1**
**1. TEORİK VE YÖNTEMSEL ÇERÇEVE** ..... **19**
1.1. Teorik Çerçeve ..... 19
1.1.1. Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm ..... 19
1.1.2. Konstrüktivizmde Yapı-Yapan Sorunu ..... 21
1.1.3. Konstrüktivizm ve Kimlik ..... 24
1.1.4. Konstrüktivizmde Kimlik – Dış Politika İlişkisi ..... 27
1.2. Yöntemsel Çerçeve ..... 29
**2. TÜRKİYE'DE KİMLİK VE DIŞ POLİTİKA** ..... **30**
2.1. Türkiye'de Kimlik ..... 30
2.1.1. Osmanlı İmparatorluğu'nun Toplumsal ve Siyasi Yapısı ..... 30
2.1.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Gerileme ve Batı Dünyası ..... 33
2.1.3. Osmanlı Modernleşmesi ..... 37
2.1.4. Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğuşu ..... 52
2.1.5. Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti ..... 61
2.1.6. Atatürk Devrimleri ve Kimlik İnşası ..... 64
2.1.7. Türkiye Cumhuriyeti'nin Devlet Kimliği: Batıcılık ..... 75
2.1.8. II. Dünya Savaşı Sonrası Gelişmeler ..... 76
2.2. Türkiye'de Dış Politika ..... 95
2.2.1. Türk Dış Politikasının Belirleyici Öğeleri ..... 96
2.2.2. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri ..... 102
2.2.3. II. Dünya Savaşı Sonrası Türk Dış Politikası ..... 107
**3. TÜRKİYE – ABD SİYASİ İLİŞKİLERİ (2002-2015)** ..... **126**
3.1. AK Parti ve Kimlik ..... 126

3.2. AK Parti ve Dış Politika ..... 137
3.3. Türkiye'de ABD Karşıtlığı ..... 146
3.4. ABD Kimliği, Dört Dış Politika Geleneği ve Karar Vericiler ..... 151
3.5. George W. Bush ve Barack H. Obama Dış Politikalarının Genel Özellikleri ..... 157
3.6. AK Parti-ABD İlişkilerinde Irak ..... 163
3.7. Arap Baharı ve Sonrası ..... 178
**SONUÇ ..... 193**
**KAYNAKÇA/BİBLİYOGRAFYA ..... 205**

# GİRİŞ

Kökleri Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar uzanan[1] Türkiye–Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ilişkilerinin dönüm noktası siyasi ilişkilerin başladığı 1947 Truman Doktrinidir.[2] Soğuk Savaş'ın başlangıcından günümüze kadar geçen yaklaşık 70 yıl boyunca ABD ile olan ilişkileri Türkiye'nin dış politikasını en fazla meşgul eden konu olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki ilk ilişkiler ekonomik nedenlerle başlatılmıştır.[3] II. Dünya Savaşı'nın ardından, savaşın galiplerinden biri olan ABD'nin, Truman Doktrini ile Ortadoğu'nun başat gücü olan İngiltere'nin bu bölgedeki yerini almaya başlaması ve özellikle 1956 Süveyş Krizi'ni takip eden dönemde de SSCB ile bu konumu paylaşması ilişkilerin seyrini olumlu yönde etkilemiştir. Sahip olduğu stratejik konum ile SSCB'yi çevreleme politikasının ana amacı olan Ortadoğu'nun korunması hususunda büyük önem arz eden Türkiye'nin, NATO müttefikliği ve ortak SSCB tehdidinin de etkisiyle, ABD ile olan ilişkileri zaman zaman bölgesel ve küresel değişimlerden etkilense de, sürekli yükselen bir çizgide devam etmiştir.[4] Soğuk Savaş'ın bitiminde uluslararası sistemde gerçekleşen yapısal değişimin getirdiği belirsizlik, ortak düşmana karşı formüle edilen ortak politika ve stratejilerin Türkiye-ABD ilişkilerindeki belirleyici etkisini ortadan kaldırmış, iki ülke ilişkileri yapısal değişime uğrarken görüş ayrılıkları da belirginleşmiştir.[5] ABD'nin askeri ve siyasi açıdan başat güç olduğu ancak küreselleşmenin de etkisiyle ekonomik ve teknolojik kapasite bakımından çok merkezli bir yapıya evirilen yeni sistemde alt-sistemlerin önemi artmış, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu siyasi ve ekonomik olarak güçlenen bölgesel aktörler etki alanlarını artırarak öncelik almaya başlamışlardır. Bu dönemde Türkiye-ABD ilişkileri, "stratejik ortaklık" ve "güçlendirilmiş ortaklık" gibi tanımlamalarla sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır.[6] Türkiye'nin özellikle Körfez Savaşı'nda oynadığı

[1] Bununla ilgili Bkz. Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara 2000.
[2] Füsun Türkmen, *Türkiye ABD İlişkileri: Kırılgan İttifaktan "Model Ortaklığa",* Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s.15.
[3] Füsun Türkmen, *a.g.e*. s.13.
[4] Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, İmge Kitabevi, Ankara, Mart 2016, s. 21 ve 23.
[5] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Nobel, Ankara 2016, s.491.
[6] Füsun Türkmen, *a.g.e.*, s. 221.

kilit rol ile ABD'nin bölge politikalarında güvenlik açısından önemini koruması, radikal ve revizyonist rejimlere karşı denge unsuru olması ve Orta Doğu ve Orta Asya ülkelerine demokratik siyasi yapısı ile "model ülke" örneği oluşturması bunun en büyük nedenleridir.[7]

11 Eylül 2001 terör saldırıları Türkiye–ABD ilişkilerinde gözlenen ve günümüze kadar devam eden dönemsel farklılaşmaların başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Bu tarihten sonra iki ülke ilişkilerinde güçlü olan tarafların yanında özellikle kimlik ve karşılıklı algılama sorunlarından kaynaklanan kırılgan tarafların da belirgin hale geldiği görülmektedir. [8] 11 Eylül travması ile tehdit ve güvenlik algıları değişen ABD'nin tek taraflı, müttefiklerini dışlayan, uluslararası hukuku göz ardı eden, askeri müdahaleyi meşrulaştırmaya çalışarak eylemlerini terörle mücadele ve demokrasi ihraç etme idealleri uğruna yaptığını savunan, ulusal güvenliği çok fazla önceleyen ve adeta kendisi ile dünya arasındaki ekonomik ve kültürel etkileşimi azaltan dış politikası[9] Türkiye'nin etrafındaki bölgeleri savaş alanına çevirmiş, buna karşılık Türkiye'nin güvenlik algılamalarında ve ABD ile olan ilişkilerine bakışında önemli değişiklikler meydana gelirken Türkiye'deki "Amerikan Karşıtlığı"[10] da en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Türkiye'de 2002 yılında gerçekleşen köklü iktidar değişikliği ile başa gelen ve ABD'nin geçmişte karşılaştığı geleneksel iktidarlardan ideoloji ve kültürel anlamda farklılaşarak daha muhafazakâr bir konumda olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) Türkiye'nin etrafındaki bölgelere ve özellikle Müslüman halkalara karşı ABD tarafından gerçekleştirilen eylemlere ve izlenen politikalara tepki gösteren tutumunun yanında yakın çevresindeki gelişmelere daha fazla müdahil olmayı tercih eden, daha bağımsız ve yumuşak güç unsurlarını benimseyen yeni dış politika yaklaşımının da iki ülke ilişkilerinin farklılaşmasında etkisi bulunmaktadır.[11] 2009 yılının başında göreve gelen Barack Obama,

---

[7] Henry J. Barkey, "The Endless Pursuit: Improving U.S.-Turkish Relations", *The United States and Turkey: Allies in Need*, Morton Abramowitz (Ed.), The Century Foundation Press, New York 2003, s. 209-210.
[8] Füsun Türkmen, *a.g.e.*, s. 13.
[9] Ömer Kurtbağ, *Amerikan Yeni Sağı ve Dış Politikası*, USAK Yayınları, Ankara 2010, s. 275.
[10] Amerikan Karşıtlığının ideolojik boyutu ve tipolojileri için Bkz. Peter Katzenstein-Robert Keohane, "Varieties of Anti-Americanism: A Framework for Analysis", Peter Katzenstein-Robert Keohane (Eds.), *Anti-Americanisms in World Politics*, Cornell University Press, London 2007, s. 9-38.
[11] Nasuh Uslu, *a.g.e.*, s.492-493.

başkanlığının ilk günlerinden itibaren George W. Bush'un tek taraflı, saldırgan ve sert güce dayanan dış politikasını terk ederek, sorunların çözümünde diplomasi ve işbirliğinin ön planda olacağı, çok taraflı, yumuşak güç unsurlarına daha fazla başvuran bir dış politika izleyeceğinin sinyallerini vermiştir. Başkan olduktan sonraki ilk yurt dışı ziyaretini 6 Nisan 2009'da Türkiye'ye gerçekleştirmiştir. Türkiye'ye "model ortaklık" öneren tarihi konuşmasında daha önce stratejik faktörler temelinde inşa edilen ilişkilere kimlik, değerler ve refah olgularını da dâhil ederek ABD'nin Türkiye algısındaki değişimin sinyallerini vermenin yanında iki ülke ilişkilerinin geleceğinin daha sağlam temellere oturması için kimlik ve algısal değişim ve dönüşümlerin de en az stratejik çıkarlar kadar önem arz ettiğine işaret etmiştir.[12] Bu açıklama ile ilişkiler olumlu bir ivme yakalasa da 2010 yılının ikinci yarısından itibaren tekrar bozulmaya başlamış, "çatlak ama dağılmayan bir ittifak"[13] şeklinde günümüze kadar gelinmiştir.

Bu çalışmanın ana problem konusu uluslararası sistemde ve ulusal düzeylerde yaşanan değişim ve dönüşümlerle farklılaştığı ileri sürülen Türkiye–ABD ilişkilerinin 2002-2015 yılları arasındaki döneminin analiz edilmesidir ki, konu çalışmanın analitik yapısı bölümünde ortaya konulan sorular ve hipotez doğrultusunda çözümlenecektir.

Belirtilen problem konusu ile ilişkili olarak çalışmanın amacı, uluslararası sistemde ve ulusal düzeylerde yaşanan değişim ve dönüşümlerin etkisiyle dönemsel farklılıklar gösteren Türkiye–ABD ilişkilerinin 2002-2015 yılları arasındaki dönemini, konstrüktivizmin perspektifinden kimlik–dış politika ilişkisi bağlamında analiz etmektir.

Yazarın bu konuya olan ilgisi esasen Bilkent Üniversitesi'ndeki öğrenim yıllarına dayanmakla birlikte, Bill Clinton'un başkanlık döneminin neredeyse

[12] Füsun Türkmen, *a.g.e.* s.338.
[13] Nasuh Uslu, *a.g.e*. s.543.

tamamını Amerika'da geçirmiş olması da etkili olmuştur. Trakya Üniversitesi'nde başlayan doktora eğitimi sırasında son şeklini almıştır.

## ÇALIŞMANIN ANALİTİK YAPISI

Türkiye – ABD ilişkilerinin tarihi aynı zamanda Türk Dış Politikasının da tarihi olarak nitelendirilebilir. II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde 1947 yılında Truman Doktrini ile başlayan siyasi ilişkiler NATO müttefikliği ile güçlendirilmiş, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra da "genişletilmiş ortaklık" boyutuna yükselmiştir. 11 Eylül 2001 sonrası George W. Bush'un başkanlığı döneminde sorgulanmaya başlanan, 2009'da ABD başkanı olan Barack Obama'nın "model ortaklık" öneren yaklaşımıyla tekrar rayına oturan iki ülke ilişkilerinde 2010'un ikinci yarısından itibaren tekrar çalkantılı bir döneme girilmiştir.

Çalışmanın ana sorunsalı, 70 yıllık bir müttefiklik geçmişine sahip iki ülke arasındaki ilişkilerde dönemsel farklılıklar yaşanmasının neyle ilişkilendirileceğidir. Bu dönemsel farklılaşmalar nasıl mümkün olmuştur? Türkiye-ABD ilişkilerindeki değişimler salt stratejik çıkarlar gibi maddi faktörler doğrultusunda mı analiz edilmelidir? Yoksa kimlik, kültür, norm, inanç, söylem, algı ve anlamlandırmalar gibi düşünsel faktörler mi analizlerin merkezinde olmalıdır? Kimlik ve devletlerin dış politika davranışları arasındaki ilişki nedir? Dış politika davranışı sosyal bir inşa sürecinin ürünü müdür? 2002-2015 yılları arasındaki dönemde kimlik tanımlamalarında değişimler olmuş mudur? Eğer olmuşsa dış politika davranışlarını ve dolayısıyla birbirleriyle olan ilişkilerini nasıl etkilemiştir? Kimlik tanımlarında belirleyici unsurlar nelerdir?

Yukarıdaki sorularla bağlantılı olarak çalışmanın ana hipotezi şu şekildedir: "*2002-2015 yılları arasında Türkiye–ABD ilişkilerinde belirgin hale gelen dönemsel kırılganlıkların nedeni, uluslararası sistemdeki konjonktürel değişimlerin, sistem düzeyinde diğer devletlerle etkileşimin ve ulusal düzeydeki gelişmelerin etkisiyle*

*sosyal bir inşa sürecinde sürekli olarak yeniden tanımlanan iki ülke kimliklerinin birbirleriyle uyumsuzluk göstermesidir."*

Temel hipotezden yola çıkarak şu soruların da yanıt bulması gerekmektedir: Dış politika davranışlarına yön veren objektif nitelikli devlet kimliği ya da sosyal kimlik (kolektif kimlik) ile sübjektif nitelikli ulusal kimlik ya da bileşik kimlik arasında nasıl bir ilişki vardır? Karar alıcıların kimlik tanımlamalarında bu ilişkinin etkisi var mıdır? Devletlerin ikili ilişkilerini kimlik-dış politika bağlamında analiz etmek için konstrüktivizm uygun bir yaklaşım olabilir mi?

Yukarıdaki temel hipotez ve sorular çerçevesinde bu çalışmada aşağıda belirtilen çalışma hipotezleri de sınanacaktır:

*Hipotez 1: Kimliğin sistem düzeyinde ve ulusal düzeyde devamlı bir sosyal inşa sürecinde olmasından dolayı, devletlerin sistem düzeyinde diğer devletlerle özneler arası etkileşimleri sonucu ortaya çıkan objektif unsurlar ile ulusal kimliğin sübjektif unsurları arasında özneler arası etkileşim mevcuttur.*

*Hipotez 2: Devletlerin ikili ilişkilerinin kimlik-dış politika bağlamında kapsamlı bir analizini yapabilmek için kimlik faktörünü analizlerinin merkezine yerleştirerek düşünsel unsurları ön plana çıkaran konstrüktivizm uygun bir yaklaşımdır.*

Dış faktörlerin dış politika davranışlarına yansıması ancak ulusal düzeydeki toplumsal, siyasal ve kültürel yapılarla etkileşim sonrası mümkün olur. ABD ve Türkiye'nin dış politika davranışlarının şekillenmesinde ulusal düzeydeki gelişmeler ya da iç unsurlar da en az dış unsurlar kadar etkilidir. Dünyanın en güçlü devleti olan ABD ile Türkiye gibi bölgesel güç olma yolunda ilerleyen "orta büyüklükte bir devletin"[14] ikili ilişkilerinde, iki ülkenin farklı toplumsal, siyasi ve kültürel yapılara

[14] Orta Büyüklükte Devlet (OBD) kavramı için Bkz. Baskın Oran, "Bir 'Orta Büyüklükte Devlet' Olarak Türkiye: Askeri-Stratejik ve Ekonomik Boyutlar", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş*

sahip oldukları da düşünülürse, dönemsel olarak çalkantılar yaşanması kaçınılmazdır. Sosyal inşa sürecinde birbirleriyle uyuşmayacak şekilde tanımlanan kimliklerinin yönlendirdiği dış politika davranışlarında görülen dönemsel farklılıklar, iki ülke ilişkilerinin seyrini etkilemektedir.

Soğuk Savaş sonrasında uluslararası sistemde meydana gelen yapısal değişiklikler devletlerarası ilişkilerin çıkarlar bağlamında reel politika perspektifiyle analiz edilmesini zorlaştırmıştır. Devletlerarası ilişkilerin analizinde kültür, kimlik, normlar, kurallar, inançlar, değerler ve fikirler gibi ana akım rasyonalist teorilerin göz ardı ettiği düşünsel faktörlerin ve iç siyasi yapıların da analizlere dâhil edilmesi gerekli hale gelmiştir. Uluslararası ilişkilerde devletlerin kimlik ve çıkarlarının sistemin zorlaması ile şekillendiğini savunarak onları verili, sabit ve sosyal ortamdan bağımsız kabul eden ve maddi faktörlere odaklanan ana akım rasyonalist teorilerin, sadece maddi unsurlarla açıklanamayacak kadar karmaşık olan Türkiye–ABD ilişkilerinin analizinde yetersiz kalacaklarını varsayan bu çalışma, kimliği analizlerinin merkezine yerleştirerek düşünsel faktörlere, sosyal inşa süreçlerine ve değişime vurgu yapan, ana akım teorilerde eksik olan sosyal boyutu ortaya çıkaran[15] konstrüktivizm yaklaşımının perspektifini tercih etmiştir. Toparlayacak olursak, bu çalışmanın temel varsayımı, devletlerin dış politika davranışlarının doğru bir analizini yapabilmek için güce dayalı rasyonel yorumlardan çok düşünsel unsurlara ve özellikle bir ülkenin idealler ve değerler sistemi paralelinde gelişerek çıkarlarını dolayısıyla dış politika davranışlarını belirleyen ve sosyal olarak inşa edilen kimlik faktörüne odaklanılmasının ve kimlik oluşumuna etki eden dış süreçlerin yanında iç süreçlerin de analize dâhil edilmesinin gerekli olduğudur. İki ülke ilişkilerini Türkiye'nin penceresinden değerlendirecek bu çalışma aynı zamanda ABD kimliği ve dış politika gelenekleri konularına da kısaca değinmeyi amaçlamaktadır.

---

*Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, 17. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 29-33.

[15] Bkz. Alexander Wendt, *Social Theory of International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.

Bu çalışmanın diğer bir varsayımı, kimlik ve dış politika arasında doğal bir bağ olduğu yönündedir. Bir devletin ne isteyeceği yani çıkarları o devletin kendisini nasıl tanımladığına veya neyi temsil ettiğine bağlı olduğu için kimlikler çıkarların belirleyicisidir. Dış politika davranışları da değişime ve dönüşüme açık olan kimlik tarafından belirlenen çıkarlar doğrultusunda gerçekleşir.

Bu çalışmanın Uluslararası İlişkiler (Uİ) disiplini açısından önemi, yaklaşık yetmiş yıllık bir siyasi geçmişi olan Türkiye–ABD ilişkilerini farklı bir perspektiften analiz etmeye çalışmasındadır. Çoğunlukla geleneksel ana akım teorileri ile maddi unsurlar üzerinden açıklanmaya çalışılan iki ülke ilişkileri bu çalışmada düşünsel unsurlara vurgu yapan konstrüktivist yaklaşımla analiz edilecektir. George W. Bush ve Barack Obama'nın başkanlık dönemleri ile Türkiye'de 2002 yılından günümüze kadar kesintisiz iktidarda olan AK Parti dönemini kapsayan bu çalışma, kimlik ve dış politika arasındaki bağlantıya odaklanarak iki ülke ilişkilerinin sosyal boyutunu ortaya koymaya çalışmasıyla önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın yukarıda ortaya konulan hipotezlerini çözümlemek için aşağıdaki yol haritası izlenecektir:

Sorunsalın ve çalışmanın ana hatlarının ortaya konulduğu giriş bölümünün ardından ikinci bölümde çalışmanın teorik ve yöntemsel çerçevesi üzerinde durulacaktır. Öncelikli olarak çalışmanın teorik dayanağını oluşturan konstrüktivizmin düşünsel geçmişi, sosyal bir kuram olarak Uİ disiplininde kendine yer edinmesi, diğer teoriler arasındaki konumu, niteliği ve temel varsayımları incelendikten sonra kimlik ve dış politika arasındaki ilişkiyi kimliği analizlerinin merkezine koyması ve düşünsel unsurlara odaklanması sebebiyle tercih edilen konstrüktivizmin kimlik ve dış politika yaklaşımına değinilecektir.

İkinci bölümde, devletlerin dış politika davranışlarını şekillendiren çıkarlar üzerinde belirleyici olması dolayısıyla ilişkilerdeki dönemsel farklılıkların nedeni olarak görülen Türkiye'nin kimlik inşa süreçleri çalışmanın asıl odaklandığı 2002-

2015 dönemine kadar incelenecektir. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminde devleti kurtarmak amacıyla gerçekleştirilmeye çalışılan Batılılaşma hareketlerinin sonucu olan "Osmanlı Modernleşmesinin" tetiklediği ve neredeyse imparatorluğun son yüzyılına damgasını vuran Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük siyasi akımları, bu dönemde yaşanan ulusal kimlik tartışmaları; Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden doğan Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan Kemalizm ideolojisi ve bu ideoloji çerçevesinde yaratılan yeni Türk Ulus kimliği, Atatürkçü düşüncenin ana ilkeleri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar etkisini sürdüren Batıcılık devlet kimliği, Soğuk Savaş'ın ertesinde ortaya çıkan kimlik alternatifleri ortaya konulacaktır. İkinci bölümün ikinci kısmı ise Türk Dış Politikasının belirleyici özellikleri ve devlet kimliğinin şekillendirdiği, konjonktüre ve karar alıcılara göre değişen dış politika ilkeleri üzerinde yine Ak Parti dönemine kadar durulacaktır.

Üçüncü bölümün ilk kısmı, konstrüktivizmin kimliğin tarihsel süreçlerde şekillendiği varsayımından hareketle Türkiye–ABD ilişkilerinin tarihsel sürecinin, iki ülke arasındaki siyasal ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilen 1947 Truman Doktrininden AK parti iktidarının başladığı 2002 yılına kadar incelemesine ayrılmıştır. İlerleyen kısımda 2002 yılından günümüze kadar kesintisiz iktidarda kalan ve kendisini *Muhafazakâr Demokrat* olarak konumlandıran AK Parti'nin 2002'den 2015 yılına kadar olan iktidar döneminde kendi siyasi kimliğini ve devlet kimliğini nasıl tanımladığı üzerinde durulacaktır. Bu bölümün sonraki kısmında Ak Parti dış politikasının genel ilkeleri üzerinde durulacak olup sırasıyla baş danışman, dışişleri bakanı ve başbakan olarak döneme damgasını vuran Ahmet Davutoğlu'nun Türk Dış Politikasında yeni bir paradigma olarak görülen "Stratejik Derinlik" kavramı ve etkisi "Komşularla Sıfır Sorun, Vizyon Sahibi ve Tutarlı Dış Politika, Çok Yönlü Dış Politika, Ritmik Diplomasi, Proaktif Dış Politika ilkeleri çerçevesinde ele alınacaktır. Türkiye'deki Amarikan karşıtlığı ile ilgili kısa bir inceleme bir sonraki bölümü oluşturmaktadır. İlerleyen kısımlarda öncelikle Amerikan kimliğinin temelini oluşturan ve ABD dış politikasına doğrudan etki eden "Amerikan İstisnailiği" (American Exceptionalism) kavramı incelenecektir. Bunun yanında tarih boyunca Amerikan kimliğinde içselleşmiş "Jeffersonculuk, Hamiltonculuk, Jacksonculuk ve

Wilsonculuk" yaklaşımları üzerinde durulacaktır. George W. Bush ve Barack H. Obama dönemi dış politikalarının genel hatları da incelenecektir. Üçüncü bölümün altıncı ve yedinci kısımlarında iki ülke ilişkileri bu çalışmanın kapsadığı dönemler içerisinde Irak ve Arap Baharı İsyanları üzerinden konstrüktivizmin perspektifinden incelenecektir. Devletlerin dış politika davranışlarını belirleyen kimlik sistem düzeyinde devletlerarası etkileşimlerden etkilenmektedir. İki yapan konumundaki Türkiye ve ABD'nin birbirleriyle karşılıklı etkileşimleri sonucu meydana getirdikleri sosyal yapı da onların ilişkilerini oluşturmaktadır. Irak ve Arap Baharı konularında izlenen dış politikalarda dönemsel değişikliklerin meydana geldiği, ilişkilerde görülen dönemsel kırılganlığın özellikle bu konularda daha belirginleştiği düşünülmektedir.

Çalışmanın sonuç bölümünde, elde edilen sonuçlar tartışılıp hipotezler ile ilişkilendirildikten sonra problem ile ilgili çıkarımlarda bulunulacaktır.

Bu çalışma 2002 yılından 2015 yılının ilk aylarına kadar olan süreçteki Türkiye–ABD siyasi ilişkilerini kapsayacaktır.

## YAZIN İNCELEMESİ

Türkiye – ABD ilişkileri üzerine yazılan çeşitli telif eser ve derleme kitaplar bulunmaktadır. Türkiye'nin ABD ile olan siyasi ilişkilerini kimlik dış politika ilişkisi üzerinden konstrüktivist yaklaşımla inceleyen çalışmalara ise az rastlanmaktadır. Burada Türkiye-ABD ilişkilerini inceleyen eserlerin yanında Türkiye'nin dış politika davranışlarını inceleyen eserlere de değinilecektir.

Oral Sander'in 1978 yılında doçentlik çalışmasından kitaplaştırdığı "Türk Amerikan İlişkileri 1947–1964"[16] adlı çalışması, iki ülke siyasi ilişkilerini 1947 Truman Doktrininden ilişkilerdeki kırılma anı olan 1964 Johnson Mektubuna kadar bir siyasi tarihçi bakış açısıyla ve objektif şekilde ortaya koyan oldukça başarılı bir eserdir. Çağrı Erhan'ın 2001 yılında doktora tezinden kitaplaştırdığı "Türk Amerikan

[16] Oral Sander, *a.g.e.*

İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri"[17] adlı çalışması iki ülke ilişkilerini 19. Yüzyıldaki temaslardan I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar inceleyerek ilişkilerin pek fazla bilinmeyen dönemine ışık tutması açısından önemlidir. Nasuh Uslu'nun 2000 yılında "Türk Amerikan İlişkileri"[18] adıyla yayınlanan ve daha sonra 2016 yılında "Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri"[19] adıyla güncellenen eseri belki de iki ülke ilişkilerinin tarihi üzerine yazılmış en kapsamlı eser olarak kabul edilebilir. Burcu Bostanoğlu'nun 1999'da yayınlanan "Türkiye–ABD İlişkilerinin Politikası"[20] adlı iki ülke ilişkilerini eleştirel bir bakış açısıyla Kore Savaşı, Körfez Krizi ve Kıbrıs Sorunu örnek olayları üzerinden incelediği eseri, özellikle büyük bir bölümünü oluşturan kuramsal çerçevesi ile Türk Uluslararası İlişkiler çalışmalarındaki eksikliği doldurması açısından önem arz etmektedir. Füsun Türkmen'in 2013 tarihli "Türkiye ABD İlişkileri: Kırılgan İttifaktan Model Ortaklığa"[21] adlı çalışması ise iki ülkenin ilişkileri ile ilgili analizlerde ağırlıklı olarak tercih edilen realist yaklaşımdan uzaklaşmaya çalışarak çıkarlar politikası yerine değerler politikasını da analizlere katması bakımından başarılı bir çalışmadır. Türkiye–ABD ilişkilerinde karşılıklı algıların önemine dikkat çekerek ortak tehditlere ortak stratejiler geliştirme boyutundan devlet dışı aktörlerin katılımı, çok katmanlı diyalog ve paylaşılan ortak değerler üzerinden karşılıklı toplumsal algıların değişip dönüştürüldüğü bir boyuta geçilmesinin gerekliliği üzerinde durmaktadır.

Türk Dış Politikası ile ilgili yazın incelendiğinde dış politika yapımından ziyade ağırlıklı olarak tarihsel gelişim üzerine yoğunlaşıldığı görülmektedir. Mehmet Gönlübol ve arkadaşlarının "Olaylarla Türk Dış Politikası 1919 – 1995"[22], Faruk Sönmezoğlu'nun "İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası"[23], "II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası"[24]ve yine Faruk Sönmezoğlu'nun

[17] Çağrı Erhan, *a.g.e*.
[18] Nasuh Uslu, *Türk Amerikan İlişkileri*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, Ekim 2000.
[19] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak…*
[20] Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2008.
[21] Füsun Türkmen, *a.g.e*.
[22] Mehmet Gönlübol vd, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996.
[23] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırasında ve Arasında Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul 2011.
[24] Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul 2006.

editörlüğünde yayınlanan "Türk Dış Politikasının Analizi"[25] adlı çalışmalar daha çok bilgi verme amaçlı olup yazına önemli katkıları bulunmaktadır.

Türk Dış Politikasının yapımına odaklanan çalışmalar arasında Yücel Bozdağlıoğlu'nun 2003 yılında İngilizce olarak yayınlanan "Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach"[26] adlı çalışması yazında hem kimlik dış politika ilişkisini ele alması hem de konstrüktivizm temeline dayanması ile önemli bir çalışmadır. Öncelikle neorealizmin bir eleştirisi olan eserde Türk Dış Politikasının sağlıklı şekilde analiz edilmesi için dış politika davranışlarına doğrudan etki eden devlet kimliğinin incelenmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır. Devlet davranışlarının çatışma ve iş birliğinden ziyade ilgili aktörlerin sosyal aktörlerin kimliklerinden daha iyi anlaşılabileceğini savunurken, devlet kimliği ve ulusal kimlik arasındaki inşa sürecinin, kültür ve kimlik arasındaki etkileşimin ve devletlerin ben/öteki tanımlamalarının nasıl mümkün olduğunun üzerinde durmaktadır. Hasan Kösebalaban'ın 2011'de İngilizce olarak yayınlanan ve 2014'te Türkçeye çevrilen "Türk Dış Politikası: İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme"[27] adlı çalışması da Türk Dış Politikasını konstrüktivizm perspektifinden ve ideoloji kimlik ilişkisi temelinde analiz ederek ulusal düzeydeki rakip kimlik gruplarının dış politikayı şekillendirme çabalarını tarihsel olarak ortaya koymaktadır. Seküler Milliyetçilik, Seküler Liberalizm, İslami Milliyetçilik ve İslami Liberalizm olarak dört farklı ideolojik grup arasındaki mücadelenin dış politikaya yön verdiğini belirten Kösebalaban, devletlerarası ilişkilerin Wendt'in sistem bazında kurguladığı Hobbesçu (düşman), Lockçu (rakip) ve Kantçı (dost) anarşi kültürleri ile açıklanabileceğini, bu devlet kimliklerinin dış politika davranışlarına yön verebileceğini vurgularken iç siyasetin ya da ulusal kimliğin etkisinin göz ardı edilmesini ise eksiklik olarak nitelemektedir. Erman Akıllı'nın "Türkiye'de Devlet Kimliği ve Dış Politika"[28] adlı çalışması "Batıcılık" devlet kimliği temelinde inşa edilen ve dış politikasını buna göre

[25] Faruk Sönmezoğlu ve diğerleri, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, 3. Basım, Der Yayınları, İstanbul 2004.
[26] Yücel Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*, Routledge, New York 2003.
[27] Hasan Kösebalaban, *Türk Dış Politikası: İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme*, Çeviren: Hüsamettin İnanç, BigBang Yayınları, Ankara 2014.
[28] Erman Akıllı, *Türkiye'de Devlet Kimliği ve Dış Politika*, Nobel, Ankara 2013.

kurgulayan Türkiye'nin, Soğuk Savaş ertesinde değişen uluslararası sistemin yapısı nedeniyle devlet kimliğinde revizyonu gerekli gördüğünü, 1991 – 2003 yılları arasında ortaya çıkan alternatif devlet kimliklerinin hiçbirinin içselleşecek bir etkisinin olmadığını belirtmektedir. AK Parti dış politikasının mimarı Ahmet Davutoğlu'nun "Stratejik Derinlik Doktrini" ile sunulan yeni paradigma doğrultusunda ortaya çıkan ve dış politikaya hâkim olan devlet kimliğinin yumuşak güç kavramı etrafında şekillendiğini ileri sürmektedir. Fulya Ereker'in yayınlanmamış doktora tez çalışması "Dış Politika ve Kimlik: İnşacı Perspektiften Türk Dış Politikasının Analizi"[29] de Türk Dış Politikasını konstrüktivizm perspektifinden ve kimlik dış politika ilişkisi üzerinden analiz etmesi açısından önemlidir. Uluslararası ilişkilerde dış politika analizinde en kapsayıcı yaklaşımın konstrüktivizm olduğunda karar kılan Ereker, Wendt'in sistemik devlet yaklaşımında ulusal düzeydeki dinamikleri göz ardı etmesi nedeniyle eksiklik olduğunu saptayarak dış politika davranışlarını belirleyen devlet kimliğinin ulusal kimlik ile inşa ilişkisi içinde olduğunu vurgulamıştır.

Bu çalışmanın yazarına göre ABD'nin devlet kimliği tarihinden, kültüründen ve deneyimlerinden beslenerek şekillenir. ABD'nin kendisine biçtiği rolü ve hayal ettiği dünya düzenini, dostunu, düşmanını ve çıkarlarını belirleyerek dış politika davranışlarına yön verir. ABD'nin ulusal kimliğinin dış dünya ile ilişkilerinde belirleyici role rahip olduğunu ortaya koyan önemli çalışmalardan biri Michael Hunt'un 1987 tarihli "Ideology and U.S. Foreign Policy"[30] çalışmasıdır. Hunt'a göre inançlar ve değerler Amerikan kimliğinin temelini oluşturur ve bu kimlik aynı zamanda ABD'nin kim olduğunu, neyi temsil ettiğini belirlemesinin yanında dost/düşman tanımlamasını ve dolayısıyla güvenlik algısı ve dış politika davranışlarını etkilemektedir. ABD'nin kuruluş yıllarına dayanan inançlar ve değerler hep varlıklarını sürdürecekler ve değişmeyeceklerdir. Bir tarihçi perspektifi ile konuya yaklaşan Hunt'un ortaya koyduğu fikirler konstrüktivizmin değişim ve dönüşüme yaptığı vurgu ile pek uyuşmasa da dış politikayı güç gibi somut bir kavram yerine

[29] Fulya Ereker, *Dış Politika ve Kimlik: İnşacı Perspektiften Türk Dış Politikasının Analizi,* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2010.
[30] Michael H. Hunt, *Ideology and U.S. Foreign Policy: With a New Afterword by the Author*, Yale University Press, New York 2009.

düşünsel kavramlarla açıklamaya çalışması önem arz etmektedir. David Campbell'in "Writing Security: The United States Foreign Policy and the Politics of Identity"[31] adlı post-yapısalcı çalışması da ABD'nin dış politikasının Amerikan kimliği tarafından şekillendirildiğini belirterek tehdit kavramının sübjektifliğine dikkat çekmekte ve bu nedenle dost/düşman tanımlamalarının objektiflikten uzak bir şekilde sürekli olarak konjonktüre göre değişim gösterdiğini vurgulamaktadır. Amerikan kimliğini oluşturan idealler ve değerlerin kaynağı olan kültürel ve kimliksel unsurlar biz/öteki ayrımına dayanmakta olup Amerikan üstünlüğü ve istisnailiği inançları tarafından körüklenmektedir. Bunun sonucunda Amerikan çıkarlarından çok Amerikan değerlerinin korunması ön plana çıkmaktadır. Henry Nau'nun "At Home Abroad: Identity and Power in American Foreign Policy"[32] adlı çalışması da ABD Dış Politikasının şekillenmesinde kimliğin etkisine vurgu yaparak Amerikan kimliğinin tarihsel süreçlerde hem ulusal düzeyde toplumun kendine özgü inanç, kültür ve değerlerinden hem de diğer devletlerle (Avrupa) ilişkileri sonucunda oluştuğunu belirtmektedir. ABD'nin kendisini ve dışarısını nasıl tanımladığını belirleyen "ideolojik, etnik, dinsel ve doğuştancı" olmak üzere dört kimlik niteliğinden bahseden Nau, dönemsel olarak baskın hale gelen niteliğin dış politika davranışını belirlediğine işaret etmektedir. Bunun yanında Anthony Smith'in ABD'nin uluslaşmasında önemli etkisi olan ve Amerikan kültür ve değerlerinin dünyadaki diğer kültür ve değerlerden üstün olduğu prensibine dayanan "Amerikan Üstünlüğü" düşüncesinin temelini oluşturan "Amerikan İstisnacılığı" inancını çok iyi açıkladığı "National Identity"[33] adlı çalışmasının önemini vurgulamak gereklidir. Bilindiği gibi Amerikan İstisnailiği, Alexis de Tacquiville'in 1835 ve 1840'ta iki cilt olarak yayınladığı şaheseri "Democracy in America" da kullandığı bir kavramdır. Smith'e göre bu kavram, dinsel inançla özgürlük düşüncesini bağdaştırabilen, hoşgörüyü eksik etmeyen, halk egemenliğini, hukuku ve bireysel özgürlükleri benimseyen ve devrim yoluyla bağımsızlığını elde ederek aynı kaderi paylaşan Amerikalıların "seçilmiş özel halk" olma inancına dayanmaktadır. Sahip olduğu sosyal, dinsel ve ekonomik kökler

[31] David Campbell, *Writing Security: The United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1998.
[32] Henry Nau, *At Home Abroad: Identity and Power in American Foreign Policy*, Cornell University Press, Ithaca, 2002.
[33] Anthony D. Smith, *National Identity*, University of Nevada Press, Las Vegas, Reno, 1991.

sayesinde ABD'nin kültürel ve kimliksel kaynaklarının temelini oluşturmaktadır. Bu konuyu oldukça kapsamlı açıklayan diğer bir çalışma da Seymour Martin Lipset tarafından yazılan "American Exceptionalism: A Double Edged Sword"[34]dur. Walter Russell Mead'ın 2001 tarihli çalışması "Special Providence: American Foreign Policy and How It Changed The World"[35], dış politika ve kimlik arasındaki ilişkinin temel taşlarının ortaya çıkması için ülkenin kuruluş yıllarında önemli roller oynayan siyasetçilerin görüşlerinin analiziyle iç ve dış politikayı günümüzde de etkileyen kimlik özelliklerinin tespit edilebileceğini belirtmektedir. Mead tarafından "Jeffersonculuk, Hamiltonculuk, Jacksonculuk ve Wilsonculuk" olarak saptanan bu görüşler ulusal kimlikte içselleşmişler ve ABD'nin hem kendine hem de dünyaya bakışını şekillendirmişlerdir. Dönemsel olarak hangisi öne çıkarsa devlet kimliğini tanımlamakta ve dış politika davranışlarını belirlemektedir. Hamilton'un ekonomik özgürlük gibi maddi çıkarlara odaklanan kapitalist yaklaşımı ve korumacılığı; Jefferson ve Jackson'un halkın özgürlüğünün ve Amerikan değerlerinin korunmasını savunan idealizmlerinin yanında Jefferson'un yalnızcılığına karşılık Jackson'un yayılmacılığı; Wilson'un Amerikan değerleri ve demokrasisini dünyaya yaymayı bir misyon olarak benimseyen görüşleri, ABD'nin dış politikasında görülen değişimleri ve ikilemleri çok iyi açıklamaktadır. Son olarak burada adından söz edilmesi gereken eser Karl K. Schonberg'in "Constructing 21st Century U.S. Foreign Policy: Identity, Ideology and America's World Role in a New Era"[36] adlı çalışmasıdır. ABD dış politikasını konstrüktivizmle analiz eden bu kapsamlı çalışmada Amerikan kimliğinin oluşumu tarihsel süreç içerisinde incelenmiştir. George W. Bush dönemi kimlik, ideoloji ve dış politika ilişkisi üzerinden analiz edilmiş, biz/ötekiler tanımlaması doğrultusunda devlet kimliğinin nasıl tekrar inşa edildiği ortaya konarak George W. Bush dönemine ışık tutulmuştur.

[34] Seymour Martin Lipset, *American Exceptionalism: A Double Edged Sword,* W.W. Norton, New York 1996.
[35] Walter Russell Mead, *Special Providence: American Foreign Policy and How It Changed The World*, A Century Foundation Book, New York 2001.
[36] Karl K. Schonberg, *a.g.e.*

# KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde çalışmanın üzerine kurgulandığı kimlik ve dış politika bağlamında kimlik, ulusal kimlik, devlet kimliği ve dış politika kavramlarının tanımlamalarına yer verilecek olup konstrüktivizmin kimlik ve dış politika nasıl yaklaşımı teorik çerçeve bölümünde ele alınacaktır. Uluslararası ilişkilerde hâkim ana akım kuramlar tarafından göz ardı edilen kimliğin dış politika ile ilişkilendirilmesinde kimliği analizinin merkezine koyan konstrüktivizmin etkisi vardır. Bu çalışmada sözü edilen kimlik devletlerin dış politika davranışlarına yön veren devlet kimliğidir ve ulusal kimlikten ayrılır. Ancak bu çalışma ikisi arasında sürekli olarak bir inşa süreci olduğunu da varsaymaktadır. Bu nedenle öncelikle ulusal kimlik ve devlet kimliği tanımları yapılarak aralarındaki farklar ortaya konulacaktır. İkinci kısım dış politikanın tanımına ayrılmıştır.

Bozdağlıoğlu'na göre, kimlik bir aktörün öteki ile girdiği ilişki sürecinde oluşturduğu benlik duygusu ve kendisini ayırt etmesini sağlayan algılamalarıdır.[37] Çalış'a göre, kimlik kişinin kendisini nasıl gördüğüdür ancak kendi kimliğini tanımlaması için "ötekine" de ihtiyacı vardır. Birey kendine özgü özelliklerinin farkına varırken aynı zamanda kendisinde olmayan özelliklinde farkına vardığı için kimlik ancak ötekinin varlığıyla anlam kazanır. Bireyin kim olduğunu ve ne istediğini bilmesi için kendisini ötekiyle karşılaştırarak tanımlaması gerekir. Bunun yanında bireyin ötekini nasıl algılayıp tanımladığının yanında ötekinin bireyi nasıl algılayıp tanımladığının da önemi vardır[38]. Connolly'e göre kimlik ötekinden ayrı olunan üzerine inşa edilerek farklılıkları ortaya çıkarır[39]. Wendt'in belirttiği gibi, kimlik ben ve öteki arasındaki karşılıklı etkileşimle şekillenir ve kim olduğumuz yalnızca bizim

[37] Yücel Bozdağlıoğlu, *a.g.e.,* s.22.
[38] Şaban H. Çalış, "Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası, in *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik,Demokrasi ve Güvenlik,* Şaban H. Çalış- İhsan D. Dağı ve Ramazan Gözen (Der.), Liberte, Ankara 2001, s. 9-10.
[39] William E. Connolly, *Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına Dair Çözüm Önerileri*, Çeviren: Ferma Lekesizalın, Ayrıntı, 1995, s. 24.

tanımlamamız ile değil ötekinin bizi nasıl tanımladığı ile de yani hem iç hem de dış yapılar tarafından inşa edilir[40].

Toparlamak gerekirse kimlik kavramı öteki ile girdiğimiz ilişki sonucunda kim olduğumuzu algıladığımız ve kendimizi öteki ile karşılaştırarak tanımladığımız prensibine dayanır. Bu noktada yapılması gereken ulusal kimlik ve devlet kimliği ayrımını ortaya koymaktır. Akıllı'ya göre ulusal kimlik beşerî ve kültürel bir yapıya sahip olup bir ülkenin ırk, kültür, gelenek ve dil gibi ortak değerlerini işaret eder.[41] Ereker'e göre bir ulusa ait olmayı ifade eden toplumsal bir kavramsallaştırmadır.[42] Smith'e göre ortak dil, din, coğrafya gibi objektif temellere dayanabileceği gibi kolektif hafıza ve ortak kültür gibi sübjektif temellere de dayanabilir ve ancak bunun sonucunda insan toplulukları ulus halini alır[43]. Ancak gerçek anlamda insan topluluklarının ulus olma farkındalığına erişmeleri için dış dünya ile etkileşime girerek kendi farklılıklarını ötekinin varlığı ile anlamaları gerekir.[44] Ulusların kendine özgü mirasını meydana getiren değer, sembol, gelenek, mit ve hatıraların sürdürülmesi, sürekli tekrarlanması ve bireylerin kendilerini bu mirasla tanımlamaları[45] olarak ulusal kimlik, milliyetçilik ideolojisi ile bağlantılıdır. Milliyetçiliğin merkezinde ulus kavramı yer almakta ve bu ulus, milliyetçilik tarafından apriori olarak varsayılmış bir kimlik tipi olarak açıklanabilmektedir[46]. Ulusal kimlik ortak dil, din, coğrafi konum gibi objektif ve aynı zamanda kolektif hafıza, kültürel pratikler ve ortak atalar miti gibi sübjektif unsurlara dayandırılabilir. Farklı ulus tanımlamaları, ulusal kimliğin unsurları konusunda da bazı farklılaşmalar yaratabilmektedir. Smith'e göre yukarıda sayılanlar yanında ortak yasal hak ve yükümlülükler de ulusal kimliğin bir unsuru olarak alınmalıdır[47].

---

[40] Alexander Wendt, *Social Theory…,* s. 224.
[41] Erman Akıllı, *a.g.e.*, s. 40-41.
[42] Fulya Ereker, *a.g.e*, s.60.
[43] Anthony D. Smith, *National Identity…*, s.14.
[44] Ilya Prizel, *National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine*, Cambridge University Press, Cambridge 1998, s. 16.
[45] Anthony D. Smith, "*The Sacred Dimension of Nationalism*", Millenium: Journal of International Studies, Cilt 29 (3), 2000, s. 796.
[46] Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim, İstanbul 1999, s. 147.
[47] Anthony D. Smith, *National Identity…*, s. 24.

Daha çok siyaset biliminin konusu olan ulusal kimliğin yanında devlet kimliği kavramı, kimlik kavramının uluslararası ilişkilere aktarımı ile ortaya çıkmış olup devletlerin devlet olarak tanımlanması ile ilgilidir. Uluslararası ortamda devletin tekliği ve farklılığını temsil etmenin yanında onun ne olduğunu ve neyi temsil ettiğini göstermektedir. Ulusal kimlik ve devlet kimliği anlam bakımından büyük oranda kesişmekte ve birbirlerini karşılıklı olarak inşa etmektedirler. Ulusal kimliğin genel karakteristiği bir topluluğu başka uluslarla ilişkilendiren unsurları içermesi ve iç ile ilişkili olması iken devlet kimliği dışa/ötekiye karşı ulusal topluluğun "biz" duygusunu korumasında rol oynamasıdır[48]. Ulusal kimlik tarihsel, kültürel ve toplumsal unsurlar içeren öznel bir kavram olarak devlet kimliğini içsel olarak belirlerken devlet kimliği nesnel bir kavram olarak bir devletin siyasal karakterini ortay koymaktadır[49]. Akıllı'ya göre devlet kimliği, ülkenin siyasi rejimi ve ideolojisi ile bağlantılı olarak hem dış politika davranışlarına yön veren hem de uluslararası konjonktüre göre yeniden tanımlanarak değişebilen kimliktir[50]. Çalış'ın belirttiği gibi devlet kimliği devletin kendini tanımladığı ilkeler, eylemler, düşünceler, geleneksel kalıplar, ortak normlar ve kurallardan meydana gelen objektif temellere dayanarak sübjektif nitelikli ulusal kimlikte ayrılır.[51] Devlet kimliği bir devletin siyasal rejimi ile yakından ilişkili olup sözü edilen devletin varlığını sürdürmek ve meşrulaştırmak için kendine uygun görüp benimsediği ilke ve davranış kalıplarının belirlediği siyasal rejimin karakter ve eğilimleri devlet kimliğini oluşturmakta, devlet kimliği de iç ve dış politikanın izleyeceği yönü belirlemektedir[52].

İnat ve Balcı'ya göre tüm dış politika tanımlarındaki ortak özellik "dış" kelimesine yapılan vurgudur. Tarih boyunca bir aktörün diğer aktörlerle olan ilişkisini ifade eder[53]. Sönmezoğlu'na göre yaygın olarak yapılan dış politika tanımına sadece devletler dâhil edilmekte ve devletlerin diğer devletlere karşı tutum ve davranışları

---

[48] Fulya Ereker, *a.g.e*. s. 60
[49] Mehmet Seyfettin Erol ve Emre Ozan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Ertan Efegil ve Mehmet Seyfettin Erol (eds), Barış Kitap, Ankara 2012, s. 245.
[50] Erman Akıllı, *a.g.e*., ss. 40-41.
[51] Şaban Çalış, *a.g.m*. s. 11-12.
[52] Mehmet Seyfettin Erol ve Emre Ozan, *a.g.m*., s. 245-246.
[53] Kemal İnat ve Ali Balcı, "Dış Politika: Teorik Perspektifler", *Uluslararası Politikayı Anlamak: 'Ulus-Devlet'ten Küreselleşmeye*, Derleyen: Zeynep Dağı, Alfa, İstanbul 2007, s. 215.

ifade edilmektedir[54]. Modelski'nin klasik tanımına göre bir devletin dış politika davranışlarında bulunmasının nedeni diğer devletlerin davranışlarını etkilemek veya kendi davranışlarını uluslararası ortamla uyumlu hale getirmektir.[55] Uİ disiplini söz konusu olduğunda ise İnat ve Balcı'ya göre genel geçer bir tanımlamadan ziyade Uİ disiplini içerisinde kendine yer bulan yaklaşımların farklı tanımlamaları göze çarpmakta ve anlam karmaşasına yol açmaktadır[56]. Örneğin; uluslararası ilişkileri devletlerin güç ve çıkar mücadelesi üzerinden açıklayan realistler dış politika davranışlarını devletin çıkarını artırmak için diğer devletlere yönelik politikalar geliştirmekle açıklarken,[57] çoğulcu gelenek dünya barışını sağlamak adına devletlerarası işbirliği ile açıklamıştır[58]. Rosenau, artık klasikleşen üçlü dış politika kavramlaştırmasında "yönelimler olarak dış politika, yükümlülükler ve eylem planı olarak dış politika ve davranış biçimi olarak dış politika" kavramlarını ortaya koymuştur. Buna göre yönelimler, dış politikanın çıkış noktasını, yani bir devletin diğer devletlerle olan ilişkilerini etkileyen kendi toplumunun geçmiş yaşanmışlıklarla oluşmuş tarihi hafızası ve geleneklerini temel alan genel ilkeler ve prensipleri işaret eder. Ulaşılması istenen hedefler için stratejiler üretilmesi olarak yorumlanabilecek yükümlülükler ve eylem planının yanında davranış biçimi olarak dış politika ise uygulama boyutunu ifade eder[59]. Tayfur'a göre uluslararası sistem içerisinde yer alan devletlerin diğer devletlere karşı izledikleri siyaset ve davranışlar olarak tanımlanabilecek dış politika farklı düzeylerde incelenebildiği gibi çok disiplinli araştırmalarla da analiz edilebilir[60]. Erişen'e göre de hem çok faktörlüdür hem de çok düzeyli dinamiklerle gerçekleşen bir niteliğe sahiptir[61].

---

[54] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 5. Baskı, Der Yayınları, İstanbul 2012, s. 255.
[55] George Modelski, *A Theory of Foreign Policy,* Pall Mall Press, London, 1962, s. 6.
[56] Kemal İnat ve Ali Balcı, *a.g.m.,* ss.216-217.
[57] Özgün Erler Bayır ve Faruk Sönmezoğlu, "Dış Politika Analizinde Temel Öğeler", *Dış Politika: Karşılaştırmalı Bir Bakış*, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu ve Özgün Erler Bayır, Der Yayınları, İstanbul 2014, s. 6.
[58] Kemal İnat ve Ali Balcı, *a.g.m.,* s.225.
[59] James Rosenau, "The Study of Foreign Policy", *World Politics: An Introduction,* James Rosenau ve diğerleri (Eds.), The Free Press, New York 1976, s. 16-17.
[60] M. Fatih Tayfur, "Dış Politika", *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, Derleyen: Atilla Eralp, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 73.
[61] Cengiz Erişen, "Dış Politika Analizi", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Derleyen: Şaban Kardaş – Ali Balcı, 2. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2014, s. 356.

# 1. TEORİK VE YÖNTEMSEL ÇERÇEVE

## 1.1. Teorik Çerçeve

Çalışmanın teorik çerçevesini konstrüktivizm oluşturmaktadır. Sadece maddi unsurlarla açıklanamayacak kadar karmaşık olan Türkiye–ABD ilişkilerinin analizinde kimliği analizlerinin merkezine yerleştirerek düşünsel faktörlere, sosyal inşa süreçlerine ve değişime vurgu yapan, ana akım teorilerde eksik olan sosyal boyutu ortaya çıkaran konstrüktivizm yaklaşımının perspektifi tercih edilmiştir.

### 1.1.1. Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm

Uluslararası İlişkiler (Uİ) disiplini I. Dünya Savaşı sonrası devletlerarasında barışı sağlamak ve çatışmaları önlemek için yapılan çalışmaların ürünüdür. Bu nedenle diğer disiplinlerden daha kısa bir geçmişe sahiptir. Disiplinin kendi ayakları üzerinde durması ve kendisini kabul ettirmesi zaman içerisinde farklı teorilerin ortaya çıkmasıyla gerçekleştirmiştir. Uİ'nin önde gelen teorisi neorealizm bireyi önceleyen materyalist bir karaktere sahip olup Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu dünyasının güç dengesini açıklamakta oldukça başarılı olmuş olsa da Soğuk Savaş'ın aniden ve çatışmasız sona ermesini öngörememiş, yeni düzenin belirsiz ve farklı tehditlerle dolu yapısını kavramakta yetersiz kalmıştır. Uİ'deki dönüşüm 1980'li yıllarla başlamış olup bu dönemdeki geniş kapsamlı Dördüncü büyük tartışma[62] sırasında kendisini eleştirel ya da post pozitivist teoriler yanında ve pozitivist ana akım teorilerinin karşısında konumlandıran konstrüktivizm kısa sürede disiplinin içerisinde kendisine yer edinmiş ve popülerlik kazanmıştır. Konstrüktivizm Uİ disiplini içerisindeki babası Nicholas Onuf[63] olsa da yaklaşımın en ünlü temsilcisi Alexander Wendt'tir.

---

[62] Uİ'deki "Büyük Tartışmalar" ile ilgili Bkz. Faruk Yalvaç, "Uluslararası İlişkilerde Teori Kavramı ve Temel Teorik Tartışmalar", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Derleyen: Ramazan Gözen, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 31-65.

[63] Nicholas Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, University of South Carolina Press, Columbia 1989.

Konstrüktivizmi daha iyi kavrayabilmek için öncelikle pozitivizm–post pozitivizm tartışmasının ne olduğunun iyi anlaşılması gerekmektedir. Hollis ve Smith'e[64] göre, pozitivizm-post pozitivizm tartışması aslında sosyal bilimler felsefesinin en geleneksel yaklaşımlarından olan "açıklama ve anlamlandırma" arasındadır. Pozitivist yaklaşımla ya da rasyonalist ana akım teorilerle ilişkilendirilen açıklama araştırmacının kendisini özneden tamamen soyutladığı dışsal bir yaklaşımdır. Doğa bilimlerinin yöntemlerini tercih eder ve sosyal bilimlerin de bu yöntemlerle açıklanabileceğini savunarak nedensel mekanizmalar, sosyal kurallar ve genellemeler yaratmaya çalışır. Bir olayın açıklanması için buna neden olan başka bir olaya başvurulmalıdır. Olaylar doğa kanunları tarafından yönlendirildiğine göre benzer şartlar altında gerçekleşmiş başka bir olay diğer bir olayın açıklanmasında referans olabilir. Bunun yanında post pozitivizm ile ilişkilendirilen anlamlandırma ya da anlama ise içsel bir yaklaşım olup aktörlerin benimsediği inançlar, fikirler, anlamlar, gerekçeler, yani pozitivistlerin ya da açıklayıcı teorilerin dışarıda bıraktığı entelektüel aktivitelerin önemine vurgu yapar ve sosyal olayların doğa bilimlerinin yöntemleri ile açıklanamayacak kadar karmaşık olduğunu savunur. Konstrüktivizm sosyal bilimlerle yakın ilişki içerisinde olan ve Uİ'ye yabancı bir yaklaşımdır[65]. Konstrüktivizmin hipotezleri yoktur[66]. Teori olmayan konstrüktivizm aslında bir yaklaşım[67] ya da bir yöntem[68] olarak tanımlanabilir. Konstrüktivizmin en öne çıkan özelliği ana akım materyalist teorilerin analizlerine dahil etmediği sosyal boyuta odaklanmasıdır[69]. Konstrüktivizmin en tanınan temsilcisi olan Alexander Wendt'in eleştirel ve post pozitivist ontoloji ve pozitivist epistemolojiyi benimsemesiyle ön plana çıkan bir yaklaşım olan konstrüktivizm kendisini zamanla iki teori grubunun tam

---

[64] Martin Hollis-Steve Smith, *Explaining and Understanding in International Relations*, Clarendon Press, Oxford 1990, s. 1-4.
[65] John Gerrard Ruggie, *Constructing World Polity: Essays on International Institutionalization*, Routladge, London, New York 1998, s. 34.
[66] Michael Barnett, Aynı yer; Emanuel Adler, "Seazing the Middle Ground: Constructivism in World Politics", *European Journal of International Relations*, Cilt 3, No. 3, 1997, s. 323.
[67] Michael Barnett, *a.g.e.*, s.164; Joshua S. Goldstein- Jon C. Pevehouse, *Uluslararası İlişkiler*, Çeviren: Haluk Özdemir, BB101, Ankara, s. 146.
[68] Jeffrey T. Checkel, "The Constructivist Turn' in International Relations Theory, *World Politics*, Cilt 50, No. 2, 1998, s. 325.
[69] K. M. Fierke, "Constructivism", *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, Tim Dunne, Milja Kurki and Steve Smith (Eds.), 3rd Edition, Oxford University Press, Oxford, 2013, s.189.

ortasında konumlandırarak disipline kendisini kabul ettirmiştir[70]. Örneğin Walt, konstrüktivizmi Uİ'nin iki ana akım teorisinin yanında konumlandırarak maddi unsurlardan ziyade düşünsel unsurlara odaklanan konstrüktivizmin disiplin içerisindeki önemini vurgulamıştır[71]. Konstrüktivizmin içerisinde çeşitli yaklaşımlar bulunmakta olup hepsinin temel varsayımlar üzerinde hemfikir oldukları görülmektedir.[72] Konstrüktivist yaklaşımların farklılıklarını ortaya koyan sınıflandırmalar arasında en bilineni Ruggie'nin sınıflandırmasıdır.[73] Buna göre "neoklasik" grupta, Onuf, Kratochwil, Adler, Katzenstein yer alır. İkinci grup ise "postmodernist" gruptur. Foucault'dan etkilenen bu grupta Campbell ve Walker bulunmaktadır. Bu iki grubun tam ortasında ise Wendt'in başını çektiği "tabiatçı" grup yer almaktadır.

### 1.1.2. Konstrüktivizmde Yapı-Yapan Sorunu

Uİ'deki yapı-yapan tartışması ontolojik anlamda bu unsurlardan hangisine öncelik verileceği konusunda yoğunlaşmaktadır. Uİ'nin başat teorisi realizmde insan, doğası gereği, kötü, bencil, çıkarcı, iktidar ve güç elde etme hırsı içerisinde olup, tek amacı varlığını korumak ve sürdürmektir. Politikanın kaynağı insan doğasının ürünü objektif kanunlar olduğu için, insanlar tarafından oluşturulan ve yönlendirilen uluslararası politikanın temel aktörleri devletler de doğaları gereği aynı özellikleri göstererek sürekli güç peşinde koşarlar. Politikanın odak noktası güç terimi ile ifade edilen çıkar kavramıdır ve aslında uluslararası ilişkiler devletlerarası bir güç mücadelesidir[74]. Devlet yekpare ya da bütüncüldür ve söz konusu bekası olunca, devletlerin dış politika davranışlarını belirleyen kendi iç çevrelerinde meydana gelen olaylar olmayıp birbirleri arasındaki etkileşimdir ve devletler dış etkilere bilardo

---

[70] Emanuel Adler, *a.g.m.*, s. 323; Jeffrey T. Checkel, *a.g.m.*,s. 327; Ted Hopf, "The Promise of Constructivism in International Theory", *International Security*, Cilt 23, No. 1, 1998, s.199; Alexander Wendt, *Social Theory*…,s. 39.

[71] Stephen Walt, "International Relations: One World, Many Theories", *Foreign Policy*, No.110, 1998, s. 38-41.

[72] Kader Özlem, *a.g.m.*, s. 25.

[73] John Gerrard Ruggie, "*What Makes the World*…, s. 881.

[74]Deniz Ülke Arıboğan, *Uluslararası İlişkiler Düşüncesi: Tarihsel Gelişim*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 205.

topları gibi çarpışmak suretiyle bir bütün olarak en rasyonel karşılığı vereceklerdir[75]. Başka bir ifadeyle, bütüncül aktör olarak varsayılan devletlerin kendi iç farklılıkları, dış dünyaya karşı hükümetlerin tek bir ağızdan konuşmasına olanak sağlayacak şekilde çözümlendiği için dünyaya karşı yekpare olarak kabul edilirler[76]. Realizmin pozitivist tarzda bir teori şeklini alması Kenneth Waltz'ın neorealizmi ile gerçekleşmiştir. Klasik realizmin de içinde bulunduğu, sistemi aktör davranışları ya da karakterleri üzerinden düşünen, içten dışa, indirgemeci teorilerin devlet üstü düzeydeki davranışları açıklayamayacağını belirten Waltz, sistemi oluşturan birimlerdense sistemin kendisine odaklanarak devlet davranışlarını sistemin yapısıyla, dıştan içe, açıklamıştır. Bir siyasal sistemin yapısı; içindeki birimlerin hiyerarşisine, işlevsel özelliklerine ve aralarındaki kapasite dağılımına göre analiz edilebilir. Buna göre, uluslararası sistemde iç politikadaki gibi üst bir otorite olmadığı için sistem hiyerarşik değil, anarşiktir. Anarşik uluslararası sistemde devletler egemen eşit ve tek başlarına olup, güçlerini kendi imkânları ile dengelemek zorunda oldukları için işlevsel olarak aynıdırlar. Rasyonel ve egoist aktörler olarak hayatta kalmak için ulusal çıkarları doğrultusunda güç mücadelesine giren devletler arasındaki eşitliği bozan unsur, farklı kapasite ve kabiliyetlere sahip olmalarıdır. Devletleri güç rekabetine zorlayan asıl neden uluslararası sistemin anarşik yapısı olup, devletlerin farklı iç siyasi yapılarının önemi yoktur.[77] Kendi kendine yardım prensibi ve güvenlik ikilemi, mutlak kazançtansa göreceli kazanca yönelen devletleri güç dengesi oluşturmaya zorlarken, göreceli olarak güçlenen devlete karşı güç dengesi kendiliğinden oluşan doğal bir durumdur.[78] Buna göre, uluslararası ilişkilerin yapanları olarak devletlerin içsel alanında hiyerarşi hâkim olup anarşinin hâkim olduğu uluslararası alandan farklılığı belirtilmekte, uluslararası ilişkiler açısından önemli olanın dışsal alanda bulunacağı

[75] İlhan Uzgel, *Ulusal Çıkar ve Dış Politika*, İmge Kitabevi, Ankara 2004, s. 19.
[76]Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerin 'Gerçekçi' Teorisi: Kökeni, Kapsamı ve Kritiği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1 (1), Bahar 2004, s. 40.
[77] Bkz. Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading 1979.
[78] Tim Dunne, Brian C. Schmidt, "Realism", John Bayliss, Steve Smith, Patricia Owens (ed.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations (5'th Ed.),* Oxford University Press, Oxford 2011, s. 91-92.

çıkarımıyla, 'iç' dikkate alınmamakta ve birimler yapı karşısında etkisiz olarak varsayılmaktadır[79].

Konstrüktivizmin pozitivist teorilerle uyuşamadığı en önemli konu onların materyalist ve bireyi önceleyen ontolojileridir[80]. Konstrüktivizme göre toplum ve siyasi dünya düşünsel faktörler olmadan bir şey ifade etmeyeceklerdir. Maddi faktörler sadece düşünsel faktörler sayesinde ya da diğer bir ifadeyle insan bilincinin algılamalarıyla anlam kazanacaklardır. Bu nedenle konstrüktivizm fiziksel unsurlar yerine düşünsel unsurlara odaklanmış ve analizlerinin merkezine almıştır[81]. Bu nedenle devletler de etraflarındaki sosyal ortamdan ayrı düşünülemezler. Devlet davranışlarının şekillenmesinde düşünsel faktörlerin en az maddi faktörler kadar önemi vardır[82]. Wendt, kendi yaklaşımını yapısal idealizm olarak tanımlamış ve sosyal yapıların düşünsel yapılar tarafından inşa edildiğini savunmuştur. Wendt'e göre rasyonalistlerin iddia ettikleri gibi kimlikler ve çıkarlar verili değil düşünsel faktörler tarafından meydana getirilmişlerdir[83]. Wendt'in yapı-yapan sorununa bu şekilde yaklaşmasında Anthony Giddens'in "yapılandırma teorisinin"[84] etkisi vardır[85]. Kenneth Waltz'in devlet davranışlarını materyalist bir tanımlamayla güç dağılımı üzerinden okumasına karşı Wendt sistemin (yapı) ve devletlerin (yapan) birbirlerini karşılıklı olarak yapılandırdıklarını ifade etmekte devlet davranışlarının sadece sistemin zorlamasıyla şekillendiğini reddetmektedir[86]. Buna göre, ulusal çıkarlar ve kimlik verili olmakta, nereden kaynaklandıkları sorusunun sorulmaması nedeniyle bu çıkarlar peşinde koşan devletler de verili almak alınmaktadır. Sonuç olarak yapana odaklanarak dış politikayı yapan açısından açıklayan bireyci bir yaklaşım olan

---

[79] Fulya Ereker, *a.g.e.*, s. 13.
[80] Jeffrey T. Checkel, *a.g.m.*, s.327; John Gerrard Ruggie, *a.g.e.*, s.33.
[81] Robert Jackson – Georg Sorensen, *a.g.e.*, s. 211-212.
[82] Christian Reus-Smith, "Constructivism", *Theories of International Relations*, Third Edition, Scott Burchill… [et al.], Palgrave Macmillan, New York 2005, s.196.
[83] Nilüfer Karacasulu, *a.g.e.*, s.114.
[84] Alexander Wendt, "The Agent-Structure Problem in International Relations Theory", *International Organization*, Cilt 41, No. 3, 1987, s. 350.
[85] Giddens'e göre sosyal değişim ve kurumlar, yapan ve yapının birbirlerine üstünlük sağlamaktan ziyade eşit düzeyde kavramsallaştırılmasıyla açıklanmalıdır. Bkz. Anthony Giddens, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Polity Press, Cambridge 1984, s. 162-163.
[86] Alexander Wendt, *The Agent-Structure*…, s. 360.

realizmin yapan konusunda herhangi bir açıklama getirebilecek kabiliyeti de bulunmamaktadır[87].

Wendt'e göre yapı ve yapanın arasında ontolojik bir eşitlik olduğundan birbirlerini karşılıklı olarak inşa ederler. Sözü edilen bu inşa özneler arasıdır[88]. Bu inşa sürecinde hem maddi özellikler hem de düşünsel unsurlar yer almakta olup maddi unsurlara anlam kazandıran da düşünsel unsurlardır[89]. Bu inşa sürecinde yapının ya da sistemin yapanları ya da devletleri sınırlandırdığı ve onların kimlik ve çıkarlarını şekillendirdiği gerçektir[90] ancak kimlik ve çıkarlar verili olmayıp özneler arası sosyal etkileşim ile değişirler[91]. Bu sosyal etkileşim sürecinde yapının kendisi de değişir ve dönüşüme uğrar[92].

### 1.1.3. Konstrüktivizm ve Kimlik

Konstrüktivizmin öne sürdüğü gibi kimlikler verili ya da sistem tarafından zorlanmış değildirler[93]. Kimliklerin oluşumunda hem maddi hem de düşünsel unsurların etkisi bulunmakta olup devletlerin davranışları da özneler arası gerçekleşir[94]. Wendt'in belirttiği gibi çıkarları belirleyen kimlikler olup neyi istediğimiz ya da neyi temsil ettiğimiz kim olduğumuza yani kimliğimiz tarafından belirlenir.[95] Wendt'e kimliğin ben/öteki kavramlaştırmasına dayandığını yapanın kendi kimliğini benimsemesi ve içselleştirmesi için yapanların ya da ötekinin varlığına ihtiyaç duyduğunu belirtmekte, kimliğin ancak ötekinin kabulüyle geçerlilik kazanacağını ifade etmektedir[96].

---

[87] Fulya Ereker, *a.g.e.,* s. 13.
[88] Öznelerarası ile anlatılmak istenen kolektif paylaşımdır.
[89] Alexander Wendt, *Social Theory*…, s. 136.
[90] Nilüfer Karacasulu, *a.g.e.,* s.114.
[91] Richard Price- Christian Reus-Smith, "Dangerous Liasions? Critical International Theory and Constructivism", *European Journal of International Relations*, Cilt 4, No. 3, 1998, s. 265.
[92] Nilüfer Karacasulu, *a.g.e.* s.118; K. M. Fierke, *a.g.e.,* s.188-189.
[93] Yücel Bozdağlıoğlu, *a.g.m.,* s.152.
[94] Emanuel Adler, *a.g.m.*, ss.322-323; Michael Barnett, *a.g.e.*, s. 156; John Gerrard Ruggie, *a.g.e.* s.33.
[95] Alexander Wendt, "Anarchy is What States Make of It", *International Organization*, Cilt 46, No. 2, 1992, s.398.
[96] Alexander Wendt, *Social Theory*…, s. 224.

Bunun yanında Wendt devletlerle insanları özdeşleştirmekte devletlerin de insanlarla aynı özellikleri taşımakta olduğunu belirtmektedir. Wendt'e göre devletlerin de aynı insanlar gibi kimlik, istek ve amaçları bulunmakta olup[97] insan özelliklerine sahip olan devletler ne istediklerine karar verebilmek için öncelikle kim olduklarını bilmelidirler[98]. Kim olduğunu belirleyen devlet kendi isteklerini ve hedeflerini şekillendirmeye başlar ve böylece çıkarlarını belirler[99]. Wendt insan özellikleri taşıyan devletleri dört farklı kimliğe ayırmıştır. Bunlar: "Bileşik, Tip, Rol ve Kolektif" kimlikler olup Wendt'in analizlerine dahil ettiği kimlikler sosyal kimlikler olarak tanımladığı ve öteki ile etkileşim sonucu ortaya çıkan kolektif kimlik ve rol kimliktir[100]. Sistemik bir yaklaşım ortaya koyan Wendt'in uluslararası etkileşimin inşa edici rolüne odaklanarak devletin içsel özelliklerini yansıtan bileşik kimliği (ulusal kimlik) göz ardı etmesini Reus-Smith konstrüktivizmin belli sınırlar içerisine hapsolup kısıtlanmış[101] olarak değerlendirirken, Hopf,[102] kimlik yapısına etki eden sistemik unsurların yanında iç faktörlerin de üzerinde durulması gerektiğini belirtmiştir. Weldes[103] bileşik ya da ulusal kimliğin devletlerin sistem düzeyindeki etkileşimlerinden önceki ilk kaynak olduğu üzerinde durmuştur. Her devletin kimliği, temelde, içerideki kimlik yaratma pratiklerinin bir ürünüdür. Kimlik yaratma pratikleri devletlerin uluslaşma süreçleriyle, yani hem yeni bir devletin siyasal varlık olarak kuruluşu, hem de bir (ulusal) kimliğe sahip olma duygusunu yaratma süreçleriyle ilgilidir[104]. Bu süreçlerde kolektif hafıza çok önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü kimlik, kolektif hafızayı oluşturan sembol, mit, inanç, alışkanlık, bilgi yoluyla inşa edilir[105]. Bozdağlıoğlu'nun belirttiği gibi, kimlik bir kere inşa edildikten sonra devletler bir yandan bu kimliklerini içsel ve uluslararası alanda kurumsallaştırmaya çalışırlarken aynı zamanda bu içsel ve uluslararası alanın yarattığı etkiler de kendi

[97] Alexander Wendt, *Social Theory*…, s.150-151.
[98] Yücel Bozdağlıoğlu, *a.g.e.*, s. 133.
[99] Alexander Wendt, *Anarchy…*, s. 403-407.
[100] Alexander Wendt, *Social Theory…*, s. 225-228.
[101] Christian Reus-Smith, *a.g.e.*, s.199.
[102] Ted Hopf, *a.g.m.*, s. 263.
[103] Jutta Weldes, "Constructing National Interest", *European Journal of International Relations*, Cilt 4, No. 3, 1996, s. 280.
[104] William Bloom, *Personal Identity, National Identity and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge 1990, s. 55.
[105] Nuri Bilgin, *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, Ege Yayıncılık, İzmir 1994, s. 53.

kimliklerini şekillendirmeye başlar[106]. Kimliğin hem ulusal hem de sistem düzeyinde inşa edilmesi sürekli bir süreç olup bileşik ve sosyal ya da kolektif kimlikler birbirleriyle etkileşirlerken ben ve ötekini sürekli olarak yeniden tanımlarlar[107]. Ulusal düzeydeki siyasi gelişmeler ulusal kimlikte değişime yola açıyorsa bu durum sistem düzeyinde tanımlanan kimliği değişime zorlayacak ve dolayısıyla dış politika davranışları da farklılaşacaktır. Aynı şekilde sistemdeki değişimlere uyum sağlamak için devletin sosyal kimliğini yeniden tanımlaması sonucu bu kez ulusal kimlik uyum sağlamak için değişerek yeniden tanımlanmaya çalışılacak, yeni devlet kimliği tanımına toplumsal bir direniş olduğu durumda ise kimlik krizi ortaya çıkacaktır[108]. Kimlik krizi ülkenin iç dengesini bozarken aynı zamanda diğer devletlerle olan ilişkilerinde de tutarsızlığa yol açacaktır. Bu nedenle Wendt'in bileşik kimlik ya da ulusal kimliği göz ardı ederek çıkarların ve dolayısıyla dış politika davranışlarının oluşumuna dair yaptığı analizin eksik olduğu sonucuna varmak kaçınılmazdır.

Wendt'e uluslararası sistemin anarşik olduğu konunda hemfikir olmasına rağmen anarşini kaçınılmaz ya da değişmez olduğuna katılmamaktadır. Uluslararası sistem devletlerarasındaki kolektif anlamlandırmaların ürünü olduğuna göre kalıcı değildir. Sisteme anlam kazandıran devletler olduğuna göre anarşi devletlerin ortaya çıkardığı bir yapıdır[109]. Devletler sistemdeki anarşiyi tehditkâr olarak anlamlandırıp anlamlandırmamakta serbesttirler[110]. Devletlerin sistem düzeyindeki özneler arası etkileşimi tehditleri ortaya çıkarmakta dost ve düşman algılamalarını belirlemektedir. Bir devletin dost olarak algıladığı devlet başka bir devlet tarafından tehdit olarak algılanabilir[111]. Wendt üç farklı anarşi yapısı belirlemiştir. Buna göre Hobbesçu yapıda düşman, Lockeçu yapıda rakip, Kantçı yapıda dost algısı baskındır.[112].

[106] Yücel Bozdağlıoğlu, *a.g.e.* s. 25.
[107] Yücel Bozdağlıoğlu, *a.g.e,* s. 31.
[108] Yücel Bozdağlıoğlu, *a.g.e,* Gös. yer.
[109] Alexander Wendt, *Anarchy…*, s. 395.
[110] Alexander Wendt, *Social Theory*…, s. 257.
[111] Kader Özlem, *a.g.m.*, s.28-29.
[112] Alexander Wendt, *Social Theory*…, s. 258.

Devletlerin sistemdeki sosyal etkileşimleri onların dost ve düşman algılarında değişime yol açabilir. Devletler arasındaki özneler arası etkileşim sistemin yapısal değişimine yol açsa da sözü edilen değimin iyi ya da kötü yönde olacağını ön görmek oldukça zordur. Sözü edilen değim ve dönüşüm zor ve uzun bir süreç olacaktır[113].

### 1.1.4. Konstrüktivizmde Kimlik – Dış Politika İlişkisi

Konstrüktivizm süreçleri anlamamızı, yapılar ve yapanlar arasındaki etkileşimin nasıl bir süreç izlediğini daha doğru analiz etmemizi sağlarken neden-sonuç ilişkileri ve gelecek ile ilgili çıkarımlardan kaçınmaktadır[114]. Buna göre konstrüktivizmin dış politika yaklaşımının, devletlerin dış politika yaklaşımını açıklamaktan ziyade "bu nasıl mümkün oldu" sorusu aracılığıyla bu davranışları olası kılan anlamlandırmalar ve bir olayın hangi anlamlandırmalardan ya da süreçlerden geçerek ulusal çıkarlar için tehdit olarak algılandığını ortaya koyma temeline dayandığı belirtilmelidir[115]. Konstrüktivizm güvenlik algısının dış politika ile yakın ilişki içerisinde olduğunu savunmaktadır. Kimliklerin oluşumunda ben/öteki anlamlandırmalarının etkisi olduğunu belirten konstrüktivist yaklaşım aynı zamanda dost/düşman ve tehdit/çıkar algılarını değiştirebilen kimliğin güvenlik algısı ile karşılıklı etkileşim içinde olduğunu ifade etmektedir[116]. Bunun yanında dış politikanın kimliği canlı tutma ve koruyup meşruiyet sağlamada önemli bir unsur olduğunu ileri süren konstrüktivizm dış politikanın önemini vurgulamaktadır[117].

Katzenstein'a göre kimlik güvenlik arasındaki yakın ilişkinin nedeni ulusal çıkarların belirleyicisi olan kimliğin aynı zamanda çıkarları tehdit edecek unsurların

---

[113] Alexander Wendt, *Social Theory*…, s. 311-315.
[114] Nergiz Özkural Köroğlu, *a.g.e.,* s. 98.
[115] Bahar Rumelili, *a.g.e.,* s. 171.
[116] Fulya Ereker, a.g.e., s. 59.
[117] David Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policiy and the Politics of Identity,* University of Minnesota Press, Minneapolis 1998, s. 50.

belirlenmesinde ön planda olmasıdır. Çıkarlarla güvenlik algısı arasındaki doğal bağ aynı zamanda kimlik ve güvenlik arasındaki ilişkiyi de gözler önüne sermektedir.[118].

Konstrüktivist yaklaşım normlar ve kurallara büyük önem vermekte ve devletlerin her zaman sonuç mantığına (logic of consequences) göre değil de uygunluk mantığına (logic of appropriatness) göre de hareket edebileceklerini öne sürmektedir. Devletlerin çoğunluklar kendilerine uygun norm ve kuralları tercih edeceklerini belirten konstrüktivist yaklaşım[119] Kratochwill'in belirttiği gibi normların sadece düzenleyici değil aynı zamanda kurucu niteliklerine vurgu yapmaktadır[120]. Devletlerin kendi kimlikleriyle uyumlu olan norm ve kuralları benimsemeleri sonucunda sözü edilen kurucu nitelik sayesinde normlar ve kurallar tarafından yeniden yapılandırılırlar. Bu yapılanma süreci sonunda devletlerin kimlikleri[121] ve dolayısıyla çıkarları da değişime uğrar[122].

Buna göre, normların düzenleyiciliğinin yanında kurucu olarak kimlikleri inşa etmesi sonucu çıkarlar belirlenmekte, çıkarlara göre de dış politika davranışları şekillenmektedir. Her biri sosyal oluşum olan kimlikler, çıkarlar, düşman, tehdit, anarşi, egemenlik gibi kavramlar zamana göre değişime uğrayabilmekte ve devletlerin kimliği de sürekli olarak yeniden tanımlanmaktadır. Bu durum devletlerin belli dönemlerde farklı dış politika davranışlarında bulunmalarına neden olurken diğer devletlerle olan ilişkilerinin seyrini de belirlemektedir.

---

[118] P. J. Katzenstein, "Introduction: Alternative Perspectives on National Security" in The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics, P. J. Katzenstein (Ed.), Columbia University Press, New York 1996, s. 18-19.
[119] Michael Barnett, *a.g.e.*, s. 155.
[120] Friedrich Kratochwil, *Rules, Norms, and Decisions: On the Conditions of Practical and Legal Reasoning in International Relations and Domestic Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 1989, s. 26-27.
[121] John M. Hobson, *The State and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge 2003, s. 147.
[122] Nilüfer Karacasulu, *a.g.e.*, s.118-119.

## 1.2. Yöntemsel Çerçeve

Konstrüktivizm kimliği analizlerinin merkezine koyarak yapı ve yapanların özneler arası karşılıklı olarak birbirlerini inşa ettiklerini savunur. Yapan konumundaki devletler sistem içerisinde sürekli olarak karşılıklı etkileşim içerisindedirler. Buna göre sosyal olarak inşa edilmiş devletlerin sosyal olarak inşa edilmiş olan kimlikleri çıkarları belirlerken çıkarlar da devletlerin eylemlerini ya da birbirlerine karşı olan dış politika davranışlarını belirler. Yapan konumundaki ABD ve Türkiye'nin özneler arası karşılıklı etkileşimleri sonucu oluşturdukları sosyal yapı da iki ülke arasındaki ilişkiler olup yapı ve yapanlar arasındaki inşa süreci sürekli olduğu için değişim de kaçınılmazdır. Kimliğin dış politika üzerindeki etkisini analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmanın bağımsız değişkeni devletlerin dış politika davranışlarını yönlendiren devlet kimliği olup devlet kimliğinin oluşumunu etkileyen unsurların ortaya konulması büyük önem arz etmektedir. Devletlerin dönemsel olarak kendi devlet kimliklerini nasıl ve neye göre tanımladıklarını ve bu tanımlanmış kimliklerin devletlerin çıkarlarını belirleyerek dış politika davranışlarına nasıl yön verdiğini çözümleme çabasında olan bu çalışma aslında "bu nasıl mümkün oldu?" sorusunun yanıtını aramaktadır.

Öncelikle bu çalışma salt teorik bir çalışma olma çabasında olmadığından bir teorinin diğerine üstünlüğünü ya da daha açıklayıcı olduğunu savunmamaktadır. Çözümlemeye çalıştığı probleme dair farklı bir yaklaşım getirmeyi amaç edinirken, Wendt'in belirttiği gibi sosyal inşanın ancak maddi temeller üzerine gerçekleşeceği görüşü doğrultusunda ana akım teorilerini göz ardı ederek de bir çözümleme yapılamayacağı düşüncesindedir. Çalışmanın ana amacı daha önce de belirtildiği gibi probleme farklı bir perspektiften yaklaşıp sosyal boyutu da dâhil ederek daha doğru, eksiksiz ve kapsamlı analizler yapabilmektir. Yöntemsel olarak literatür taramasından faydalanılacaktır. Literatür taraması ile yerli ve yabancı bilim adamlarının kitapları, makaleleri, yerli ve yabancı gazetelerin çevrimiçi sayfalarının yanında JStor, Sage, Wiley Online Library ve Tandfonline veri tabanlarından, Trakya Üniversitesi ve Ankara Bilkent Üniversitesi kütüphanelerinden yararlanılacaktır.

# 2. TÜRKİYE'DE KİMLİK VE DIŞ POLİTİKA

Bu çalışmanın ana amacı konstrüktivizmin perspektifinden 2002-2015 yılları arasında Türkiye-ABD siyasi ilişkilerini analiz etmek olup devlet kimliğinin iki ülke ilişkileri üzerindeki etkisi çözümlenmeye çalışılacaktır. Dış politikanın kaynağı ve devletlerarası ilişkilerin belirleyicisi olarak kabul edilen devlet kimliklerinin nasıl inşa edildikleri ve kimliğin dış politika üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla öncelikle devletlerin kuruluş yıllarına dönmek kaçınılmazdır. Devlet kimliğinin dışsal ve içsel süreçlerin etkileşim halinde olduğu varsayımından hareket ederek uluslararası düzeyde diğer devletlerle etkileşim sonucu şekillenen sosyal ya da kolektif kimliğin yanında, dış politika davranışlarının belirlenmesinde rolü olan bileşik ya da ulusal kimlik de göz önünde bulundurulacaktır.

## 2.1. Türkiye'de Kimlik

Ulusal kimliğin devletlerin kuruluş yıllarında oluşmaya başladığı düşünüldüğünde Türkiye Cumhuriyeti devlet kimliğinin inşa sürecini analiz etmek için 29 Ekim 1923 tarihine yani Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna dönmek ilk bakışta mantıklı görünse de kimliğin tarihsel süreçlerde hangi aşamalardan geçerek inşa edildiğinin ortaya konması ve tarihsel geçmişin göz ardı edilmemesi amacıyla öncelikle Türkiye Cumhuriyeti devlet kimliğinin önemli kaynaklarından olan Osmanlı İmparatorluğu dönemine değinmek daha doğru, eksiksiz ve kapsamlı bir çözümleme yapabilmek açısından gereklidir.

### 2.1.1. Osmanlı İmparatorluğu'nun Toplumsal ve Siyasi Yapısı

11. yüzyılda Türkler tarafından ele geçirilmesinden beri Türk yurdu olan Anadolu, Avrupalılar tarafından Türkiye, burada yaşayan ve Türkçe konuşan halk da Türk olarak adlandırılmaktaydı[123]. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunu takip eden

[123] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev: Boğaç Babür Tuna, 5. Baskı, Arkadaş, Ankara 2011, s. 4-5.

dönemde etnik kimliğe sahip olmayan halk etnik olarak görülen Türk tabirinin yerine bir milliyetten çok bir saltanatı ifade eden Osmanlıyı tercih ediyor, Türklük duygusu köylü ve göçerler arasında var olsa da imparatorluk içerisindeki yönetici sınıflarda ayrı bir etnik ve kültürel kimlik bilinci bulunmuyordu[124]. Osmanlı'nın Asya'daki topraklarında yaşayan nüfusun çoğunluğu Türk, Arap ve Kürt olmak üzere Müslümanlar, azınlıkta olan Hristiyan ve Musevilerden oluşmakta; Balkanlardaki topraklarda ise Rumlar, Bulgarlar ve Sırpların oluşturduğu Hristiyan bir çoğunluk ve Boşnak, Arnavut ve Türklerin oluşturduğu Müslüman bir azınlık bulunmaktaydı[125].

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren Türklerin ortak bilincindeki en temel unsur İslam inancı olmuş, Osmanlı Türkleri kendilerini İslam ile özdeşleştirmişler, İslam'a, Osmanlı hanedanına ve devletine sadık kalarak kendilerini Müslüman olarak tanımlamışlar, Türk kelimesi imparatorluk içerisinde hiç kullanılmazken Türklük düşüncesi 19. yüzyıla kadar arka planda kalmıştır.[126]

Geleneksel otoriteye bağlı ve yaşadıkları bölgedeki toplumla kendilerini özdeşleştirmiş şekilde yaşayan Osmanlı vatandaşları kendilerini daha geniş ve hayali bir topluluğun parçası olarak görüyorlar, etnik kökenli bir grup ya da belirli bir toprak üzerinde yaşayan ulustan çok dini bir topluluk olan cemaate benziyorlardı.[127]

Osmanlı Devleti, devleti baba mirası olarak gören patrimonyal bir hanedan topluluğuydu[128]. Siyasi ve içtimai üstyapı İslam dininin değişmez kanunu şeriata dayanmakta olup bu siyasi-dini yapı aynı zamanda İslam dininin lideri yani halife olan padişah ile bütünlük kazanıp vücut bulmakta; bu teokratik rejimde egemenlik hakkını Tanrı'dan alan padişah yalnız Tanrı'ya karşı sorumlu olmaktaydı[129]. Siyasi iktidar, kanun ve meşrulaştırma hakkı patrimonyal hükümdarın elinde olup, hükümdar için

[124] William Hale, *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, Çev: Petek Demir, Mozaik, İstanbul 2003, s. 3.
[125] Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev: Yasemin Saner, 27. Baskı, İletişim, İstanbul 2012, s. 26.
[126] Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 4-5 ve 20.
[127] William Hale, *a.g.e.*, s.4.
[128] Halil İnalcık, *Osmanlı ve Modern Türkiye: Araştırmalar*, Timaş, İstanbul 2013, s. 233.
[129] Halil İnalcık, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, Kırmızı, 5. Baskı, İstanbul 2016, s. 42-43.

devlet, ülke ve halk bir miras ve mülktü. Osmanlı rejiminin en temel ilkesi tabiiyet, sadakat ve itaat olup siyasi ve sosyal imtiyazlar sadece sultan onayı ile meşruluk kazanacağından herkesin ona bağlılığını kanıtlamak zorunda olduğu bir patron-kul sistemi hakimdi[130]. Kurumsal olarak dinsel hukuk yani şeriat esasına göre, din ve devlet işlerini birbirinden ayırmadan yönetilen imparatorlukta ceza hukuku örf denilen laik fermanlara dayandırılmış, korunan statüsündeki Hristiyan ve Musevi topluluklar devlet ile ilişkilerinde kendi dini önderleri tarafından temsil edilmek suretiyle belli ölçüde bir özerklik tanınmıştır[131].

Osmanlı, çok uluslu, çok dinli ve çok dilli bir imparatorluk olarak kendisini ulusal düzlemde konumlandırmamış, kültürel, toplumsal ve kimliksel bütünlük yaratmaktan çok coğrafi ve siyasi bir bütünlüğü devam ettirmeye odaklanmıştı. Resmi dili Türkçe olan imparatorlukta halk Müslüman ve gayrı Müslim oluşlarına göre sınıflandırılmış, farklı etnik ve dini cemaatleri bütünleştirmek için vergi verme suretiyle saltanatı tanıma, itaat etme ve sadakat etme unsurlarının ön plana çıkarıldığı, devletin sadece Müslüman tebaanın değil kendi içindeki bütün etnik ve dini farklılıkların üzerinde olarak herkesin temsilcisi olduğu "Osmanlı Millet Sistemi" benimsenmiş, Osmanlı terimi de bir şemsiye kavram olarak tüm unsurları içeren bir kavram haline gelmiştir[132].

Hakimiyet altındaki topraklarda yaşayan topluluklar din/mezhep esasına göre teşkilatlandırılmış olup, hâkim unsur olan Müslümanlar "Millet-i İslam", diğerleri "Rum Millet" (Ortodokslar), "Ermeni Milleti" ve "Musevi Milleti" olarak tanınıyorlardı[133].

Osmanlı toplumu, hükümdar tarafından kendilerine dini veya idari yetki tanınmış olan saray memurları, mülki memurlar ve ulemadan oluşan yönetici ya da

---

[130] Halil İnalcık, *Osmanlı ve Modern*…, Gös. yer.
[131] Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 27-28.
[132] Aşkın Koyuncu, "Osmanlı Kimliği Üzerine Bazı Düşünceler", *Türkiyat Araştırmaları*, Sayı.1 Güz 2004, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 203-204.
[133] Aşkın Koyuncu, *Osmanlı Kimliği,* s. 204.

askeri sınıf ve vergisini ödeyen ancak idareye katılmayan Müslüman ve gayrı Müslim kesimlerin oluşturduğu reaya olmak üzere iki büyük sınıftan oluşmaktaydı[134]. Reaya arasındaki farklılaşma din ve mezhep üzerinden gerçekleşirken bireyler kendilerini dini kimlikleriyle tanımlamanın yanında sosyal, ticari ve ekonomik ilişkileri de kendi dinlerinden kişilerle olurdu[135]. Fethedilen topraklardaki aristokrasi, iktidarı merkeze toplamak amacıyla, tasfiye edilerek buralardaki idari görevlere askeri sınıf yöneticileri getirilir, sarayın kulları icra yetkisini kullanırken ulema hukuki ve mali meseleleri yönetmek ve denetlemekle görevli olurdu[136].

### 2.1.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Gerileme ve Batı Dünyası

Dünya tarihi incelendiğinde 13. yüzyıldan 16. yüzyılın sonuna kadar geçen yaklaşık 300 yıllık zaman diliminde İslam dünyasının ve özellikle Osmanlı Devleti'nin çıkışa geçtiği ve Hristiyan Avrupa'nın gerilediği, bu dönemden sonra ise duraklamaya başlayan Osmanlı'nın 18. yüzyılda gerilemeye ve 19. yüzyılda çökmeye başladığı görülür[137]. 16. yüzyılın sonuna kadar Avrupa'da bulunan ülkelerle askeri, teknolojik, ekonomik ve idari açıdan eşit seviyede olan Osmanlı İmparatorluğu 18. Yüzyıldan itibaren gözle görülür şekilde geri kalmaya başlamıştır[138].

Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan itibaren Batı ile yakından ilişki içerisinde olmuş Anadolu ve Doğu'daki çatışmalarla uğraşmadan öncelikli olarak Batı'ya yönelmiştir.[139] İmparatorluğun yükselme döneminde Osmanlılar kendi uygarlıklarını Batı'dan üstün saydıkları için Batı'yı model olarak benimsemek sorun oluşturmamıştır[140]. Avrupa'nın ve dolayısıyla Batı'nın barbar, karanlık ve inançsız olduğu ve bu nedenle İslam'ın aydınlığının Avrupa'dan korkmasına ve ondan bir

---

[134] Halil İnalcık, *Osmanlı ve Modern*…, s. 45
[135] Aşkın Koyuncu, *a.g.m.*, Gös. yer.
[136] Halil İnalcık, *Osmanlı ve Modern*, s. 44.
[137] Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, İmge Kitabevi, 7.baskı, Ankara 2012, s. 98.
[138] William Hale, *a.g.e.*, s. 2.
[139] Toktamış Ateş, *Siyasal Tarih*, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 164; Bernard Lewis, *a.g.e*., s. 10; Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, İletişim, İstanbul 1991, s. 11-12
[140] Şerif Mardin, *a.g.e.*, s. 12.

şeyler öğrenmesine gerek olmadığı düşüncesine dayanan geleneksel İslam inancı Ortaçağ ile beraber Osmanlı İmparatorluğu tarafından da benimsenmiş[141] imparatorluğun kuruluşundan itibaren Avrupa bir öteki ya da düşman olarak tanımlanmış, barbarlık ve inançsızlık batağından kurtarılması ve İslam uygarlığı ile tanıştırılması gereken toplumların yaşadığı, fethedilmesi gereken bir yer olarak algılanmıştır[142]. Rönesans ve reform süreçlerini yaşayan Avrupa'da bunu izleyen Aydınlanma çağının sonucu olan çağdaş düşünceler ve teknolojik buluşların tetiklediği endüstri devriminden uzak kalan Osmanlı İmparatorluğu Avrupa ordularının teknik ve lojistik kapasitesinin çok gerisinde kalmış, savaşlarda alınan yenilgilerin yanında kapitülasyonların getirdiği ekonomik esaret nedeniyle askeri ve ekonomik bir çöküntünün içine girmiştir[143].

Avrupa'da uzun yıllar içerisinde yaşanan ve 18. yüzyılın başı ile beraber gözle görülür bir yükselişi ifade eden ekonomik, siyasal, toplumsal, siyasal ve kültürel değişimler karşısında Batı'ya karşı kaybedilen askeri üstünlüğün nedenini sorgulamaya başlayan Osmanlı İmparatorluğu, varlığını sürdürmek için bazı adımların atılmasının gerekli olduğu sonucuna varmıştır.[144] Gerilemenin nedenleri konusuna yüzeysel yaklaşılmış ve sorunun kaynağına inilmeye gerek görülmeden ilk bakışta devletin gerilediği alan olan Batı'nın askeri alandaki üstünlüğüne karşılık verilmesi düşüncesi ön plana çıkmıştır.[145] Devletin teokratik niteliği, yani devletin din ve dinin devlet işlerine karışması[146] değişen dünya koşullarına uymakta zorlanan, yeniliklere direnen ve Batı'nın geçmişte yaşamış olduğu ekonomik, toplumsal, siyasal ve düşünsel değişim ve dönüşümleri yaşamayan Osmanlı'nın bir Ortaçağ devleti olarak

[141] Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 50.
[142] Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 39.
[143] Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi*…, s. 161-162
[144] Evren Haspolat, "Türkiye'de 1980 Öncesi Siyasi Akımlar" içinde *Türkiye'de Yeni Siyasal Akımlar (1980 Sonrası),* Evren Haspolat ve Deniz Yıldırım (der.), Siyasal Kitabevi, Ankara 2016, s. 15-16. (15-90)
[145] Şerif Mardin, *a.g.e.*, s. 12.
[146] Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi*, s. 166.

kalmasına neden olmuş,[147]19. yüzyılın geç gelen kapsamlı reformları ise yeterli olmamış ya da diğer bir ifadeyle amacına ulaşmamıştır[148].

Osmanlı Devleti'ni gerileme ve çöküşe götüren birçok neden sayılabilir ancak belki de bunların en önemlisi Avrupa'daki fetihlerin durmasıdır. Fetihler ile gelen ganimet, haraç ve vergilerden mahrum kalmanın yanında Anadolu'nun artan nüfusunu yerleştirecek toprak bulma sıkıntısı baş göstermiş, aynı zamanda Hristiyan Avrupa'ya karşı yapılan savaşların ve kazanılan zaferlerin getirdiği birlik ve beraberlik duygusu da kaybolmuştur[149]. Osmanlı toprak sisteminin temel kurumları olan has, zeamet ve tımar dağıtımındaki aksaklıkların giderilmesi amacıyla bunların yerel otoritelerden alınıp merkezin tasarrufuna bırakılması sonucu büyük toprak sahipliği, irsiyet, miras haklarının doğması ve bu durumun köylüyü sömürülen hale getirmesi diğer bir önemli nedendir[150]. Eyaletlerde farklı kökenlerden gelen ve "Ayan" denilen nüfuz sahibi toprak sahiplerinin yükselişi ve kontrollerini artırmalarıyla merkezi yönetim iyice zayıflamış, devlet ve eyalet halkı arasında aracı durumuna gelen Ayanlar bağımsız dış ilişkiler dahi yürütmeye başlamışlardır[151]. Merkezi otoritenin zayıflaması nedeniyle aslında bir vergi devleti olan Osmanlı'nın vergi sistemi bozulmuş, hazine mali gelir kaynaklarının "iltizam" adı altında belirli bir ücretle Yahudi ve Rumlara satılması vergi ödeyenlerin üzerindeki baskıyı artırarak hazineyi fakirleştirmiştir[152].

Bu kadar büyük bir kara parçasının otokrasi ile yönetilmesi ve korunması uzak deniz ticareti ile sağlanabilir olsa da Osmanlı İmparatorluğu en güçlü olduğu dönemde dahi bunun gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan deniz gücü ve ticaret olanağına sahip olamamış, toprakları korumak için harcanan askeri ve ekonomik kaynaklar boşa gitmiştir[153]. 15. yüzyıla kadar topraklarından geçen ticaretten pay alan devlet,[154] Afrika ticaretini Portekiz'e, Hindistan'a kadar ulaşan yeni ticaret yolunu

[147] Bernard Lewis, *a.g.e.,* s. 52.
[148] Ömer Göksel İşyar, *a.g.e.,* s. 377.
[149] Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, 24. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2012, s. 127.
[150] Oral Sander, *Siyasi Tarih*…, s. 128.
[151] Eric Jan Zürcher, *a.g.e.,* s. 34-35.
[152] Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi*…, s. 165
[153] Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi,* s. 166.
[154] Toktamış Ateş, *a.g.e.,* s. 165.

İspanya'ya ve Akdeniz'deki deniz üstünlüğünü Fransa ve İngiltere'ye kaptırmış, Portekiz ve İspanya'ya denge oluşturmak amacıyla 1535'te Fransa ve 1580'de İngiltere ile kapitülasyon denilen ve onlara ticari ayrıcalıklar tanıyan anlaşmalar yapmıştır[155].

Bunun yanında, Osmanlı toprak düzeninin sermaye birikimine izin vermemesi nedeniyle burjuvazi sınıfı oluşmamış,[156] ticareti gerçekleştirecek kentli sınıf, yönetici ve toprak sahibinin boyunduruğuna girmiş, katı din ve yönetsel kurallara bağlı olan Osmanlı tüccarları büyük ölçekli ve uzun mesafeli ticarette Avrupalı tüccarlarla rekabet edememişlerdir[157]. Sadece yöneticilik, din adamlığı, savaş ve tarımın meslek olarak bilindiği askeri bir devlet olarak kurulan Osmanlı'da sanayi ve ticaret Müslüman olamayan halkın eline bırakılmıştır[158].

Batılılara ve ticaret sınıfına tepeden bakan imparatorluk Hristiyan kökenli buluşlara ilgi duymamış, ilkel üretim ve nakliye sistemleri nedeniyle Osmanlı el sanatları Avrupa'nın endüstri ürünleri karşısında rekabet edememiş, kapitülasyonlarla beraber Batı ürünleri için açık Pazar haline gelen ülke ekonomik olarak bir esaret dönemine girmiştir[159].

19. yüzyılda daha da genişleyen kapitülasyonların etkisi ve Rusya ile yapılan savaşları finanse etmek için dış yardım ve kredilerin alınmasıyla ortaya çıkan dış borç sorunu nedeniyle büyük ölçüde ufak işletmelere dayanan ve endüstri devrimi yaşamamış Osmanlı ekonomisi Avrupa'nın kontrolüne girmiştir[160].

---

[155] Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi*…, s. 99-100.
[156] Toktamış Ateş, Gös. yer.
[157] Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi…*, s. 101.
[158] Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 50-51.
[159] Toktamış Ateş, *a.g.e.*, s. 165.
[160] Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi*…, s. 167.

### 2.1.3. Osmanlı Modernleşmesi

Osmanlı modernleşmesine değinmeden önce modernleşmenin ne anlam ifade ettiğinin sorgulanması gereklidir. Batılı anlamda modernleşme ile Osmanlı'nın modernleşme algısı arasındaki farkı ortaya koymak açısından bu kaçınılmaz bir zorunluluktur. Modernleşme ya da çağdaşlaşma modern olma eylemi olarak tanımlanmakta ve bir süreci ifade etmektedir. Geniş kapsamlı bir sosyal akım olan modernleşme bilimin olanak verdiği en ileri düzeye toplum olarak her alanda ulaşma isteğine vurgu yapmaktadır. Köker'e göre modernleşme, geleneksel toplumdan Batı Avrupa'nın bireysellik ve rasyonaliteyi ön plana çıkaran evrensel bir yönetim sistemine evrilen ve sanayileşen bir topluma dönüşümü ifade etmektedir[161].

Harvey'e göre aydınlanma düşüncesinin bir sonucu olan modernleşmenin özünde geleceğin geçmişten kopuşu ya da geçmişin sorgulanması ile sürekli ilerlemenin sağlanabileceği inancı bulunmaktadır; geçmişin geleneğine başkaldırılarak ulaşılabilecek yeni gelecek kurtuluşun ve özgürlüğün yolu olacaktır[162]. Devetak'ın işaret ettiği gibi geçmişin geleneksel, yerel ve rasyonaliteden uzak yapısı insan ilerleme ve özgürleşmesinin önündeki en büyük engel olarak evrensel adalet olgusunun yerleşmesini önlemekte ve savaşlara neden olmaktadır. Gelecek, evrensel adalet üzerine kurulmalı ve bu doğrultuda şekillenecek geleceğin normatif düzenine ulaşmak için modernite projesi ile geçmiş yok edilerek yeni bir gelecek yaratılmalıdır[163].

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise ilk olarak askeri alanda başlatılan ve daha sonra yönetim, siyaset, eğitim, ekonomi ve kültür alanlarına da yayılan batılılaşma ya da modernleşme çabaları Osmanlı seçkinlerinin devleti kurtarma konusunda ortaya koydukları farklı görüşlerin ürünü olarak ortaya çıkmış ve "*Osmanlı Modernleşmesi*"

---

[161] Levent Köker, "Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi" içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt II: Kemalizm*, Ahmet İnsel (der.), İletişim, İstanbul 2004, s.101-102.
[162] David Harvey, *Post Modernliğin Durumu*, Metis, İstanbul 2000, s. 25-29.
[163] Richard Devetak, "The Project of Modernity and International Relations Theory, Millenium-Journal of International Studies, 24(1), s. 29-35.

şeklinde ifade edilmiştir[164]. Büyük coğrafi keşifler Avrupa'yı zenginleştirip ticaret devrimine yol açmış, ticaret devrimi ile tarihin en köklü hareketi olan endüstri devriminin temeli atılmış, makineleşme savaş endüstrisine uygulanmaya başlanırken diğer taraftan Rönesans'ın sonucu olan Aydınlanma çağı ile Avrupa toplumlarında bilimsel pozitif düşünce gelişmeye başlamış;[165] Doğu Avrupa'da Avusturya etkisini artırırken yeni düşman Rusya topraklarını güneye doğru genişletmeye başlamış, Osmanlı İmparatorluğu ise 1683 yılında Viyana kapılarından geri döndükten sonra 1699 Karlofça Antlaşması ile Avrupa için tehlike olmaktan çıkmış, 1718 Pasarofça Antlaşması ile de artık girişimde dahi bulunamayacak hale gelmiştir[166].

Daha önce ifade edildiği gibi savaşlarda alınan yenilgilerin ve gerilemenin nedenlerini yüzeysel olarak sorgulayarak Batı'nın askeri alandaki üstünlüğüne karşılık verilmesinin gerekliliği doğrultusunda Batı'nın askeri teknolojisi ve kurumlarının nasıl devlete getirilebileceği konusunu tartışmaya başlayan Osmanlı, savaşın sonucunu kısmen Tanrı'ya bırakma geleneksel inancının yerine savaşta en çok teknoloji ile başarı sağlanacağı görüşünü benimseyerek en başlarda oldukça seçici bir modernleşme ya da Batılılaşma tarzı benimsemiştir[167]. Osmanlı aydınları ve seçkinleri tarafından modernleşme ve Batılılaşma aynı anlamda kullanılmış, alınan askeri yenilgiler ile Batı'ya olan üstünlüğün kaybedilmesi ve devletin varlığının tehdit altında olması kurtuluşun ancak Batılı ya da Avrupalı reformlarla gerçekleşeceği düşüncesinin benimsenmesine yol açmıştır[168]. Devleti kurtarmak, devamını ve sürekliliğini sağlamak amacıyla ya da kısaca güvenlik ihtiyacı nedeniyle başlatılan ve ilk dönemlerde kurtuluş için bir yol ya da araç olarak görülen batılılaşma süreci zaman içerisinde kimlik inşa edici unsur haline gelerek[169] bir yapana dönüşmüştür.

---

[164] Evren Haspolat, *a.g.m.*, s. 16.
[165] Oral Sander, *Siyasi Tarih*…, s. 124-125.
[166] Oral Sander, *Siyasi Tarih*…, s. 145; Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 64.
[167] Şerif Mardin, *a.g.e.*, s. 12.
[168] Mehmet Seyfettin Erol ve Emre Ozan, *a.g.m*, s. 253.
[169] İhsan D. Dağı, "Transformation of Islamic Political Identity in Turkey: Rethinking the West and Westernization", *Turkish Studies*, Cilt 6 (1), 2005, s. 22.

Fransız Devrimi'nin laik niteliği ile ortaya çıkan özgürlük, eşitlik ve ulusçuluk düşünceleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda kısa vadede askerlik, diplomasi ve kurumlarda hissedilmiş, 18. yüzyılın sonundan 19. yüzyılın başlarına kadar gerçekleşen askeri reformlar sonucu yenilikçi bir askeri bürokrasi, diplomatik reformlar ile ilerici bir sivil bürokrasi ve Fransa'nın reformlara destek vermesi nedeniyle gerçekleştirdiği faaliyetler sonucunda Fransızca konuşan bir aydın tabakası ortaya çıkmıştır. Uzun vadede ise 19. yüzyılda gerçekleştirilen kapsamlı reformların arkasındaki itici güç olmuşlardır[170].

"*Osmanlı Rönesans'ı*" olarak da tanımlanan ve Pasarofça Antlaşması'ndan sonraki on iki yıllık barış dönemini kapsayan "*Lale Devri (1718-1730)*", kısa süreli olsa da yeni bir aydınlanma, dünyevilik, rasyonellik ve liberal reform döneminin başlamasını sağlamıştır. Devletin temel kurumlarında değişiklik olmasa da 17. yüzyılı duraklayarak geçiren imparatorlukta bir uyanış gerçekleşmiş, dönemin padişahı III. Ahmet'in (1703-1730) Avrupa ile savaşlar dışında ilk temasları kurarak Doğu ve Batı uygarlıklarını birleştirmeye yönelik reformları kültürel ve toplumsal hayat üzerinde etkili olmuştur. Ortaya çıkan laik anlayış, bilimsel gelişmeler ve ekonomik refah esin kaynağı olarak yüzlerin Batı'ya dönmesini sağlamış, bu kısa dönem 19. yüzyıl reformlarının da çıkış noktası olmuştur[171].

18. yüzyıl boyunca devlet ve toplumda yapılmaya çalışılan yapısal reformlar sürekli olarak "Yeniçeriler" ve "Ulema" arasında kurulan ittifakın tepkisiyle karşılaşmış, birincisi askeri güç ikincisi ise sözü edilen reform karşıtlığına kazandırdığı ideolojik meşruiyetle öne çıkarak reformların tam olarak gerçekleştirilmesine engel olmuşlardır[172]. Bununla birlikte Batı'nın askeri kurum ve teknolojisi alınmaya çalışılmış, III. Selim (1789-1807) döneminde Batı'ya elçiler gönderilip iletişim kanalları kurulmuş[173] ve nihayet 19. Yüzyılın ilk yarısında padişah

[170] Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi*…, s. 170-175.
[171] Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi…*, s. 145-146.
[172] Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 25-28.
[173] Şerif Mardin, *a.g.e.*, s. 10-11.

II. Mahmut (1808-1839), daha önce tamamlanamayan askeri[174], idari, mali ve modern eğitim reformları gerçekleştirilmiştir[175]. 18 yüzyılda açılmaya başlanan okullar ve bu okullarda eğitim vermek için getirilen Batılı öğretmenler kısa sürede laik bir anlayışın yayılmasına hizmet etmiş ancak bu durum aynı zamanda eski geleneklere bağlı olan ve imparatorluğun kültürel temellerinin yıkılmakta olduğuna inanan muhafazakâr grupla özellikle ordu içerisinde kalabalık olan yenilikçi grubu karşı karşıya getirmiştir. Bu nedenle, II. Mahmut'un reform siyasetini Osmanlı ile Batı arasındaki ayrılıkları giderme üzerine kurmuş olması, aynı zamanda subaylar ve diş işlerinde çalışan devlet memurlarının oluşturduğu yenilikçi aydınların önemli bir başarısı olarak görülmelidir[176].

Avrupa'da geçmişte yaşanan Rönesans ve Reform süreçleri o dönemlerde gücünün doruğunda olan Osmanlı İmparatorluğu'nu etkilememiş olsa da 1789 Fransız Devrimi'nin ürünü olan milliyetçilik akımı özellikle Osmanlı'nın Balkanlar'daki tebaası üzerinde etkili olmuş, *"Osmanlıcılık*" ya da "*İttihad-ı Anasır"* (Unsurların Birliği) siyasetinin benimsenmesi doğrultusunda Fransa merkeziyetçiliğinden esinlenen modernleşme faaliyetleri hız kazanmış ve kısa sürede askeri alandan diğer alanlara yayılarak "*Reform ya da Tanzimat D*evri" (1839-1876) sürecini hazırlamıştır[177]. Tekeli'nin belirttiği gibi, modernitenin ortaya çıktığı merkezin dışındaki bir çevre ülke olan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gerçekleşen düşünce dönüşümleri modernitenin etkilerine direnme sonucunda ortaya çıkmış olup modernite ile girişilen karşılıklı etkileşim sonucu kendilerine özgü bir hal almışlar ve devamlılıklarını bu şekilde sağlamışlardır[178]. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki batılılaşmanın doruk noktası olarak kabul edilen "Reform Dönemi (1839-1876)" ile

[174] Ocak 1826'da gittikçe yozlaşan, sultandan bağımsız ayaklanan ve sultanı düşürebilen, yenileşmeye karşı çıkan Yeniçeri Ocağı II. Mahmut tarafından kaldırılmış ancak teknolojide geri kalınması nedeniyle bir daha eskisi gibi güçlü bir ordu kurulamamıştır. Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi*…, s. 163.
[175] Eric Jan Zürcher, *a.g.e.,* s. 67-75.
[176] Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş, İstanbul 2010, s. 69-70.
[177]Barış Özdal ve R. Kutay Karaca, *Diplomasi Tarihi – 1,* Dora, Bursa 2015, s. 275-276.
[178]İlhan Tekeli, "Türkiye'de Siyasi Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, Cilt:3, Tanıl Bora-Murat Gültekingil (Der.), İletişim, İstanbul, 2002, s. 19-42 Aktaran Evren Haspolat, a.g.m., s. 17-18.

hepsi devleti kurtarmayı hedeflemiş olan dört farklı siyaset tarzı ya da siyaset akımı ortaya çıkmıştır: Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük[179].

II. Mahmut'un ölümünden sonra tahta çıkan I. Abdülmecit'in tek taraflı iradesiyle Mustafa Reşit Paşa tarafından 3 Kasım 1839 günü ilan edilen *"Tanzimat Fermanı"* ya da "*Gülhane Hatt-ı Hümayunu"* Avrupa'da ortaya çıkan yeni düşüncelerin Osmanlı'nın merkezi otoritesini etkilemiş olduğunu, 18. yüzyıldan itibaren filizlenmeye başlayan yeni dünya görüşünün padişahlar tarafından da onaylandığını ve Şeriat 'tan bağımsız karar alma alanını genişletmeye yönelik sınırlı bir laikleşmenin benimsendiğini göstermesi bakımından önemli bir gelişmedir[180]. Tanzimat Fermanı ile Hristiyan gruplar arasında artan ulusçuluk duygusunun önüne geçebilmek amacıyla devletin temel yapısında değişiklik yapılmadan din farkı gözetmeksizin tüm tebaanın can ve mal güvenliği gibi temel hakları hukuki koruma altına alınmış, tüm yurttaşlara hukuk önünde eşitlik tanınmış, özel mülkiyet hakkı verilmiş, liberal ekonomi politikalarının benimsenmesine karar verilmiştir[181]. Ateş'in belirttiği gibi Tanzimat Fermanı aslında birçok gelişmenin bir sonucu olarak Osmanlı'nın karşısına çıkan iki seçenek arasında yaptığı bir tercihtir. Ya içine kapanıp kendini dünya ticaretinden soyutlayarak korumaya alacak ya da Batı modelini benimseyerek uygulamaya çalışacaktı. Ağır bir sosyo-ekonomik çöküntü içerisinde olan devlet, ulusçuluk hareketleri, toprak düzeninin bozulmuş olması, ticaret ya da sanayileşmeyi canlandıracak sermaye birikiminin olmaması, çağın ekonomik düzeninin gerisinde kalınması, içeride bulunan Hristiyan azınlık oranının fazla olması ve Avrupa ile olan yakınlık nedeniyle kapanmayı değil Batı ile yakınlaşmayı seçmiş, belki de ilk defa batılılaşma ile ilgili kesin tavrını belirlemiştir[182].

[179] Evren Haspolat, *a.g.m.*, s. 16.
[180] Oral Sander *Anka'nın Yükselişi*…, s. 207-208.
[181] Oral Sander *Anka'nın Yükselişi*…, s. 206.
[182] Ateş, *a.g.e.*, s. 323-325.

Kırım Savaşı'nın sonunda imzalanan 1956 Paris Barış Antlaşması'na[183] Osmanlı İmparatorluğu'nun da dahil edilmesi için ön şart olarak sunulan ve müttefiklerin isteklerini karşılamak üzere hazırlanan 18 Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanı ise daha önce Tanzimat Fermanı ile gelen temel haklar güvencesine her alanda eşitlik esasını ekleyerek Osmanlı topraklarında bulunan tüm insanları eşit kabul etmiş,[184] hâkim millet ayrıcalığını Müslümanlardan alıp din farkı gözetmeksizin herkesi her alanda eşit saymıştır[185]. Her iki fermanın ortak unsuru olan eşitlik ilkesi İnalcık'ın belirttiği gibi Balkanlar'daki milliyetçilik hareketlerini kontrol altına alabilmek adına zorunlu bir çözüm olup Osmanlıcılık siyasetinin de temelini oluşturmaktadır.[186] Reform döneminin resmi politikası olan Osmanlıcılık halktan çok Osmanlı Devleti'nin benimsediği bir devlet kimliği olarak Osmanlı tebaasında birlik duygusu oluşturarak Osmanlılık siyasal kimliği temelinde devletin bütünlüğünü korumayı amaçlamaktadır[187]. Bu dönemin reformları ve özellikle Islahat Fermanı her ne kadar dış destek elde etmek ve dış müdahaleyi önlemek amacıyla bir dış baskının sonucu olarak görülse de Osmanlı yönetici elitinin düşüncesinde yerleşmiş olan kurtuluşun Avrupa tarzı reformlarla geleceğine dair olan inancın ve Osmanlılık kimliğinin desteklenmesi siyasetinin ürünü olarak da kabul edilmelidir[188]. Ancak Ateş'in de dikkat çektiği gibi Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı gibi imparatorluğun kötü gidişatını düzeltme doğrultusunda yönetici elitin iyi niyetli çabalarının ürünü olmayıp dış baskılar sonucu zorla kabul ettirilen bir belge niteliğindedir[189].

İmparatorluk içindeki herkese Osmanlı vatandaşlığı veren Islahat Fermanı'nın ardından din adamları ve Tanzimat bürokrasisinin muhalefeti, sözü edilen

---

[183] Paris Barış Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu ilk kez Avrupalı kabul edilerek toprakları büyük güçler tarafından güvenceye alınmış olsa da aslında bu durum onun kendi bağımsızlığını koruyamayacak kadar zayıfladığını göstermektedir. Barış Özdal ve Kutay Karaca, *a.g.e.*, s. 361.
[184] Barış Özdal ve Kutay Karaca, Gös. yer.
[185] Şerif Mardin, *a.g.e.*, s. 14.
[186] Halil İnalcık, "Tanzimat Nedir?", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (der.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2017, s. 49-50.
[187] Kemal H. Karpat, "Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak", Çev. Sönmez Taner, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 25.
[188] Eric Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 92.
[189] Toktamış Ateş, *a.g.e.*, s. 332.

reformların Müslüman halkı memnun etmediğini göstermiştir[190]. Toplumsal destekten yoksun ve sadece padişah ve yakınındakilerin ilgi gösterdiği reformlar[191] toplumsal bir modernleşmeden çok devlet reformu niteliğinde olup[192] yönetici bürokrasi tarafından topluma zorla dayatılmış, Hristiyan halkın desteğinin az olması nedeniyle etnik milliyetçiliğin yayılması önlenememiş,[193] Osmanlı kimliği yalnızca Müslüman Türkler tarafından benimsenirken Arap kökenliler için kendi etnik ve İslami kimliklerine bir dayatma olarak algılanmıştır[194].

19. yüzyılın ilk yarısında hız kazanarak 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı ile doruk noktasına ulaşan batılılaşma yönündeki reformlara en etkili muhalefet Osmanlı bürokrasisinin içinden çıkan bir gruptan gelmiştir. 1865'te "Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin" kuruluşu ile başlayan *"Yeni Osmanlılar Hareketi*" Tanzimat dönemi reformlarının Mustafa Reşit Paşa'dan sonraki uygulayıcıları olan Ali ve Fuad Paşaların benimsediği tebaanın özgürlüğünü kısıtlayan ve önceliği devletin kurtarılmasına veren baskıcı ve dayatmacı politikasına karşı şekillenmiştir[195]. Batı eğitimi almış, çoğu Bab-ı ali Tercüme Odası'nda çalışmış, Avrupa'nın liberalizm ve milliyetçilik düşüncelerinden etkilenmiş, İslamiyet'in altın çağına ve Osmanlı'nın yükselme devrine özlem duyan Müslüman ve Osmanlı yurtseveri olan bu ilk Osmanlı aydınları, Batılı güçlere iyi görünmek için benimsenen bu politikanın Osmanlı ve İslam değerlerini göz ardı ettiğini, tepeden inme ve baskıcı karakterinin yanında Avrupa düşüncesinin yüzeysel bir taklidi olduğunu ve devleti parçalanmaya götüreceğini savunuyorlardı[196]. Yeni Osmanlılar Hareketi'nin önerisi ise padişahın yetkisini halkın temsilcilerinden oluşan bir parlamento ile sınırlandırarak anayasal bir monarşi (meşrutiyet) getirmek, Osmanlı'nın ana siyasal bağı olarak özellikle Müslüman olmayan tebaada yurttaşlık ve sadakat duygularını canlandıracak vatanseverliğe dayanan bir Osmanlı yurttaşlığı kavramının oluşumunu

[190] Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi*…, s. 242-243.
[191] Halil İnalcık, *Osmanlı ve Modern*…, s. 46.
[192] Çağlar Keyder, *Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne,* İletişim, İstanbul 2003, s. 183.
[193] Eric Jan Zürcher, *a.g.e.,* s. 107.
[194] Kemal Karpat, *a.g.m.,* s. 32.
[195] Şerif Mardin, *a.g.e.,* s. 88-89.
[196] Eric Jan Zürcher, *a.g.e.,* s. 107-109.

desteklemekti[197]. Onlara göre Tanzimat herhangi bir temel felsefe ve ahlaki değere de dayanmadığı için İslam felsefesinden yararlanılmalıydı[198].

Yeni Osmanlıların en öne çıkan şahsiyetlerinden olan Namık Kemal, Osmanlı'nın Müslüman ve Müslüman olmayan tebaasında Osmanlılık bilincinin oluşturulmasında İslami değerlerin ve Şeriat kanunlarının önemine dikkat çekerek, anayasal, temsili ve parlamenter sistemle yönetilmesi gerek devletin yönetim sistemi açısından liberal Avrupa devletlerini örnek almasının gerekli olduğunu ancak reformların temelinde hürriyet düşüncesi olan, tepeden oturtulmamış bir halk egemenliğini tanıyan İslam değerlerine ve İslam hukukuna göre gerçekleştirilmesini savunmaktaydı[199]. Osmanlı Devleti'nin geleceği açısından reformlar gerekliydi ancak yüzeysel oldukları için ülkeyi Batı'nın baskısına sokmuşlar, halkın rızasına dayanmadığı için bir yarar sağlamamış, ortaya çıkan yönetim şekli eski sistemden de geri bir hale gelmiştir. Devletin çöküşe götüren en önemli unsur ülkede eşitliğin olmaması, özgürlükçü bir yönetim tarzının getirilmemiş olmasıdır. Halkın iradesine dayanan özgürlükçü bir rejim kurulamadığı için reformlar başarıya ulaşmamış, Batı ile gerçekleştirilen ekonomik ilişkiler de ilerleme (terakki) getirmemiştir[200]. Fransız Devrimi ideolojisini İslami değerler ile sentezleyerek bir çözüm ortaya koymaya çalışan Namık Kemal, "toplum sözleşmesini" "biat töreni" ile aynı tutarak padişah ile tebaası arasında bir sözleşme olarak kabul etmiş, kötü yönetilen halkın isyan etme hakkına sahip olduğunu belirtmiş ve Kuran'daki "meşveret" (danışınız) emrini ise parlamento ve siyasi haklarla ilişkilendirmiştir[201]. Buna göre Namık kemal ve Yeni Osmanlıların liberal fikirlerinin Osmanlıcılık siyasi akımı çerçevesinde anayasa ve meşrutiyet fikirlerinin ortaya çıkmasında önemli rol oynadığı belirtilmelidir.

---

[197] Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi*…, s. 257-258
[198] Şerif Mardin, *a.g.e.*, s. 89.
[199] Eric Jan Zürcker *a.g.e.*, s. 109.
[200] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 17. Baskı, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul 2012, s. 287-289.
[201] Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 15. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 36-37.

Dağıtıldıktan sonra 1870-1876 yıları arasında yurt dışında faaliyetlerini sürdüren Yeni Osmanlıların aynı zamanda bu dönemlerde ortaya çıkmaya başlayan kendi liberal ideolojilerine göre daha sert ancak ağırlığı daha fazla olacak "İslamcılık" siyasi akımına ilham verdikleri de söylenebilir. İslamcılık fikirlerinin hareket noktasında Osmanlı Devleti'nin Tanzimat reformları ile kendi kültürünü ve benliğini kaybetmiş olduğu, Batı karşısında tekrar üstün duruma gelmek için onu taklit etmek yerine Osmanlı'ya geçmişte asıl gücünü veren İslam dinine dönülmesinin gerekli olduğu düşüncesi bulunmaktadır. Buna göre, Osmanlı tebaasının kaybolmaya başlayan kültürel kimliğinin yeniden kazandırılması için İslam'ın ve Şeriatın üstün değerlerinin Osmanlı toplumuna yeniden benimsetilmesi gereklidir[202].

Yeni Osmanlıların I. Abdülaziz tarafından dağıtılıp yurt dışına kaçtıkları, İslamcılık siyasi akımının kendisini hissettirmeye başladığı sürecin sonunda ise padişah tahttan indirilmiş, başa II. Abdülhamit geçmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk anayasası yazılmaya başlanarak parlamenter rejimin kurulması çabaları başlatılmıştır. Rusya'nın tehdidinin arttığı ve İngiltere'nin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü korumada eskisine göre daha az istekli olduğu bir ortamda köklü reformlarla göz boyayarak Fransa'dan ekonomik ve siyasal destek almayı düşünen II. Abdülhamit tarafından Osmanlı'nın ilk anayasası olan "Kanun-i Esasi" 23 Aralık 1876'da kabul edilerek Meşrutiyet ilan edilmiştir. Vatandaşlara bireysel haklar tanıyan, Mebusan ve Ayan Meclislerinden gelen bir parlamento kuran, ancak yürütme yetkisi ve yasamanın kontrolü padişahın iradesinde bıraktığı için siyasi yapıda değişiklik yapmayan bu ilk deneme başarısızlıkla sonuçlanmış, meclisi feshetme yetkisine sahip olan II. Abdülhamit, Osmanlı-Rus Savaşı'nı sebep göstererek 19 Mart 1877'de açılan parlamentoyu 13 Şubat 1878'de kapatarak anayasayı rafa kaldırmıştır[203].

Baskıcı bir yönetim tarzı benimseyen II. Abdülhamit (1876-1909) Batı'yı bir model olarak benimseyip teknolojik, idari, askeri ve eğitim sistemini ülkeye yerleştirirken Batı uygarlığının ana unsurları olan liberalizm, anayasacılık ve

[202] Şerif Mardin, *a.g.e.*, s. 92-93.
[203] Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi*…, 257-259.

milliyetçiliği yıkıcı güçler olarak görmesinden dolayı yayılmalarını engellemiştir[204]. İslamcılık düşüncesini İslamcılık düşüncesini hem iç hem de dış politikada kullanmış Panislamizm'i devletin resmi politikası olarak belirlemiştir[205]. Avrupa'daki milliyetçi hareketlerin devleti parçalayacağına ve içerideki milliyetçiliğin ise kendi yetkisini sınırlandıracağını düşündüğü için milliyetçiliğe karşı dinsel uyanışı canlandırmaya çalışmıştır[206]. Batı ideolojilerinin güç kazandığı 1870'lerde Panislamizm siyaseti ile Müslüman tebaa arasında birlik duygusu yaratmaya çalışmış, dış politikada ise Halifelik kozunu kullanarak tüm Müslümanların sadakati ve desteğini elde etmek suretiyle sömürgeci Batı devletleri Rusya, İngiltere ve Fransa'ya istediği zaman sömürgelerde yaşayan Müslüman halkı onlara karşı ayaklandırabileceği mesajını vererek bir denge unsuru yaratmayı hedeflemiştir[207]. Bu açıdan bakıldığında II. Abdülhamit'in İslamcılık ve Osmanlıcılık fikirlerini sentezleyerek ortak bir Osmanlı millet kimliği yaratmaya çalıştığı, bunun için de İslam'ı ve İslamcılık fikrini bir sosyal birleştirici[208] olarak kullanmayı benimsediği söylenebilir.

II. Abdülhamit döneminin baskıcı istibdat yönetiminde muhalefet rolünü ise Yeni Osmanlıların devamı niteliğinde olan Genç Türkler üstlenmiştir. Genç Türkler genel olarak Tanzimat sonrası Batılı eğitim kurumlarından mezun ve bürokratik görevlerdeki kişilerden oluşmaktaydılar ve onlar da Yeni Osmanlılar gibi çağdaş, liberal ve anayasacı görüşlerin etkisinde kalmışlardı[209]. Anayasacılığı savunmalarının nedeni söz konusu dönemde anayasacılığın modernleşmekle bir tutuluyor olmasından kaynaklanmakta olup Osmanlılık düşüncesi doğrultusunda bir Osmanlı vatandaşı yaratmanın ancak anayasa ile olanaklı olduğunu düşünülmekteydiler. Devlet, ancak anayasacılık yoluyla bir Osmanlı kimliği yaratılarak kurtarılabilirdi[210].

---

[204] Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 242-243.
[205] Bernard Lewis *a.g.e.*, s. 462, Şerif Mardin s. 93.
[206] Oral Sander *Anka'nın Yükselişi*…, s. 260.
[207] Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 463-464.
[208] Gökhan Çetinsaya, "İslami Vatanseverlikten İslam Siyasetine", Tanıl Bora ve Murat Gültekin (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt I: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim, İstanbul 2003, s. 271.
[209] Eric Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 130.
[210] Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, C.I. (1889-1902), İletişim, İstanbul 1985, s. 70.

1889'da Ahmet Rıza tarafından Paris'te kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti Genç Türklerin örgütleşme adına attığı en önemli adımdır. Genç Türklerin kuruluş amacı Yeni Osmanlıların mirası olan hürriyet düşüncesi olmuş, hürriyetin egemen devletin ancak hürriyet fikrinin içselleştirilmesiyle kurtarılabileceğine inanmışlardır[211]. Devleti kurtarmak amacıyla en başlarda Osmanlıcılığı benimsemişler ve Osmanlıcılık yeniden inşa edilen anayasal rejimin resmî ideolojisi olmuştur[212]. Genç Türkler, Yeni Osmanlı düşüncesinden etkilenmişler[213] ancak batılılaşmaya Yeni Osmanlılar kadar muhalif bir tutum sergilememişler, siyasal rejimin yanında hayatın her alanında Batılılaşma düşüncesini benimsemişlerdir[214].

Daha önce de belirtildiği gibi 18. Yüzyıldan itibaren Osmanlı'da ortaya çıkan iki akım olan yenilikçiler ve muhafazakarlar bölünmesi Genç Türkler arasında da mevcut olup yenilikçileri Ahmet Rıza'nın başı çektiği yenilikçiler kuramsal açıdan Müslümanlığa bağlı ancak söylem ve davranışlarında o kadar uyumlu olmayan bir çizgide olarak Batılı reformları, güçlü bir merkezi hükümeti ve Osmanlıcılığı savunurken; tam karşılarında olan ve Mısır'da Mizan gazetesini çıkaran Mizancı Murat'ın liderliğindeki muhafazakar gurup İslam İmparatorluğu'nun kurulmasını ve padişahın tüm İslam dünyasının başına geçmesini savunmaktaydılar. Prens Sabahattin'in başını çektiği diğer bir grup ise kişisel girişimlerin teşvik edilip aydınların devlet memuriyeti yerine daha yararlı işlere girmesinin desteklenmesini savunarak devlet yapısını baştan aşağı değiştirmeyi öneriyordu; ancak Ahmet Rıza'ya göre mevcut rejimde böyle bir değişimin gerçekleşmesi olanaksızdı[215]. 4 Şubat 1902'de Paris'te gizli bir toplantı yapan Jön Türkler arasında ihtilale ordu ve yabancı yardımın katılımı konusunda çıkan anlaşmazlık sonucu yabancı müdahaleyi savunan Prens Sabahattin cemiyetten ayrılarak Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni, Ahmet Rıza ise 1906'da Selanik'te bulunan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti

---

[211] Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim, İstanbul 2003, s. 301.
[212] Erik Jan Zürcher, "Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları, 1908-1938", Kemal H. Karpat (Der.), *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 265.
[213] Şerif Mardin, *Jön Türklerin…*, s. 301.
[214] Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002, s. 47-48.
[215] Kemal Karpat, *Türk Demokrasi*…, s. 74-75.

ile birleşmiş, sadece iki yıl gibi kısa bir süre içerisinde asıl hedefleri olan hürriyete kavuşmuşlardır[216].

"Genç Türk Devrimi" olarak da bilinen 23 Temmuz 1908'deki II. Meşrutiyet'in ilanı çoğunluğu asker olan Müslüman Türklerin vatansever bir hareketi olup imparatorluğu bekleyen tehlikelere karşı yapabileceği bir şeyin kalmadığına inandıkları padişahın baskıcı rejimini sonlandırıp yerine ülkeyi daha iyi savunabilecek ve idare edecek bir hükümeti getirmekti. Her ne kadar ordu mensuplarının katkısı fazla olsa da askeri bir darbeden çok halk darbesi niteliği taşıyan bu hareket öncesinde, Anadolu'daki sivil halk Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesi ve hürriyetlerinin geri verilmesi için gösteriler yapmıştır[217]. II. Meşrutiyet dönemi ilkinden daha uzun sürmüş olsa da yönetici kadronun tecrübesiz ve zayıf olmasından dolayı anayasanın yürürlükte kalmasına ve seçimlerin gerçekleştirilmesine rağmen zaman içerisinde yozlaşarak Genç Türk yönetici kadrosunun bir tür askeri oligarşisine dönüştü[218]. 1908'e kadar sadece padişahı 1876 Anayasasını tekrar kabule zorlamayı amaçlayan İttihat ve Terakki yapılan seçimlerden sonra bir anda memleketi idare yetkisini eline almış, kendi üye ve taraftarlarından meydana gelen yasama organı ile padişahın yürütme yetkisi kontrol edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde cemiyet her ne kadar yalnızca kültürel amaçlı olduğunu belirtse de zamanla politikaya daha fazla karışmaya başlamış, özellikle 31 Mart Vakasından (13 Nisan 1909) sonra II. Abdülhamit'in yerine V. Mehmet'i geçirmiş, ayaklanmayı teşvik ettiği düşünülen partileri kapatmış, yapılan seçimler sonucunda ise tekrar iktidara gelmiştir. 1908'deki II. Meşrutiyet'in ilanından beri siyasal hayatı belirleme iradesine sahip olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, son olarak 1912'den sonra tekrar kaybetme noktasına geldiği iktidarı 23 Ocak 1913'teki "Bab-ı Ali Baskını" olarak da bilinen hükümet darbesi ile tekrar ele geçirdikten sonra artık siyasi bir parti olduğunu açıklamıştır[219].

---

[216] Kemal Karpat, *Türk Demokrasi*…,Gös. yer.
[217] Kemal Karpat, *Türk Demokrasi*…, s. 36.
[218] Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 286 ve 288.
[219] Kemal Karpat, *Türk Demokrasi*…, s. 74-75.

1908 Devrimi'nden sonra muhafazakâr İslamcılar birliklerini sürdürmeyi başarmışlar, yenilikçiler ise Garpçılar ve Türkçüler olarak ikiye ayrılmışlardır. Prens Sait Halim, Musa Kazım, M. Şemseddin ve Hacı Fehim'in aralarında olduğu Panislamist grup, imparatorluğun zayıflamasını İslami esaslardan ayrılmaya ve Batılı fikir ve kurumların kabulüne bağlıyor, Batı'nın tekniği alınsa da İslam'dan aşağı olan dini ve toplumsal fikirlerinin alınmamasını savunarak reformların kaldırılıp Şeriatın takip edilmesini istiyorlardı[220]. Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Süleyman Nazif, Ahmet Muhtar, Kılıçzade Hakkı'nın öne çıktığı Garpçılar (Batıcılar) ise Batı'nın her alanda örnek alınmasını, eğitim yoluyla halkın aydınlatılmasını, şeriatın yerine laik mahkemelerin benimsenmesini, Batılı medeni kanun ve Latin alfabesinin kabul edilmesinin yanında ulusal bir ekonominin desteklenmesini savunurlarken hurafelerden arınmış ılımlı bir İslamiyet öneriyorlardı[221]. Garpçıların fikirleri İttihat ve Terakki dönemini etkilemiş ve zamanla tamamen Batılılaşma fikri yerleşmeye başlamış, eskinin 'seçici' Batılılaşma tarzı bırakılmış; teknoloji, kültür ve düşünce sistemiyle bir bütün olarak değerlendirilmeye başlanılan Batı'nın yolu devletin kurtarılabilmesi için tek yol olarak benimsenmiş; ancak kapsamlı Batılılaşma ve reform hareketi Balkan Savaşları nedeniyle eylem boyutunda tam olarak başarıya ulaşmamıştır[222].

Balkan Savaşları, İttihat ve Terakki politikasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Balkanlar'daki savaşlar nedeniyle artık resmi politika olarak Osmanlıcılığın sürdürülmeyeceği anlaşılmış, fikir düzeyinde yeni filizlenmeye başlamış olan Türkçülük ideolojisi resmi politikada kendine yer edinmiştir. Genç Türk düşüncesinde daha önceleri de Türk unsuruna vurgu yapılmış ve bu vurgu zaman içinde Osmanlılık ile Türklüğün birleştirilmesine kadar gelmiş olsa da bugün anladığımız anlamda bir Türk ulusalcılığı noktasına hiçbir zaman varamamıştır[223].

---

[220] Kemal Karpat, *Türk Demokrasi*…, Gös. yer.
[221] Halil İnalcık, *Atatürk ve*…, s. 58-59.
[222] Çağlar Keyder, *a.g.e.*, s. 185-186.
[223] Şükrü Hanioğlu, *a.g.e.*, s. 629-630.

Söz konusu dönemde Türkçülüğün iki farklı düşünce sistemine dayanan, iki farklı kolundan öne çıkmaktadır. Birinci kol olarak değerlendirilen, tüm Türk halklarının birliğini öngören ve 1908 sonrası Rusya'dan göç eden Müslümanlar tarafından Osmanlı ile buluşturulan Pantürkizm, 1912 yılından sonra İttihat ve Terakki iktidarı döneminde resmi politikalarda yer almış olsa da kalıcı olamamıştır. Yusuf Akçura'nın başını çektiği bu düşünce Osmanlı Türkleri arasında gelişen Türkçülüğün diğer önemli kolunu da etkilemiştir. Yusuf Akçura'nın 1904 yılında kaleme aldığı "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı makale, Türk milliyetçiliğinin ilk manifestosu sayılmaktadır. Akçura, Osmanlı devletini kurtarmak ve güçlendirmek için en iyi politikanın hangisi olacağını sorgulamış, devletin kurtarılması konusunda ortaya çıkan çeşitli fikirleri analiz ederek ulus etrafında bütünleşmeyi sağlayacak bir ulus kimliği yaratmayı hayal etmiştir[224]. Akçura'nın ulaştığı sonuçlar şunlardır: Bir Osmanlı milleti yaratma hedefinde olan Osmanlıcılık, devlet için faydalı bir politika olsa da çağın koşullarında uygulanması olanaksız olup bu politikayı benimsemek boşuna bir uğraştır.[225] Temel düşüncesi dünyadaki Müslümanlardan bir İslam birliği yaratma ya da "din ve millet birliği" olan İslamcılık, Osmanlı devletini güçlendirebilecek bir politika olmasına karşın, büyük güçlerin baskıları dolayısıyla başarıyla hayata geçirilmesi olanaklı değildir.[226] Türkçülük ise uygulanabilirliği olan tek politika olsa da ırk temeline dayalı bir Türk birliği oluşturma fikri çok yeni ve pek yaygın olmayan ve gerçekleştirilmesi zaman alacak bir düşüncedir. Bu politika Asya ve Doğu Avrupa'ya yayılmış dini, dili ve adetleri farklı Türkleri bir araya getirebilir. Türkleşmeyen tebaa Osmanlı iradesinden ayrılabilir ancak birleşmesi muhtemel Türklerin büyük bölümü zaten Müslüman olacakları için aynı zamanda İslam büyük Türk milletinin inşasında önemli bir unsur olabilir. Türkçülük temelinde bir birleşmeye, Rusya'ya zarar vereceği için Avrupa'da karşı çıkmayacaktır[227].

Türkçülüğün diğer kolu ise zamanla Türk ulusçuluğu olarak algılanmaya başlanacak Anadolu Türklüğünü vurgulayan akımdır. Türkçülüğün bu kolu en

[224] Erman Akıllı, *a.g.e.,* s. 31.
[225] Yusuf Akçura, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1976, s. 7 ve 28-30.
[226] Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset…*, s. 31-34.
[227] Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset…*, Gös. yer.

başlarda Yeni Osmanlı düşüncesinden miras alınan 'vatanseverlik' fikrine dayalı millet kavramını benimseyerek bir Osmanlı ulus-devleti kurmayı amaçlamıştır[228]. Ancak vatanseverlik kavramı, Osmanlılık çerçevesinde birleştirici niteliğini yitirmeye başladıkça, Türk ulusçuluğuna doğru evrilmiştir. Türkçülüğün ilk gerçek ideoloğu olarak kabul edilen Ziya Gökalp'e göre Türkçülük, Türk ulusunu yükseltmek demektir[229]. Gökalp, bu bağlamdaki ulus kavramını kültür birliğine dayandırmış, ulusu dil, din, ahlak ve estetik bakımdan ortak olan bireylerden oluşan topluluk olarak tanımlamıştır[230]. Gökalp'in görüşlerinde dil temel birleştirici işlevi görmekte olup[231] bunun yanında İslam da toplumsal birleştirici olarak önemli ve Türk kültürünün bir parçası olarak kabul edilmektedir[232]. Kültür (hars) ve medeniyet ayrımı yapan Gökalp, bu çerçevede seçici bir batılılaşmanın yanında olmuş, bilim ve teknolojinin alınmasının gerekliliğine inanırken, kültürel unsurların alınmasına karşı çıkmış, çağdaş medeniyetlerin akıl ve bilimini alıp kendi kültür ve geleneklerimizle kaynaştırmak suretiyle bize özgü bir Türk-İslam kültürü yaratmayı önermiştir.[233] Bu görüşler öncülüğünde Gökalp siyasal anlamda Türklüğün başat rol oynadığı "Türklük, İslam ve Çağdaşlaşmadan" oluşan bir sentez ortaya koymuştur[234].

Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşeme arayış sürecinin ürünü olan Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık (Garpçılık) ve Türkçülük siyasi akımlarının başlangıçtaki ortak amacı devletin varlığını sürdürmesi ve devleti kurtarmak olmuş, Batılılaşma süreci zamanla kimlik inşa edici bir unsura dönüşerek Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecinde uluslaşmaya ivme kazandırmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "Bab-ı Ali Baskını" ile iktidarı ele almasından sadece bir yıl sonra Osmanlı Devleti'nin son savaşı olan Birinci Dünya Savaşı başlamış, dört yıl

---

[228] Masami Arai, "Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt. I*, s. 194.
[229] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Mahir Ünlü ve Yusuf Çotuksöken (Der.), İnkılap Kitabevi, İstanbul 1987, s. 13.
[230] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün…*, s.18.
[231] Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Akçağ, İstanbul, 2010, s.19-22
[232] Ziya Gökalp, *Türkleşmek,* s.73-76.
[233] Ziya Gökalp, *Türkleşmek*…, s. 29-34.
[234] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün…*, s. 11-17.

süren savaş sonunda ise Rus ve Avusturya- Macaristan imparatorluklarıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu da yıkılmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin amacı kuruluşundan itibaren Batılı parlamenter bir demokrasi kurmak olmuş, bu dönemde siyasi partiler ortaya çıkmış, muhalefet partileri kurulabilmiş, taşralı aydın ve ileri gelenlerin de siyasete ilgi göstermesi sağlanarak halk siyasi hayata katılmaya başlamış; ordunun kontrolünün İttihat ve Terakki'de olması sebebiyle milliyetçi bir elitin ortaya çıkmasıyla Türkçülerin önü açılmış; 1914 yılında kapitülasyonlar kaldırılmış; kitap, dergi ve gazetelerin serbestçe çıkarılmasıyla hürriyet fikri iyice yerleşmiş; dilde arınma, hukuki alanda laikleşme, eğitimde laik okulların kurulması gibi faaliyetler ile Cumhuriyet'in ideolojisi, örgütleri ve personeli hazırlanarak geçiş süreci hızlandırılmıştır[235]. Özellikle İttihat ve Terakki içerisinde etkinliği fazla olan Türkçüler milli mücadeleye aktif olarak katılmışlar, Cumhuriyet düşüncesinin yayılmasına ve benimsenmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır[236]. Bu nedenle İttihat ve Terakki dönemini değerlendirirken yukarıda belirtilen hususların da göz önüne alınması faydalı olacaktır.

### 2.1.4. Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğuşu

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun hareket alanının Batı tarafından gittikçe daraltıldığı bir dönemde iktidara gelen ve Batı emperyalizmine giderek daha fazla tepki göstermeye başlayan ancak kurtuluşun da sadece Batı'ya yönelerek gerçekleşeceğine inanan Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Balkan Savaşları'nda özellikle İngiltere tarafından yalnız bırakılmış olsalar da, dünya savaşının başlaması an meselesi iken ve dünya stratejik olarak saflara ayrılmışken Osmanlı topraklarının ve dolayısıyla devletin geleceğinin garanti altına alınması için sözü edilen saflardan birinin içerisinde yer almanın gerekli olduğu düşüncesindeydiler[237]. Bu nedenle İngiltere'ye savaş öncesinde ittifak teklifinde bulunulmuş, fakat İngiltere bu teklife

[235] Kemal Karpat, *Türk Demokrasi*…, 36-39.
[236] Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, 7. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 77.
[237] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında…,* s. 25-27

olumsuz yanıt vermiş, diğer İtilaf Devletleri Rusya ve Fransa da Osmanlı'nın teklifini reddetmişlerdir. Yalnız kalmamak için mutlaka bir saf içerisinde olmanın zorunluluğu nedeniyle 2 Ağustos 1914'te Alman-Osmanlı ittifakı gerçekleşmiş ve Osmanlı İmparatorluğu İttifak Devletleri'nin tarafında yer almıştır. Başlangıçta ittifaka yanaşmayan Almanya, Osmanlı'nın Fransız ve İngiliz sömürgelerinde, Balkanlar'da ve Rusya'nın cephe gerisindeki Müslüman-Türk halk üzerindeki etkisinin yanında Boğazların denetimi ile İtilaf Devletleri arasındaki irtibatın kesilebileceği düşüncesini göz önünde bulundurarak ittifakı kabul etmiştir[238].

Dört yıl süren ve İtilaf Devletleri'nin zaferi ile sonuçlanan Birinci Dünya Savaşı aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun da sonunu hazırlamış, 30 Ekim 1918'de imzalanan ve oldukça ağır şartlar içeren Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından savaş sırasında gerçekleştirilen ve Osmanlı topraklarının bir bölümünü İngiltere, Fransa ve İtalya arasında paylaştıran gizli anlaşmalar[239] uyarınca İmparatorluk toprakları galip devletler tarafından işgal edilmeye başlanmıştır[240]. Ateşkes imzalanmadan önce 8 Ekim 1918 tarihinde Talat Paşa başkanlığındaki İttihat ve Terakki hükümeti istifa etmiş, 14 Ekim 1918'de yerine Ahmet İzzet Paşa hükümeti kurulmuş, İttihat ve Terakki'nin önemli isimleri Talat, Enver ve Cemal Paşalar ülkeyi terk etmişler ve sözü edilen işgalleri engelleme gücü olmayan, devletin devamını garanti edecek bir barış anlaşmasını imzalama kudretinden yoksun durumda bulunan Osmanlı İmparatorluğu kaçınılmaz sonunu beklemeye başlamıştır[241]. Özellikle 15 Mayıs 1919'da Yunan ordularının İzmir'i işgali, aslında teşkilatlı bir milli direniş kuvveti oluşturmamış olan halkın işgallere tepki gösterip seferber olması konusunda önemli bir itici güç olmuş,[242] işgale karşı koyma isteği Türk ulusal bilincinin oluşmasına öncülük ederek tam bağımsızlık düşüncesinin güçlenmesine ve millet iradesinin üstünlüğüne olan inancın toplumda zaman içerisinde içselleşmesine vesile olmuştur. İşgal edilen ya da edilecek bölgelerde Müslümanlık-Türklük temelinde

---

[238] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında...*, s. 43-44.
[239] 6 Nisan 1915 Londra Anlaşması, 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Anlaşması ve 19 Nisan 1917 tarihli Saint Jean de Maurienne Anlaşması.
[240] Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış…,* s. 3-6.
[241] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında…,* s. 59 ve 64-65.
[242] Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış…,* s. 6.

ortaya çıkan küçük boyutlu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin,[243] yurdunu savunmak için silaha sarılmış halkın her kesiminden vatanseverin oluşturduğu ve başlangıçta Aydın çevresinde toplanmaya başlayan Kuvayi Milliye hareketleri ile bütünleşmesi Millî Mücadeleyi canlandırmış ve güç kazandırmıştır[244].

İzmir'in işgalinin başladığı süreç aynı zamanda Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktıktan sonra yerel direniş örgütlerini etrafında toplamaya ve örgütlemeye başladığı süreçtir. 1919'da yerel direniş örgütleri ve bölgesel kongrelerle başlayan ve 1922'de zaferle sonuçlanan Millî Mücadele sürecinde Mustafa Kemal tek ve tartışmasız bir önder olarak ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal Anadolu'ya geçtikten sonra yerel direniş örgütlerini tek bir çatı altında toplamak için girişimlere başlamış ve ilk olarak 19 Haziran 1919'da Amasya'da Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele ile buluşarak Anadolu'daki tüm sivil ve askeri makamlara gönderilecek olan Amasya Genelgesi'ni yayınlamış ve niyetini kesin bir şekilde ortaya koymuştur. Genelgede ülkenin bütünlüğünün ve bağımsızlığın tehlikede olduğu, İstanbul hükümetinin sorumluluklarını yerine getiremediği ve bağımsızlığın ancak milletin kendi iradesi ve direnişi ile kazanılabileceği belirtilmiş, Anadolu'da güvenli bir yer olan Sivas'ta bir kongre düzenlenmesine de karar verilmiş, doğu illeri adına öncelikli olarak 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre düzenleneceğinden söz edilmiştir[245]. Ancak 23 Temmuz 1919'da toplanabilen Erzurum Kongresi'nde[246] vatanın *'milli hudutları içinde bölünmez bir bütün olduğu'* ve dışarıdan gelen her türlü saldırıya, İstanbul'daki hükümet boyun eğse bile, kuvvetle karşı koyulacağı duyurulmuş, Doğu Anadolu'nun bütününü temsil ederek fiili hükümet görevini yürütecek olan ve başkanlığına Mustafa Kemal'in getirildiği *Temsilciler Kurulu* (Heyet-i Temsiliye) seçilmiştir. Erzurum Kongresi'nin ertesinde daha önce Amasya Genelgesi'nde belirtildiği üzere 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında düzenlenen Sivas Kongresi ise Erzurum Kongresi kararlarını tekrarlamış, manda rejimi tamamen reddedilerek milli mücadelenin tam bağımsızlık ile şekillenen karakteri yeniden vurgulanmış ve Erzurum Kongresi'nde Doğu Anadolu

[243] Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi…*, s. 89.
[244] Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi…*, s. 116.
[245] Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*…, s. 103-104.
[246] Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi…*, s. 106-107.

illerini temsil ettiği belirtilen Temsilciler Kurulunun yurdun tümünü temsil ettiği ilan edilmiştir[247]. Anadolu ve Rumeli vilayetlerinin tamamı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bağlanarak Temsilciler Kurulunun tam otoritesi sağlanmış, manda gibi ülkenin parçalanmasına yol açacak eğilimlerin önü milletin iradesi ve kararı ile kesilmiş, Kongre'nin kararlarına olumsuz yaklaşan İstanbul hükümeti ile tüm vilayetlerin ilişkileri Temsilciler Kurulu emri vasıtasıyla kesildikten sonra 2 Ekim 1919'da ülkesiz bir hükümet durumuna düşen Ferit Paşa kabinesi düşerek yerine Meclis-i Mebusanı yeniden toplamak için seçim yapılmasına karar veren Ali Rıza Paşa kabinesi kurulmuştur[248].

Aralık 1919'da yapılan seçimlerin sonucunda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yanlısı olan Felah-ı Vatan grubu çoğunluğu sağlamış ve ilk olarak 12 Ocak 1920'de toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı, Misak-ı Millîyi 28 Ocak 1920'deki gizli toplantıda kabul edip 17 Şubat 1920'de açıklayarak Millî Mücadele'nin geleceğinde önemli bir rol oynamıştır. Erzurum Kongresi'nde kabul edilip Sivas Kongresi'nde genişletilerek teyit edilen ilkeleri tekrar vurgulayan, Millî Mücadele'nin iç ve amaçlarının belirtildiği ve sonraki yıllarda Türk Dış politikasının temelini de oluşturacak Misak-ı Millînin ilk maddesi şöyledir:[249]

*"Osmanlı devletinin, özellikle Arap çoğunluğun oturduğu ve 30 Ekim 1918 tarihli silah bırakışmasının imzalandığı sırada düşman ordularının işgali altında kalan kısımlarının geleceğinin, halklarının serbestçe açıklayacakları oylara göre belirlenmesi gerekli olduğundan, söz konusu silah bırakışması çizgisi içinde ve dışında; dinen, örfen ve emelen birbirine bağlı, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen, birbirlerinin ırksal ve toplumsal hakları ile bölgelerinin koşullarına tamamen saygılı Osmanlı-İslam çoğunluğunun oturduğu kısımların tamamı, hakikaten veya hükmen hiçbir nedenle birbirinden ayrılma kabul etmez bir bütündür."*

[247] Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi…*, s. 108.
[248] Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış…,* s. 12.
[249] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*, s. 105.

Misak-ı Millînin Osmanlı İmparatorluğu'nun yasama organında kabul edilmesiyle Mustafa Kemal'in önderlik ettiği bağımsızlık mücadelesinin amaç ve ilkeleri meşruluk kazanmış, müttefiklerin isteklerine boyun eğen İstanbul hükümetinin politikalarının tanınmayacağı ve Osmanlı ile bağların kesildiği açıkça belirtilmiş olup İslam dünyasına liderlik yapacak çok uluslu bir devlet yerine modern bir ulus-devletin amaçlandığı ortaya konulmuştur[250]. Misak-ı Millînin kabulünden sonraki süreçte müttefikler 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal edip Meclis-i Mebusanı kapatmışlar, bunun üzerine, Ankara'da 23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi açılmış, İstanbul işgal altında olduğu sürece yalnız BMM'nin ulusu temsil edebileceği, milli iradenin burada belirlendiği, meclisin üzerinde hiçbir iradenin bulunmadığı ve meclisin hem yasama hem de yürütme organı olduğu ilan edilmiştir[251]. BMM göreve başladığı sırada müttefikler, 18-24 Nisan 1920'de Osmanlı İmparatorluğu ile yapılacak ve topraklarının bölüşümünü resmileştirecek Sevr Barış Anlaşması'nın koşullarını belirlemek amacıyla San Remo Konferansı'nda toplanmışlar ve çok ağır koşullar öngörmüşlerdir.[252] Buna göre, Arap bölgesinin imparatorluktan ayrılması, Yunanistan'ın Batı Trakya dışında Çatalca hattına kadar Trakya'yı alması, İzmir ve çevresinin beş yıl süreyle Yunan yönetimine bırakılması ve bu süre sonunda Yunan hükümetinin isterse bölgeyi kendi topraklarına katabilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun yanında, Ermenistan'ın bağımsızlığı kabul edilmiş, Kürdistan'a özerklik verilmiş ve Milletler Cemiyeti kurulduktan sonra başvururlarsa bağımsızlık ilan edebilecekleri belirtilmiştir. Bu tasarıya göre Boğazlar uluslararası denetime girecek, kıyıları ise askerden arındırılacaktı. Yabancı devletler için her türlü ayrıcalık ve kapitülasyonlar sürdürülecek, Osmanlı ordusu nerdeyse sıfırlanacak, en önemlisi Osmanlı İmparatorluğu tüm iktidar ve egemenlik haklarından adeta tamamen vazgeçecektir[253].

10 Mayıs 1920'de Sevr'e davet edilen Tevfik Paşa başkanlığındaki Osmanlı temsilcileri 11 Mayıs 1920'de kendilerine sunulan bu barış koşullarını kabul edemeyeceklerini bildirdikten sonra anlaşmanın imzalanmasını sağlamak isteyen

[250] Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış…,* s. 13.
[251] Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*…, s. 148-149.
[252] Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış…,* s. 14.
[253] Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*…, s. 160-164.

müttefiklerin desteklediği Yunan kuvvetleri Haziran ayında Anadolu'da Balıkesir, Bursa ve Uşak'ı işgal etmişler, Temmuz ayında ise Doğu Trakya'ya doğru saldırıya başlayan Yunan kuvvetlerinin müttefikler onaylarsa İstanbul'a kadar ilerleyecekleri düşüncesi hakim olmuştur[254]. Bu gelişmeler üzerine Sevr Anlaşması Osmanlı heyeti tarafından 10 Ağustos 1920'de imzalanmıştır.

Bu dönemde Batı cephesinde Yunan saldırısını durdurabilme konusundaki yetersizlik nedeniyle Çerkez Ethem ve Demirci Mehmet Efe gibi çete liderlerinin gerilla savaşlarından yararlanılırken, Doğu cephesinde Sevr ile Ermenistan'a teslim edilmiş olan Kars, Ardahan ve Batum'un alınmasına öncelik verilmiş, askeri ve mali yardım almak amacıyla SSCB ile anlaşma yolları aranmıştır. Van ve Bitlis'in Ermenilere verilmesi yönündeki Rus taleplerine karşı Kazım Karabekir komutasındaki ordu Sarıkamış'ı aldıktan sonra Kasım 1920'de Ermenileri tamamen yenilgiye uğrattı, 2 Aralık 1920'de Ermenilerle Gümrü Barış Anlaşması imzalandı.[255] Türk ordusu bu dönemde savaş kazandıkça diplomatik alanda da eli güçlenmeye başlıyor, barış anlaşmaları arka arkaya geliyordu. Özellikle, güçsüz olunan Batı cephesinde 10 Ocak 1921 Birinci İnönü Savaşı'nda Eskişehir'i almak üzere ilerleyen Yunan ordusunun durdurulması askeri başarısından çok diplomatik açıdan önemli sonuçlar doğurmuş,[256] Batı cephesinde İsmet İnönü tarafından komuta edilen düzenli ordunun bu ilk başarısı müttefik kuvvetlerin Sevr Anlaşmasını gözden geçirmek üzere Londra'da bir konferans toplamasına yol açmış, 21 Şubat 1921'de Ankara hükümeti ile İstanbul hükümetinin temsilcilerinin birlikte katıldığı konferansta kabul edilmesi olanaksız küçük değişiklikler Ankara tarafından reddedilmiştir[257].

Birinci İnönü Zaferinin sonucu olarak Londra Konferansı'nda Ankara'nın Müttefik güçlerle masaya oturmuş olması, SSCB ile BMM hükümeti arasında 16 Mart 1921 Moskova Anlaşması'nın imzalanmasında etkili olmuş, Nahcivan ve Batum bırakılmış ancak hem maddi ve askeri yardım konusunda anlaşılmış hem de

[254] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*, s. 119; Eric Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 228.
[255] Eric Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 228-229.
[256] Eric Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 230.
[257] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*, s. 187.

Ermenistan'dan sonra SSCB ile de anlaşılması sonucu ordu Doğu cephesinden zayıf durumdaki Batı cephesine kaydırılarak belki de savaşın kaderi değiştirilmiştir.[258] Londra Konferansı sona erdikten hemen sonra 23 Mart 1921'de bir kez daha saldırıya geçen Yunan ordusu İsmet İnönü komutasındaki iyi donanımlı Türk ordusu tarafından 27 Mart 1921'de yine İnönü'de durdurulmuş ve İkinci İnönü zaferinin ardından Haziran aynıda İtalyanlar Anadolu'dan çekilmeye başlamıştır[259].

10 Temmuz 1921'de Eskişehir-Afyon demiryolunu ele geçirmek için yeniden saldırıya geçen Yunanlılar 24 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal komutasındaki Türk ordusuyla muharebenin yapıldığı Sakarya'da karşılaşmış, üç hafta süren çatışmalar sonucunda geri püskürtülmüştür.[260] Sakarya Meydan Muharebesi'nin en önemli sonuçları Yunanlıların maddi ve manevi olarak çöküntüye girmesi ve silah zoruyla Sevres'i kabul ettirme olanağının olmadığını idrak etmesinin yanında muharebeyi izleyen süreçte 20 Ekim 1921'de Türk ve Fransız kuvvetleri arasındaki savaş halini sona erdiren ve Suriye sınırını, durumu belirsiz olan Hatay dışında, bugünkü sınırına çeken Ankara Anlaşması'nın imzalanmasıdır.[261]

Yunanistan'ın askeri başarısızlıklarından ve aynı zamanda maddi destek talebinden rahatsız olan İngiltere, politikasını değiştirerek Türk-Yunan savaşı için diplomatik çözüm bulma arayışına girmiştir. Bu çerçevede 22 Mart 1922'de müttefik devletler İngiltere, Fransa ve İtalya Paris'te bir araya gelerek yeni barış koşullarını belirlemiş ve bunları Yunan, İstanbul ve Ankara hükümetlerine bildirmiştir. Yunanistan olumlu yanıt vermiş olmasına karşın, BMM hükümeti ancak silah bırakışmasıyla aynı anda Anadolu boşaltılırsa teklifi kabul edebileceğini bildirmiş, müttefikler ise bu koşulu kabul etmemiştir. Yunanistan'ın İngiltere'nin tam desteğini kaybettiğinin ve askeri olarak da zor durumda olduğunun farkında olan Ankara, 26 Ağustos 1922'de ilk kez saldırıya geçmiş ve 2 Eylül'de Eskişehir ve 9 Eylül'de İzmir kurtarılmıştır. Bunun ardından Türk ordusu Boğazlara kadar ilerlemiş boğazları elinde

[258] Eric Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 229-230.
[259] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*, s.188-189.
[260] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt I…*, Gös. yer.
[261] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt I..*, s. 189-190.

tutan İngiltere'nin yardım talebine İtalya ve Fransa'nın kuvvetlerini çekerek yanıt vermesi sonucu 3 Ekim 1922'de silah bırakışması konferansı toplanmış ve 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasıyla Türk-Yunan Savaşı sona ermiştir[262].

15 Ekim 1922'de yürürlüğe giren Ateşkes anlaşmasından bir hafta sonra İtilaf devletleri barış görüşmelerini başlatmak üzere BMM hükümetini barış görüşmeleri için Lozan'a çağırmışlar ancak fiili varlığını sürdürmekte olan İstanbul hükümeti de davet edilmiştir. Ankara hükümeti için işgal altındaki İstanbul hükümeti ülkeyi temsil etmemekte, BMM hükümeti ulus egemenliğine dayanırken İstanbul hükümeti bireysel otoriteye dayanmakta, Kurtuluş Savaşı'nı ulusun iradesi ile kazanmış bir ülkeyi ancak ulusun siyasi otoritesi olan BMM temsil etmeliydi. Bu nedenle, 1 Kasım 1922'de padişahlık ve halifelik birbirinden ayrılıp saltanat kaldırılarak İstanbul hükümeti devre dışı bırakılmıştır[263].

Görüşmelere baş delege olarak katılan İsmet İnönü'nün açıklığa kavuşturması gereken iki konu bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi Türkiye'nin konferansa katılan diğer ülkelerle eşit haklara sahip olması, ikincisi ise Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nın yenik devleti olarak değil Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı kazanmış yeni Türkiye devleti olarak algılanmasını sağlamaktı. İsmet Paşa, Lozan'da çok usta bir diplomatlık becerisi sergileyerek karşı tarafın algılarını değiştirmeyi başarmış ve konferans Türkiye için büyük bir başarı ile sonuçlanmıştır[264]. 21 Kasım 1922 ve 4 Şubat 1923 tarihleri arasında Lozan Konferansı'nın birinci dönem görüşmelerinde Türk tarafının temsilcisi İsmet İnönü bağımsızlık, kapitülasyonlar ve azınlıkların durumu konularında kesinlikle ödün vermemiş, kendilerini Birinci Dünya Savaşı galibi olarak gören İtilaf Devletleri temsilcileri e özellikle İngiliz Dışişleri

[262] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt I*.., s. 191-193.
[263] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt I*.., s. 215; Toktamış Ateş, *Türk Devrim…i,* s. 199-200.
[264] Toktamış Ateş, *Türk Devrim…*, s. 201.

Bakanı Lord Curzon'un Sevr Anlaşması'nı yeni duruma uyarlama çabaları sonuçsuz kalmıştır.[265]

Bunun yanında Mustafa Kemal bir taraftan Trakya'daki son kentleri ele geçirerek Türk tarafının durumunu sağlamlaştırırken aynı zamanda 6 Aralık 1922'de Halk Fırkası'nın kurulacağını açıklaması ülkedeki siyasal belirsizliği giderme yolunda önemli bir adım atığını İtilaf Devletlerine göstermesi açısından önemlidir.[266] Konferans'ın birinci dönemi bittikten sonra Konferans'ın gidişatını etkilemek ve diğer devletlere mesaj vermek amacıyla 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresi düzenlenmiş, burada tam bağımsızlık çerçevesinde Türkiye'nin kapitülasyonlar ve benzeri uygulamaları asla kabul etmeyeceği ancak yabancı sermayenin de reddedilmediği ya da diğer bir ifadeyle Türkiye'nin Batılı kapitalist sistem içerisinde kalacağı vurgulanmıştır.[267] Barış görüşmelerinin ikinci dönemi 23 Nisan 1923'te başlamış, Türk heyeti anlaşmazlık yaşanan konularla ilgili BMM tarafından revize edilmiş görüşlerle Konferans'a katılmış, verilmesi gerekli bazı ödünler dışında[268] istediklerini elde etmeyi başarmıştır. 17 Temmuz 1923'te sona eren görüşmeler sonucunda Türkiye'yi bağımsız bir devlet olarak tanıyan ve tescil eden 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Anlaşması imzalanmıştır[269]. Anlaşmaya göre; Türkiye, Meriç'e kadar doğu Trakya'yı ve Yunanistan'dan savaş ödeneği olarak batı kıyısında Karaağaç'ı almış, üçü dışındaki Ege adaları Yunanistan ve İtalya'ya bırakılmıştır. Suriye sınırı, Fransa ile 20 Ekim 1920'de imzalanan Ankara Anlaşmasına göre çizilmiş, fakat düşman sayısını azaltıp dost kazanmak için bir taviz olarak Hatay bu sınırın dışında tutulmuştur. Musul konusunda anlaşma sağlanamadığından, Irak sınırı tarafların sonradan anlaşarak saptamaları koşuluyla belirsiz bırakılmıştır. Boğazlar, başkanı Türk olacak bir komisyon yoluyla uluslararası denetime bırakılmış ve

[265] Eric Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 239.
[266] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında…,* s. 189.
[267] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında…,* s. 190.
[268] Misak-ı Milli ile belirtilen toprak bütünlüğü büyük ölçüde sağlandı. Batı Trakya ile ilgili referandum talebi sonuçsuz kaldı. Musul ve Hatay sorunları ise ertelendi.
[269] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında…,* s. 210 ve 213.

askerden arındırılmış, kapitülasyonlar ise kaldırılmış ve Türkiye'nin "Şark Meselesi" ile gelen yarı sömürgeleşme süreci de sona ermiştir[270].

Lozan Anlaşması ile uluslararası alanda bağımsızlığını meşrulaştıran yeni Türkiye, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile ulus-devlet niteliğini kazanmış ve böylece Türkiye Cumhuriyeti için Millî Mücadele dönemi sona ermiştir. Ateş'in belirttiği gibi Lozan ve Sevr anlaşmaları birbirlerinden çok farklı olup aslında bu iki anlaşmayı karşılaştırmaya dahi gerek yoktur. Sevr, mağlup bir imparatorluğun kabul edilmesi zor ve galip devletler tarafından zorlanan hükümlerini yumuşatmaya çalıştığı bir anlaşma iken Lozan kurtuluş savaşını kazanarak tekrar var olan onurlu bir devletin masa başında yaptığı kıran kırana pazarlıklar sonucu ulusal bağımsızlığını diğer devletlere tescil ettirdiği akılcı bir anlaşmadır[271]. Tanör'e göre aslında Birinci Dünya Savaşı sonunda eşitler ve özgürler arasında yapılan tek önemli anlaşma olan Lozan Anlaşması, Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Doğu'da kurulan ilk ulus devlet olduğunun da kanıtıdır. Bu anlaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıkan Türkiye'deki laikleşme, ulusal bağımsızlığı sağlamlaştırmış, dış müdahalelerin önünü kesmiş, devrimlerin önü açılmış, toplumsal, siyasi ve hukuki alandaki laikleşme ile İslam dünyasının Batı'ya karşı ilk başarılı, dinsel olmayan ve kabul gören tepkisi olarak tarihteki yerini almıştır[272]. Lozan Anlaşması ile tam olarak sona eren Millî Mücadele, aynı zamanda yeni inşa edilecek Türk kimliğine de ilham kaynağı olacaktır.

### 2.1.5. Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile Osmanlı İmparatorluğu sona ermiş, ancak yeni kurulan devlet imparatorluk geçmişinden gelen birçok özelliği üzerinde taşımaya devam etmiştir[273]. Oral Sander'in Phoenix ya da Anka Kuşu'na benzettiği 600 yıllık yaşam süresini doldurmuş imparatorluğun küllerinden doğan genç ve güçlü Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu hazırlayan hatalardan

[270] Bülent Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*, 10. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2010, s. 129-130.
[271] Toktamış Ateş, *Türk Devrim…*, s. 205.
[272] Bülent Tanör, *a.g.e.*, s. 131.
[273] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*, s.21.

mümkün olduğunca arınmış ve tarihinden gelen temel özelliklerini kaybetmemiştir[274]. Mustafa Kemal Atatürk'ün eseri olan ve yıkılan imparatorluğun kalıntıları üzerine inşa edilen bu yeni ulus devlet ile sosyal, siyasi ve ekonomik yapılar hızlı bir değişim sürecine girmiş, bu yeni inşa sürecinde siyasal elitlerin de etkisiyle yeni bir ortak ulusal kimlik ortaya çıkmıştır.

Konstrüktivizme göre sosyal yapılar verili olmayıp inşa edilmişlerdir ve dolayısıyla ulusal kimlikler de bu inşa sürecinin sonucudurlar. Ulusal kimlikler dil, kurucu mitler, din coğrafya, tarih, gelenek ve adetler üzerine inşa edilmekte olup normlar, çıkarlar ve değerler de bu sosyal inşa sürecinin ürünüdürler. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne doğru değişim ve dönüşüm süreci içerisinde, yapı ve yapanın karşılıklı etkileşimi ile aynı zamanda siyasi elitler de değişime uğramıştır[275]. Bunun yanında, saltanatın ve hilafetin kaldırılması ile sona eren imparatorluk ya da monarşinin yerine kurulan ulus-devlet kuruluş ilkeleri ve niteliklerinin yanında sınırları açısından da geçmişle bağlarını koparan bir değişime yönelmiş olsa da iç ve dış politikanın belirleyicisi olan kuruluş dönemi yönetici elitlerinin ve halkın, imparatorluk dönemi tecrübesi ile şekillenen alışkanlıklarının bulunduğu,[276] yeni oluşturulan ortak kimliğin ve dolayısıyla dış politika ilkelerinin şekillenmesinde de Osmanlı Devleti'nin maddi ve manevi mirasının etkisinin olduğu göz ardı edilmemelidir[277].

Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti aynı coğrafyada kurulmuşlar ve aynı nüfus kitlesine sahiptirler. Örneğin, dış politika açısından her iki devlet de güç dengesine göre pragmatist olup işgal tehlikesi olmadığı ya da saldırılar kendi topraklarına yönelmediği sürece başka devletler arasındaki çekişmelere karışmayarak,

---

[274] Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, İmge Kitabevi, 7.baskı, Ankara 2012, s.9-10.
[275] Nergiz Özkural Köroğlu," Neo Ottomanization vs Europeanization? Turkey – EU Relations", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 13, No.2, 2014, s. 120.
[276] William Hale, *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, Çev: Petek Demir, Mozaik, İstanbul 2003, s. 1.
[277] Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi*…, s.12.

büyük güçler arasındaki savaşlara girmeyerek ittifaklar vasıtasıyla güç dengesinin ve statükonun devamını sağlama yanlısı olmuşlardır[278].

İki devlet arasındaki en önemli fark Osmanlı Devleti'nin çok uluslu ve çok dinli/mezhepli bir imparatorluk, Türkiye Cumhuriyeti'nin ise ulus devlet olması ve dış politika davranışlarının buna göre şekillenmesidir[279]. Osmanlı Devleti'nin amacı Fransız İhtilali'nin getirdiği ulusçuluk akımlarının etkisini azaltmak, mevcut sınıfları ve heterojen nüfusu koruyup devamını sağlayarak siyasal, ideolojik ve ekonomik yapıyı değiştirmemektir. Osmanlı Devleti'nde değişime direnmek ve mevcut düzeni korumak ön planda iken Türkiye Cumhuriyeti'nde ise değişmek, değiştirmek, ilerlemek ve hayatta kalabilmek için küçülmek ve homojenleşmek ana hedef olmuştur.[280] Sözü edilen farklılıktan dolayı Türkiye Cumhuriyeti homojenite prensibine dayalı sosyalleşme süreci içerisinde Fransız tarzı bir devlet inşası Osmanlı'nın heterojen ve çok kültürlü sosyal yapısına tercih edilmiş, imparatorluk rejimine özgü değerler, normlar ve semboller ötekileştirilmiştir[281]. Sonuçta, Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'nın devletini değil rejimini reddetmiştir[282].

Değişen dünya koşullarına uymakta zorlanan ve Batı'nın bilim ve teknolojisine ayak uydurmaya uzun süre direnen Osmanlı Devleti, savaşlarda yenilgiler artmaya başlayınca öncelikle askeri alanda Batı teknolojisini benimsemeye başlamış ancak siyasi, ekonomik ve ideolojik anlamda değişim olmadığı için geç kalmıştır. Bunun yanında Türkiye Cumhuriyeti imparatorluktan devraldığı yapıyı dünya koşullarına uygun olarak değiştirmeyi, muasır medeniyet olarak kabul ettiği Batı'ya yaklaştırmayı hedeflemiş, bunu devletin yaşamını devam ettirmesinin ön koşulu olarak görmüştür.[283]

---

[278] Baskın Oran, *a.g.e*., aynı yer; William Hale, a.g.e., s. 8-9; Ömer Göksel İşyar, *Karşılaştırmalı Dış Politikalar*, 2. Baskı, Dora, Bursa 2013, s. 377.
[279] Baskın Oran, *a.g.e.,* s. 24.
[280] Ömer Göksel İşyar, Gös. yer.
[281] Ayşe Kadıoğlu, "Paradox of Turkish Natioanlism and the Constructionof Official Identity, Middle Eastern Studies, Vol 2, 1996, s. 177-193 Aktaran Nergiz Özkural Köroğlu, *a.g.m.,*s. 121.
[282] Baskın Oran, *a.g.e*., aynı yer; Ömer Göksel İşyar, *a.g.e.,* s. 379.
[283] Ömer Göksel İşyar, *a.g.e.,* s. 377-378.

İnalcık'ın belirttiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile Türk ulusu eşit vatandaşlardan oluşan bir topluluk haline gelmiş ve tebaa olmaktan çıkmış, devletin sahibi hanedan ya da halife değil bizzat Türk Milletinin iradesi olmuştur. Egemenlik hakkını Tanrı'dan alan ve sadece Tanrı önünde sorumlu olan teokratik padişahlık rejimi sona ermiştir.[284] Türkiye Cumhuriyeti artık dini bir cemaat olmayıp kamusal ve toplumsal hayatın din kurallarına bağlı olmadığı ve halkını eşit hukuka sahip Türk vatandaşlarının oluşturduğu laik bir ulus-devlettir.[285] Bununla birlikte bir toplumun karakterini, özelliğini ve kişiliğini belirleyen örflere, adetlere ve geleneklere dayanan organik bir yapıya sahip olan kültür göz ardı edilmemeli, tarihi bir olgu olan Osmanlı kültürünün ve sosyal bir yaşam kuralı haline gelmiş İslam dini kurallarının Türk toplumu üzerindeki etkisi unutulmamalıdır.[286]

Geçmişin değerleri tam olarak ortadan kalkmamakta, kolektif hafızada varlıklarını sürdürmek yerine yeni değerlerle kaynaşarak sosyalleşme süreci ile eski ve yeni değerler birbirleriyle uyum sağlamaktadırlar[287]. Buradan hareketle eski ve yeni değerlerin sürekli bir karşılıklı sosyal etkileşim ile değişime uğradıkları ve yapı-yapanın birbirlerini inşa etmesi prensibine göre de kimlik inşa sürecinin sürekli olarak devam ettiği sonucuna varılabilir.

### 2.1.6. Atatürk Devrimleri ve Kimlik İnşası

Wendt'in belirttiği gibi, kendimiz için tanımladığımız kimlik etkileşim içinde bulunduğumuz diğerleri ya da ötekiler tarafından da kabul görüp tanınmadığı sürece gerçek anlamda bizim temsil ettiğimiz ya da kendimize atfettiğimiz kimlik olarak kesinlik kazanmaz ya da diğer bir ifadeyle kendi kimliğimizin anlam kazanması için öteki tarafından da onaylanması gereklidir. Neyi temsil edeceğimizi, kim olduğumuzu ve neyi isteyeceğimizi belirlememiz için öncelikli olarak neyi istemediğimize karar vermemiz gerekli olduğundan kendimizi öncelikle öteki ile karşılaştırır ve ötekini

[284] Halil İnalcık, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, 5. Baskı, Kırmızı, İstanbul 2016, s. 104.
[285] Halil İnalcık, *Atatürk ve Demokratik…,* s. 105.
[286] Halil İnalcık, *Atatürk ve Demokratik…*, Gös. yer.
[287] Şaban Çalış, *Hayaletbilimi ve Hayalet Kimlikler; Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*, 5. Baskı, Çizgi Kitabevi, Konya 2015, s. 60.

referans kabul ederek kendi kimliğimizi inşa ederiz.[288] Bununla birlikte kendi kimliğimizi tanımlarken sadece öteki ile olan ilişkilerimiz de yeterli olmayacaktır. Kimlik inşasında, ne olmak istemediğimizi ötekiye göre tanımladığımız gerçektir ve sözü edilen öteki bizim sahip olmak istediğimiz kimliğin ya da savunmak istediğimiz değerlerin zıttı konumundadır. Bunun yanında bir de başarılı olarak algıladığımız, güçlü olarak gördüğümüz, bağımlılık ilişkisi içinde bulunduğumuz, karşılıklı saygı ve iş birliğine dayanan pozitif bir etkileşim içinde olduğumuz, dolayısıyla kendimizi benzetmeye ya da uyarlamaya çalıştığımız ve bundan mutluluk duyduğumuz ötekinin de kimlik inşasındaki rolü dikkate alınmalıdır. Sözü edilen bu öteki de en az diğer öteki kadar kimliklerin tanımlanması, kesinlik kazanıp güvence altına alınmasında etkilidir.[289]

Buna göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren ana hedefi çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak olmuş, çağdaş uygarlık o dönemde Batı Avrupa ve özellikle İngiltere ve Fransa ile özdeşleştiği için çağdaşlaşma Batılılaşma olarak değerlendirilmiştir.[290] Türkiye Cumhuriyeti için etkili öteki çağdaş uygarlık düzeyini temsil eden Batı olup Türkiye Cumhuriyeti'nin kimlik inşasında ve tanımlanan kimliğin kesinleştirilip içselleştirmesinde önemli rol oynamıştır. Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak ya da çağdaş uygarlığı temsil eden Batılı devletlerin seviyesine erişmek, Batı tarafından bu durumun kabul edilmesi amacıyla çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni kimliği de Batı ile bütünleşmek yoluyla inşa edilmeli ve içselleştirilmeliydi. Bunun yanında yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ana nitelikleri olan çağdaşlaşma, ulusal egemenlik ve tam bağımsızlığın zıttı olarak ötekileştirilen Osmanlı İmparatorluğu ve onun temsil ettiği değerlerden kısa sürede uzaklaşılarak yeni Batılı kimlik güvence altına alınıp güçlendirilmiştir. Sarıbay'a göre dikkat edilmesi gereken nokta, Batılılaşma ya da modernleşme dünyadaki diğer örneklerinde dıştan dayatma ile gerçekleşmişken, Türkiye'de içten gelen bir savunma refleksi

[288] Alexander Wendt, *Social Theory*…, s. 224.
[289] Alexander Wendt, *Social Theory*…, s. 236-237; Fulya Ereker. a.g.e., s. 79; Maja Zahfuss, *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality*, Cambridge Uniersity Press, Cambridge 2004, s. 46-47.
[290] İlter Turan, "Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu", *Türk Siyasal Hayatı*, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (Eds.), Genişletilmiş 6. Baskı, Sentez, İstanbul 2016, s. 489.

olarak ortaya çıkıp salt halktan gelen felsefi taleplere dayanmamış olmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda halk hiçbir zaman siyasetin unsuru olmayıp sadece yönetilen bir kitle olduğundan, felsefesi olmayan bir toplum niteliğinde kalmıştır. Bu nedenle modernleşme ve değişim talepleri tepeden inme gerçekleşmiş, Mustafa Kemal Osmanlı'nın tamamen zıttı bir söylem oluşturarak Batılılaşma sürecindeki Türkiye Cumhuriyeti'ne bir taban yaratmak ya da diğer bir ifadeyle hiçbir zaman siyasi bir unsur olamayan felsefesiz halkı yeniden oluşturmak zorunda kalmıştır[291]. Buna göre, bu değişimi sağlayacak tek eden konumundaki devlet, çağdaşlaşma doğrultusundaki yeni kimliğini başarıyla ve kısa sürede gerçekleştirilen devrimlerle oluşturmuştur[292].

Kemalizm olarak adlandırılan dünya görüşü Batı'nın emperyalizmine karşı kazanılan Millî Mücadele'nin ardından inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin de dünya görüşü ve ideolojisi olup[293] Kemalist ile Mustafa Kemal önderliğinde Kuvayi Milliye ve Müdafaa-i Hukuk hareketinin yanında olanlar ifade edilmektedir.[294] Atatürk devrimleri siyasal iktidarın ve egemenliğin kaynağını halk olarak gören ya da diğer bir ifadeyle ulus iradesini temel alan bu dünya görüşünün ürünüdür.[295] Özünde tam bağımsızlık ve devamlı bir çağdaşlaşma düşüncesi olan Kemalizm sürekli ve akılcı bir yenilenmeyi ve bu yenilenmenin ilkelerini içerdiği için ilerici bir ideoloji olup geçmişin bekçiliğini yapan kalıplaşmış bir ideoloji değildir[296]. Din ve monarşi etkisindeki siyasal ve toplumsal bir yapıdan halk egemenliği düşüncesine dayalı Cumhuriyet yönetimine geçişin ve gerçekleştirilen devrimlerin bir ifadesidir.[297]

Ateş'e göre Kemalist devrimin ana felsefesi, Tanrı egemenliğine dayanan monarşiden halk egemenliğine dayalı bir cumhuriyete geçmek, çağdaş cumhuriyetin

---

[291] Mehmet Ali Kılıçbay, "Atatürkçülük ya da Türk Aydınlanması", *Türk Siyasal Hayatı*, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (Eds.), Genişletilmiş 6. Baskı, Sentez, İstanbul 2016, s. 219-220.
[292] Fulya Ereker, *a.g.e.*, s. 79-80.
[293] Erol Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi: Gazi Mustafa Kemal*, 4. Basım, Alfa Yayınları, İstanbul 2008, s. 823.
[294]Erol Mütercimler, *Fikrimizin…*, s. 826.
[295] Toktamış Ateş, *Türk Devrim*…, s. 211.
[296] Ahmet Taner Kışlalı, *Kemalizm Laiklik ve Demokrasi*, İmge Kitabevi, Ankara 1994, s. 15.
[297] Evren Haspolat, *a.g.m.*, s. 73.

vatandaşlarını oluşturmak, bağımsızlıktan ödün vermeden Batılı devletlerle karşılıklı çıkar temeline dayanan eşitlikçi ilişkiler kurmak şeklinde özetlenebilir[298].

Feroz Ahmad'a göre Batı materyalizmini, teknolojisini ve fikirlerini tam olarak benimseyerek toplumu değiştirmek ve dinin devletten ayrılıp devletçe kontrol edildiği laik bir toplum yaratmak isteyen Kemalizm, devleti geleneksel kurallar ve sembollerden kurtaracak, toptan bir ekonomik, siyasi ve toplumsal dönüşümü gerçekleştirecek laik ve ilerlemeci bir ideolojiyi yerleştirmeyi hedeflemiştir[299]. Kışlalı'ya göre liberalizm ve sosyalizm gibi bir devrim ideolojisi olan Kemalizm sürekli devrimcilik anlayışının öncüsü olarak dogmalara karşı olduğu için doktrini yoktur. Başlıca hedefi bağımsızlık ve çağdaşlaşma olan Kemalizm, Fransız İhtilali'nden milliyetçilik, cumhuriyetçilik ve laiklik ilkelerini; sosyalizmden de devletçilik, halkçılık ve devrimcilik ilkelerini benimsemiştir[300].

3 Mart 1924'te Hilafetin kaldırılması sonrası ülkede çağdaşlığın ve laikliğin yerleştirilmesi çabaları hızlanmış, demokratik bir idare arzulayan Mustafa Kemal Halk Fırkasına rakip olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasını teşvik etmiş ve Halk Fırkasının ismini de Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirmiştir. Ancak bu ilk demokrasi denemesi başarısızlıkla sonuçlanacak, gelenekçi düşünceyi ve sembolleri savunanların gücü elinde bulundurduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası o dönemde gerçekleştirilmeye başlanan devrimlere muhalefet etmeye başlamışlar; Şubat 1925'te Şey Şait liderliğindeki Kürt aşiretlerinin görünürde dinci ve gerici ayaklanması büyük sorun yaratmış; ayaklanma bastırılmış ve bunun yanında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmıştır.[301] Atatürk'ün ikinci demokrasi denemesi 1930 yılında Serbest Fırka ile gerçekleşmiş fakat özellikle şeriatın ve hilafetin tekrar getirilmesini savunan gelenekçi ve gerici Menemen Olayından sonra halkın eski sembollerden ve geleneklerden vaz geçmediğini, yapılan devrimlerin halkı çağdaşlığa sevk etmesi, halkın vatanseverliği dinin yerine koymasını sağlayacak ve

[298] Toktamış Ateş, *Dünyada ve Türkiye'de Laiklik,* 7. Baskı, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1995, s. 114-115.
[299] Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde*…, s. 104.
[300] Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 1998, s. 120.
[301] Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde*…, s. 106.

destekleyecek bir ideolojiye ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır.[302] Kemalizm işte bu dönemden sonra gelişerek bir ideoloji halini almış; Cumhuriyet Halk Fırkası'nın üçüncü kurultayında devletin temel ve değişmez altı ilkesi olan "cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimcilik" açıklanmış; aynı zamanda Cumhuriyet Halk Fırkasının altı okuna ve amblemine dönüşen bu ilkeler 1937 Anayasası'na da eklenerek Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin niteliğini ifade etmişleridir.

Kemalizm'in ilkelerinden milliyetçilik ilkesinin devlet ve kimlik inşa sürecinde büyük önemi vardır. Mustafa Kemal Atatürk yeni kimliği inşa ederken Türklük ve Türk milliyetçiliği üzerinde yoğunlaşmış, Türk olmanın övünülecek bir nitelik olduğunu Türk milletinin bilincine yerleştirmeye çalışmıştır.[303] Atatürk milliyetçiliği etnik bir milliyetçilik olmayıp toprak-temelli bir milliyetçiliktir. Atatürk milliyetçiliğinde ırkçılığa yer yoktur; akılcı, dayanışmayı teşvik eden, ulusu ayrıştırmayı değil bir araya getirmeyi hedefleyen, yayılmacı olmayan, ulusal egemenlik ve bağımsızlığın korunmasını her şeyin üzerinde gören, ilerici ve barışçı bir milliyetçiliktir[304].

20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen Türk Anayasasında Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı, *"Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur"* şeklinde tanımlanmış[305] olup Mustafa Kemal Atatürk'ün milliyetçilik anlayışını ortaya koymaktadır. Türkiye sınırları içerisinde yaşayan herkes kendine Türk diyebilecek olması kendisi de milliyetçi olmaktan çok vatansever olan Atatürk'ün bir vatansever olarak ortaya koyduğu milliyetçilik yorumudur.[306] Atatürk'ün savunduğu milliyetçilik aynı zamanda laik bir milliyetçiliktir. İslam dininin Türk milliyetçiliğine ve Türklük bilincine olumsuz etki yaptığına ve milli benliği sildiğine inanan Atatürk, toplumda içselleşmiş din etkisini törpülemeye ve Türk milliyetçiliği kavramını yerleştirmeye çalışmış; devletin ve ulusun geleceğinin

[302] Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde…*, s. 108-109.
[303] Fahir Armaoğlu, *Türk Siyasi Tarihi*, Kronik Kitap, İstanbul 2017, s. 166.
[304] Onur Öymen, Ulusal Çıkarlar, 6. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2017, s. 185-189.
[305] Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri***,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 309.
[306] Faroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde…*, s. 109.

kurtarılmasını buna bağlamış; İslam yerine Türk milliyetçiliğini ikame ederek Türk milliyetçiliğini İslam etkisinden çıkarıp laikleştirmiştir. Milliyetçilik ilkesi ve onun ayrılmaz bütünü olan laiklik ilkesi birbirlerinin tamamlayıcısı ve varoluş sebebi olmuşlardır. Şubat 1937 Anayasa değişikliği ile devletin altı niteliğinden biri olan milliyetçilik ilkesi, laiklik ilkesinin de devlet niteliklerinden biri haline gelmesiyle dinin etkisinden çıkarak laik bir milliyetçilik haline gelmiştir[307]. Bunun yanında Atatürk milliyetçiliğinde devlet ve ulusun birbirleriyle neredeyse aynı olarak değerlendirildikleri, adeta birbirlerinin varoluş nedeni olarak idrak edildikleri için aynı zamanda ulusal kimlik ve devlet kimliğinin de özdeş hale geldiği ve resmi kimliğin devlet kimliği olarak anlaşıldığı ileri sürülebilir[308].

Kemalizm'in bir diğer ilkesi olan Cumhuriyetçilik anlayışında egemenlik ulusa ait olup ülkenin kim tarafından ve hangi kurallarla yönetileceğine ulus karar vereceği için ulus egemenliğine dayanan bir idare biçimi olan Cumhuriyet aynı zamanda siyasi iktidarı dinsel kökenli bir kişi devleti olmaktan çıkarmakta, siyasi rejimin çağdaşlaşmasını ve laikleşmesini sağlamaktadır. Ulusal egemenliğin sürekliliği ancak cumhuriyet rejimi ile gerçekleşeceğinden Türk halkı Cumhuriyeti korumalı, sahiplenmelidir.[309] Kemalist cumhuriyetçilik, ulusçuluğu, demokrasiyi, çoğulculuğu ve özgürlükçülüğü ifade eder[310]. Meşruiyetini halk desteğinden alan Cumhuriyet demokrasi ile ayrılmaz bir bütündür[311].

Türkiye Cumhuriyeti bir halk devleti olup meşruiyetinin temelinde halk desteği bulunmakta olup halkın egemenliği her şeyin üstünde olduğu için de cumhuriyetçilik ile diğer bir ilke olan halkçılık arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Ulus ile halk en başlarda aynı anlamlarda kullanılmış ancak daha sonra Batı tarzı bir ulus-devlet yaratma düşüncesi çerçevesinde vatandaşlık bağlarının kuvvetli olduğu

[307] Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 167-168.
[308] Fulya Ereker, *a.g.e.*, 86.
[309] Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, s. 122
[310] Suna Kili, *a.g.e.*, s. 123.
[311] Suna Kili, *a.g.e.*, Gös. yer.

ulus sözcüğü tercih edilmiş ve "egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur" denilmiştir;[312] halk ise Türklük bilinci gelişmeye başlayınca ulus haline gelecek ve anlam kazanacaktır[313].

Mustafa Kemal Atatürk, Anadolu halkının Osmanlı idaresinde geri bırakıldığını, önemsenmediğini, kul ve tebaa olmaktan ileri gidemediğini ve ihmal edildiğini düşündüğünden halkın bu ezilmişliğinin Cumhuriyet idaresinde ortadan kaldırılmasını hedeflemiştir. Bu nedenle Kemalizm'in halkçılık anlayışı sınıfsız ve ayrıcalıksız bir toplum öngörmekte, zaten ülkede hiçbir zaman egemen sınıf bulunmadığı için sınıf çatışması ve ayrıcalıklı toplum kesimlerinin yaratılmasına meydan verilmemesi gerektiği düşüncesinden yola çıkmaktaydı[314]. Kili'nin belirttiği gibi Kemalizm'in halkçılığı, sınıf egemenliğini reddeden, sömürüye karşı ve devletin gerçekleştirdiği tüm faaliyetlerde halkın yararını gözetmesini amaçlayan bir ilkedir[315]. Bunun yanında, Kemalizm'in devletçilik anlayışı halkçılık ilkesi ile yakından ilişkide olup halkın sömürülmesini, geri bırakılmasını önlemek, ülkeyi kalkındırmak ve ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için devletin ekonomiye yön vermesini savunur; bu sayede üretimde artış sağlanacak, sanayi gelişecek ve hakça bir dağıtım yapılacağı için halk ekonomik güce sahip sınıfa ezdirilmeyecektir[316].

Kemalizm'in diğer bir ilkesi olan devrimcilik, eski düzenin geçerliliğini yitirmiş kurumlarını çağdaş olanlarıyla değiştirmenin yanında sürekli olarak ilerlemeyi, değişikliklere açık olmayı, koşullarla birlikte yeri geldiğinde düşüncelerin de değişmesi gerektiğini ve en önemlisi yapılan devrimlerin kalıplaşmasına ya da diğer bir ifadeyle Kemalist ideolojinin dogma haline gelmesine meydan vermemeyi ifade etmektedir[317].

---

[312] Stefanos Yerasimos, "Tek Parti Dönemi", *Geçiş Sürecinde Türkiye,* Irvin C. Schink-E. Ahmet Toprak (Der.), 6. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul 2013, s. 124-125.
[313] Fulya Ereker, *a.g.e.,* s. 86
[314] Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, s. 126.
[315] Suna Kili, *a.g.e.,* s.123.
[316] Suna Kili, *a.g.e,* s. 128.
[317] Suna Kili, *a.g.e,* 127.

Yönetenlerin yetkilerini Tanrıdan ve dinden değil halktan alması, dinin ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak ifade edilen laiklik[318] Toktamış Ateş'in belirttiği gibi genellikle sekülarizm ile karıştırılmaktadır. Seküler devlet ve laik devlet birbirlerinden farklıdırlar. Seküler devlet kendini din kurallarının dışında sayar ve dine karşı tarafsız ve ilgisizdir; çünkü, seküler devlet için din bir sorun değildir; aynı laik devlette olduğu gibi devleti yönetenler yetkiyi Tanrı'dan değil halktan alırlar, ancak Tanrı'nın egemenliğini getirmeye yönelik bir tehlike yoktur. Bunun yanında laik devlet din kurumunu baskı altına almak amacı ile değil halkın ve devletin meşru egemenliğine yönelik tehlike ve tehditleri engellemek için dini denetleyip yönlendirmeye çalışır[319]. Armaoğlu'na göre Atatürk laiklik konusuna bu tehlikeden dolayı büyük önem vermiş olup onun karşı çıktığı şey İslam'ın kendisi değil, uygulamaları ve yarattıkları hurafelerle toplumun gelişmesini engelleyen İslam'ın uygulayıcısı rolündeki din adamlarıdır[320]. Kemalizm'in amacı İslam'ı yıkmak değil siyasal, toplumsal ve kültürel alanlarda dinin ve temsilcilerinin gücünü sınırlandırmak suretiyle din ve devlet işlerini birbirinden ayırmaktır. İslam dini bu sayede Batılı ulus devletlerde olduğu gibi daha modern ve ulusal bir role sahip olur[321].

Kemalist ideolojide laiklik cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık ve devrimcilik ilkelerinin ön koşuludur. Kemalizm'e göre: laikliğin olmadığı yerde düşünce özgürlüğü olamayacağı için demokrasiden söz edilemez; milliyetçilik laik olmazsa egemenlik ulusta değil inananların oluşturduğu ümmette ve Tanrısal kabul edilen tek kişide olur; Laiklik olmazsa bilim ve çağın gereklerine göre değişi ve dönüşüm gerçekleştirilemez ve ileri gidilemez; Laikliğin olmadığı dini temellere dayanan devletlerde halk değil dini sınıflar ön planda olurlar.[322] İnalcık'a göre Atatürk'ün önderliğinde gerçekleşen Millî Mücadele dönemi ve onu takip eden Atatürk Devrimleri üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama; Millî Mücadele'nin örgütlenmesi, 23 Nisan 1920'de BMM'nin açılması ve Sakarya Savaşı'nı içerir. Bu süreçte milli bir kahraman olarak otaya çıkan Mustafa Kemal hem kendisi hem de Türk

[318] Toktamış Ateş, *Dünyada ve Türkiye'de…,* s. 69.
[319] Toktamış Ateş, *Dünyada ve Türkiye'de…*, s. 29-30.
[320] Fahir Armaoğlu, *a.g.e.,* s. 164.
[321] Bernard Lewis, *a.g.e.,* s. 555-556.
[322] Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler…*, s. 129-131

devleti için dönüm noktası sayılan Sakarya Savaşı sonunda vatan kurtarıcı bir önder haline gelmiş ve tüm dünya Türk devletinin yükselişe geçtiği konusunda hem fikir olmuştur. İkinci aşama; Sakarya zaferinden 24 Temmuz 1923 tarihinde Lausanne Anlaşması'nın imzalanmasına kadar olan süreç olup bu dönemde 1 Kasım 1922'de saltanat ve halifelik birbirlerinden ayrılmış, Büyük Taarruz ile vatan kurtarılmış ve Lausanne'da tam bağımsızlık tescillenmiştir. Üçüncü aşama ise Lausanne'dan 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilip 3 Mart 1924'te Hilafet 'in kaldırılmasına kadar olan süreçtir. Bu son dönemde yeni devlet Türkiye Cumhuriyeti biçiminde kurulmuş, Hilafet'in kaldırılması ile egemenliğin tam anlamıyla millete ait olduğu güvence altına alınmıştır.[323] Bundan sonrasında ise devleti Batılı devletler modeline uygun şekilde inşa etmek ve Türk halkını çağdaş bir toplum haline getirmek amacıyla bir dizi devrimlerin başarıyla gerçekleştirileceği süreç başlamıştır.

Ateş'in belirttiği gibi bu süreçte gerçekleştirilen öncü devrimler 1 Kasım 1922'de Saltanatın Kaldırılması, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı, 3 Mart 1924'te Hilafetin Kaldırılması, 1924 Anayasası ile Osmanlı vatandaşı kavramı yerine Türk vatandaşlığı kavramının getirilmesidir.[324] Bu gelişmeler yeni bir devlet kimliğinin inşa edildiğinin ifadesidir. Bunu takip eden süreçte Şubat 1928'de Anayasa'nın 2'nci maddesinden "Türkiye Devleti'nin dini, din-i İslam'dır" hükmü çıkarılmış ve Şubat 1937'de sözü edilen maddeye laiklik ilkesinin de içlerinde bulunduğu Atatürk'ün altı ilkesinin eklenmesiyle Türkiye Cumhuriyeti laik bir devlet niteliği kazanmıştır.[325]

Daha önceki bölümde belirtildiği gibi Saltanatın Kaldırılmasının görünürdeki nedeni devlet-hükümet ayrılığını sonlandırmak ya da temsil krizini çözümlemektir. Tanör'e göre bu kararda yapısal dinamikler önemli rol oynamıştır. Yerel ve ulusal kongreler, millet egemenliği, TBMM, Teşkilat-Esasiye Kanunu gibi yeni kurum ve kuralların ortaya çıkmış olması, Millî Mücadelenin demokratik karakterinin yanında halkçı ve ulusal biçimler alması, demokratik bir anlayışı temsil etmeyen saltanat anlayışı ile çelişki içerisindeydi. Ulusun egemenliğini mutlak kılma hedefinde olan

[323] Halil İnalcık, *Atatürk ve Demoratik…,* s. 45-46.
[324] Toktamış Ateş, *Türk Devrim*…, s. 212.
[325] Fahir Armaoğlu, *a.g.e,* s. 157.

TBMM'nin saltanatı kaldırması ile devlet-hükümet-iktidar ikilikleri son bulmuş, TBMM hem hükümeti hem de devleti temsil eder hale gelmiştir. Bunun yanında saltanat ve hilafetin ayrılması aynı zamanda din ve devlet işlerinin de ayrıldığı anlamına gelmekte olup dünya işlerinde artık TBMM söz sahibidir[326].

Saltanatın kaldırılması ile demokratikleşme yolunda önemli bir adım atılmış, Tanrı kökenli teokratik monarşinin yerine halk egemenliğine dayanan Cumhuriyet'in ilanı ise laik bir düşünce yapısını beraberinde getirmiştir[327]. Saltanat kaldırılmış ve Cumhuriyet ilan edilmiş, devletin içerisinde dinsel bir kurum olarak devam eden Hilafet nedeniyle laiklik yolundaki çabalar tam olarak sonuçlanmamıştır[328]. Herhangi bir işte birinin yerine vekalet etme olarak tanımlanan Hilafet, İslam dininde Hz. Muhammed'e vekalet etme anlamı taşır ve dünyevi bir kurumdur. Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü olduğu dönemde yönettiği ulusların bağlılığını sağlamada önemli bir işlevi olan Hilafet özellikle Birinci Dünya Savaşı ile inandırıcılığını kaybetmiş, İslam dünyası halifenin çağrısına uymamıştır. Bunun yanında Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkesi olan halk egemenliğinin, Tanrı egemenliğinin simgesi olan Hilafet ile var olmaları imkânsız olmuştur[329].

Armaoğlu'na göre, Mustafa Kemal din ve İslam faktörünü devrimlerin önündeki en büyük engel olarak görmekte, Türk toplumunda içselleşmiş dinsel gelenek ve göreneklerin toplum yapısını radikal bir şekilde değiştirerek çağdaş bir kimlik yaratma konusunda gerekli olan devrimleri engelleyeceğini düşünmekte ve bu nedenle İslam dininin toplum üzerindeki son dayanağı olan hilafetin ortadan kaldırılmasının zorunluluğuna inanmaktaydı[330]. Dinin siyasete alet edilmesi toplumun inanç ve vicdanı ile ilgili kutsal duygularının da sömürülmesi anlamına gelmekte olup bu duruma son vermek, Müslümanların hem bu dünyada hem de öbür dünyada mutlu

[326] Bülent Tanör, *a.g.e.,* s. 186-187 ve 191.
[327] Toktamış Ateş, *Türk Devrim*…, s. 226.
[328] Bülent Tanör, *a.g.e.,* s. 191.
[329] Toktamış Ateş, *Türk Devrim*…, s. 227.
[330] Fahir Armaoğlu, *a.g.e.,* s. 158.

olabilmelerini sağlamak için dünya ve din işleri birbirlerinden ayrılmalı, bu şekilde İslam dininin büyüklüğü ortaya çıkarılmalıydı[331].

İnalcık'a göre Mustafa Kemal Atatürk'ün amacı Türk toplumunu evrensel Batı toplumlarının çağdaşlık seviyesine ulaştırmak; doğu kültürünün simgeleri olan kıyafet, günlük yaşam ve sanat gibi alanlarda bu kültüre özgü simgeleri Batı kültür ve yaşam simgeleri ile değiştirmek; bunun yanında Batı devletleriyle eşit duruma gelebilmek amacıyla Türkleri tarih boyunca Batı ile düşman yapan, bu nedenle varlıklarını kaybetmelerine ve Batı'daki gelişmeleri takip edememelerine neden olan unsurları ortadan kaldırıp laik bir devlet sistemi oluşturmaktı[332]. Bu nedenle Hilafetin kaldırılmasını izleyen süreçte: 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim sistemi Eğitim Bakanlığı çatısı altında toplanmak suretiyle ulusçu, halkçı, devrimci ve laik cumhuriyet vatandaşları yetiştirmek amacıyla toplum, kul ve tebaa olmaktan vatandaş olmaya yönlendirilmiş; 1925'te Tekke ve Zaviyeler kapatılmış, daha sonra kılık kıyafet düzenlemesi ve şapka devrimi, uluslararası takvim ve saatlerin kabulü ile toplumun düşünce ve dünya görüşünde çağdaşlaşma yolunda değişim yatarak yeni kimliğin içselleştirilmesine çalışılmış; 1926'da İsviçre medeni kanunu, İtalya ceza kanunu, Ticaret Kanunu, Borçlar Kanunu ve Hukuk Mahkemeleri Usulü Kanunu gibi hukuki alandaki devrimlerle fiili laikleşme yönünde adımlar atılmış; 1928 yılındaki Anayasa değişikliği sonrasında ise Latin alfabesinin Arap alfabesinin yerini alması, Avrupa rakam ve ölçü birimlerinin kabulü ve 1934 yılındaki soyadı yasası ile çağdaş toplum yaratma faaliyetleri devam etmiş; son olarak 1937 Anayasası'na altı ilkenin girmesiyle devlet çağdaş ve laik niteliğe sahip olmuştur[333].

Dünya halklarının dil, din, ırk, mezhep ve kültür etrafında uluslaşma sürecine girdikleri dönemde farklı ulusları içinde barındıran Osmanlı İmparatorluğu bu gelişmenin dışında kalmıştır. Bunun yanında Osmanlı okullarında tarih eğitimi Osmanlı tarihi ya da Türklerin İslamiyet'i kabulü ile başlamakta olup İslamiyet öncesi Türk tarihi unutulmuş ve bu nedenle Cumhuriyet kurulduğu sırada sınırların içerisinde

[331] Halil İnalcık, *Atatürk ve Demoratik…,* s. 86.
[332] Halil İnalcık, *Atatürk ve Demokratik…*, s. 88.
[333] Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 157-160; Toktamış Ateş, *Türk Devrim*…, s. 237-258.

türdeş bir halk yaşıyor olsa da toprak temeline dayanan ulusçuluğu benimseyen Türkiye Cumhuriyeti için yeni kimliği ile uyum sağlayacak tam anlamı ile bir ulusal bağlılıktan söz edilemezdi[334]. Bu birlik ve bağlılığı güçlendirecek kolektif hafızaya referans olması amacıyla tarihin yeniden yorumlanarak genç kuşaklara benimsetilmesi, unutulmuş bir geçmişin yeniden hatırlanması sürecinde öncelikle 2 Temmuz 1932'de ilk toplantısını yapan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 12 Temmuz 1932'de kurulan Türk Dilini Tetkik Cemiyeti ile desteklenmiş, bunun sonucunda Türk Tarih Tezi ortaya çıkmıştır. Türk Tarih Tezi, Türklerin köklerini Orta Asya'ya dayandırmış, Anadolu'nun eski uygarlıkları olan Eti ve Hititlerin ataları kabul edilen Türklerin Anadolu'da uzun süredir var oldukları ve dolayısıyla Anadolu'nun Türk anavatanı olduğu ileri sürülmüştür. Türk Tarih Tezini tamamlayıp güçlendiren ve asıl amacı Türk dilini yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarıp sadeleştirmenin yanında İslamiyet'i Türkçeleştirmek olan dil çalışmaları ile yazma ve konuşma dili arasındaki farklılıklar ortadan kaldırılmıştır[335].

Sonuç olarak Türk tarihi ve dili üzerine yapılan bu çalışmalar, uluslaşma çabaları doğrultusunda geçekleşen kimlik inşası sürecinde ihtiyaç duyulan, kolektif hafızaya referans olacak unutulmuş veya üzeri örtülmüş mit, anı ve sembolleri tekrar ortaya çıkarma konusunda önemli bir araç olmuştur.

### 2.1.7. Türkiye Cumhuriyeti'nin Devlet Kimliği: Batıcılık

Devletler, özneler arası anlamlarca inşa edilmiş olan uluslararası yapı içinde, yine özneler arası anlamlarla inşa edilmiş pratikler yoluyla etkileşim içindedirler. Etkileşim süreci, özneler arası anlamlarca kurulmuş (dış politika) pratikler yoluyla işlerken, aynı zamanda devletlerin anlamlandırma pratiklerini de etkilerler. Bir başka deyişle, dış politikaların yürütüldüğü etkileşim süreci de kimlikler bağlamında karşılıklı olarak inşa edicidir. Devletin etkili ötekisini Batı olarak belirleyerek kendi

[334] Toktamış Ateş, *Dünyada ve Türkiye'de…,* s. 116-117.
[335] Toktamış Ateş, *Dünyada ve Türkiye'de…,* s. 118-119.

kimliğini tanımlayan bir devletin dış politika davranışları da doğal olarak bu yönde olacaktır.

Sander'e göre Türkiye'nin dış politikasının Batıya yönelik olması ve Batıyla bağlaşık olması, şaşılacak kadar sürekli, kararlı ve neredeyse hiç değişmeyen bir dış politika niteliğidir[336]. Devletin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet kimliği olarak inşa ettiği Batıcılık kimliği çerçevesinde kendiliğinden ortaya çıkan bu durum aslında şaşırtıcı değildir. Modern, batılı bir devlet ve bu çerçevede bir kimlik inşa etmek hedefiyle yola çıkan Mustafa Kemal Atatürk, devletin dış politikasını da hem bu yönelimle belirlemiş hem de bu dış politikayı anılan hedeflere ulaşmada bir araç olarak da kullanmıştır.

Realizmin perspektifinden incelediğimizde Batılılaşmanın ve Batılı devletler arasında yer almanın güvenlik kaygısı ile ilgili olduğu ve karşılıklı çıkarlara uygun olduğu görülse de ulusal çıkarın nasıl ve nereden kaynaklandığı, ne şekilde tanımlandığı konusu ancak kimliklerin analizi ile ortaya konulursa daha etkili bir sonuca varılabilir. Konstrüktivizmin belirttiği gibi, ne istediğimiz kim olduğumuza bağlı olduğuna göre, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kimliğinin Batılılıkla tanımlanması ve bu tanımlama çerçevesinde Batı'nın kimlik tanımında bir belirleyen olarak etkili öteki biçiminde alınması, çıkarların da Batıyla birlikteliğini gerektirmiştir şeklinde bir çıkarım yapılabilir.

### 2.1.8. II. Dünya Savaşı Sonrası Gelişmeler

Kimlik inşası sürekli, sonu olmayan dinamik bir süreçtir. Kimliğin inşa süreci aslında hiç bitmez ancak bir devletin kuruluş dönemine ait kimliğinin zaman içerisinde değişime uğradığı da göz önünde bulundurulursa Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemine ait Batılı kimliğin inşa sürecinin Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonraki dönemlerde de devam ettiği ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında çok partili hayata geçilmesi gibi önemli bir değişim dinamiğinin etkisine maruz kaldığı

[336] Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara, s. 71.

belirtilmelidir. 1950'de Cumhuriyet'in kurucusu Kemalist tek parti yönetiminin yerine yeni bir siyasi parti gelmiş ve özellikle toplumsal anlamda değişim dinamiklerini tetiklemiştir. Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçiş hem Türk siyasal hayatı açısından hem de Batılı kimlik inşa etme faaliyetleri açısından değişimlerin öncüsü olmuştur. 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti, 1950 genel seçimleri sonrasında iktidara gelmiş ve iktidarda kaldığı on yıl sürecinde TC. devlet kimliğinin farklı bir yorumunu ortaya koymak suretiyle değişime yol açmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü ve yerine İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasından hemen sonra 26 Aralık 1938'de gerçekleşen CHP I. Olağanüstü Kurultayı'nda İsmet İnönü Milli Şef ilan edilmiş, Atatürk gibi bir liderin boşluğunu doldurmanın imkansızlığının yanında İkinci Dünya Savaşı sırasında ülkenin tarafsızlığının korunabilmesinin gerekliliği göz önünde bulundurulursa ülkeyi problemsiz yönetebilmek için toplumsal, siyasal ve hukuksal yönetimleri sıkılaştırarak daha otoriter bir yapı hayata geçirilmiştir[337]. Kemalizm'in en önemli niteliklerinden olan Batı tipi bir toplum yapısı inşa etmek için demokratikleşme zorunluluğu, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra bu otoriter yapının daha baskıcı bir rejime evrilmesindense çok partili siyasi hayata dönüştürülmesini sağlamıştır.[338] Savaşın sona erdiği, Avrupa'daki baskı rejimlerinin yenilgiye uğradığı, Batı içinde yer almanın ön koşulunun demokratik bir siyasi düzen inşa etmek olduğu[339] ve Batı'nın demokrasiye dayalı yeni bir düzen kurmak amacıyla yoğun çaba sarf ettiği, özellikle 1946-1947 yılları ile belirginleşen SSCB ile Batı'yı temsil eden ABD arasındaki ideolojik ve politik ayrışmanın belirginleştiği bu dönem, aynı zamanda yüzünü tamamen Batıya dönüp laik ve Batılı bir kimliğe sahip olmayı amaç edinen T.C'nin demokrasiyi siyasi

[337] Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, 43. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2010, s.144.
[338] Gös. yer.
[339] Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*…, s.145.

ve kültürel hayatta içselleştirmeye çabalamanın yanında Batı'nın temsil ettiği kapitalist sisteme entegre olmaya çalıştığı bir dönem olarak kabul edilebilir[340].

CHP yönetimi altında geçen 1930-1945 yılları arasındaki dönem devlet eliyle sınai kapitalizme geçiş dönemi olmuş, 1945 yılına gelindiğinde ise CHP toplumsal formasyonda ve siyasi yaşamda bir dönüşüm ve değişimin gerekliliğini idrak etmiş olmasına rağmen tek parti yönetimine karşı halkın düşün, inanç ve yaşam biçimleri üzerindeki baskı, sosyal adaletin tam olarak sağlanamaması, devletçi ekonomi politikaları ve İkinci Dünya Savaşı'nın bıraktığı tüm sorunlar nedeniyle toplumsal muhalefet çoktan yaygınlaşmış ve güçlenmiştir[341]. Burada unutulmaması gereken konu Cumhuriyet'in kuruluşunda gerçekleştirilen devrimlerin ve benimsenen politikaların sosyal adaletin sağlanmasından ziyade ülkeyi emperyalist güçlerden tam olarak bağımsız hale getirip Batılı bir ulus-devlet yaratmak amacıyla benimsenip hayata geçirildiğidir. Öncelikli olarak yapılmak istenen şey; eğitim ve kültürel açıdan yetersiz olan halkın içerisinde işçi sınıfının sınırlı ve güçsüz olması, sermaye birikiminin olmaması, burjuva sınıfının ise hiç ortaya çıkmamış olması nedeniyle adil bir toplumsal yaşamın yerleştirilmesinden önce yeni bir ulus-devlet kurmak ve bu ulus-devletin güçlü, bağımsız ve bölünmez olmasını sağlamak amacıyla yeni bir ulus inşa etmektir[342].

Türkiye'de muhafazakâr eğilimli partilerin ortaya çıktığı ve güçlendiği dönemlerin genellikle kurulu düzenin dayattığı yaşam tarzına duyulan tepkinin arttığı ve ekonomik kriz ortamlarının hayat bulduğu dönemler olduğu rahatlıkla görülebilir. Başta Demokrat Parti olmak üzere tüm sağ partiler Batılı anlamda sağ ideolojilerin sunduğu siyasal içeriğin ürünleri olmaktan çok sosyolojik olarak vücut bulup güç kazanmışlardır. Liberal ve muhafazakâr çizgide bir parti olarak 1946 yılında kurulan Demokrat Parti (DP), İkinci Dünya Savaşı'nın getirisi olan iktisadi, siyasi ve sosyal

[340]Ateş Uslu, "Hür Dünya'nın Saflarında: Çok Partili Hayata Dönüş Dönemi (1945-1950)", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat,* Gökhan Atılgan ve E. Atilla Aytekin (Der.), Yordam Kitap, İstanbul 2016, s. 349.
[341] Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze,* 5. Baskı, İmge, Ankara 2013, s. 15-17.
[342] Hurşit Güneş, *Adalet Çağrısı: Türkiye İçin Yeni Siyaset*, Doğan Kitap, İstanbul 2018, s. 29.

sorunların yarattığı elverişli ortam sayesinde kısa sürede *"Yeter artık, söz milletin"* sloganıyla halkın taleplerini karşılayacak bir parti izlenimine kavuşmuştur[343]. 1945 sonrasında devlet eliyle gerçekleştirilmeye başlanan kapitalist yapılanma sonucu ortaya çıkıp güçlenen ancak tek partinin devletçi politikalarından hoşnut olmayıp siyasi temsile ihtiyaç duymanın yanında Batı ile bütünleşmek isteyen ticaret ve tarım burjuvazisinin sözcülüğünü yapmanın getirdiği avantajları[344] ve özellikle İmparatorluk zamanında yıllarca istibdat yönetimi altında yaşayan ancak hiç ses çıkarmayan dinci çevrelerin II. Meşrutiyet Dönemi'nde aniden tepki göstermelerine benzer bir şekilde dinci çevrelerin CHP yönetimine "27 senelik İstibdat" sloganıyla çatmaya başlamalarının da etkisiyle[345] 14 Mayıs 1950'deki seçimden ezici bir üstünlükle iktidar partisi olarak çıkmış; bu durum Kemalist reformlarla yaratılmaya çalışılan yeni ulusun kolektif hafızasında, yeni ulus-devlet tarafından öteki olarak tanımlanmış imparatorluk geçmişinin etkisi ve izlerinin hala mevcut olduğunun bir göstergesi olmuştur. Diğer bir ifadeyle, laik ve Batılı kimliğe sahip yeni ulus-devletin inşa sürecinde tanımladığı öteki olan Osmanlı İmparatorluğu ve onun İslami kimliği, topyekûn geri kalmışlığı aşıp muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak için eş zamanlı olarak yeni bir kimlikle inşa edilmeye çalışılan ulus tarafından öteki olarak algılanmamıştır.[346] Sözü edilen geçmişin kamu ve özel hayattaki etkisinin azaltılmaya çalışılması toplumda yabancılaşmaya neden olmuş, halkın kolektif kimliğinin arka planını oluşturan toplumsal bellek ve ona bağlı olan tarih bilinci eskiyle irtibatını koparma konusunda direnç göstermiş, geçmişe ya da diğer ifadeyle Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtişamlı olarak algıladıkları geçmişine ve İslami devlet kimliğine aşırı derecede atıfta bulunan ve hatta imparatorluk geçmişinin toplum ve devlet tipini ideal olarak değerlendirip özlem duyan alternatif bir aidiyet kalıbı ortaya çıkarak toplumun önemli bir kesimini gitgide etkisi altına almış,[347] bunun yanında yeni düzenden sosyal statü ve ekonomik açılardan olumsuz etkilenenler, aşırı uçtakiler ve kendilerini dışlanmış olarak kabul edenlerin bu gruba katılmalarıyla farklı siyasi yönelimlere ve sosyal çevrelere sahip

---

[343] Hurşit Güneş, *a.g.e.,* s.28 ve 30-31.
[344] Ateş Uslu, *Hür Dünya'nın Saflarında…,* Gös. yer.
[345] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Gelişmeler (1876-1938): Mütareke Cumhuriyet ve Atatürk*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2016, s. 273.
[346] Şaban Çalış, *a.g.e.,* s. 53.
[347] Şaban Çalış, *a.g.e.,* s. 58-60 ve 77-78.

olanlar, CHP'ye ilk ciddi alternatif kabul edilebilecek DP'nin çatısı altında bir araya gelmişlerdir.[348]

Kemalist felsefeye yaklaşımı başlangıçta CHP'den farklılaşmayan, programı CHP'den farklı olmayan, kurucu kadrosunu CHP'nin muhalif kanadında yer alan Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan'ın oluşturduğu Demokrat Parti, demokrasiyi geliştirme, antidemokratik yasaları ayıklama ve parti programında yer alan ekonomik liberalleşme söylemleri ile CHP'den farklılaşarak muhalif bir duruş sergilemiştir. İktidara gelindikten sonra bir kenara bırakılan demokrasiyi geliştirme söylemi özellikle 1950 seçimleri öncesinde CHP yönetiminden rahatsızlık duyan kitleleri kendisine çekmiş; özellikle Ocak 1945'te gerçekleştirilen toprak reformunun ardından toprağın yeniden dağıtılarak toprak ağalarının siyasi ve ekonomik güçlerini kırılmasını savunan devletçiler ile müdahaleci devleti sınırlamak, bireysel hak ve özgürlükleri geliştirmek, siyasi inisiyatifin devletten değil halktan gelmesini isteyerek popülist politikalar izleyen liberallerin çekişmesi sonucunda, CHP'nin devletçi politikalarına bir alternatif olarak sunulan DP'nin liberalleşme politikaları savaş sonrası ülkenin temel sorunu olan ekonomik sıkıntılara bir çare olarak görülmek suretiyle halkın desteğini kazanmıştır[349].

CHP'nin aşırı müdahaleci olarak algılanan devletçi politikalarının ürünü olan Milli Koruma Kanunu ve sıkı bürokratik denetim mekanizmaları, İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik sıkıntılar olan enflasyon artışına, yokluğa ve yoksulluğa çare olmaktan uzak görülmüştür[350]. DP'nin ekonomik liberalleşme söylemi ile ekonomik kalkınmaya ve bu kalkınmayı gerçekleştirecek unsur olarak özel sektöre yaptığı vurgunun yanında Türkiye'nin tüm sorunlarının ve her yeni kurulan devletin yaşayabileceği sıkıntı ve acıların sebebi olarak devlet yapısını değil iktidar partisini ve İsmet İnönü'yü hedef gösteren söylemleri gerek parayı elinde bulunduran kesim

[348] Şaban Çalış, *a.g.e*, Gös. yer.
[349] Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde*…, s. 124.
[350] Tevfik Çavdar, *a.g.e.,* s. 16-17.

gerekse de geniş bir halk kitlesi tarafından çıkış yolu olarak algılanmalarını sağlamıştır[351].

Daha önce de üzerinde durulduğu gibi Batılılaşmanın süreç olarak en hızlı olduğu dönem kuşkusuz Atatürk devrimleri dönemidir. Parçalı modernlik olmayacağı, bütünlüklü bir kopuş gerçekleşmediği sürece tam Batılı olunamayacağı düşünüldüğü için devrimlere paralel olarak geliştirilen devrimci söylem yeni bir kimlik ortaya koymaya çabalamıştır[352]. Toplumsal belleğin eski düzene ve tarihsel mirasa olan bağlılığını ve yeniye karşı direncini ortadan kaldırmak için Atatürk devrimleri eskiden bütünlüklü bir kopuşu gerçekleştirmeye çalışmış olup özellikle 1923-1950 arasında yaşanan süreç tam anlamıyla önceki kimliğin veya uygarlığın reddi olan sert bir kopuş süreci olarak şekillenmiştir[353]. Eski tamamen reddedildiği için sadece siyasi yapının değil toplumsal yapının da değişime uğraması gerekli ve zorunlu olarak görülmüş, toplumsal hayata müdahale edilerek batılı ve laik kimliğe sahip olan devlete uygun bir ulus inşa edilmeye çalışılmıştır. Sekülerleşme ve ulus devleti inşa etme aracılığıyla geleneksel ve dini referanslar terk edilerek bütünüyle modernitenin kabullerine uygun yeni bir devlet-toplum inşası hedeflenmiştir. Bu inşa süreci devlet sathında istenen kimlik değişimini yakalama konusunda başarılı olmuşsa da Batılı ve laik kimliğe sahip bir toplum inşa etmede tam anlamıyla başarılı olunamamıştır[354]. Kamu yaşamından ve siyasi kurumlardan çıkarılan İslami referanslar aile içerisinde ve küçük topluluklarda varlığını sürdürmeye devam etmiş, devlet eliyle gerçekleştirilen laik dönüşüme, yeni değerlere ve kurumlara direnç gösteren kesimlerin günlük toplumsal hayatının ana unsuru ve düzenleyicisi olmaya devam etmiştir[355].

1946 yılında çok partili sisteme geçilmesi ile İslami değerler daha çok vurgulanmaya başlamış ve özellikle 1950-1960 yılları arasındaki DP iktidarı sırasında

---

[351] Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde…,* s.126-127.
[352] Ahmet Çiğdem, "Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon", *Modernleşme ve Batıcılık*, (Ed.) Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 72.
[353] Hasan Bülent Kahraman, "*Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma*," *Modernleşme ve Batıcılık*, (Ed.) Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 134.
[354] Ahmet Çiğdem, *a.g.m.,* s. 68.
[355] Yücel Bozdağlıoğlu, *a.g.e.,* s. 131.

bu vurgu en yüksek seviyeye ulaşmıştır[356]. DP ismini aslında ABD'deki cumhuriyetçiler-demokratlar rekabetinden esinlenerek *Demokrat* olarak belirlemiş ve en başlarda kendisini Türkiye'deki cumhuriyetçilerin iki parmak solunda yani CHP'den daha solda bir parti olarak tanımlamışsa da söylem ve uygulamaları solda olmayan bir parti olduğu kısa sürede anlaşılmış, ismini telaffuz etmekte zorlanan halk tarafından *Demirkırat* olarak bilinmiştir[357].

Buna göre, Demokrat Parti'nin kuruluşundan sonra kısa bir süre içerisinde iktidara gelmesinin önemli bir nedeni muhafazakâr bir temelden hareket ederek Kemalizm'in ve reformların farklı biçimde yorumlanması gerektiğini öne sürmesi, özellikle iktidara geldikten sonra bu söylemlerini uygulamalarına da geçirmesidir. Demokrat Parti'nin muhafazakâr siyasi kimliği, devletin batılılaşma anlamında Kemalist reformlar yoluyla yaratmaya çalıştığı ulusal kimliğin yeniden, ama geçmişe atıfla dinsel ve geleneğe dayalı öğeler üzerinden yorumlanmasını ifade eden bir düşünce sistemine dayanmaktaydı[358]. Bunun yanında Kemalizm'in yeni bir ulus kimliği inşa sürecinde uyguladığı reformların kitlesel olarak tam anlamıyla içselleştirilmemiş olduğu, toplumda devlete karşı yabancılaşma belirtilerinin görülmeye başladığı ve toplumun kolektif hafızasında unutturulmaya çalışılan geçmişin varlığının devam ettiği görülse de Cumhuriyet ile gelen reform ve politikalarla yukarıdan aşağıya dayatılan laik ve Batılı kimliğe sahip yeni bir ulus inşa etme çabaları sonucunda toplumun tabanında mevcut olan kimlikle yeni kimliğin sentez oluşturduğu, DP'nin temsil ettiği muhafazakar düşüncenin dayandığı bu sentezin İslam, milliyetçilik, Kemalizm ve Batılılaşmanın birbirine girdiği bir muhafazakar kimliğe işaret ettiği belirtilmelidir.[359] Bu yeniden yorumlama çabası dini unsurların kapsanmasıyla gerçekleştirilmiş ve bu yolla Kemalizm toplumsal boyutta tartışılmaya başlanmış olsa da DP kurucuları tek parti yönetiminin keyfi uygulamaları

---

[356] Yücel Bozdağlıoğlu, *a.g.e.,* Gös. yer.
[357] Mete Kaan Kaynar, "Türkiye'nin Ellili Yılları Üzerine Bazı Notlar", *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, Mete Kaan Kaynar (Ed.), İletişim, İstanbul 2015, s. 16.
[358]Nuray Mert, "Muhafazakârlık ve Laiklik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt V: Muhafazakârlık*, Ahmet Çiğdem (der.), İletişim, İstanbul 2003, s. 336.
[359] Erol Göka-F. Sevinç Göral-Çetin Güney, "Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakârı ve Kaygan Siyasal Tercih", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 5: Muhafazakârlık*, İletişim, İstanbul 2003, s. 305.

sonucu yozlaştığını düşündükleri Kemalizm'i restore edip aslında aşırı milliyetçi olduğuna inandıkları Atatürk'ün izine döndürmeye çalıştıklarını belirtmekte olup onun eserini tamamlamak amacıyla bütüncül bir milli kültürün ancak daha muhafazakar bir vurguyla yaratılabileceğini savunmaktaydılar.[360]

Buradan hareketle, inşa süreci Kemalizm'de modernleşme tartışmasız batılılaşma ile eş anlamlarda kullanılırken, Kemalizm'in muhafazakâr yorumu çerçevesi içinde değerlendirilen DP döneminde zihinsel anlamda bir ayrışmanın söz konusu olduğu görülebilir. Diğer bir ifadeyle, 1950 sonrasında yukarıdan dayatmacı kültürel batılılaşmanın terk edildiği, bir tür muhafazakâr modernleşmenin söz konusu olduğu ve Batılılaşmanın inşa dönemi kadrolarının algıladığı gibi bir öz değil, bir araç olarak değerlendirildiği ileri sürülebilir[361]. Kemalizm'in muhafazakâr bir yorumunu savunan DP'de modernleşmeyi kabul eden ancak bütüncül Batılılaşmaya karşı olan kitleler bir araya gelmiş; Batılılaşmanın kimlik inşa edici bir unsur olarak görülmemiş olması ile Batılı ve laik bir ulus meydan getirme ülküsünden uzaklaşılmak suretiyle kimlik, kuruluşta öteki olarak tanımlanan İslami referanslarla tanımlanmaya başlamıştır.[362] DP iktidarı sırasında laiklik uygulamaları gevşetilmiş ve dini faaliyetlere hiçbir kayıt getirilmemiştir. Popülist politikalar doğrultusunda halk tarafından benimsenen ve benimsenmeyen devrimler ayrımı yapılmaya başlanarak tutanların kalması tutmayanların ise eskiye döndürülmesi uygulamaları başlamıştır[363].

Siyasal özgürlüklerin genişletilmesi ile dinsel içerikli talepler siyasallaşmış, siyasi İslamcılık gelişim göstermiş ve halkın desteğini almaya çalışan DP söylemlerinde dinsel unsurlara ağırlık vermiş, uygulamalarında da gittikçe muhafazakarlaşmıştır[364]. İlk aşamada ezanın Arapça okunması üzerindeki yasak kaldırılmış ve müezzinlerin tercihine bırakılmış, radyolarda dini programlara izin verilmiş ve okullarda din dersleri fiilen zorunlu hale getirilmiştir. Laik ilkelerden geri

[360] Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İletişim, İstanbul 2017, s. 167.
[361] Hasan Bülent Kahraman, *a.g.m.*, s. 136-137.
[362] Erol Göka, F. Sevinç Göral ve Çetin Güney, *a.g.m.*, s. 307.
[363] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Gelişmeler*…, s. 274.
[364] Gencer Özcan, "Ellili Yıllarda 'Dış' Politika, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, Mete Kaan Kaynar (Ed.), İletişim, İstanbul 2015, s. 101.

dönüş ve İmam Hatip okullarının açılmaya başlaması siyasal İslam'ın devlet eliyle gelişmesine ön ayak oldu. Anayasa'nın dili değiştirilerek dil devrimine karşı çıkılmasının yanında dine karşı yumuşak bir tutum izlenmiş, 1954 seçimlerinde taban kaybına uğranınca İslam açıkça siyasal bir araç olarak kullanılmaya başlanmış nüfusun kentlere akması sağlanarak gecekondulaşmanın ve arabesk bir kültürün ortaya çıkmasına yol açılırken kentlileşememiş insanlar, içerisinde yaşadıkları toplumla bütünleşmek için tarikatlar ve cemaatlere katılarak siyasal İslam'ın yeniden toplumsal ve siyasal etkinlik kazanmasına ön ayak olmuşlar ve kültürel anlamda da İslami değerlerin yükselmesini sağlamışlardır. Bunun sonucunda tarikatlar ve cemaatler, arabesk kültür, gecekondular ve dinsel eğitim sunulan İmam Hatip Okulları tam bir etkileşim ve bütünleşme içerisine girerek toplumun önemli bir kesimi siyasal İslam'ın söylemini başarıyla kullanan siyasi partilerin çatısı altında bir araya gelmeye başlamışlardır[365].

Bunun yanında, devletçi-seçkinci yaklaşımı temsil eden sivil ve askeri bürokratlar ile aydınları, gelenekçi-liberal grupların ve tek parti politikalarına direnç gösteren kesimlerin desteğini almak amacıyla karşısına almayı göze alan Demokrat Parti genelde popülist politikalar izlemeyi tercih etmiştir.[366] Demokratik ilkelere uygun davranışlar yerine, belki de kurucu kadronun siyasi eğitimini tek parti devrinde tamamlamış olmasında dolayı, karşıt grup ve görüşleri dikkate almayıp muhalefet, yargı, basın ve üniversite mensuplarına yönelik, çok eleştirdikleri tek parti dönemine benzeyen baskıcı uygulamalara başvurmuşlardır[367].

DP'nin on yıl süren iktidarı 27 Mayıs 1960'ta ordunun yönetime el koymasıyla sonuçlanmış ve çok partili demokrasi denemesi başarısız olmuştur. DP döneminde demokrasinin krize girmesi, halkın ikiye bölünmesi, partilerin içine düştükleri uzlaşmazlığın giderilememesi ve iktidarın Atatürk devrimlerinden ödün vermesi devletçi-seçkinci bir eylem olan darbenin nedenleri olarak sunulmuştur.[368] 27

[365] Emre Kongar, *a.g.e.*, s. 149-152.
[366] Emre Kongar, *a.g.e.*, Gös. yer.
[367] Mete Kaan Kaynar, *a.g.m.*, s. 37.
[368] Emre Kongar, *a.g.e.*, s. 156.

Mayıs 1960 darbesi ile gelecekte sistemin tıkandığı, çıkmaza girdiği anlarda ordunun müdahale ederek Türk siyasi hayatını olması gereken düzenine döndürme eylemi bir beklenti ya da gelenek haline gelmiş, ordu Kemalist ilkelerin doğal koruyucusu niteliğini kazanmış ve diğer ifadeyle önce devleti kurtarmış, sonra devleti kurmuş, bundan sonra da demokrasiyi kurtarıp Cumhuriyet'in geleceğini teminat altına alma görevini üstlenmiştir[369].

İktidarı ele geçiren ordu siyasete müdahale etme amacının, TSK başkumandanı Cemal Gürsel'in ihtilale katılmak için ileri sürdüğü şart doğrultusunda, yönetimi sivil otoriteye devretmek olduğunu açıklamış ve bu yönde de hareket etmiştir[370]. Darbeyi yapan subayların oluşturduğu Milli Birlik Komitesi, hükümet değişikliğinin yanında siyasi sistemin daha kolay işlemesi amacıyla ve 1924 Anayasası'nın iktidarların birçok usulsüz ve hukuksuz hareketine dayanak verdiğini belirterek Türk siyasal hayatında büyük önem taşıyacak yeni bir anayasa hazırlanmasının gerekliliğini belirtmiştir. Kurucu Meclis tarafından ve konusunda uzman profesörler tarafından hazırlanan 1961 Anayasası liberal içerikli bir anayasa olmuş, öncelikle siyasal partiler yasasını nispi temsil sistemine dönüştürerek siyasal yelpazede yer alan tüm görüşlerin TBMM'ye yansımasını sağlamış olması siyasal yaşamda önemli değişimlere yol açmıştır[371].

İhtilalin ardından, sivil siyasete önce siyasi partiler üzerindeki yasak kaldırılarak, yapılacak seçimler için yeni partilerin kurulmasının önü açılmıştır. Kurulan partiler arasında Adalet Partisi (AP), Türkiye İşçi Partisi (TİP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), Yeni Türkiye Partisi (YTP) bulunmaktadır.[372] 9 Temmuz 1961'de yeni anayasa yapılan referandum sonucunda %38,26 hayır oyuna karşı % 61.74 evet oyuyla kabul edilmiş, hayır oylarının beklenenden çok olması ise bir süre önce kurulmalarına izin verilen yeni siyasi partilerin eleştirel tutumlarına ve halkın DP'ye olan bağlılığının devam etmesine bağlanmış; 15 Ekim 1961'de yapılan

[369] Emre Kongar, *a.g.e.*, Gös. yer.
[370] Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, 5. Baskı, İletişim, İstanbul 2017, s. 62-64.
[371] Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, *a.g.e.,* s. 79-83.
[372] Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, *a.g.e.,* s. 83-85.

ilk genel seçimlerin sonucunda DP'nin muhafazakâr yaklaşımının devamı olarak göze çarpan Adalet Partisi seçimde 158, CHP ise 173 milletvekili çıkarırken DP'ye yakın olan CKMP'nin 54 ve YTP'nin ise 65 milletvekili çıkararak toplam sayıda CHP'nin üstünde olmaları milliyetçilik ve dinin sentezi olan muhafazakâr düşüncenin toplum içerisindeki popülerliğinin göstergesi olarak yorumlanabilir[373].

10 Ekim 1965 yılında gerçekleştirilen seçimlerde ise seçmen tarafından DP'nin uzantısı olarak kabul edilen Süleyman Demirel'in liderliğini yaptığı AP çoğunluğu sağlayarak iktidar oldu. AP, DP'ye benzer bir şekilde temsil ettiği tabana yönelik politika yaparak özellikle Mili Birlik Komitesi ve 1961 Anayasasını şiddetle eleştirmiş,[374] 27 Mayıs darbesinin sonunda DP yönetici kadrolarının hukuksuz bir şekilde yargılanıp idam edildiklerine inanan seçmeninin desteğini almaya çalışmıştır.[375] AP'nin seçimler öncesinde en öne çıkan taktiği İslami kimliğe yakınlığını sıkça vurgulamanın yanında sol ve komünizm karşıtlığı yaparak sol hareketi yıpratmaya çalışmak olmuştur[376].

1965'ten 1969 yılındaki seçimlere kadar olan dönemde sol ve komünist görüşlere güçlenmiş, solda Amerikan karşıtlığı yükselmiş, dış politikada ABD ve Batı bağımlılığına karşı özellikle sol görüşlü Behice Boran'ın liderliğindeki Türkiye İşçi Partisi tarafından yapılan eleştiriler ve organize protestoların artmasıyla sağ kanattan gelen tepkilerin dozu da artarak şiddet eylemlerine dönüşmüş,[377] CHP'yi tekrar canlandırarak devlet partisi kimliğinden kurtarıp halkın partisi haline getirmek isteyen Bülent Ecevit 1966 yılında kaleme aldığı kitapta sosyal adalete ve sosyal güvenliğe vurgu yaparak partinin ortanın soluna kaydığını ilan etmiş,[378] tabanı çiftçiler ve küçük işadamlarından oluşan AP'nin siyaseti modern sanayi burjuvazisi ve büyük

---

[373] Selman Saç, "Ilımlı Mücadeleden Radikal Önlemlere: 27 Mayıs 1960" in *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, Mete Kaan Kaynar (Ed.), İletişim, İstanbul 2017, s. 92-94.
[374] Emre Kongar, *a.g.e.*, s. 165.
[375] Hurşit Güneş, *a.g.e.*, s. 34.
[376] Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 364.
[377] Emre Kongar, *a.g.e.*, s. 167-168.
[378] Gökhan Atılgan, "Sanayi Kapitalizminin Şafağında (1960-1971)", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Gökhan Atılgan ve E. Atilla Aytekin (Der.), Yordam Kitap, İstanbul 2016, s. 584.

sermayenin çıkarlarına hizmet eder hale geldiği için Demirel parti içerisindeki desteğini kaybetmeye başlamıştır[379].

1970'ler Türk siyasi hayatında yeni sağ partilerin ortaya çıktığı ve bu partilerin özellikle AP'den ayrılan gruplar tarafından kurulduğu görülmüştür. İslamcı kanat Necmettin Erbakan başkanlığında Milli Nizam Partisi (MNP) adı altında bir araya gelmiş, bunun yanında daha uçtaki milliyetçiler de Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) adını alarak Alparslan Türkeş'in başkanlığında buluşmuşlardır. DP'nin geleneksel muhafazakârlığının artık daha uçta olan kesimleri bir araya getirme kudretinin önemli ölçüde kaybolduğu, bu kesimlerin geleneksel muhafazakâr siyaseti tercih eden DP'nin devamı olan AP yerine daha keskin ayrımları temsil eden partileri tercih ettikleri ortaya çıkmıştır[380].

MHP başlarda Türkeş'in 1965 yılının sonlarında kapitalizm, komünizm ve liberalizme alternatif olarak ortaya koyduğu "*dokuz ışık*" olarak adlandırılan milliyetçi öğreti doğrultusunda komünizmle mücadelesi ve laikliğe bağlılığı ile ön plana çıkmış,[381] daha sonra siyasal İslam'a yaklaşmaya başlamıştır[382]. Parti gençlik örgütünün komünizme karşı demokratik mücadelesi zaman içerisinde sol-sağ silahlı kavgasına dönüşmüş,[383] artan terör olayları ve çatışma ortamı sonucunda 12 Mart 1971'de Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Başbakan Demirel'e bir muhtıra vererek anarşiyi sona erdirebilecek güçlü bir iktidarın kurulamaması durumunda ordunun iktidara el koyacağını bildirmiştir[384]. Demirel'in istifasından sonra CHP'li Nihat Erim başkanlığında partiler üstü bir hükümet kurulmuştur. Başlangıçta 1960 darbesine benzer bir eylem olduğu düşünülen muhtıra, sol kesim tarafından umutla karşılanmış ancak kısa süre sonra aslında komünizm tehdidine karşı mücadele eden yüksek komutanların düzenlediği bir girişim olduğu anlaşılmıştır. Sol görüşlü öğrenci ve gençlik örgütlerinden derneklere kadar her tür hareketi yok etmek üzere solcu avına

[379] Erik Jan Zürcher., *a.g.e.*, s. 368.
[380] Gökhan Atılgan, *a.g.e.*, s. 588-589.
[381] Gökhan Atılgan, *a.g.e.*, s. 592.
[382] Erik Jan Zürcher, a.g.e., 372.
[383] Gökhan Atılgan, Gös. yer.
[384] Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 373.

çıkılmış, liderleri komünist propaganda yapmakla suçlanan TİP kapatılmış, kapatılan MNP ise birkaç ay içerisinde Milli Selamet Partisi adıyla yeniden kurulmuştur[385].

Bunun yanında CHP'de 1972 yılında yapılan kan değişikliği ile *Milli Şef* görevi Bülent Ecevit'e devretmiş, Bülent Ecevit'in karizması ile adeta yeniden doğan CHP, TİP'in kapatılması ile solda doğan boşluğun da etkisiyle, 1973 seçimlerinde AP'nin önünde birinci parti olarak halk yığınlarını peşine toplamaya başlamıştır.[386] Erbakan'ın MSP'si ise seçimlerde üçüncü parti olmuş, İslami esaslara dayalı ekonomi vurgusu ve İslam sosyalizmini andıran görüşleriyle sağ muhafazakârlıktan ayrı ciddi bir potansiyel olarak ortaya çıkmıştır[387].

1973 seçimlerini takip eden yıllar zayıf koalisyonlar, hükümet krizleri, ekonomik krizler ve toplumsal çatışmanın yol açtığı terör eylemleri ile geçen yıllar olarak zihinlere kazınmış, gelinen son noktada şiddet eylemlerini sonlandırma işi yine TSK'ya kalmış 12 Eylül 1980 darbesiyle siyaset yeniden kesintiye uğramıştır. Kenan Evren başkanlığındaki Milli Güvenlik Konseyi (MGK) iktidarı eline almış, siyasal hayatı normale çevirmek ve terörü durdurmak adına ilk iş olarak mevcut tüm siyasal partilerin faaliyetleri durdurulmuştur. Bunun yanında parti liderleri ve terör eylemlerine karıştığı tespit edilenler tutuklanarak cezalandırılmak suretiyle toplumsal çatışma sonlandırılmıştır[388].

MGK, Ekim 1981'de yeni bir anayasanın hazırlanıp referandumdan geçtikten sonra siyasal hayatın yeniden başlayacağını açıklamıştır. Milletvekillerini üyelerini beş, parti liderlerini on yıl siyasetten menedecek kanunlarla iç siyasette yeni bir sayfa açılması amaçlanmıştır.[389] Bunun yanında yeni hazırlanan 1980 Anayasası Cumhurbaşkanı'nın yetkilerini artırmış, genelde hükümete sadece tavsiye veren bir

[385] Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 374-375.
[386] Hurşit Güneş, *a.g.e.*, s. 36-40.
[387] Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde*…, s. 171.
[388] Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 401-405.
[389] Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde*…, s. 188.

mercii olan MGK tavsiye verici konumundan sıyrılarak gerekli gördüğünü uygulatmada zorlayıcı olabilme gücüne sahip olmuştur[390].

7 Kasım 1982'de yapılan referandumda, %91,4 evet oyuyla kabul edilen anayasa ile yeni seçimlerin 1983'te yapılabileceği açıklanmış ve Siyasi Partiler yasası ilan edilerek yeni partilerin kurulabilmesinin önü açılmıştır. Yeni kurulan on beş partiden Milli Güvenlik Konseyi'nin onayını alan üç tanesinin 6 Kasım 1983'te yapılacak genel seçime katılmasına karar verilmiştir. Onay alan siyasi partiler, asker kökenli Turgut Sunalp'in Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), CHP'nin görüşlerini benimsemiş Necdet Calp'ın Halkçı Parti (HP) ve Turgut Özal'ın Anavatan Partisi (ANAP) idi. Eski partilerin hiçbirinin doğrudan devamı olmadığını savunan, içinde her görüşü barındıran ancak CHP'den çok DP ve AP geleneğindeki muhafazakarlığa daha yakın olduğu açıkça belli olan ANAP, halkın oylarıyla salt çoğunluğu sağlayıp iktidara gelmiş, Turgut Özal'ın başbakanlıktan sivil kökenli ilk cumhurbaşkanlığına kadar uzanan siyaset yolculuğu başlamıştır.[391]

Yukarıda da belirtildiği gibi çatısı altında hem sağ hem sol görüşleri birleştiren bir parti olarak öne çıkan ve 1980 darbesi sonrasında yapılan ilke seçimleri ezici bir üstünlükle kazanan ANAP'ın muhafazakâr çizgiye yakın bir parti olduğunun en önemli kanıtı hem partinin temelinde hem de lider Turgut Özal'ın düşünsel kodlarında Türk-İslam Sentezi düşüncesinin içselleşmiş olmasıdır. Sözü edilen düşünce sistemi daha çok Türkeş'in MHP'si ile kendisine yaşam bulmuş olsa da ANAP'ın üzerine kurulduğu ana düşünce olarak önem kazanmaktadır. Türk-İslam Sentezinin geçmişi eskilere dayansa da 1970'li yıllarda Aydınlar Ocağı tarafından şiddetle savunulan, amacı din ve milliyetçiliği buluşturmak olan bu düşünce tarzı aynen 1971 Muhtırasına giden yolda MHP Bozkurtlarının davranışlarında da görüldüğü gibi her türlü sol düşünce ve özellikle komünizmi en tehlikeli unsur olarak algılamaktadır. Sözü edilen düşünce tarzı sadece ANAP'ın genlerinde bulunmayıp

[390] Gencer Özcan, "Türkiye'de Siyasal Rejim ve Dış Politika", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Faruk Sönmezoğlu (Der.), 2004, s. 297.
[391] Temuçin Faik Ertan, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,* 5. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2017, s. 279-280.

aynı zamanda 1980 darbesini gerçekleştiren, başta Cumhurbaşkanı Kenan Evren olmak üzere, askeri yönetimin resmi ideolojisi haline gelmiş, darbe sonrası dönemde toplumu birleştirici bir rol oynayacağına inanılan bu resmi ideoloji ile halk siyasetten uzaklaştırılmış, ülkenin geleceği milliyetçilik ve İslam'ın sentezlenmesinde aranmıştır[392]. Sözü edilen bu resmî ideoloji Atatürkçü düşünceyi de vurgulamayı ihmal etmemiş, ancak bu 12 Eylül tarzı Atatürkçülükte milliyetçilik ve muhafazakarlık ön plana çıkarılmış, Atatürkçü düşünce tarafından milliyetçilikle uyuşmayacağı için dışarıda bırakılan İslam'ın öne çıkarıldığı görülmüştür[393].

Bu çalışmanın yazarının görüşü Atatürkçü düşünce yapısında öteki olarak kabul edilen ve yeni TC'nin kodlarında varoluşun tam karşısında kodlandırılan İslam faktörünün sözü edilen dönemde toplumsal birleştirici olarak öne çıkarılması ve komünizm nezdinde yeni bir ötekinin yaratılmasının, halkta Osmanlı döneminden itibaren içselleşmiş ve yerini alacak bir unsurun filizlenmesi için gerekli olan sürenin geçmediği siyasal İslam'ın tekrar geri gelmesine ve giderek güç kazanmasına yol açmıştır. ANAP'ın gücünü kaybetmesinin, muhafazakâr sağ olarak değerlendirilecek partilerin birbirlerinden farklarının olmamasının, 1990'lı yıllarda komünizm tehlikesinin ya da yeni ötekinin ortadan kalkmasının ardından halka alternatif sunabilen tek yapının İslamcı partiler olmasının siyasal İslam'ın dereceli olarak yükselmesine sebep olduğu söylenebilir. Bu nedenle Türk siyasetinde 1990'lı yıllardan günümüze kadar olan dönemin, karşılarında sıklıkla Atatürkçü, laik ve batılı unsurları temsil eden Türk ordusunu bulsalar da muhafazakâr sağın özellikle İslamcı kanadının ağır bastığı yıllar olduğu çıkarımı yapılabilir. Daha önce de ifade edildiği gibi İslam'ın yükselişi aslında 1950'li yıllara DP'nin iktidar dönemine kadar da götürülebilir ancak 1980 darbesi sonrasında atılan adımlar İslam'ın birleştiriciliğinin adeta devlet tarafından resmileştirildiği ya da diğer ifadeyle meşrulaştırıldığı yıllar olarak tarihe geçmiş, devlet daireleri kademeli olarak İslam kültürü ve değerlerini

---

[392] Hakan Yavuz, "Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi", Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı ve Ramazan Gözen (Der.), *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik***,** Liberte Yayınları, Ankara 2001, s. 48-49.

[393] Yüksel Taşkın, "12 Eylül Atatürkçülüğü ya da Bir Kemalist Restorasyon Teşebbüsü Olarak 12 Eylül", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt III: Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 570-571.

önceleyen ya da sempati duyan kadrolar tarafından doldurulmaya başlanmıştır. İslami prensipleri benimseyen iş kuruluşlarının mali olarak giderek güçlendikleri, ülkenin her yanına yayılmış tarikat ve cemaatlerin tek vücut haline gelerek siyasi İslam'ı temsil eden partilere önemli oranda destek verdikleri de düşünülürse sözü edilen düşünce yapısına sahip partilerin özellikle 1990 sonrasında iktidara gelebilecek kadar yükselişe geçmeleri doğal bir sonuç olarak kabul edilmelidir.

O dönemde sürpriz olarak değerlendirilen 1991 yılı seçimlerinin sonucunda, 1987 ve 1989 seçimlerde oy oranı % 10'a ulaşmayan Necmettin Erbakan'ın Refah Partisi (RP) %16,9'luk bir oy oranıyla meclise girmiştir. MSP'nin yerine kurulan ve kurulduğu günden itibaren her seçimde oylarını artıran Refah Partisi 1995 genel seçimlerinde %21,38 oy oranıyla birinci parti haline gelerek Erbakan'ı başbakanlık koltuğuna oturtmuş olması[394] yazarın yukarıdaki tespitlerinin çok da yanlış olmadığını ortaya koyması açısından önemlidir.

28 Haziran 1996'da Tansu Çiller'in Doğru Yol Partisi (DYP) ile koalisyon kurarak Necmettin Erbakan'ın başbakanlığında kurulan yeni hükümet[395] RP'nin benimsediği Millî Görüş (MG) İslami hareketinin etkisinde Cumhuriyetin değerlerine ve batılı laik devlet kimliğine karşı oluşturulacak yeni devlet politikalarının boyutu konusunda özellikle Türk ordusu nezdinde rahatsızlığa yol açmıştır. Öncelikle belirtilmelidir ki, Necmettin Erbakan'ın siyasi hayatı boyunca kurduğu MNP, MSP ve bunların kapatılmasından sonra kurduğu RP, Siyasi İslam ve muhafazakâr düşüncenin harmanlandığı ve İslam'ın her zaman ağır bastığı partilerdir. İslami değerler başta olmak üzere muhafazakâr düşünceyi de referans alarak formüle edilen MG kavramı Erbakan'ın düşünsel kodlarını ortaya koymaktadır.

İslamcılıkla anlatılmak istenen tüm Müslüman halkları kapsayacak şekilde onların sorunlarını ele alacak evrensel bir düşünce sistemi ortaya çıkarma çabasıdır.

---

[394] İhsan D. Dağı, *Kimlik, Söylem ve Siyaset: Doğu-Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği***,** İmge Kitabevi, Ankara 1998, s. 19

[395] Abdul Rezak Bilgin, *Ak Parti ve Refah Partisi: Dış Politika Anlayışlarının Karşılaştırılması,* Birleşik Yayınları, Ankara, Haziran 2017, s. 88.

İslamcılık düşüncesinde Müslümanlık algısı ve siyaset birleşmeli ve yeni bir kimlik ortaya çıkarmalıdır. Bu düşünceyi savunanlar öncelikli olarak Müslüman kimliklerini ön plana çıkarmalı ve Batı karşıtı olmalıdırlar[396]. Daha önce de ifade edildiği gibi Türkiye'de İslamcılığın siyasete girmesi, DP döneminde katı laik politikaların yumuşatılarak insanların dinlerini özgürce yaşamalarının sağlanması amacıyla gerçekleştirilen uygulamaların sonucudur[397]. 12 Eylül sonrasında toplumdaki siyasi kutuplaşmayı sonlandırmak amacıyla dinin birleştirici niteliğini önceleyen devlet uygulamaları geçmişte İslami değerlere dayalı bir İslam devleti kurma ideallerinin peşinden koşan İslamcıların bu ideallerini terk ederek siyasi hayata eklemlenmelerini, 1990'lı yıllarda iktidara yürümelerini sağlamıştır[398]. Buna göre İslamcı olarak değerlendirilen partiler MNP, MSP, RP ve Fazilet Partisi'dir (FP)[399].

Muhafazakarlık düşüncesi ise Aydınlanma ve moderniteye bir tepki olarak ortaya çıkmış, genellikle siyasi ve kültürel kırılmaların ve dönüşümlerin yaşandığı dönemlerde yani eski düzenden radikal bir kopuşun gerçekleştiği durumlarda ortaya çıkan bir tepkidir[400]. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu ve Atatürk devrimleri eski düzenden ani bir kopuş olma niteliği sergilediğinden eski düzenin değişmesinden rahatsızlık duyan geleneksel muhafazakâr düşüncenin belli konularda tepkisel olması kaçınılmaz olmuştur. Eskiyle olan bağların tamamen kopartılıp özellikle din ve Osmanlı'nın ötekileştirildiği yeni düzen sözü edilen düşüncenin tepkisiyle karşılaşmış, muhafazakâr siyaseti savunan partiler sıklıkla Osmanlı geçmişini referans olarak alma ve katı laik anlayışı yumuşatıp dinin birleştirici özelliğini öne çıkarma eğiliminde olmuşlardır. Cumhuriyet tarihinin geleneksel muhafazakâr düşünceye yakın partileri 1950'lerde DP, 1960 ve 1970'lerde AP, 1980 ve 1990'larda ANAP, 2000'lerde ise AK Parti'dir.[401] Burada özellikle belirtilmesi gereken nokta sözü edilen partilerin hiçbirinin cumhuriyet değerlerine, kazanımlarına ve devrimlerine karşı olmadığı, itirazlarının çoğunlukla dinin sosyal hayattan dışlanması, modernleşmenin geleneksel

[396] Ahmet Çiğdem, İslamcılık ve Türkiye Üzerine Bazı Notlar, Yasin Aktay (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: İslamcılık*, Cilt. 6, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 50.
[397] Ahmet Çiğdem, *İslamcılık ve…,* s. 29.
[398] Ahmet Çiğdem, *İslamcılık ve…, s*.26.
[399] Abdul Rezak Bilgin, *a.g.e.*, s. 34.
[400] Abdul Rezak Bilgin, *a.g.e*, s. 35.
[401] Abdul Rezak Bilgin, *a.g.e.*, s. 53.

değerleri ortadan kaldırması ve aşırıya kaçan batılılaşma politikaları sonucu halkın içselleşmiş ulusal kimliğiyle yabancılaşıp bir kimlik bunalımının yaşanması durumuna olmuştur[402].

Necmettin Erbakan tarafından formüle edilen MG her iki düşünceden izler taşısa da onlardan farklılaşarak Türk halkına yeni bir alternatif sunmuştur. Türk siyasi hayatında ilk olarak İslamcılık kimliğini ön plana çıkararak kendisini diğer sağ partilerden ayıran Necmettin Erbakan'ın MG düşüncesi, İslami değerleri, ahlak ve maneviyatı, dini ve milli değerleri önceleyen, Osmanlı mirasını kucaklayarak ümmetçilik prensibi doğrultusunda İslam birliğini savunan ve kendisini kesinlikle Batının ve Siyonizm'in karşısında konumlandıran bir nitelik taşımaktadır.[403] Batıcılık karşıtı bir düşünce olarak Cumhuriyet döneminde batılılaşma yoluyla gerçekleştirilen kültürel dönüşümün muhalifidir, Türk milletinin kimliği İslam tarafından şekillendirilmiş tarihsel yaşanmışlıklarda ve kültürel kodlarında yatmaktadır. Burada tarihsel yaşanmışlık ile ifade edilen Cumhuriyet dönemi Batılılaşmasının öncesi yani Osmanlı geçmişidir. Türk milleti ancak özüne dönerse refah ve mutluluğa kavuşacaktır. Millî Görüş'ün amacı Osmanlıcılık ve İslamcılığı birleştirerek milleti eskiye döndürmektir[404]. Osmanlıya özlem ve hayranlık duyularak sloganlaştırılan "*Yeniden Büyük Türkiye*" inşa etme arzusu evrensel boyutunu ortaya koymakta olsa da[405] gerçekleştirilmek istenen ideal İslam ve din bağı üzerinden kurgulanan İslam birliği ya da ümmetçilik olup Türk milliyetçiliği ile ilişkisi yoktur.

28 Haziran 1996'da DYP ile imzalanan koalisyon protokolü sonrasında Erbakan'ın başbakanlığında hükümet etme görevine başlayan RP kısa süre içerisinde Türk ordusunun müdahalesi ile karşılaşmıştır. 28 Şubat 1997'de düzenlenen MGK toplantısında, kendisine sunulan siyasal İslam'ı Türk siyaseti ve devlet kademelerinin dışına çıkarmakla ilgili önlem paketini kabul etmiş, 18 Haziran 1997'de başbakanlık görevinden istifa etmiştir. Tarihe, askeri yöntemlerin kullanıldığı darbelerden farklı

---

[402] Nuray Mert, "Muhafazakarlık Neyi Muhafaza Etmeye Çalışıyor?", *Tezkire*, 11(27-28), 2002, s. 74.
[403] Hakan Yavuz, Millî Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Bir Gelenek, Yasin Aktay (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi düşünce: İslamcılık*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 594
[404] İhsan D. Dağı, *Kimlik, Söylem ve Siyaset…,* s. 19.
[405] Abdul Rezak Bilgin, *a.g.e.,* s. 81.

olarak ordunun iktidara fiziki olarak el koymadan isteğin hükûmete kabul ettirilmesi açısından Post-modern Darbe olarak geçen 28 Şubat, yapılış tarzı ve hükümetin yaklaşık dört ay sonra istifası ile sonuçlanması yönünden Türk siyaseti açısından benzerine daha önce rastlanmamış bir gelişme olmuş, 16 Ocak 1998 tarihinde anayasa mahkemesi kararıyla RP kapatılmış, Necmettin Erbakan beş yıl siyasetten menedilmiş, RP'nin devamı olarak kabul edilen ancak 17 Aralık 1997'de RP'nin kapatılma ihtimaline karşı kurulan FP, RP'den gelenlerin de eklenmesiyle yoluna devam etmiştir.[406]

18 Nisan 1999 gerçekleştirilen seçimlerde Bülent Ecevit'in liderliğindeki DSP birinci parti oldu. Bülent Ecevit'in bu seçimlerde gösterdiği başarının ardında her zaman sahip olduğu siyasi karizmanın yanında DSP'nin geçmiş dönemlerinden farklı olarak daha milliyetçi bir söylem benimsemiş olması ve PKK lideri Öcalan'ın 16 Şubat 1999'da onun Başbakanlığı sırasında yakalanmasının etkisinin olduğu düşünülebilir[407].

3 Kasım 2002 seçimlerinden %34 oyla birinci parti olarak çıkan ve günümüze kadar kesintisiz iktidarda kalan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) İslamcı ve Muhafazakâr siyasetin yeni ve farklı temsilcisi olarak Türk siyasetine damgasını vurmuştur. 1999 seçimlerini takip eden dönemde özellikle Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Başbakan Bülent Ecevit arasında yaşanan tartışmayla tetiklenen 2001 ekonomik krizi başta olmak üzere mevcut sağ ve sol partilerin başarısız politikaları, Irak Savaşı, Orta Doğu'da siyasal İslam'ın yükselişini takip eden Batı karşıtlığı, AK Parti'nin kısa sürede güç kazanmasına, popülaritesini artırmasına neden olmuştur. MG hareketi içerisinden çıkan ve FP içerisindeki yenilikçi kanatta yer alan AK Parti kurucuları ideolojik olarak Millî Görüş hareketinden farklı, hareketin özünü oluşturan Batı karşıtlığı, devletçi ekonomi ve milliyetçi unsurlardan arınmış bir yapıya sahip olarak liberal kesimlerle yakınlaşmak suretiyle Kemalist devlet yapısının

[406] Faroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde…,* s. 209-210.
[407] Hasan Kösebalaban, *a.g.e.,* s. 275.

dönüştürülmesini amaçlamışlar, yeni tanımlanmış bir kimlik olan *Muhafazakâr Demokrat* kimliğiyle siyaset sahnesine katılarak yeni bir inşa sürecini başlatmışlardır.

## 2.2. Türkiye'de Dış Politika

Literatür incelendiğinde, bir ülkenin dış politika davranışlarını açıklamada genellikle realist kuramın tercih edildiği ve dolayısıyla güç, kapasite, coğrafi konum, anarşik sistemdeki güç dağılımı, kendi başının çaresine bakma, maddi değerlerle açıklanan çıkarlar ve bu çıkarları gerçekleştirmek için tüm maddi olanakları seferber etme gibi maddi unsurların ön plana çıkarıldığı açıkça görülmektedir.

Bu çalışmanın dikkat çekmek istediği en önemli nokta ise devletlerin dış politika davranışlarını açıklayabilmek için sözü edilen davranışlara yön veren çıkarların hangi süreçlerden ve nasıl oluştuklarının ortaya konulmasının gerekli olduğudur. Öncelikle devletlerin neyi çıkar olarak gördükleri ya da diğer bir ifadeyle kendilerini nasıl, neye ve kime göre tanımladıklarının ortaya konulması kaçınılmaz olup, çıkarları belirleyen kimlik ve kimlik oluşum sürecinin en önemli etkeni olan düşünsel unsurlar ve sosyal etkileşim süreçleri göz ardı edilmemelidir. Ana akım yaklaşımların hesaba katmadığı zamana ve mekâna göre değişip dönüşerek kimlik ve çıkarları doğrudan etkileyen algılamalar ve anlamlandırmalar analizlere dahil edilirse devletlerin dış politika eylemleri konusunda daha bütüncül ve sağlıklı çıkarımlarda bulunulabilir.

Batıcılık ilkesi bağlamında, Türkiye Cumhuriyeti devletinin kimlik inşasındaki kurucu ötekisi, bir önceki kısımda sözü edildiği üzere kendiyle farklılık şeklinde ve Osmanlı geçmişi olarak Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal gerçekliğine içsel olmuştur. Bir başka deyişle, yeni kimliğin ötekisi Osmanlı geçmişi olarak içeride ortaya çıkmıştır. Osmanlı geçmişi, yönetim felsefesi, egemenliğin kaynağı ile kullanım biçimi, kültürel oluşumu ve devletlerarası etkileşim sisteminde bulunduğu konumla TC'nin ne olmak istemediğini açıkça ortaya koymaktadır. Konstrüktivizmin savunduğu gibi devletler kendi kimliklerini güvence altına almak ve içsel alanda

meşrulaştırmak amacıyla daima bir dış tehdide yani bir ötekine ihtiyaç duymaktadırlar. Ancak Türkiye söz konusu olduğunda durumun oldukça farklı olduğu görülmektedir. TC'nin yeni kimliğini tanımlarken belirlediği ve kesinlikle benzemek istemediği öteki Osmanlı İmparatorluğu özelinde kendi geçmişi olduğu için, aslında kuramsal anlamda ötekisi olmayan bir kimlik inşa ettiği özellikle belirtilmelidir. Bunun yanında zaman içerisinde yeni kimliğin meşruiyetinin sağlanması ve ilerleyen süreçlerde yeniden tanımlanabilmesi için dış tehdit olarak Yunanistan, SSCB ve Orta Doğu gibi dış tehditlerin ortaya çıktığı da belirtilmelidir.

Çalışmanın bu bölümünde öncelikli olarak TDP'yi belirleyen faktörler ele alınacak; sonrasında Türkiye'nin dış politika davranışlarını şekillendiren Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün temel dış politika ilkeleri ortaya konulacak; TDP'de yeni yönelimlerin ortaya çıktığı İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönem, çalışmanın asıl konusu olan AK Parti dönemine kadar irdelenecektir.

### 2.2.1. Türk Dış Politikasının Belirleyici Öğeleri

Mustafa Aydın'ın belirttiği gibi Türk Dış Politikasını belirleyen faktörler kabaca yapısal ve konjonktüre göre değişen faktörler olarak sınıflandırılabilir. Öncelikle belirtilmelidir ki yapısal faktörler statik, sürekli devam eden, dış politika üzerinde devamlı etkisi olan ve kısa sürede değil ancak uzun süre zarfında değişmesi mümkün olabilecek tarihsel yaşanmışlıklar, coğrafi konum, kültürel altyapı, milli simgeler, içselleşmiş ya da kalıplaşmış inanışlardır. Konjonktürel faktörler ise dönemsel olup kalıcı ya da uzun süreli değillerdir. İç politika ve uluslararası sistemdeki (Örneğin Soğuk Savaş'ın sona ermesi) dönemsel değişimlerin yanında kısa süreli ekonomik ihtiyaçlar ya da farklı karar vericilerin başa gelmesi gibi durumlarda bir ülkenin dış politikasında değişime neden olabilirler.[408] Buna göre yapısal faktörler kısa sürede değişmeseler de konjonktüre göre değişen şartların ve farklı ideolojik ve kültürel altyapıya sahip karar vericilerin etkisiyle dönemsel olarak farklı biçimde

[408] Mustafa Aydin, "*Determinants of Turkish foreign policy: historical framework and traditional inputs*", Middle Eastern Studies, 35:4, Routladge, London, 1999, s. 155-156.

algılanıp anlamlandırılabilmektedirler. Türkiye'nin beşerî ve maddi kaynaklarının yapısına işaret eden yapısal faktörler Osmanlı geçmişi, Türkiye'nin coğrafi konumu ve onunla bağlantılı güvensizlik duygusu, siyasal rejimin özellikleri ve uzun süreli ekonomik hedefler olarak sınıflandırılabilir.

Daha önceki bölümde üzerinde durulduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu hazırlayan hatalardan mümkün olduğunca arınmış ve tarihinden gelen temel özelliklerini kaybetmemiştir[409]. Mustafa Kemal Atatürk'ün eseri olan ve yıkılan imparatorluğun kalıntıları üzerine inşa edilen bu yeni ulus devlet ile sosyal, siyasi ve ekonomik yapılar hızlı bir değişim sürecine girmiş, bu yeni inşa sürecinde siyasal elitlerin de etkisiyle yeni bir ortak ulusal kimlik ortaya çıkmıştır. saltanatın ve hilafetin kaldırılması ile sona eren imparatorluk ya da monarşinin yerine kurulan ulus-devlet kuruluş ilkeleri ve niteliklerinin yanında sınırları açısından da geçmişle bağlarını koparan bir değişime yönelmiş olsa da iç ve dış politikanın belirleyicisi olan kuruluş dönemi yönetici elitlerinin ve halkın, imparatorluk dönemi tecrübesi ile şekillenen alışkanlıklarının bulunduğu,[410] yeni oluşturulan ortak kimliğin ve dolayısıyla dış politika ilkelerinin şekillenmesinde de Osmanlı Devleti'nin maddi ve manevi mirasının etkisinin olduğu göz ardı edilmemelidir[411]. Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti aynı coğrafyada kurulmuşlar ve aynı nüfus kitlesine sahiptirler. Örneğin, dış politika açısından her iki devlet de güç dengesine göre pragmatist olup işgal tehlikesi olmadığı ya da saldırılar kendi topraklarına yönelmediği sürece başka devletler arasındaki çekişmelere karışmayarak, büyük güçler arasındaki savaşlara girmeyerek ittifaklar vasıtasıyla güç dengesinin ve statükonun devamını sağlama yanlısı olmuşlardır[412].

Osmanlı Devleti'nde değişime direnmek ve mevcut düzeni korumak ön planda iken Türkiye Cumhuriyeti'nde ise değişmek, değiştirmek, ilerlemek ve hayatta

---

[409] Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, İmge Kitabevi, 7.baskı, Ankara 2012, s.9-10.
[410] William Hale, *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, Çev: Petek Demir, Mozaik, İstanbul 2003, s. 1.
[411] Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi*…, s.12.
[412] Baskın Oran, *a.g.e.*, Gös. yer; William Hale, a.g.e., s. 8-9; Ömer Göksel İşyar, *Karşılaştırmalı Dış Politikalar*, 2. Baskı, Dora, Bursa 2013, s. 377.

kalabilmek için küçülmek ve homojenleşmek ana hedef olmuştur.[413] Sözü edilen farklılıktan dolayı Türkiye Cumhuriyeti homojenite prensibine dayalı sosyalleşme süreci içerisinde Fransız tarzı bir devlet inşası Osmanlı'nın heterojen ve çok kültürlü sosyal yapısına tercih edilmiş, imparatorluk rejimine özgü değerler, normlar, semboller ötekileştirilmiştir.[414] Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'nın devletini değil rejimini reddetmiş, Osmanlı hayat tarzına karşı çıkarken Osmanlı borçları ve Ermeni Tehciri gibi olaylarla yüzleşmekten kaçınmamıştır.[415]

Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti aynı coğrafyada kurulmuş olmalarının yanında aynı nüfus kitlesine sahiptirler. Osmanlı İmparatorluğu gibi Balkanlardan Avrupa'nın içlerine ve Orta Doğu'dan Afrika'ya kadar geniş topraklara hükmetmiş, Hilafet kaldırılana kadar aynı zamanda Müslümanların da koruyucusu olmuş bir imparatorluğun küllerinden doğan, bir bakıma onun devamı olan, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika davranışlarının imparatorluk geçmişinden etkilenmesi ya da daha açık bir ifadeyle geçmişte Osmanlı'nın kontrolü altında bulunan bölgelerle ilgili dış gelişmelere daha fazla hassasiyet göstermesi kaçınılmaz bir durumdur.[416] Bunun yanında Batı tarafından Osmanlı İmparatorluğuna dayatılan Sevres anlaşmasının ve Batı'ya karşı verilen kurtuluş savaşının etkisiyle Türkiye'nin Batıya karşı ihtiyatlı ve şüpheci yaklaşımının yanında etrafının düşmanlarla çevrili olduğuna dair algılamayla birlikte Osmanlı egemenliği altında yaşamış ve bağımsızlıklarını Osmanlı'dan almış ulusların da, aynı şekilde Osmanlı İmparatorluğunun devamı olduğu ön kabulünden hareketle, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı ön yargılı oldukları ve benzer dost düşman tanımlamaları içerisinde oldukları da gözden kaçırılmamalıdır.[417]

Bir ülkenin dış politika davranış kalıplarının belirlenmesinde uluslararası sistemin yapısındaki değişikliklerin etkisi büyük olup devletler dış politikalarında

---

[413] Ömer Göksel İşyar, Gös. yer.
[414] Ayşe Kadıoğlu, "Paradox of Turkish Natioanlism and the Construction of Official Identity", Middle Eastern Studies, Vol 2, 1996, s. 177-193 Aktaran Nergiz Özkural Köroğlu, *a.g.m.,* s. 121.
[415] Baskın Oran, a.g.e., aynı yer; Ömer Göksel İşyar, *a.g.e.*, s. 379.
[416] Mustafa Aydin, *a.g.m.*, s. 156-157.
[417] İdris Bal, "Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim", *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası,* Cüneyt Yenigün ve Ertan Efegil (Der.), Nobel, 2010, s. 38-39.

çeşitli değişiklikler yaparak değişen sisteme kendilerini uydurmaya gayret ederler. Ancak devletlerin dış politika eylemlerine yön veren içsel faktörler de en az dış faktörler kadar etkilidirler. Sözü edilen içsel faktörlerden belki de en önemlisi o ülkenin siyasal rejimidir. Türk dış politikası özelinde bir değerlendirme yapılacak olursa aslında Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika davranışlarının kendine özgü olduğu ve kendi siyasal rejiminin koşullarını taşımak suretiyle kendisine bir yol çizdiği görülebilir. Buna göre Türk dış politikasının güvenlik öncelikli belirlenmesi, devlet kimliğinin tanımlaması, dost düşman algılarının oluşturulması ve Türk Ordusu'nun dış politika davranışlarının şekillenmesinde önemli rol oynaması siyasi rejimin bir tercihi olarak değerlendirilebilir.[418]

Diğer bir belirleyici unsur olan coğrafi ortam siyasi, ekonomik, stratejik, kültürel bütün beşerî faaliyetleri etkilemektedir. Belirli bir coğrafi ortamda çıkan ihtilaflar söz konusu coğrafi ortam tarafından şekillendirilir, özellikleri ve sonuçları da yine bu ortam tarafından belirlenir. Her siyasi olay coğrafi bir mekânda gerçekleşir ve dolayısıyla coğrafi bir boyutu vardır. Bir devlet; mekân olarak bir toprak parçası üzerinde kurulur. Bu toprak parçasına vatan denir. Vatan, ancak üzerinde yaşayan ve onu korumaya ve değerlendirmeye çalışan insanlar ile vardır. Devletsiz ya da vatansız bir insan düşünmek mümkündür ama insansız bir devlet veya vatan düşünmek mümkün değildir. İnsanların devlet kurmasında, devletin kurulduğu yerin yani toprak parçasının coğrafi özellikleri önemlidir.[419] Devletlerin kimliklerini, karakterlerini ve tarihlerini şekillendiren, sosyal, ekonomik ve politik gelişmelerini olumlu ya da olumsuz yönlerden belirleyen unsurlardan biri olan coğrafya ya da coğrafi unsur, genel olarak baş öznesi devlet olan uluslararası ilişkileri de etkiler. İnsan eylemlerinin fiziksel ortamı coğrafyadır. Spykman'ın belirttiği gibi coğrafi ortam dış politikada önemli bir faktördür, çünkü süreklidir.[420]

---

[418] Cevat Okutan-Fulya Ereker, "*Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Rejim Unsuru*", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:4 Sayı:8 Güz 2005/2 s.190-191.
[419] Ramazan Özey, *Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya*, 9. Baskı, Aktif, İstanbul 2013, s. 16-17.
[420] Francis Sempa, "Spykman's World", http://www.unc.edu/depts/diplomat/item/2006/0406/semp/sempa_spykman.html (18.10.2018)

Bir ülkenin coğrafi konumu, fiziki coğrafyaya göre ülkenin bulunduğu yere karşılık gelirken, jeopolitik konum dünya ve güç merkezlerine göre ya da dünyanın politik yapısına göre ülkenin bulunduğu yere karşılık gelmektedir. Jeopolitik, coğrafi konumu global ve bölgesel güç merkezleri açısından değerlendirdiğinden dolayı coğrafi konum ve jeopolitik konum birbirlerinden farklıdır. Coğrafi konum değişmez niteliğe sahip iken, jeopolitik konum zamana ve şartlara göre değişken bir niteliğe sahiptir. Jeopolitik, konjonktüre bağlıdır. Kalıcı olan coğrafi konumun yanında, dinamik olan jeopolitik değişen koşullara göre yeni olasılıklar veya yeni sorunlara karşı çözümler üreterek sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisindedir.[421]

Sahip olduğu coğrafi konum itibarıyla doğu-batının birleşme noktasında yer alması, üç tarafının denizlerle çevrili olması, Avrupa ve Asya arasında köprü vazifesi görmesi, Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına egemen olmanın yanında Anadolu gibi tarihsel bir geçiş yoluna sahip olması, hem coğrafi hem de jeopolitik anlamda taşıdığı büyük önem sayesinde aynı zamanda Avrupa, Asya, Balkan, Akdeniz ve hatta Karadeniz ülkesi olarak kendini tanımlayabilecek olması; İslam ve Türk kimliği baskın olmakla birlikte sahip olduğu tarihsel, coğrafi ve jeopolitik avantajlar sayesinde Avrupalılık kimliğini de benimseyebilen bir ülke olması, Türkiye'ye siyasi, ekonomik, ticari ve kültürel anlamda büyük fırsatlar sunarken, dış politika davranışlarının da bu doğrultularda belirlenmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur.[422] Soğuk Savaş sırasında ABD'nin SSCB'yi çevreleme politikasının temel taşlarından biri olan Türkiye, Soğuk Savaş'ın ertesinde Orta Asya ve Orta Doğu gibi istikrarsızlık ve bunalım alanları ile Avrupa arsındaki yegane köprü konumunda olduğu için önemini yitirmemiştir. NATO ve çeşitli Batı merkezli örgütlenmenin içerisinde yer alan Türkiye'nin dış politikasının oluşumunda coğrafi konumu nedeniyle komşusu olan Orta Doğu ülkelerinin aksine petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olmamasının büyük önemi bulunmaktadır.[423]

---

[421] Hamza Akengin, *Siyasi Coğrafya: İnsan ve Mekân Yönetimi*, 2. Baskı, Pagem Akademi, Ankara, 2012, s. 7-8.
[422] İdris Bal, *a.g.m.*, s. 39.
[423] İdris Bal, *a.g.m.*, s. 40.

Türkiye'nin coğrafi konumunun yanında imparatorluk geçmişinden gelen yaşanmışlıklar, algı ve anlamlandırmalar yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika davranışlarını da etkilemiş, özellikle Batı'nın Osmanlı İmparatorluğuna dayattığı Sevr anlaşmasının referans olarak alınması örneğinde olduğu gibi sürekli bir şüphe ve işgal tehlikesi altında olma algısı, komşu ülkeler ve Batı ile olan ilişkilerde ve dış gelişmeler karşısında gereğinden fazla ihtiyatlı olma durumunu beraberinde getirmiştir.[424] Buna göre, Türk Dış Politikasının çoğunlukla güvenlik öncelikli olarak belirlenmesinin altında kuşkusuz Osmanlı mirası dış politika pratikleri, Batıya karşı verilmiş kurtuluş mücadelesi, tarihin her döneminde etkili olan kuzeydeki düşman Rusya ve daha önce de ifade edildiği gibi yeni cumhuriyetin komşularının çoğunun bağımsızlıklarını Osmanlı İmparatorluğu'ndan kazanmış uluslar olduğu gerçeği yatmaktadır.[425] Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren en büyük ülküsü ülkenin bağımsızlığının, toprak bütünlüğünün, üniter ve laik yapısının devamını sağlamaktır[426]. Devlet, birey, toplum ve ordu tek bir bütün olarak bu ortak amaca ulaşmak için üzerlerine düşeni yapacaklardır.[427] Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminden itibaren ulus devlet olarak güçlenmesine engel olabilecek tüm unsurların bertaraf edilmesi amacıyla hem içeride hem de dışarıda istikrar aranmış ve statükocu ve dengeci bir dış politika izlenmeye çalışılmış, yeni ulus devleti çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmak için Batıcı bir devlet kimliği benimsenerek hem içeride hem de dışarıda Batı yönelimli yapılar kurulmaya çalışılmıştır.

İç ve dış istikrarı sağlamak için statükoya bağlı ve dengeci bir dış politikanın kuruluşla sınırlı kalmayarak etkisini sürdürmesinin nedeni ise ulus devlet olmanın ve Batı modelli bir devlet haline gelmenin getireceği kazanımların sürekliliğinin sağlanması ve korunması bakımından yine rejimin tercihi olduğu belirtilmelidir[428]. Bunun yanında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda büyük pay sahibi olan Türk Ordusu, ülkenin bağımsızlığının, toprak bütünlüğünün, siyasi rejiminin koruyucusu ya da diğer bir ifadeyle devletin varlığının teminatıdır. Türk Silahlı Kuvvetlerinin dış

[424] Mustafa Aydın, *a.g.m.*, s. 157-158.
[425] İdris Bal, Gös yer.
[426] Mehmet Seyfettin Erol-Emre Ozan, *a.g.m.*, s. 247.
[427] Cevat Okutan-Fulya Ereker, *a.g.m.*, s. 196.
[428] Mehmet Seyfettin Erol ve Emre Ozan, *a.g.m.*, s. 248-249.

politika davranışlarının güvenlik öncelikli belirlenmesindeki etkisinin fazla olmasının başlıca nedeni de budur.[429] Halk ve ordu arasında kurulan sıkı bağın sebebi ise Türk halkının Türk ordusu hakkındaki bitimsiz pozitif algısı olduğu unutulmamalıdır.

### 2.2.2. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri

Türk Dış Politikasında Mustafa Kemal Atatürk dönemi denilince Kurtuluş Savaşı'nın kazanıldığı dönemden Atatürk'ün ölüm tarihi olan 10 Kasım 1938 yılına kadar olan süreç kastedilmektedir. Bu dönem yeni cumhuriyetin yapılanma dönemi olup tam bağımsızlık, kayıtsız şartsız egemenlik ve Batı tarzlı bir devlet olma yolunda önemli adımların atıldığı bir dönemdir. Bunun yanında Türk Dış Politikasının temel ilkeleri ile anlatılmak istenen ise dış politikada bağımsız hareket edebilen bir devlet yaratma amacıyla Mustafa Kemal Atatürk tarafından benimsenen ve zaman içerisinde süreklilik kazanan dış politika prensipleridir. Bu prensipler neredeyse Türk Dış politikasının tüm dönemlerinde devletin bağımsızlığının ve bütünlüğünün korunması bağlamında yol gösterici olmuştur. Buna göre Atatürk dönemi dış politikasının ve genel olarak Türk Dış politikasının süreklilik gösteren temel ilkeleri Batıcılık ya da yüzünü Batıya dönme, statükoculuk ya da Lozan Statükosuna Bağlılık, serüvenci ve yayılmacı politikalardan kaçınmak suretiyle izlenen denge politikası ve uluslararası alandaki eylemlerin meşruluğuna özen gösterilmesidir.[430]

Oral Sander'e göre Türkiye'nin dış politikasının kuruluşundan itibaren sürekliliğini devam ettiren ve neredeyse hiç değişmeyen özelliği Batıya yönelik ve Batıyla bağlaşık olmasıdır.[431] Bu durum devletin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet kimliği olarak inşa ettiği Batıcılık kimliği çerçevesinde ortaya çıkmış ve zaman geçtikçe içselleşmiştir.

---

[429] Cevat Okutan-Fulya Ereker, *a.g.m.,* s. 193 ve 195.
[430] Faruk Sönmezoğlu, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim", *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, Faruk Sönmezoğlu-Nurcan Özgür Baklacıoğlu (Der.), Der Yayınları, İstanbul, 2012, s. 880-886.
[431] Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, s. 71

Atatürkçü dış politika ya da diğer bir ifadeyle Cumhuriyetin kuruluş dönemindeki dış politika yaklaşımı hiç kuşkusuz Mustafa Kemal Atatürk'ün başını çektiği elit kadronun düşünce dünyasında şekillenmiş, kuruluş dönemindeki asıl amaç yeni cumhuriyete Batılı bir karakter kazandırmak olduğu için hem içeride hem de dış politikada atılan adımlar Batı ile uyum sağlamaya yönelik olmuştur. Atatürk felsefesinin ürünleri ve T.C.'yi Batılı prensipler doğrultusunda değiştirip dönüştürecek unsurlar olan altı temel ilke: Laiklik, Halkçılık, Milliyetçilik, Cumhuriyetçilik, Devletçilik ve İnkılapçılık aynı zamanda dış politika davranışlarının belirlenmesinde de etkili olmuş,[432] Atatürk döneminden günümüze kadar Türkiye'nin değişmez dış politika ilkesi Batıcılık olarak belirlenmiş, konstrüktivizmin üzerinde çokça durduğu karşılıklı öznelerarası etkileşimin bir sonucu olarak Batıcılık resmi devlet kimliğine yön vermiştir.

Daha önce belirtildiği gibi Batıcılığın kökleri Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüz yılına kadar geri götürülebilse de Osmanlıdaki seçici batıcılık ile Cumhuriyet dönemindeki Batı'yı ulaşılması ve iş birliği yapılması gereken taraf olarak algılayan anlayış arasında önemli farklılıklar olduğu açıktır. Öncelikle üzerinde durulması gereken nokta Kurtuluş Savaşı'nın Batı'ya ya da daha açık bir ifadeyle Batı medeniyetine karşı değil Batılı devletlerin ordularına karşı verildiğidir. Batı'nın ulaştığı medeniyet seviyesi Türkiye Cumhuriyeti için de ulaşılması gereken bir hedef olmalı, yeni Cumhuriyet eşit ve saygın bir üye olarak Batı dünyasında hak ettiği yeri almalıdır. Bu hedef doğrultusunda NATO ve çeşitli Avrupa kurumlarına dahil olunmuş, Avrupa Birliği konusundaki ısrar günümüze kadar sürdürülmüş; Osmanlı İmparatorluğu ötekileştirilirken Orta Doğu ve Asya ile ilgili gelişmelerden uzak durmaya çalışılmıştır.[433] Türkiye'nin yüzünü neden Batıya döndüğünün açıklanması konusunda Sovyet tehdidi ya da yönetici elitin çıkarları gibi düşüncelerin tam olarak gerçeği yansıtmadığını belirten Oral Sander, asıl nedenlerin Kurtuluş Savaşı döneminin kendine özgü yapısı, Atatürk'ün dış politika prensipleri, coğrafi konumun

[432] Türkkaya Ataöv, *The Principles of Kemalism,* The Turkish Yearbook of International Relations. 20, ss.31-32.
[433] Oral Sander, "*Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri*", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 37, Sayı 3, Ankara 1982, s. 107.

yol açtığı tarihsel yaşanmışlıklarla beslenen güvensizlik algısı ve yeni gelişen bir ekonominin gereklilikleri olduğunu işaret etmiştir.[434]

Türkiye'nin kendi bağımsızlığı ile ilgilenip yayılmacı girişimlerden uzak durması ve özellikle sorunların kaynağı olarak görülen Orta Doğu'daki olaylara ilgisiz kalması, statükoculuk politikasını ortaya çıkarmış ve bu politikanın temel amacı mevcut durumun korunması ve devamının sağlanması olarak şekillenmiştir. Lozan statükosuna bağlılık, Atatürk'ün *"Yurtta Sulh, Cihanda Sulh"* prensibi doğrultusunda, Misakı Milli ile ifade edilen, tam olarak gerçekleştirilememiş olsa da o günün şartlarında tatmin edici olarak kabul edilen, Türkiye Cumhuriyeti sınırlarının siyasi ve hukuki olarak tescil edildiği Lozan Anlaşması statüsünün korunması ve devamının sağlanmasıdır.[435] Öncelikle belirtilmelidir ki, Lozan Anlaşması I. Dünya Savaşı'nı kaybeden diğer devletlere galip devletler tarafından dayatılan anlaşmalardan farklıdır. Osmanlı İmparatorluğu'na kabul ettirilmeye çalışılan Sevr Anlaşmasını reddeden ve galip devletlere karşı giriştiği Kurtuluş Savaşı'nda zafer kazanan TC'nin eşit şartlarda imzaladığı bir anlaşmadır.[436] Osmanlı toprakları üzerinde Türklerin çoğunlukta olduğu bölgeleri ifade eden Misak-ı Milli sınırlarına ulaşmak amacıyla mücadele edilmiş, sözü edilen sınırlar Kurtuluş Savaşı sonrasında de-facto, Lozan Anlaşması ile de-jure haline gelmiştir.[437] Bu nedenle Türk Kurtuluş Savaşı hem kendine özgülüğü hem de Müslüman halklar arasında başka örneği olmayan bir mücadele olması açısından çok değerlidir.[438] Lozan sonrasında Türkiye genişleme politikası izlememiş, basit milliyetçilik duygularıyla hareket etmeyip Lozan statükosuna her zaman bağlı kalmaya özen göstermiştir.[439] "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" prensibi Türkiye'nin akılcı ve maceradan uzak bir dış politika izlemesine yön verirken Pan-İslamist ve Pan Türkist düşünceler çizgisinde ortaya çıkabilecek yayılmacı politikalardan uzak tutup ülke içerisinde, bölgede ve tüm dünyada adaletin gerçekleşmesine hizmet eden ve TC'nin ulusal çıkarlarını koruyacak akılcı dış politika davranışlarının benimsenmesine yol

[434] Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası...,* s. 72.
[435] İdris Bal, *a.g.m.,* s. 41.
[436] Mehmet Gönlübol, *a.g.e.,* s. 59.
[437] Faruk Sönmezoğlu, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim*…, s. 881.
[438] Oral Sander *Türkiye'nin Dış Politikası…*, s. 78.
[439] Mehmet Gönlübol, *a.g.e.,* s. 60.

açmıştır.[440] Kurtuluş Savaşı sırasında Sovyetler Birliği ile 1921'de yapılan anlaşma gereği Sovyetlerin Türkiye'de komünizmi yaymayacağı taahhüdüne karşılık Türkiye yayılmacı politika izlemeyeceğini garanti etmiştir. Kurtuluş Savaşı sonrasında 1934 yılındaki Balkan Paktı ve Yunanistan ile imzalanan ikili anlaşmalarla Doğu Trakya ve Boğazlar, 1937 Sadabat Paktı ile doğu sınırlarının güvenliği sağlanmıştır. Bu sayede Türkiye öncelikli olarak çağdaşlaşma yolunda gerekli olan toplumsal ve ekonomik düzenlemeleri gerçekleştirerek yurt içerisinde barışı temin etmiş; maceracı, yayılmacı, geçmişten gelen düşmanlıklara dayalı dış politika davranışlarından uzak durmaya çalışarak Lozan statüsüne sadık kalmış ve dünyada barış düşüncesine hizmet etmenin yanında barış fikrini içselleştirmeye çalışmıştır.[441] Bunun yanında mevcut statükoyu ya da durumu korumak hiçbir zaman kolay olmamıştır. Mevcut durumu korumak ya da devamını sağlamak isteyen devletlerin yanında mevcut durumdan memnun olamayan ve bunu değiştirmek isteyen revizyonist devletlerin de olduğu düşünülürse, realist bir yaklaşımla etki kapasitesi fazla olan tarafın daha başarılı olacağı sonucuna varılabilir. Sönmezoğlu'nun belirttiği gibi statükoyu korumak isteyen bir devlet ya diğer devletlerle ittifak oluşturacak ya da güçlü devletin bazı isteklerine boyun eğerek statükonun devam etmesini sağlayacaktır.[442]

Mustafa Kemal Atatürk dönemi ve onun ölümünün ardından İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde karşılanan İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye Cumhuriyeti, yukarıda belirtilen seçeneklerden ilkini yani diğer devletlerle ittifak ilişkisi içine girmeyi tercih ederek başarılı bir denge politikası[443] izlemek suretiyle statükoyu koruma konusunda başarılı olmuştur. Kurtuluş Savaşından İkinci Dünya Savaşına kadar olan süreçte yönünü Batı olarak belirleyen Türkiye'nin aynı zamanda SSCB ile iyi ilişkiler kurmaya çalışması başarılı bir dengecilik politikası örneği olup, Doğu ile Batı'nın dengelenmesi ülkeyi bağlayıcı bir sorumluluğun içine girmekten kurtarmış ileride ortaya çıkabilecek krizlerde tarafsız politikalar izlemesine olanak

[440] İdris Bal, *a.g.m.*, s. 42.
[441] Oral Sander, *Türkiye'nin Dış…, s.* 76-78.
[442] Faruk Sönmezoğlu, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Politikasında Süreklilik…*, s. 882.
[443] Bkz. Selim Deringil, *a.g.e.*

vererek tehlikelerden uzak tutmuştur.[444] İnönü Hükümeti, Türkiye'nin savaşa girmesinin var olan statükodan vazgeçerek Lozan'da elde edilen kazanımların tehlikeye gireceği endişesiyle yeni bir savaşa girmekten kaçınmıştır. Dengecilik ilkesi doğrultusunda İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sistemin iki kutuplu yapıya evirilmesinin ardından Doğu – Batı Blokları arasında Batıyı tercih ederek tarafını belirlemenin yanında NATO üyeliğini elde ederek Batı devletleri arasındaki yerini almıştır.[445]

Türk dış politikasının diğer temel ilkesi dış politika davranışlarının meşru bir zemine dayandırılmasıdır. Kurtuluş Savaşı'nın ardından cumhuriyetin kurulması ve gelişmesi süreçlerinde, ulusal hedeflerin belirlenmesinde ve bu hedeflere ulaşmada her zaman akılcılık noktasında durulmuş; Lozan statüsüne bağlı kalınması başta olmak üzere gerçekleştirilen tüm dış politika eylemlerinin neredeyse tamamında diplomasi ve uluslararası hukuka bağlı kalınmış, karşılaşılan sorunlar ilgili taraflarla gerçekleştirilen anlaşmalarla çözülerek siyasi meşruiyet sağlanmıştır.[446] 1936 yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar tamamen Türkiye'nin kontrolüne geçmiş, Lozan anlaşmasında çözümlenemeyen Hatay sorunu ise 1939 yılında Hatay'ın ana vatana katılımıyla Türkiye lehine çözümlenmiştir.[447] Burada dikkat edilmesi gereken husus ise her iki meselenin de uluslararası hukuka uygun olarak, silah kullanmak yerine diplomatik yollardan sonuçlandırılması suretiyle siyasi ve hukuki olarak meşruiyet elde edilmiş olmasıdır. Atatürk dönemi sonrasında dış politikada meşruiyet arama ilkesi, hem kendi varlığını meşru bir zemine dayandırma hem de uluslararası hukuk ve diplomasiden yararlanarak uluslararası alanda hakkını koruyup sorunlarını çözüme kavuşturmak açısından Türkiye için vazgeçilmez hale gelmiştir.

---

[444] Baskın Oran, "TDP'nin Temel İlkeleri", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* Cilt I: 1919-1980, Derleyen: Baskın Oran, 18. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 49.
[445] Faruk Sönmezoğlu, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Politikasında …,* Gös. yer.
[446] Faruk Sönmezoğlu, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Politikasında…*, s. 881.
[447] Savaş Biçer, Cumhuriyet dönemi Dış politikası (1923-1938), *Türk Dış Politikası: Aktörler, Krizler, Tercihler, Çözümler*, Sertif Demir (Ed.), Barış Kitap, Ankara 2017, s. 77-79.

### 2.2.3. II. Dünya Savaşı Sonrası Türk Dış Politikası

Daha önceki bölümde ifade edildiği gibi Atatürk'ün vefatından sonra Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü'nün II. Dünya Savaşı'nın başlamasından önce ve savaş sırasında izlediği, Atatürk tarafından şekillendirilen dış politika ilkeleri ile uyumlu, denge politikası Türkiye'yi savaşın yıkıcı etkilerinden uzak tutmuştur[448]. Savaş, kaybedenler ve özellikle Avrupa açısından yıkıcı olmuş, savaşta aynı tarafta yer alan iki galip devlet ABD ve SSCB'nin savaş sonrası izledikleri farklı ideolojilerle ancak aynı yayılmacı zihniyetle oluşturdukları politikalar uluslararası sistemde savaşın kendisinden daha büyük bir kırılmaya yol açmış, dünya hızla iki kutuplu bir yapıya evrilmiştir[449]. Soğuk Savaş olarak adlandırılacak bu dönemde Türkiye'nin de dahil olduğu ülkelerin tarafsız dış politika izleme kabiliyetleri uluslararası sistemin yeni yapısı nedeniyle kısıtlanacak, herhangi bir bloğa dahil olmamayı seçen devletlerin geleceği tehlike altında olacaktır.[450] Bu yeni sistemde Batıcılık devlet kimliği ile uyumlu olan yüzünü Batıya dönmek ilkesi çerçevesinde Türkiye Batı saflarında yer almayı tercih etmiş, statükonun devamını sağlama ve Stalin'in savaş sonrası Doğu Avrupa ve Orta Doğu'da izleyeceğinin sinyallerini verdiği yayılmacı politikaların yanında 1925'te imzalanan *Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşmasının* süresinin dolduğu 1945'te SSCB'nin anlaşmanın yenilemesi için ortaya sürdüğü Boğazların yönetimi ile ilgili kabul edilmez şartlar sonucu ortaya çıkan güvenlik kaygısı, tarafsızlık politikasının gözde geçirilmesinin gerekliliği düşüncesini desteklemiştir[451].

Bağcı'nın belirttiği gibi SSCB'yi toprak bütünlüğüne bir tehdit olarak algılayan Türkiye, her ne kadar Batıcılık kimliğiyle uyumlu görünse de savaş sonrası kesin bir taraf seçmeyi düşünmediği halde Sovyet tehdidi ile tek başına mücadele edebilecek güçte olmadığı için daha önce yoğun bir ilişki içerisinde olmadığı Batı ya

[448] Bkz. Selim Deringil, *a.g.e.*
[449] Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze*…, s. 15.
[450] William Hale, *Türk Dış Politikası…*, s. 109-110.
[451] Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze*…, s. 118.

da daha belirgin bir ifadeyle ABD'nin tarafını seçmek zorunda kalmıştır[452]. Bunun yanında ABD'nin savaş öncesi ortamda Yakın Doğu ve Orta Doğu'ya olan ilgisi ticari ve insani olmaktan öteye gitmemiş, aynen Türkiye'nin statükonun devamını sağlama ve Osmanlı'dan gelen sorunlarla arasına mesafe koymak amacıyla Orta Doğu konusunda ilgisiz kaldığı gibi, diğer bir ifadeyle oldukça sınırlı olmuştur. ABD de aynı Türkiye gibi savaş sonrası ortaya çıkan SSCB tehdidi nedeniyle politika değişikliği yaparak geleneksel *"izolasyon politikasını"* terk etmiş, SSCB ve onun resmî ideolojisi komünizmin yayılmasını önlemek amacıyla *"çevreleme politikası"* uygulamaya başlayıp, politikasının tamamen uyuştuğu Batılı devletlerin yanında dünyanın çeşitli bölgelerindeki devletlerle siyasi, askeri ve ekonomik ilişkiler kurmaya başlamıştır.[453]

12 Mart 1947'de ABD Başkanı Truman tarafından dünyaya duyurulan, amacı yaklaşan SSCB tehlikesine karşı gerekli önlemleri alarak dünya barışını korumak olan *Truman Doktrini*[454] ile Türkiye'nin yeni dış politika süreci başlamış, geçmişte tarafsız ve özellikle Orta Doğu'ya yönelik mesafeli politikalar izleyen Türkiye, kendi güvenlik gereksinimi ve Batı dünyasında yer alma isteğinin yanında aynı zamanda Batı tarafından Orta Doğu'daki çıkarları koruyabilecek bir ülke olarak görülmesi nedeniyle geleneksel dış politika tarzını değiştirmek zorunda kalmıştır[455]. Bağcı'nın dikkat çektiği gibi burada dikkat edilmesi gereken husus Truman Doktrininin Türkiye'nin savunulması olmadığı, asıl amacın Avrupa'nın SSCB tehdidine karşı güvenliğinin sağlanması olduğudur. Truman Doktrinini takip eden dönemde Avrupa'nın savaş sonrası yaralarını sarmak için 1948 yılında Marshall Planı olarak bilinen bir ekonomik yardım paketi devreye sokulmuş, bu yardım paketi çerçevesinde ekonomik yardım yapılmıştır[456].

Bu dönemde SSCB tehdidine karşı önlem almak ve aynı zamanda Batı saflarında yer almak amacıyla, 1948 yılında Avrupa'nın güvenliğini sağlamak için

---

[452] Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, 4. Basım, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2014, s. 3-4.
[453] Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında…, s.3.*
[454] Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze*…, s. 38.
[455] Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında…, s.5.*
[456] William Hale, *Türk Dış Politikası…*, s. 116.

kurulan NATO savunma ittifakına katılmayı amaçlayan Türkiye[457] bu dönemde Orta Doğu'da bağımsızlıklarını kazanan Arap devletleri konusunda geleneksel tarafsız politikasını devam ettirmiş ancak Batı kampında yer alma isteği doğrultusunda bölgede kurulan İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olması Arap ülkeleri tarafından olumsuz karşılanmıştır.[458] Truman doktrini doğrultusunda kendini Batı dünyasına kabul ettirmek amacıyla Batı politikalarıyla uyumlu olarak İsrail'i tanıyan Türkiye dış politikada olduğu kadar iç politikada da Batıya uyum sağlaması gerektiği düşüncesiyle Batılı bir ülke olmanın temel şartlarından olan demokratikleşme düşüncesi çerçevesinde tek parti yönetiminden çok partili siyasete geçmeyi tercih etmiş[459], 1950 yılında yapılan seçimler sonucunda İsmet İnönü'nün CHP'si Adnan Menderes'in DP'si karşısında yenilgiye uğramıştır[460]. Köseabalaban'a göre DP'nin iktidarda olduğu 1950'li yıllar iç politikada katı laiklik anlayışının yumuşatıldığı bir dönem olmuş olsa da dış politikada Batıcılık resmi devlet kimliği açısından farklı uygulamaların olmadığı anacak daha dinamik bir tutumun sergilendiği iddia edilebilir[461]. Bağcı'nın işaret ettiği gibi, dış politika davranışlarında ortaya çıkan en önemli farklılık orta Doğu konusunda yaşanmış, geçmişin Orta Doğu'yu dışlayıcı ve bölgeye ilgisiz ya da tarafsız dış politika uygulamaları terk edilmiş, Batıya bağımlı politikalar çerçevesinde Orta Doğu, TDP'nin en önemli konusu haline gelmiştir[462]. Bunun yanında daha önce de ifade edildiği gibi yüzünü Batıya dönen ve Bayı medeniyeti içerisinde kendine yer bulmak isteyen Türkiye'nin bu dönemde iki kutup arasında yaşanan çekişmenin odak noktası olan Orta Doğu coğrafyasının SSCB'nin kontrolüne geçememesi yönünde Batı tarafından önemli görüldüğü için de bu doğrultuda daha aktif bir politika izlemek zorunda kaldığı ileri sürülebilir. Batılı bir devlet olma amacı güden, demokratikleşme yönünde adımlar atan ve her şeyden önce laik bir Müslüman ülke olan Türkiye'nin Batı ile Orta Doğu arasında köprü görevi görebilecek model bir ülke ya da "*Big Brother"* olacağı konusunda fikir birliğine

[457] William Hale, *Türk Dış Politikası…*, s. 117.
[458] Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze*…, s. 96.
[459] Hasan Kösebalaban, *a.g.e.*, s. 150.
[460] Hasan Kösebalaban, *a.g.e.*, s. 151.
[461] Hasan Kösebalaban, *a.g.e.*, s. 156.
[462] Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında…, s.37.*

varmış olan Batı ve ABD'nin Türkiye'ye karşı takındıkları olumlu tavır, SSCB tehdidi de göz önüne alındığında, ülkede Batı lehine bir algının oluşmasına hizmet etmiştir[463].

Bu dönemde ABD'nin SSCB'ye karşı savunma ittifakları kurma çabaları sonucu hayata geçirilen NATO kurulduğu ilk günden itibaren Türkiye için önem arz etmiş, ABD destekli bir güvenlik şemsiyesi altında güvenliğini sağlamayı hedefleyen Türkiye, 1952 yılında ittifaka kabul edilmiş, Avrupa'nın bir parçası olmaktan duyduğu memnuniyetle bundan tarihten sonra TDP, NATO üyeliği çerçevesinde şekillenmeye başlamıştır[464]. NATO üyeliği kapsamında Türkiye, Batı ile Orta Doğu arasında bir bağlantı unsuru olma görevini üstlenmiş, II. Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlıklarına kavuşmuş Arap devletlerini en büyük tehdidin SSCB olduğu konusunda ikna girişimlerinde ön planda olmuş[465], ancak sözü edile bu girişimler Arap milliyetçiliğinin yükselişe geçtiği bu dönemde Arap halkaları arasında Batı düşmanlığını körüklemiş, Batı yanlısı politikalar izleyen Türkiye Arap halkları nezdinde olumsuz bir imaja sahip olmaya başlamıştır[466]. Türkiye'nin önemli görevler üstlendiği, Orta Doğu coğrafyasının korunmasına yönelik olmanın yanında bölgedeki güç dengesini ABD ve Batı lehine çevirmeyi amaçlayan bölgesel ittifak kurma çabaları başarısızlığa uğramıştır[467]. 1951 yılındaki Orta Doğu Komutanlığı Projesi, 1952 yılındaki Orta Doğu Savunma Örgütü girişimi[468], Sovyetlerin yayılmasını önlemek amacıyla Amerikan Dışişleri bakanı J. F. Dulles tarafından 1953'te ortaya atılan *Kuzey Kuşak Projesi*'nin[469] ürünü 1955 Bağdat Paktı bölgede kontrolünün ABD ve Batı'ya geçmesi konusunda başarısızlıkla sonuçlanan girişimler olmuştur. SSCB'yi tehdit olarak algılayan Irak'ın Türkiye ile imzaladığı Bağdat Paktına daha sonra İngiltere, Pakistan ve İran da katılmış, sözü edilen pakt Türkiye'nin Arap dünyasındaki imajını zedelerken Irak'ı yalnızlaştırmış. Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan Batı ve Türkiye'ye karşı bir cephe oluşturmuşlar[470], 1958 yılında Irak'ta yaşanan darbe sonrasında 24

[463] Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında…, s.42-44.*
[464] Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında…, s.42-44.*
[465] Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze*…, s. 97.
[466] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak…, s. 101-103.*
[467] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak…, s. 89-92.*
[468] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak…, s. 89-92.*
[469] Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze*…, s. 99.
[470] Mehmet Gönlübol, Olaylarla Türk Dış…, s.269-271.

Mart 1959'da Irak'ın ayrılması sonucu Bağdat Paktı sona ermiştir[471]. Bundan sonra Ankara'ya taşınan Pakt, geri kalan ülkelerin katılımıyla 21 Ağustos 1959'da CENTO (Merkezi Antlaşma Teşkilatı) adını alarak üyeleri arasında ekonomik işbirliğini artırmaya çalışan bir örgüte dönüştü[472] ve 1979 İran Devrimi ile sona erdi[473]. Bu dönemin diğer bir gelişmesi olan 1956 yılındaki Süveyş Krizi[474], 1957-1958 Suriye–Türkiye Krizi bölgenin istikrarını tehdit etmiş[475], özellikle Süveyş Krizi sonrasında İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu'daki etkilerinin sona erdiği, onların yerlerinin iki süper güç ABD ve SSCB tarafından doldurulduğu görülmüştür[476]. Orta Doğu'ya askeri ve ekonomik yardımların devam etmesinin yanında bölge ülkelerinin gerekirse askeri güçle korunmasını ön gören *Eisenhower Doktrini*, ABD'nin Orta Doğu'da aktif bir rol oynayacağını ortaya koymuştur[477].

Sonuç olarak Adnan Menderes liderliğinde DP tarafından izlenen dış politika Bağcı'nın belirttiği gibi olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Diğer devletlerle ilişkileri blok politikaları çerçevesinde değerlendiren, tarafsız politika izlemeye çalışan devletlerin SSCB yayılmacılığına hizmet edecekleri düşüncesiyle tarafsızlık politikası izlemeyi hiç düşünmeyerek hareket eden DP, iktidarı boyunca Batı ve özellikle ABD'ye bağımlı bir politika izlemiş, özellikle 1955 Bandung Konferansında Batıdan daha Batıcı bir tavır sergilemiş, Arap halkları gözünde oldukça olumsuz bir imaj yaratmıştır Batı ile yakınlaşılmış olsa da Doğu ile Batı arasında köprü olma girişimleri başarısız olmuş ve Türkiye yalnızlaşmıştır.[478] Oran'ın belirttiği gibi Adnan Menderes liderliğindeki DP döneminde, TDP'nin dış politika ilkelerinden Batıcılık konusunda ödün verilmemiş ancak statükoculuk konusunda ciddi bir sapma yaşanmıştır. ABD ve Batı bağımlı politikalar izlemesi nedeniyle Doğu-Batı dengesini kuramamanın

[471] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak…, s.* 114.
[472] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak…,* s. 117.
[473] Hasan Kösebalaban, *a.g.e.,* s. 167.
[474] Bkz. Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze*…, s. 102-107.
[475] Bkz. Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze*…, s. 109-112.
[476] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak…,* s. 108.
[477] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak…,* s. 109.
[478] Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında…, s.42-44.*

yanında meşruiyet ilkesinden uzaklaşmış ve son olarak aktif bir politika izlenmesine rağmen mevcut riskler dikkate alınmamıştır.[479]

1960'lardan Turgut Özallı 1980'lere kadar olan dönem Türkiye siyasetinde çalkantılı yıllar olmuş, 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbelerine maruz kalan Türkiye'de siyaset belirli aralıklarla kesintiye uğramıştır. 1960 yılındaki darbe ile DP hükümeti sona ermiş darbe sonrasında kurulan İnönü hükümeti kısa bir süre sonra ABD ile sorunlu bir döneme girmiş 1960'lı ve 1970'li yıllar Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgili sorunlarla uğraştığı bir dönem olmuştur. Özellikle ABD'nin bu dönemlerde Türkiye'ye takındığı tavır Türk milliyetçiliğinin yükselmesine neden olurken sol ve İslamcı kesimlerin Batı ve ABD karşıtı eğilimleri oldukça artmış, iç siyasette farklı görüşlerin çatışma eğilimi göstermesinin yanında kısa ömürlü kurulan koalisyon hükümetleri nedeniyle iç siyasette kutuplaşma artmıştır[480].

Uluslararası siyaset açısından ise bu dönem iki kutuplu dünyanın nükleer güce sahip liderleri ABD ve SSCB, nükleer silahların sebep olacağı yıkımın farkına vardıkları, silahların kısıtlandığı ve iki gücün askeri olarak karşı karşıya gelmekten kaçındıkları, tehdit algılarında önemli bir değişimin yaşandığı "*detant*" (yumuşama) dönemi olarak adlandırılırmıştır[481]. Tehdit algılarındaki değişim Türkiye-ABD ilişkileri üzerinde etkili olmuş yumuşama döneminde ABD'nin SSCB ile bir kriz yaşanmaması doğrultusunda mesafeli dış politika yaklaşımları Türkiye'nin özellikle Süleyman Demirel dönemi ile birlikte, Menderes dönemindeki ABD ve NATO odaklı politikaların aksine, ABD ile birebir uyumlu politikalarını gözden geçirmesine, ulusal çıkarlarını önceleyen görece bağımsız ve akılcı dış politika davranışlarına yönelmesine neden olmuş, bu dönemde SSCB ile olan ilişkilerde olumlu gelişmeler yaşanırken Orta Doğu sorunlarında tarafsız ve barışçı politikalar izlenmesi geçmişin kötü imajının olumlu yönde değişmesini sağlamıştır[482].

---

[479] *Baskın Oran, Türk Dış Politikası: Cilt I…,* s. 498.
[480] Füsun Türkmen, *a.g.e.,* s. 231-236.
[481] Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*…, s. 451-452.
[482] Hasan Kösebalaban, *a.g.e.,* s. 202-206.

Yumuşama döneminde TDP'de yaşanan zihniyet değişiminin çıkış noktaları 1962 Küba Krizi ve 1964 Kıbrıs Krizi olmuş, Türkiye'nin yakın müttefiki olan ABD ile aslında ortak çıkarlarda buluşamadığı, önemli kriz anlarında ABD ve NATO'nun Türkiye'yi yalnız bırakabileceği ortaya çıkmıştır[483]. ABD'nin SSCB'nin kıtalararası menzile sahip füze sistemlerini tehdit olarak algılayıp durumu dengelemek amacıyla Türkiye ve Avrupa ülkelerine kısa menzili füzeler yerleştirmesine SSCB'nin Küba'ya füze yerleştirerek karşılık vermesi sonucu Küba Füze Krizi yaşanmış, nükleer savaşın eşiğinden dönülen kriz iki tarafın karşılıklı olarak füzelerini geri çekmesiyle son bulmuştur[484]. Bu olayın Türkiye-ABD ilişkilerini olumsuz yönde etkilemesinin nedeni ise Türkiye'nin güvenliği için önem arz eden füzelerin Türkiye ile müzakere edilmeden ABD'nin tek taraflı kararıyla kaldırılması suretiyle Türkiye'nin güvenliğinin ABD tarafından önemsenmemesidir[485].

Bunun yanında Kıbrıs'ta yaşayan Türklerin Rumlar tarafından şiddete maruz kalmaları ille başlayan 1964 Kıbrıs Krizinde, Türk kamuoyunun baskısı ve daha önceden imzalanan garanti antlaşmasının kendisine verdiği yetkiyle Türkiye adaya müdahale etmek istemiş[486], NATO müttefiki olan Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanabilecek bir çatışmayı önlemek ve SSCB'nin adaya yapılabilecek müdahaleye olumsuz tavır takınması sonucu ABD başkanı Lyndon Johnson dönemin başbakanı İsmet İnönü'ye diplomatik dilin sınırlarını zorlayan bir dille yazılmış bir uyarı ya da tehdit niteliğindeki "*Johnson Mektubunu*" göndermiştir[487]. Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik askeri bir müdahalede NATO desteğinden mahrum kalacağını, ABD tarafından verilmiş silahların ve uçakların adaya düzenlenecek bir askeri harekatta kullanmasına izin verilmeyeceğini vurgulayan Johnson Mektubu ilişkilerde önemli bir dönüm noktası olmuştur[488]. Bu olay, ABD'nin uluslararası krizlerde çıkarlarına hizmet etmediği sürece Türkiye'yi yalnız bırakacağı şüphesini ortaya çıkarmış, günümüzde de etkisini sürdüren Türkiye'nin uluslararası alanda tek başına olduğu yönündeki algı

[483] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak…,* s. 180.
[484] Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*…, s. 232-326.
[485] Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*…, s. 327-329.
[486] Füsun Türkmen, *a.g.e.*, s. 98-100.
[487] Füsun Türkmen, *a.g.e.*, s. 101-102.
[488] Füsun Türkmen, *a.g.e.*, s. Gös. yer.

ve anlamlandırmalar Türk karar alıcıları ve kamuoyunun belleğine bu gelişmeden sonra kazınarak zaman içerisinde içselleştirilmiş ve bir anlamda ABD karşıtlığının çıkış noktası olmuştur[489]. ABD'nin müttefikliğine ve politikalarına olan güven önemli ölçüde sarsılmış, Türk dış politika karar vericileri ve diplomasisi açısından dönüm noktası sayılan bu olay SSCB ile yakınlaşılmasının gerekliliğini otaya koymuş, kısa sürede SSCB ile gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda Kıbrıs'ta iki toplumun haklarını teslim eden bir tebligat imzalanmıştır[490].

Buradan hareketle Türkiye açısından dış politikada ABD ve NATO'ya tam bağımlı politikalar izleme döneminin sona ermiş olduğu kanısına varılabilir. Bu dönemde ulusal çıkarlar doğrultusunda, maceradan uzak, akılcı ve görece bağımsız politikalar formüle etme süreci başlamıştır. Yazarın görece bağımsız politika ile kastedilen Türkiye'nin ABD, Batı ve NATO uyumlu geleneksel Batıcı kimliğinden uzaklaşması değildir. Uluslararası ortamdaki yalnızlığını gidermek amacıyla salt ABD yönelimli politikalar yerine uluslararası sistemin izin verdiği ölçüde kendi ulusal çıkarları doğrultusunda akılcı politikalar izlemeye çaba göstermesidir. Uluslararası sistemdeki yumuşama sayesinde dış politikada sınırlı da olsa daha rahat hareket eden Türkiye, dış politika seçeneklerini artırmak için SSCB olan ilişkilerini belirli ölçüde düzeltmiş, geçmişte Orta Doğu'da izlenen taraflı, aktif ve müdahaleci politika terk edilmiş, görece daha bağımsız, zorlamaya ya ikna etmeye çalışmayan tarafsız ve zaman zaman İslam faktörünü[491] öne çıkaran politikalara yönelinmiş, Türkiye'nin Orta Doğu'daki olumsuz imajı düzeltilmeye çalışılmıştır.

Yumuşama dönemi Orta Doğu'daki karışıklıkların devam ettiği, iki süper gücün bölgede yaşanan krizlerde karşı karşıya gelmekten kaçındığı ve daha az müdahil olduğu bir dönem olmuştur. Bölgedeki istikrarı bozan ve barışın gelmesini engelleyen en önemli unsur Arap-İsrail çatışmasıdır. İsrail devletinin kuruluşundan itibaren Siyonizm ve yükselen Arap milliyetçiliğinin tırmandırdığı gerilim 1948[492], 1967[493] ve

[489] Füsun Türkmen, *a.g.e.,* s. 104.
[490] Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze*…, s. 221-222.
[491] Hasan Kösebalaban, *a.g.e.,* s. 206.
[492] Bkz. Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*…, s. 327-329.
[493] Bkz. Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*…, s. 535-537.

1973[494] yaşanan savaşlara yol açmış, Camp David olarak bilinen çatışma çözümü sürecinde ABD, Mısır ve İsrail arasındaki müzakerelerde önemli adımlar atılmış olsa da[495] sözü edilen çatışma günümüzde Filistin sorunu olarak devam etmektedir. Türkiye'nin dış politikasında yaşanan değişim Arap-İsrail savaşlarında sergilediği dış politika tavrından kolayca anlaşılabilir. 1960'ların ortalarından itibaren görece çok yönlü ancak dengeleri korumaya çalışan politikalar izlemeye çalışan Türkiye, Johnson Mektubunun ardından 1968 Arap-İsrail Savaşları ve yine ABD ile yaşanan "*Haşhaş Krizi*"[496] nedeniyle Türkiye'de Batı ve ABD karşıtlığının zirve yaptığı dönemlerde[497] SSCB ve Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirerek farklı öncelikler ortaya çıkarmaya çalışmıştır[498]. 1960'lı yıllarda Arap-İsrail sorununda Batı'dan bağımsız politikalar izlemeye çalışan Türkiye tarafsız ve Batı'dan bağımsız politikalar izleyerek BM'de 1965 yılında tartışılan Kıbrıs sorununda Arap ülkelerinin desteğini almayı başarmıştır[499]. Bunun yanında Arap- İsrail savaşları sırasında tarafsızlık politikasını başarıyla sürdürmüş, sınırları içerisindeki üslerin ABD tarafından müdahale amaçlı kullanılmasına izin vermemiş, İsrail'in savaşlar sırasında işgal ettiği toprakları terk etmesini talep ederek toprak kazanımlarını tanımayacağını belirtmiştir[500].

1970'li yılların Türkiye açısından en önemli gelişmesi Bülent Ecevit'in başbakanlığı döneminde Kıbrıs'ta Nikos Sampson tarafından yapılan askeri darbe sonrası adadaki Türklerin güvenliğini sağlamak amacıyla 20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ile adaya yapılan askeri müdahale sonrası ABD'nin Türkiye'ye 1975'ten itibaren silah ambargosu uygulamaya başlaması olmuştur[501]. 1973 yılında yapılan seçimlerde %33.3 oy alan ancak mutlak çoğunluğu sağlayamadığı için MSP lideri Erbakan ile koalisyon hükümeti kurarak Başbakan olan CHP lideri Bülent Ecevit, üçüncü dünyacı sol anlayışını benimseyerek Türkiye'nin bağımsız, tarafsız ve milli bir dış politika izlemesi gerektiğini savunmuş, Filistin sorununda her zaman

[494] Bkz. Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*…, s. 537-539.
[495] Bkz. Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*…, s. 327-329.
[496] Bkz. Füsun Türkmen, *a.g.e.,* s. 111.
[497] Füsun Türkmen, *a.g.e.,* s. 121-126.
[498] Hasan Kösebalaban, *a.g.e.,* s. 202-206.
[499] Hasan Kösebalaban, *a.g.e.,* s. 204.
[500] Hasan Kösebalaban, *a.g.e.,* s. 205.
[501] Bkz. Füsun Türkmen, *a.g.e.,* s. 127-138.

Filistin'in yanında yer almış ve ABD ile ilişkiler hususunda milli çıkarları önceleyen politikalar izlenmesi gerektiğini ifade etmiştir[502]. Ambargoyu takip eden süreçte Türkiye Filistin sorununda açıkça tarafını seçmiş, İsrail'e karşı bir tavır sergileyerek Filistin Kurtuluş Örgütü'nü (FKÖ) tanımış, ABD'nin terörist olarak gördüğü FKÖ lideri Yaser Arafat Kasım 1979'da Türkiye'ye gelerek Ecevit tarafından misafir edilmiş, bu tarihten sonra Filistin davasını savunmak Türkiye'de normal bir durum haline gelmiştir.[503].

1979 yılında SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi, İran'ın askeri darbe sonucu rejim değişikliği ile Batı kampını terk etmesi *yumuşama* döneminin sonuna gelindiğinin sinyallerini verirken, yaşanan bu gelişmeler ABD'nin Türkiye algısında değişime yol açmış, istikrarlı ve Batı tarafında yer alacak Türkiye'nin önemini kavramıştır[504]. Türkiye'de son yirmi yıldaki üçüncü darbe olan 12 Eylül 1980 darbesi gerçekleşmiş, ardından yapılan seçimlerle iktidara gelen ANAP lideri Turgut Özal'ın TDP'ye yön vereceği bir süreç başlamıştır.

İran Devrimi, SSCB'nin Afganistan'ı işgali ve Türkiye'deki darbenin yakın zamanlarda gerçekleşmesi ABD çıkarlarına tehdit oluşturmuş, özellikle Türkiye'deki siyasi istikrarın en kısa sürede sağlanması ABD için önem arz etmiştir[505]. Uluslararası alandaki bu gelişmeler *yumuşama* süresince pek fazla önemsenmeyen komünizm tehlikesini tekrar gündeme getirmiş, Türkiye'deki darbenin bir sonucu olarak siyasi ve İran'ın rejim ihracı politikası ile siyasal İslam güçlenmeye başlamıştır[506]. Yönetime el koyan Kenan Evren liderliğindeki TSK geleneksel batılı devlet kimliğini koruma yolunda kültürel İslamlaştırma hamlesini başlatarak dini kontrol altına aldığı algısıyla hareket etmiştir[507]. Turgut Özal, 1980 darbesi öncesi Demirel'in koalisyon hükümeti zamanında *24 Ocak Kararları*[508] adı altında ekonomide liberalleşme projesini devreye

[502] Hasan Kösebalaban, *a.g.e.,* s. 210-211.
[503] Hasan Kösebalaban, *a.g.e.,* s. 210-211.
[504] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak…,* s. 351; Hasan Kösebalaban, *a.g.e.,* s. 223-224.
[505] Hasan Kösebalaban, *a.g.e.,* Gös. yer.
[506] Hasan Kösebalaban, *a.g.e.,* s. 224.
[507] Hasan Kösebalaban, *a.g.e.,* Gös. yer.
[508] Bkz. Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009, İmge, Ankara 2013, s.147-155.

sokmuştur. Darbe sonrasında ekonomide liberalleşme girişimini devam ettirmiş[509], 1983 yılında yapılan seçimlerle iktidara gelen ANAP, Özal liderliğinde farklı siyasi görüşleri bünyesinde birleştirmiş, liberalleşme ve demokratikleşme yönünde adımlar atarak uluslararası sistemle uyumlu bir politika izlemek için yola çıkmıştır[510].

İkinci Soğuk Savaş olarak da nitelendirilen bu dönemde ABD ile SSCB arasındaki silahlanma yarışı hızlanmış, Ronald Reagan'ın başkan seçilmesinden sonra ABD, Orta Doğu'da tekrar aktif bir politika izlemeye başlamıştır. Reagan'dan önceki demokrat Başkan Carter'ın ABD kamuoyu tarafından başarısız kabul edilen dış politikalarının yanında ekonominin özellikle 1979 yılındaki Petrol Krizinden olumsuz etkilenmesi sonucu *Yeni Sağ* (Neo-Cons) denilen muhafazakâr grubun desteğini alarak göreve gelen Reagan bu döneme hem siyasi hem de ekonomik politikaları ile damgasını vurmuştur[511]. Kurtbağ'ın belirttiği gibi Reagan'ın *Yeni Sağ* destekli politikaları ekonomi, sosyal hayat ve dış politikada geleneksel merkezci liberal düşüncenin daha muhafazakâr bir versiyonu olup geçmişin sosyal uzlaşı ve ılımlı politikalarından keskin hatlarla ayrılmakta, katı bir merkezci ve neoliberal anlayışla ulusal ve uluslararası ortamda Amerikan hegemonyası üretme amacındaydı. ABD'nin kuruluş yıllarındaki Amerikan üstünlüğü prensibine dayanan kimliğini ve kusursuz değerlerini tüm dünyaya kabule ettirip onaylatmak amacıyla öteki olarak konumlandırdıkları SSCB'ye üstünlük sağlamak ve silahlanmayı artırmak isteyen *Yeni Sağ* düşüncesinin ürünü olan "*Reagan Doktrini"* çerçevesinde ABD, SSCB karşıtı ve ABD ile işbirliği yapmaya hazır olan her türlü rejim, devlet ve hareketin desteklenmesi kararını almıştır[512].

Bunun yanında yine Reagan Doktrini ile uyumlu olarak SSCB'yi çevrelemek amacıyla formüle edilen ve ABD yanlısı ılımlı İslami rejimlerin desteklenmesini ön gören "Yeşil Kuşak" projesi de bu dönemde ortaya çıkmıştır. Stratejik konumu nedeniyle ABD tarafından önemli bir müttefik olarak algılanmaya başlanan Türkiye

[509] Korkut Boratav, *a.g.e*., Gös yer.
[510] Erik Jan Zürcher, *a.g.e*., 407-408.
[511] Ömer Kurtbağ, *a.g.e.*, s. 78-79.
[512] Ömer Kurtbağ, *a.g.e.*, s. 81-85.

yumuşama dönemindeki görece bağımsız politikalarını terk ederek Batı ile uyumlu politikalara dönmüştür[513].

Yavuz'un belirttiği gibi, ekonomide ABD ile uyumlu olarak neoliberal politikaları tercih eden Özal, Orta Doğu coğrafyası ile ekonomik ilişkileri geliştirmeye hız vermiş, Osmanlıya atıfta bulunarak geçmişte Osmanlı tarafından yönetilmiş bölgelere önem vererek din faktörünü öne çıkarması ve etkisini artırmak istemesi nedeniyle Neo-Osmanlıcılık kavramı ortaya çıkmıştır[514]. ABD ile uyumlu politikalar izleyen Türkiye, stratejik öneminin de artmasıyla ABD ile 1980'de Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşmasını (SEİA) imzalamış ancak 1985'te yenilenmesi gereken anlaşma yenilenmemiş, ayrıca Orta Doğu'daki petrol bölgelerinin SSCB'nin eline geçmesini önlemek amacıyla ortaya atılan ve Batıya gelen petrolün düzenli akışını engelleyecek unsurlara en etkin ve hızlı şekilde müdahale edilmesini ön gören *"Çevik Kuvvet"* ya da "Hızlı Müdahale Gücü" projesine bölgede oluşturduğu olumlu imajı zedeleyebileceği düşüncesiyle katılmamayı tercih etmiştir[515].

Neoliberalizmin savunucusu olan Özal dış politikada geleneksel ilkeleri dışına çıkarak pragmatik, maceracı ve statükoyu dikkate almayan bir politika izlemiştir. Resmi devlet kimliğinin dışına çıkarak hem Doğulu hem de Batılı bir kimlik tanımlaması yapan Özal Osmanlı geçmişine vurgular yaparak Türkiye'nin Orta Doğu coğrafyasına yönelik aktif bir politika izlemesi gerektiğini savunurken uluslararası ortamda ABD'nin karşısında değil mutlaka yanında olunması gerektiğine inanmıştır[516]. Oran'a göre Özal'ın dış politika yaklaşımı liberal ekonomik politikalarla yakından ilişkilidir. Devletlerarası sorunların çözümünde ticaret kanallarının devreye sokulmasının dış politikaya ilişkin sorunları da çözeceğine inanan Özal, gerekli önlemleri almadan ekonomiyi liberalleştirerek bağımlı hale getirmiştir[517]. Orta Doğu ile ekonomik ilişkileri geliştirmeyi amaçlayan Özal İslam faktörünü öne çıkararak

---

[513] Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze*…, s. 389-393.
[514] Hakan Yavuz, Turkish Identity and Foreign policy in flux: The Rise of Neo-Ottomanism. *Critical Middle Eastern Studies,* 2007, s. 23-24.
[515] Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze*…, s. 389-396.
[516] Hasan Kösebalaban, *a.g.e.,* s. 233-240.
[517] *Baskın Oran, Türk Dış Politikası: Cilt II…,* s. 28.

aktif bir politika izlemiş olsa da aktif politika her zaman doğru ve akılcı dış politika anlamına gelmemektedir.[518]

Sönmezoğlu'na göre Özal'ın dış politika tarzı geçmişten farklılıklar göstermektedir. Aktif politika izleme amacıyla karar alma sürecini hızlandırmak ve olaylara daha çabuk tepki verebilmek için kendi başına hareket etmesi, önemli dış politika kararlarında meclise danışmaya gerek duymayıp karar alma mekanizmalarını dikkate almaması kabul edilemez bir durumdur[519]. Ereker'e göre Özal dönemi dış politikası geçmişte örneği görülmemiş bir durumdur. Liberalizme büyük bir güven besleyen Özal ekonomik çıkarları siyası çıkarlara önceleyerek siyasi ve ideolojik farklılar nedeniyle geçmişte uzak durulan ülkelerle ekonomik ilişkileri canlandırmak istemiş, Batı ve İslam dünyasına yakın durmaya çalışarak 12 Eylül darbesinden sonra resmi devlet politikalarına dahi edilen Türk-İslam Sentezi düşüncesinin güçlenmesine hizmet etmiş, dış politikada tek karar alıcı rolünü üstlenerek pragmatik ve aktif bir dış politika anlayışını hayata geçirmeye çaba göstermiştir.[520]

9 Kasım 1989 tarihinde Soğuk Savaş ve iki kutuplu dünyanın sembolü olan Berlin Duvarının yıkılmasını izleyen süreçte SSCB'nin de 1991 yılında dağılması yeni bir dünya düzeninin habercisi olmuştur. Soğuk Savaş kurallarının geçerli olmadığı bu yeni dönemde ABD tek süper güç olarak ortaya çıkmış, SSCB'nin dağılmasıyla oluşan güç boşluğunda Doğu Avrupa, Orta Asya ve Balkanlarda birçok ulus-devlet ortaya çıkmıştır. Bu yeni düzende tehdit algılamaları da değişmiş, tehditler çeşitlenerek kestirilmesi zor nitelik kazanmıştır[521]. Uluslararası sistemdeki büyük ölçekli değişim başta Türkiye olmak üzere tüm devletlerin sisteme uyum sağlamalarını güçleştirmiş, Soğuk Savaş döneminden kalma politikalarını gözden geçirmelerinin gerekli olduğunu ortaya koymuştur. İki kutuplu dünyada NATO'nun güney kanadında önemli bir görevi

[518] *Baskın Oran, Türk Dış Politikası: Cilt II…,* Gös. yer.
[519] Faruk Sönmezoğlu, Son Onyıllarda Türk Dış Politikası: 1991-2015, Der Yayınları, İstanbul 2016, s. 14.
[520] Fulya Ereker, *a.g.e.*, s. 185.
[521] Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*…, s. 585-590.

yerine getiren Türkiye, SSCB tehlikesinin ortadan kalkması sonucunda kendisini sisteme eklemleyecek yeni stratejiler geliştirme çabasına girmiştir[522].

Aras'a göre Türkiye bu dönemde resmi batılı kimliğini muhafaza etmiş ancak yeni sistemin getirdiği manevra kabiliyetini kullanarak Orta Doğu'ya ve SSCB'nin dağılmasıyla ulus devlet haline gelen Türk Cumhuriyetlerine yönelik etkili bir dış politika strateji oluşturmak amacıyla resmi kimliğinin yanında İslamcı ve Milliyetçi kimliklerini de ön plana çıkarmıştır.[523] Sözü edilen dönemin koalisyon hükümetleri dönemi olduğu ve farklı görüşleri temsil eden karar vericilerin sıklıkla değiştiği göz önüne alınırsa farklı peridolarda farklı devlet kimliği yaklaşımlarının resmi devlet kimliğinin yanında öne çıkarıldığı hususu gözden kaçırılmaması gereken bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kösebalaban, Türkiye'de dönüşen uluslararası sisteme eklemlenebilmek için dört farklı kimlik yaklaşımının gündeme getirildiğini belirtmiştir. Bunlardan birincisi Batıyla uyumlu, Orta Doğu ve Orta Asya'da bir etki alanı oluşturmak isteye Turgut Özal'ın Liberal Osmanlıcı kimliğidir. Tansu Çiller ve TSK'nın resmi Batıcı devlet kimliği ile uyuşan ve İsrail ile işbirliğine dayalı bölgesel güvenliği önceleyen kimlik tanımlaması ikinci yaklaşımdır. Üçüncü yaklaşım, İslam dünyasında lider olmayı ve İslam birliğini hedefleyen ve Batı'dan uzaklaşmayı savunan Necmettin Erbakan'ın İslamcı kimliğidir. Son olarak İsmail Cem tarafından benimsenen Avrupa ile İslam dünyası arasında medeniyeteler diyalogunu başlatıp köprü oluşturmayı amaçlayan Avrupacı kimliktir[524].

Erman Akıllı'nın incelemesine göre Batıcı resmi devlet kimliğine alternatif olarak sunulan devlet kimlikleri Avrasyacılık, Neo-Osmanlıcılık ve İslamcılık'tır[525]. Resmi kimliğin Batıcılığını sorgulayan Avrasyacılığın çıkış noktası Turgut Özal'ın *"21. Yüzyıl Türklerin yüzyılı olacaktır*" sözleridir. Bu görüş, Türkiye'nin Batı yerine

[522] Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze*…, s. 480.
[523] Bülent Aras, *Ortadoğu ve Türkiye,* Q-Matris, İstanbul 2003, s. 19-23.
[524] Hasan Kösebalaban, *a.g.e.,* s. 232-233.
[525] Erman Akıllı*, a.g.e.,* s. 59-60.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik dış politikalar geliştirilerek eski SSCB coğrafyasını ve Çin'i hedeflemesini savunmaktadır[526]. Erman Akıllı, Çalış'ın post-yapısalcı tanımlamasına atıfta bulunarak Neo-Osmanlıcılığın Osmanlının yitirdiği itibarının teslim edilmesi, diğer bir ifadeyle resmi Batıcı kimliğin kendi varlığını tanımlamak amacıyla ötekileştirdiği Osmanlının, Osmanlının hüküm sürdüğü tüm coğrafyayı içine alarak dış politika stratejilerini belirlemek yoluyla ötekilikten kurtarılması olarak ifade etmektedir.[527] Akıllı, Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in Neo-Osmanlıcı kimliği öne çıkaran uygulamalarının bulunduğunu ifade etmektedir[528]. Bunun yanında İslamcılık ise Necmettin Erbakan'ın Refah Partisi döneminde öne çıkarılan bir kimlik tanımlaması olup Batı yerine Arap Orta Doğusuna odaklanan ve Türkiye'nin Müslüman dünyanın lideri olması gerektiğini savunan bir karakter taşımaktadır.[529]

Özal döneminde Orta Doğu'da istikrarı bozan en önemli gelişme İslam Devrimi sonrası rejimini yayamaya çalışan İran ile bölgede güç gösterisi yapmak isteyen Irak arasında gerçekleşen savaş olmuştur. Her iki ülkeyle ekonomik ilişkileri geliştirme sürecinde olan Özal tarafsız kalmayı tercih etmiş, ABD ve SSCB'nin bölgeye müdahale girişimleri olmuş, Batı'nın açıkça Irak'ı desteklediği çatışma Irak'ın zaferiyle sonuçlanmıştır. Savaş sonunda savaşan tarafların ekonomileri dibe vurmuş ve Türkiye bundan etkilenmiştir. Savaşın Türkiye açısından diğer bir olumsuz sonucu ise Kuzey Irak'taki otorite boşluğundan faydalanan PKK'nın bölgeye yerleşerek güç kazanması olmuş, Suriye ve Irak tarafından desteklenen PKK terörü, günümüze kadar dış politikanın en önemli unsurlarından biri olmaya devam etmiştir.[530]

Kürt sorunun geçmişi II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasına 1946 yılında Molla Mustafa Barzani tarafından Irak'ta kurulan ve İran'daki İran Kürdistan Demokrat Partisinin (İKDP) benzeri olan Irak Kürdistan Devrim Partisi'ne (IKDP)

---

[526] Erman Akıllı, *a.g.e.*, s. 62-67.
[527] Erman Akıllı, *a.g.e.*, s. 67-68.
[528] Erman Akıllı, *a.g.e.*, s. 69-70.
[529] Erman Akılllı, *a.g.e.*,
[530] Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze*…, s. 443-445.

kadar götürülebilir. 1968 yılında ABD desteğiyle kontrolü ele geçiren Baasçı Saddam Hüseyin ile ittifak kuran Celal Talabani ile SSCB ve İran'ın desteklediği Barzaniler arasında çatışma yaşanmış, çatışma sonrası Kürtler bazı haklar elde etmişlerdir. 1975 yılında Celal Talabani'nin Kürdistan Yurtseverler Birliği'ni (KYB) kurmasından sonra Barzaniler ile yakınlaşmış, 1978 yılında Diyarbakır'ın bir köyünde Partiye Karkaren Kurdistan (PKK) Abdullah Öcalan tarafından kurulmuş ve amacını bağımsız ve birleşik bir Kürdistan olarak belirlemiştir[531]. 1980 darbesinden önce Lübnan'da kamplar oluşturan Öcalan 1982'de Barzani ile yakınlaşarak aynı oluşumları Kuzey Irak'ta gerçekleştirmiştir. İran -Irak Savaşı sürecinde Barzaniler İran tarafından desteklenirken Saddam ile yakınlaşan Talabani grubu, ABD'nin desteklediği Irak'ın savaşı kazanmasından sonra Barzanilerin yanına geçerek Saddam ile çatışmaya başlamış, KYB ve IKDP'nin saldırılarını durdurmak isteyen Saddam 1988'de Halepçe'ye kimyasal silahlarla saldırmıştır[532].

Bilindiği gibi, 9 Kasım 1989'dan 17 Nisan 1993'teki vefatına kadar T.C. Cumhurbaşkanlığı görevini yerine getiren Özal, cumhurbaşkanı olduğu dönemde de dış politikada söz sahibi olmaya devam etmiş, SSCB'nin dağılması sonucu devlet haline gelen Orta Asya Türk Cumhuriyetleri konusunda aktif bir politika izlenmesini savunmuştur. Sözü edilen bölgeyle geliştirilecek ilişkilerin Türkiye'nin elini güçlendireceğini düşünmüştür. Bunun en önemli nedeni ise Türkiye'nin Hazar bölgesi petrol ve doğal gaz yatakları ile Batı arasındaki bir geçiş ülkesi olmasının yanında Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle olan tarih, dil ve kültür bağıdır[533]. Soğuk Savaşın sona ermesi ile Türkiye'nin ABD nezdinde müttefik olarak öneminin azaldığı yönündeki kanıların yoğunlaştığı bu dönemde[534] çıkan Körfez Savaşı sırasında Özal ABD ile müttefiklik ilişkilerini canlandırmak istemiştir. Bu amaçla Irak sınırına asker kaydırmış, Türkiye'deki hava üslerinin ABD tarafından kullanılmasına izin vermiş, Türkiye'nin önemli bir ekonomik kayba uğradığı Irak'a giden petrol boru hattını kapatarak ABD, İngiltere ve Fransa'nın yönettiği kolaisyon güçleri tarafından

[531] Bünyamin Dinçer, "Orta Doğu'da Yükselen Aktör: Kürtler", Orta Doğu'da Devlet Altı Gruplar: Örgüt, Mezhep, Etnisite, Erkan Ertosun-Mahmut Akpınar-Nurettin Altundeğer (Eds.), İldem Yayınları, Ankara 2015, s. 426-430.
[532] Bünyamin Dinçer, *a.g.m.,* s. 431-432.
[533] Hasan Kösebalaban, *a.g.e.,* s. 241.
[534] Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze*…, s. 480.

düzenlenen "*Huzur Harekâtına"* (Operation Provide Comfort) tam destek vermiştir.[535]. Saddam Hüseyin'de kaçan Iraklı Kürtler için sınır kapılarını açarak TDP'nin insancıl yanını öne çıkaran Özal'ın Körfez Savaşı sırasında izlediği bu politikaların sonucunda ekonomik kayıplar olmuş, Saddam'ın Kürt bölgesindeki hakimiyeti azalmış ve Irak devleti zayıflamış, ABD nezdinde Türkiye'nin stratejik önemi vurgulanmış ancak bölgeden ayrılmamaya karar veren koalisyon güçleri "*Çekiç Güç*" (Operation Poised Hammer) adı altında İncirlik ve Batman'da konuşlanmıştır[536]. Özal, Irak'ta Saddam Hüseyin ile çatışan KDP lideri Mesud Barzani ve KYB lideri Celal Talabani ile diyalog kurarak yeni bir açılım gerçekleştirmiş, yurt içinde Kürtlerin kendi dillerini konuşmalarını yasaklayan kanun kaldırılmış, Türkiye'de Kürt hareketini destekleyen partilerin kurulması serbest bırakılmış, Irak'ın bölgedeki gücü kaybolunca etkisini artıran ve Kuzey Irak'taki Kürtlerle çatışmaya başlayan PKK'ya karşı Kuzey Irak'a askeri harekatlar düzenlenmiş, Çekiç Gücün olumsuz etkisiyle bölgede güçlenen Kürt varlığı 1992 yılında Kuzey Irak'ta Kürt Federe Devletinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır[537].

Özal'ın 1993 yılında vefatından sonra, o dönem DYP lideri ve koalisyon hükümetinin Başbakanı olan Süleyman Demirel Cumhurbaşkanı olmuş, kendisinden boşalan koltuğu Tansu Çiller'e bırakmıştır. Kısa ömürlü koalisyonlar tarafından yönetilen TSK'nın etkisinin artmaya başladığı görülmüştür. Resmi Batıcı kimliğin savunucusu olan Türk ordusu dış politikada söz sahibi olmaya başlamış, 1994 yılında imzalanan Savunma ve İşbirliği Antlaşması ile Türkiye-İsrail stratejik bir ittifak oluşturmuşlardır[538]. Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini geliştirme yoluna gitmesinin nedeni bu dönemde ABD askeri yardımlarının azalmış olması, SEİA'nın etkisini yitirmesi, ABD'deki Yahudi lobisinin gücünü kullanarak ABD Kongresinin silah yardımıyla ilgili engellemelerinin önüne geçmek, artmaya başlayan PKK terörü ile daha etkili mücadele etmek amacıyla İsrail'den askeri yardım almak ve Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyadan gelebilecek radikal İslamcı tehditlere karşı birlikte

[535] Hasan Kösebalaban, *a.g.e.,* s. 242.
[536] Füsun Türkmen, *a.g.e.,* s. 165-166.
[537] Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze*…, s. 546-547.
[538] Hasan Kösebalaban, *a.g.e.,* s. 253.

hareket edilebilecek bir müttefik yaratma arzusudur.[539] Sönmezoğlu'nun belirttiği gibi bu bölgede ortaya çıkacak bir Kürt devleti, Türkiye ve bölge için bir istikrarsızlık unsuru olması nedeniyle ABD açısından pek arzu edilen bir durum değildi. Bunun yanında Çekiç Güç'ün bölgede kalması Saddam Hüseyin'in Kuzey Irak'taki yeni oluşumu ortadan kaldırmasını engelleyen ve aynı zamanda bölgenin denetimini sağlamak açısında ABD için önem taşıyordu.[540] Bölgedeki statükoyu değiştirecek her türlü oluşuma karşı olan Türkiye, Çekiç Gücün Bağdat hükümetinin etkisini azaltması sebebiyle PKK'nın güçlenmeye başladığını görmüş, özellikle PKK ve Talabani'nin güçlerini Barzani'ye karşı birleştirdikleri 1995 yılında Kuzey Irak'a çok kapsamlı bir harekat düzenlemiştir, 1998 yılında PKK'ya destek veren Suriye'deki Esad rejimi sert şekilde kınanmıştır[541]. Aynı yıl Barzani ve Talabani, ABD tarafından bir araya getirilerek barıştırılmış, bölgeyi beraber kullanmak ve Saddam'a karşı birlikte mücadele etme konusunda görüş birliğine varmışlardır[542]. Öcalan'ın yakalanıp İmralı adasındaki cezaevine konulmasından sonra Eylül 1999'da PKK silah eylemlerini durdurarak Türkiye dışına çıkmış, 2000 yılından itibaren ABD tamamen Saddam Hüseyin'i ortadan kaldırmaya yönelirken, Türkiye PKK terörünü bitirmeye ve Kuzey Irak bir Kürt devletinin kurulmasının önünü kesmeye odaklanmıştır.[543] Bunun yanında 1996'da "Keşif Güç" adını alan "Çekiç Güç" 20 Mart 2003'te ABD'nin Irak işgali sonrasında ortadan kalkmıştır[544].

1996 yılında yapılan seçimlerden birinci parti çıkarak Tansu Çiller'in DYP'si ile koalisyon hükümeti kuran ve İslamcı devlet kimliğini savunan Necmettin Erbakan ise başbakanlığı döneminde Batı karşıtı bir tutum sergileyerek İslam ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi için çaba sarfetmiş, Batı ile olan ilişkilerin sorumluluğunu Tansu Çiller'e bırakmıştır.[545] İslamcı kimliğin ön plana çıkarıldığı bu dönemde Müslüman Asya ülkelerine ziyaretler düzenleyen Erbakan D8[546] (gelişmekte olan 8

[539] Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze*…, s. 505.
[540] Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze*…, s. 547.
[541] Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze*…, s. Gös. yer.
[542] Tayyar Arı, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikası ve ABD ile İlişkiler: Politik İkilem", *Doğu'dan Batı'ya Dış Politika: AK Partili Yıllar*, Zeynep Dağı (Der), Orion, Ankara 2006, s. 132.
[543] Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze*…, s. 548-551.
[544] Tayyar Arı, *a.g.m*., Gös. yer.
[545] Hasan Kösebalaban, *a.g.e.,* s. 261-263.
[546] Bangladeş, Endonezya, Mısır, Malezya, İran, Nijerya, Pakistan ve Türkiye.

ülke) girişimini başarıya ulaştırmak amacıyla ekonomik işbirliğini geliştirmeye çalışmış[547], TSK'nın 28 Şubat *Postmodern* darbesini takip eden süreçte istifa etmek zorunda kalmıştır. Kısa ömürlü koalisyonlar dönemi Ecevit'in başbakanlığında DSP, MHP ve ANAP tarafından kurulan koalisyon ile devam etmiş, bu dönemde dış politikada önemli bir figür olarak sivrilen İsmail Cem, Avrupa Birliği dışişleri bakanları ile İslam Konferansı Teşkilatını 13 Şubat 2002'de İstanbul'da düzenlenen toplantıda bir araya getirerek İslami ve Avrupalı kimlikler arasında Türkiye'nin bir köprü olmasını sağlamıştır.[548] Bundan sonraki süreçte yeni kurulan bir parti olan AK Parti, 2002 genel seçimlerini kazanmış, günümüze kadar kesintisiz olarak iktidarda kalmayı başarmıştır.

[547] Hasan Kösebalaban, *a.g.e.,* s. 267.
[548] "Tarihi Zirvede Başarı Umudu", Yeni Şafak, 12.02.2002, https://www.yenisafak.com/arsiv/2002/subat/12/politika.html (20.12.2021).

# 3. TÜRKİYE – ABD SİYASİ İLİŞKİLERİ (2002-2015)

## 3.1. AK Parti ve Kimlik

AK Parti'nin 2002 seçimlerinden galip çıkarak başa gelmesinden sonra araştırmacıların özellikle üzerinde durduğu konu modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün benimsediği Batıcılık devlet kimliğinin temel özelliklerini taşıyan ve özelikle laik ve cumhuriyetçi temel değerler üzerine inşa edilen geleneksel TDP davranışlarının terk edilip edilmeyeceği olmuştur. AK Parti dönemi incelendiğinde TDP'nin kısa süre içerisinde gözle görülür bir değişim ve dönüşüm içerisine girdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Burada üzerinde durulması gereken nokta sözü edilen değişim ve dönüşümün boyutlarının ne ölçüde olduğu ya da diğer bir ifadeyle hangi ilkelerin aynı kaldığı ve hangi ilke ve uygulamaların değişime ve dönüşüme uğradığının ortaya konulmasıdır. Çalışmanın bu kısmı Ak Parti'nin kimlik algısı ve tanımlaması üzerine yoğunlaşacaktır.

AK Parti'nin dış politika bağlamında en çok eleştirildiği konuların başında parti içerisinde içselleşmiş geçmişten gelen düşünsel unsurların dış politika davranışlarını etkilemesi geldiği için AK Parti dış politikasının genel özellikleri ve temel ilkeleri üzerinde durmadan önce bir ülkenin dış politikasının şekillenmesinde önemli yer tutan kimlik konusunun irdelenmesi ve öncelikle AK Parti'nin kendi kimliğini ve dolayısıyla devlet kimliğini nasıl tanımladığı ve neyi temsil etmek istediği ortaya konulmalıdır.

Daha önce ifade edildiği gibi Türkiye'nin Batıcı-laik resmi kimliği Atatürk'ün düşünceleri doğrultusunda yönetimdeki elit kesim tarafından inşa edilmiş ve inşa sırasında bu kimliğe uymayan düşünceler, özellikle İslami düşünce ve Osmanlı geçmişi, dışarıda bırakılarak ötekileştirilmiştir. Sözü edilen bu inşa süreci halkta içselleşmiş düşünce ve inanç sistemi dikkate alınmadan gerçekleştiği için farklı düşünce sistemine sahip olan gruplar da dışlanmış, ortaya çıkan kimlik kargaşası dışlanan grupların tepkisel bir mekanizma geliştirmelerine yol açmanın yanında inşa

edilen resmi kimliğin topluma tam olarak nüfuz etmesi zorlaşmıştır[549]. Soğuk Savaş sonrası dönem Türkiye'nin yeni uluslararası sisteme uyum sağlamaya çalıştığı yıllar olmuş, 1980 Darbesinin sonucu olarak güçlenmeye başlayan İslamcı düşünce 1990'lı yıllarda resmi devlet kimliğiyle mücadele edebilecek konuma gelmiş, İslamcı kimlik ve resmi kimlik arasında aslında hep var olan çekişme daha belirgin hissedilmeye başlamıştır[550]. Necmettin Erbakan'ın liderliğinde MG düşüncesi 1970 yılında MNP ile Türk siyasi hayatına girmiş, MNP'nin devamı olarak kurulan MSP, RP ve FP ile sözü edilen İslamcı gelenek devam etmiştir[551]. Resmi kimliğin savunucusu olan TSK tarafından neredeyse devletin kuruluşundan itibaren bölücülük ve irticai faaliyetler üzerinden Cumhuriyet değerlerinin tehdit edileceği düşüncesi İslami kimlikli partilerin zaman içerisinde kapatılması ile sonuçlanmıştır[552]. 1996'da DYP ile yapılan koalisyonla iktidara gelmeyi başaran RP'nin kapatılmasının ardından FP'de hayat bulan MG hareketi kendi içerisinde görüş ayrılığı yaşamış, parti içerisindeki yenilikçi grup partiden ayrılarak 14 Ağustos 2001 tarihinde AK Parti'yi kurmuştur. Dolayasıyla AK Parti'nin kurucuları MG hareketi geleneğinden gelen ve FP'nin yenilikçi kanadını oluşturan grup olarak dikkat çekmiştir[553]. 3 Kasım 2002'de yapılan seçimlerde tek başına iktidara gelen AK Parti'nin yanında mecliste temsil hakkı kazanan diğer parti CHP olmuştur[554].

Bilindiği gibi önce AK Parti Başkanı daha sonra Başbakan ve Cumhurbaşkanı olarak Türk siyasetinde önemli bir yer kazanan Recep Tayyip Erdoğan, MG'deki Akıncılar grubunun önemli bir üyesi olması, bunun yanında yine AK Parti iktidarında Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı yapan Abdullah Gül'ün RP ve FP geçmişine sahip olması, siyasi İslam'ın en önemli temsilcisi olan Millî Görüş düşüncesi içerisinde siyasete atılıp siyasi gelişimlerini burada yaşadıklarının göstergesidir[555]. Partinin iktidara geldikten sonra MG ile ilişkilendirilmesinin en önemli nedeni budur. Ancak

---

[549] Yücel Bozdağlıoğlu, *a.g.e.*, s. 88.
[550] Yücel Bozdağlıoğlu, *a.g.e.*, Gös. yer.
[551] Fahrettin Altun ve İsmail Çağlar, "Türkiye'de Medyanın Demokratikleşmesi", *AK Partinin 15 Yılı: Toplum*, Seta, İstanbul 2017, s. 25-26.
[552] Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, 372.
[553] Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, 436.
[554] Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, *a.g.e.*, s. 465.
[555] İlhan Uzgel, "AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü", *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)*, Phoenix, Ankara 2013, s. 18-21

AK Parti, MG ve siyasal İslam'la ilişkilendirilmeyi kurulduğu ilk günden itibaren reddetmiştir[556].

28 Şubat sonrasında Erbakan'ın Başbakanlıktan ayrılmasından sonra partinin kapatılması MG hareketi için kötü bir iktidar deneyimi olmuş, iktidara gelmek için değil de özellikle iktidarda kalabilmek için değişimin gerekli olup olmadığı konusunda MG içerisinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Değişim yanlısı yenilikçiler FP liderliğine talip olmuşlar ancak adayları Abdullah Gül'ün seçimi kaybetmesi sonucu partiden ayrılarak AK Parti'yi kurmuşlardır[557]. Türk siyasi tarihi incelendiğinde, hükümet tarafından izlenen politikalarda Cumhuriyetin değerlerinden, Batılı ve laik kimliğinden bir sapma algılandığında, TSK'nın inisiyatif alarak çeşitli defalar siyasete müdahale ettiği bir gerçektir. Erbakan'ın temsil ettiği Batı karşıtı ve aşırı devletçi MG hareketinin küreselleşmenin getirdiği dönüşümü tam olarak algılayamadığı konusunda görüş birliğine varan AK Parti kurucuları iktidarda kalıcı olabilmek için değişimin gerekliliğine inanmışlar ve kendilerini farklı bir siyasi kimlik çerçevesinde yeniden tanımlama yoluna gitmişlerdir. Buna göre MG hareketinin yenilikçi kanadı ya da AK Parti'nin kurucu kadrosu için kırılma noktası 28 Şubat olmuş, bundan sonra değişim ve dönüşüm başlamıştır[558].

AK Parti için iktidara gelmekten daha önemli olan konu iktidarda kalmaktır. Geçmişte yaşanan kötü tecrübeler nedeniyle seçimi kazanmış olsalar dahi iktidarda kalabilmek amacıyla kendilerini yeni ve farklı bir siyasi kimlik çerçevesinde tanımlamak zorunluluğu hissetmişlerdir.[559] Ak Parti'nin Batıyı reddetmeyen, milliyetçi, dini, muhafazakâr öğeler içeren ve MG'den belirgin şekilde farklılaşan yeni kimlik tanımlaması *"muhafazakâr demokrat*" kimlik olarak literatüre girmiştir[560]. İnat

---

[556] Ahmet T. Kuru, "Laikliğin Yeniden Yorumlanması: Adalet ve Kalkınma Partisi Örneği",
[557] İlhan Uzgel, *a.g.m*, Gös. yer.
[558] İlhan Uzgel, *a.g.m*, s.19-22.
[559] İhsan Dağı, "The Justice and Development Party, Identity, Politics and Human Rights Discourse in the Search for Security and Legitimacy", *The Emergence of A New Turkey Democracy and the AK Parti*, M. Hakan Yavuz Ed., University of Utah Press, Salt lake City 2007, s. 88-106
[560] Müge Aknur-Rezzan Ersoy, "Siyasi Partiler ve Türk Dış Politikası", *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımalar: Türk dış Politikası Örneği*, Ertan Efegil-Mehmet Seyfettin Erol (Eds.), Barış, Ankara 2012, s.145.

ve Duran'a göre AK Parti'nin siyasi kimliğinin oluşumunda öncelikli olarak toplumsal normalar etkili olmuştur. Konstrüktivizmin ileri sürdüğü gibi normlar ve aktörler birbirlerini karşılıklı olarak inşa edeceklerinden AK Parti'nin kimlik oluşumunda 28 Şubat'a duyulan toplumsal tepki dönüm noktası olmuş, bu olay sonrası yükselişe geçen toplumsal demokrasi talebi ve muhafazakâr eğilim AK Parti'nin bu talebe cevap verebilecek bir kimlik oluşturmasına yol açmış ve seçimlerde başarı kazanılmıştır[561].

Bu noktadan hareketle AK Parti'nin benimsediği kimliğin uzun bir geçmişi olmadığı, iktidara gelmek ve iktidarda kalabilmek için üretilmiş bir strateji ya da pragmatik bir yaklaşım olduğu düşünülebilir. Kendi siyasi kimliğini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayan AK Parti, MG geleneğinden gelen partilerle arasına ilk günden mesafe koymuş, siyasi görüş olarak DYP, DP ve ANAP gibi merkez sağı temsil eden muhafazakâr görüşlü partilerin yanında konumlandırmak suretiyle siyasi kimliğine meşruiyet kazandırma çabasına girmiştir.[562] AK Parti kendisini muhafazakâr demokrasinin en son temsilcisi olarak görmekte ve içerisinde İslamcı, milliyetçi, muhafazakâr ve merkez sol görüşleri bulundurduğunu ifade ederek aynı zamanda DP ve Turgut Özal'ın ANAP'ının devamı olduğunu işaret etmektedir. [563]

Akdoğan'a göre *muhafazakâr demokrat* kimliğin ana prensibi Türk toplumunda içselleşmiş olan değerlerin evrensel muhafazakâr düşünce geleneğinin değerleriyle sentezlenmesidir. Diğer bir ifadeyle konstrüktivizmin desteklediği ulusal ve uluslararası normların aktörlerle öznelerarası karşılıklı etkileşimi sonucu biricik bir muhafazakâr demokrat kimlik inşa etmektir. Sözü edilen bu kimlik vasıtasıyla Türk siyaseti normalleştirilecek, uzlaşı ortamının oluşturulmasıyla otoriterlikten uzak devletin sınırlandırıldığı, toplumun geleneksel değerlerinin ve aile kavramının ön plana çıkarıldığı radikal olmayıp aşamalı bir dönüşüm gerçekleştirilecektir.[564] Duran

---

[561] Kemal İnat-Burhanettin Duran, Ak Parti Dış Politikası: Teori ve Uygulama, *Doğu'dan Batı'ya Dış Politika: Ak Parti'li Yıllar*, Zeynep Dağı (Der.), Orion Yayınevi, Ankara 2006, s. 28.
[562] Bkz. Sultan Tepe, "A Pro-Islamic Party? Promises and Limits of Turkey's Justice and Development Party", *The Emergence of A New Turkey Democracy and the AK Parti*, M. Hakan Yavuz (Ed.), University of Utah Press, Salt Lake City 2007, s. 107-135
[563] Abdul Rezak Bilgin, *a.g.e.*, s.99; Bkz. Sultan Tepe, Gös. yer.
[564] Yalçın Akdoğan, *AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*, Alfa, İstanbul 2004, s. 12-15.

ve İnat, AK Parti'nin zaman içerisinde bu yeni oluşan kimliği içselleştirildiğini belirtmişlerdir. Kimliğin oluşumunda ulusal normlar kadar uluslararası normların da etkili olduğu düşünülürse, içeride ve dışarıda meşruiyeti sağlamak amacıyla ulusal ve uluslararası alanda sloganlaştırılan *muhafazakâr demokrat* kimlik zaman içerisinde AK Parti'nin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.[565]

Erdoğan, AK Parti'nin muhafazakâr kimliğinin amacını *"Bizim muhafazakâr kimliğimizin temel felsefi ve siyasal kaygısı, bireyi koruyabilecek bir aile olan toplumsal organizmayı sağlıklı ve bir arada tutabilmektir. Bize göre bireysel özgürlüğün tam olarak tesis edilebilmesi, bireyi soyut, silik ve siyasal iktidar karşısında korumasız kılmaktan değil, onu toplumsal alan içinde sivil ve sosyal oluşumlarla teçhiz etmekten geçmektedir. Toplumun ve toplumsal değerlerin korunması temel olmalıdır"*[566] şeklinde ifade etmiştir.

Ak Parti siyasal İslam'dan uzaklaştığını, laikliği demokrasinin teminatı olarak görmenin yanında dini siyaset yapmayacağı yönündeki söylemleriyle açıkça ifade etmiştir. Bunun yanında AK Parti'nin siyasal kimliği baskı ve zorlamayla inşa edilmeyecek, aşamalı ve doğal bir toplumsal ve siyasi dönüşüme hizmet edecektir. Yukarıdan dayatıldığına inanılan resmi kimliğe bir alternatif yaratma amacıyla toplumda içselleşmiş muhafazakâr değerleri öne çıkaran bu yeni kimlik yorumu, çağdaş gelişmeler ışığında değişime uğrayacak, dinamik ancak özünü kaybetmeyen bir oluşum haline gelecektir.[567] AK Parti'de muhafazakârlık, geçmişte de içerdiği anlamıyla toplumun kimliğinin, devlet tarafından dayatılana alternatif olarak yeniden yorumlanmasını ya da diğer bir ifadeyle dayatmacı sitemin bir alternatifini içermektedir.[568] Buna göre AK Parti'nin yeni kimliğini kabul ettirmek ve varlığını devam ettirmek için yarattığı öteki Kemalist ideoloji olup Kemalist ideoloji tarafından

[565] Kemal İnat-Burhanettin Duran, *a.g.m.*, s. 25.
[566] Türkiye Büyük Meclisi Grup Tutanağı 18.03.2003, TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ (tbmm.gov.tr) 18.08.2021.
[567] Yalçın Akdoğan, *a.g.e.*, s. 14-15.
[568] Yalçın Akdoğan, *a.g.e.*, s. 142-143.

şekillendirilen Batıcı- laik resmi devlet kimliği de AK Parti'nin muhafazakar demokrat kimliğinin karşısında konumlandırdığı bir sosyal yapıdır sonucu çıkarılabilir.

Öğün'ün belirttiği gibi Türk toplumunun muhafazakâr değerleri doğrudan İslam'ı içermekte ve beslenmektedir. Ancak Türkiye'nin muhafazakarlık geleneğinde İslami değerleri kapsayan bir muhafazakâr demokrat kimliğin rejimi doğrudan İslamlaştırılması eğilimi bulunmamaktadır.[569] Bunun yanında AK Parti kimliğinde muhafazakarlığın yanına konulan demokratlık kavramı ise Akdoğan'ın belirttiği gibi uzlaşı kültürünün, toplumsal ve kültürel çeşitliliğin, demokratik çoğulculuğun, hoşgörünün, katılımcı demokrasinin desteklendiği bir siyasi iklimin oluşturulması demektir. Siyasi otoritenin meşruiyet kaynağının sadece milli irade olduğu kabule edilirse devletin otoriter ve dayatmacı olmaması gereklidir[570]. Özünde muhafazakâr demokratlık, AK Parti'nin kendi siyasal kimliğini tanımladığı bir kavram olarak partiyi merkez sağa yerleştirme çabası olup yaratılmak istenen şeyler müstakil bir muhafazakâr parti yaratmak, kuşatıcı bir siyaset tarzı ile normalleştirilmiş bir siyaset ortamı yaratarak siyaseti gerçekçi bir zemine oturtmaktır[571]. Ak Parti kendisini muhafazakâr demokrasinin en son temsilcisi olarak görmekte, içerisinde İslamcı, milliyetçi, muhafazakâr ve sol görüşleri bulundurduğunu ifade etmekte, Türkiye siyasetinin gerçeklerini kavramı olarak kendisini DP, AP ve ANAP'ın temsil ettiği merkez sağın devamı olduğunu işaret etmektedir[572].

Duran'a göre AK Parti'nin düşünsel dönüşümünün nedeni geçmişle hesaplaşmasındandır. AK Parti'de öne çıkan milli-yerli olmak, bizim medeniyetimiz ve muhafazakâr demokrasi kavramları aslında Osmanlı-Türk modernleşmesinin ürünü olan İslamcı, milliyetçi, Batıcı ve Osmanlıcı düşüncelerin sentezidir[573]. AK Parti'yi

---

[569]Süleyman Seyfi Öğün, "Türk Muhafazakârlığının Kültürel Politik Kökleri", Ahmet Çiğdem (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt V: Muhafazakârlık,* İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 576.
[570] Yalçın Akdoğan, *a.g.e.,* s. 132-135.
[571] Yalçın Akdoğan, *a.g.e.,* s. 18-21.
[572] Yalçın Akdoğan, "Muhafazakâr-Demokrat Siyasal kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı", *AK Parti: Toplumsal Dönüşümün Yeni Aktörü*, Hakan Yavuz (Ed.), Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 89-91.
[573] Burhanettin Duran, "AK Parti'nin İdeolojik Dönüşümünün Kodları", *AK Parti'nin 15 Yılı: Siyaset,* Nebi Miş-Ali Aslan (Eds.), Seta, İstanbul 2018, s. 48-49.

MG'den ayıran önemli unsurlardan biri partinin Batı ile entegre olma çabalarıdır. Batı yönelimli politikaları devam ettireceklerini sıklıkla vurgulamalarının yanında demokrasi, özgürlükler ve insan hakları konularında Kopenhag siyasi kriterlerine uyma istekleri Batı değerlerini reddetmediklerinin göstergesidir. Bunun yanında meşruiyet kazanma ve ülke içinde yapılacak reformlara karşı tepkileri azaltmak amacıyla AB'ye katılım unsurunu araçsallaştırdıkları da ifade edilmelidir.[574] Saraçoğlu ve Yeşilbay'a göre AB sürecinde demokratikleşme ve insan hakları konularında uluslararası alanda meşruiyet elde etmek için yapılan reformlar yanında neoliberal politikalar çerçevesinde halka hizmet amacıyla kent yoksulu kitleler ve kırsalda yaşayan kesimin isteklerine cevap vermeye yönelik olarak dini dernek ve tarikatların hayırseverlik faaliyetleri ile desteklenen uygulamalar yapısal sorunlara dokunmayıp yeni bir yapı oluşturmuştur. Köklü bir yapısal değişim için yeterli olmayan bu politikalar AK Parti'yi diğer partilerden farklılaştırarak muhafazakâr demokrat kimliğin ülkede içselleşmesine hizmet etmenin yanında sözü edilen halk kesimleri ile minnet bağının oluşmasını sağlamıştır.[575]

Bazı görüşlere göre, 2002-2007 yılları arasındaki liberal, demokrat ve evrensel nitelikteki reformlar sonrasında gelen seçim başarılarıyla iktidardaki yerini sağlamlaştıran AK Parti, arka arkaya gelen seçim başarılarından sonra İslamcı ve Millî Görüşçü tabanına hitap eden, toplumsal ve siyasi alanı dinselleştirmeye yönelik uygulamalara yönelmiştir. AK Parti siyasi kimliğinde İslam'ın özellikle bu dönemden sonra ağır bastığı, ulusal ve uluslararası meşruiyetini sağlayan AK Parti'nin merkez sağ bir partiden İslamcı bir partiye evrildiği, toplumu bir arada tutan inanç, aile, kadının aile ve toplumdaki yeri gibi toplumsal değerler ile vatan, millet, ulusal çıkar gibi milli değerlerin İslami kimlik doğrultusunda açıklanmaya başlandığı belirtilmiştir[576]. Buna göre AK Parti, Batıcılık devlet kimliğine karşı, milli irade olarak tanımladığı ve geçmişte resmi devlet kimliği tarafından baskılanan kesimlerin

[574] İhsan D. Dağı, "Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi", *AK Parti: Toplumsal Dönüşümün Yeni Aktörü*, Hakan Yavuz (Ed.), Kitap Yayınevi, İstabnbul 2006, s. 134-136.
[575] Cenk Saraçoğlu-Melih Yeşilbağ, "AKP Döneminde Türkiye: Minare ile İnşaat Gölgesinde", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Yordam kitap, İstanbul 2015, s. 909-910.
[576] Cenk Saraçoğlu-Melih Yeşilbağ, *a.g.m.*, s. 911-913.

temsilciliğini daha fazla yapmaya başlamıştır. Kemalist elitin öteki olarak gördüğü Osmanlı geçmişini ve İslam'ı daha fazla öne çıkartarak kendini Kemalist ideolojinin karşısında konumlandırmış, kendi kimliğini var etmek için bir öteki yaratmıştır.[577] Türkiye'deki sağ partilerin resmi devlet kimliği tarafından dışlanmış toplumsal değerlere hitap eden geleneksel politikalarını daha ileri götürerek, halkın yaşam tarzıyla iktidarın yaşam tarzını aynılaştırmak suretiyle aradaki mesafeyi kapatmaya çalışmıştır.[578] AK Parti'nin devlet ile millet arasındaki mesafeyi kapatmaya yönelik uygulamaları, Akdoğan'ın ifadesiyle AK Parti'yi siyasetin merkezine yaklaştırarak Kemalist ideolojinin alternatifi haline getirmiş, katı ideolojik bir kesim dışında, AK Parti kuşatıcı ve kucaklayıcı siyaseti ile her kesime hitap edebilen bir parti olarak arkasındaki halk desteğini sürekli devam artırmıştır.[579]

Ak Parti'nin parti tüzüğünde yer alan ifadeler, partinin temsil ettiği değerleri anlamak açısından önem arz etmektedir AK Parti, parti tüzüğünde 4. Maddenin 1. bendinde "mili iradeye" bağlılık konusunda "*AK Parti; Türk Milleti'nin en önemli yönetim kazanımının, Cumhuriyet olduğuna ve egemenliğin, kayıtsız ve şartsız milletimize ait bulunduğuna inanır. "Milli irade"nin tek belirleyici güç olduğunu kabul eder. Millet adına egemenlik yetkisi kullanan kurumların ve kişilerin gözetmeleri gereken en üstün gücün ise, hukukun üstünlüğü ilkesi olduğunu savunur. Akıl, bilim ve tecrübenin yol gösterici olduğunu benimser. Milli irade, hukukun üstünlüğü, akıl, bilim, tecrübe, demokrasi, bireyin temel hak ve özgürlükleri ve ahlakiliği, siyasi yönetim anlayışının temel referansları olarak kabul eder"*[580] denilmiştir.

AK Parti Tüzüğünün 4. Maddesinin 2. bendinde Cumhuriyete ve kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün koyduğu hedeflere bağlılık vurgulanmış ve AK Parti **"***Türk Milleti'nin Ülkesi ve Devletiyle bölünmez bütünlüğünü savunur. Geçmişten gelen değerlerimizi koruyarak, Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün gösterdiği muasır medeniyet seviyesine ulaşmak ve hatta onu aşabilmek için ikinci*

[577] Cenk Saraçoğlu-Melih Yeşilbağ, *a.g.m.*, Gös. yer.
[578] Cenk Saraçoğlu-Melih Yeşilbağ, *a.g.m.*, s. 912.
[579] Yalçın Akdoğan, *a.g.m.*, s. 77-80.
[580] AK Parti Tüzük, Ocak 2019, s. 22. https://www.akparti.org.tr/media/279929/cep-boy.pdf (10.09.2021).

*maddede açıklanan normlar ve genel kabullere uygun faaliyetlerde bulunmayı, siyasi hayatın zemini kabul eder"*[581] denilmiştir.

Bunun yanında AK Parti Tüzüğünün 4. Maddesinin 4. bendinde partinin izleyeceği siyasetin farlılıklar üzerine olmayacağı, farklılıkların zenginlik olarak algılanacağına dair "*AK PARTİ; insanların farklı inanç, düşünce, ırk, dil, ifade etme, örgütlenme ve yaşama gibi doğuştan var olan tüm haklara sahip olduklarını bilir ve saygı duyar. Farklı olmanın ayrışma değil, pekiştirici kültürel zenginliğimiz olduğunu kabul eder"*[582] denilmiştir.

Kurulduğu günlerden itibaren laikliği benimseyen bir parti olduğunu belirten AK Partinin laiklik yaklaşımı, parti Tüzüğünün 4. Maddenin 8. Bendinde "*AK PARTİ; bireylerin inandıkları gibi yaşama, düşündükleri gibi ifade etme haklarının tartışılamaz olduğunu, inanç ve düşüncenin hukuka uygun olarak tanıtım ve propagandasının, bireylere ve sivil toplum kuruluşlarına ait bir hak ve yetki olduğunu, her bireyin her kurumda ve yaşamın her alanında eşit ve ortak hakları bulunduğunu, dolayısıyla devletin, hiç bir inanç ve düşünceden yana veya karşı tutum sergilememesi gerektiğini, Anayasa'da yer alan laiklik ve kanun önünde eşitlik ilkelerinin, bu anlayış ve bakışın güvencesini teşkil ettiğini vurgular. Devletin ve Parti tüzel kişiliğinin bu alanda yüklenebileceği işlevin, sadece hak kullanımlarını sağlayıcı ve güvence altına alıcı özgür ortam hazırlamaktan ibaret olması gereğini kabul eder. Temel hak ve özgürlüklerin, oylama konusu olamayacağını savunur"*[583] şeklinde ifade edilmiştir.

3 Kasım 2002 seçimlerini kazanıp TC'nin 58. Hükümetini kuran AK Parti'nin hükümet programında laiklik ifadesi "Anayasamızda tanımlanan laiklik ilkesi ve din ve vicdan hürriyetine etkinlik ve işlerlik kazandırılarak, dinin, dini duyguların veya dince kutsal sayılan şeylerin siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlamak amacıyla

---

[581] AK Parti Tüzük, Ocak 2019, Gös. yer., https://www.akparti.org.tr/media/279929/cep-boy.pdf (10.09.2021).
[582] AK Parti Tüzük, Ocak 2019, s. 23. https://www.akparti.org.tr/media/279929/cep-boy.pdf (10.09.2021).
[583] AK Parti Tüzük, Ocak 2019, s.23. https://www.akparti.org.tr/media/279929/cep-boy.pdf (10.09.2021).

istismar edilmesi veya kötüye kullanılmasını önleyebilecek bir din eğitimi ve öğretimi, Anayasamızda tanımlanan çerçevede etkinlik ve verimliliğe kavuşturulacaktır. Böylelikle, hem vatandaşlarımızın din eğitimi ve öğrenimi alanındaki beklentileri karşılanacak, hem de bu alanda yaşanan suistimallere son verilmek mümkün olacaktır[584] şeklinde yer almıştır.

60. Hükümet Programında laiklik iki ayrı yerde belirtilmiş ve yeni anayasa yapım sürecinde laik ve sosyal hukuk devletinin hayata geçirilmesi şu şekilde vurgulanmıştır:

*"Sayın Başkan, değerli milletvekilleri; Türkiye Cumhuriyeti demokratik, laik, sosyal bir hukuk devletidir.*[585]*" "Yeni anayasa, cumhuriyetimizin değiştirilemez temel nitelikleri olan demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti ilkelerini tam olarak hayata geçirmeli, bireylerin haklarını en etkili şekilde korumalı, temel hak ve özgürlükleri İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin getirdiği ilke ve standartlarda güvence altına almalıdır.*[586]*"*

Kuru'nun belirttiği gibi Recep Tayyip Erdoğan bireylerin laik olmasının gerekmediği ancak devletin mutlaka laik olmasının zorunlu olduğu bir laiklik algısına sahiptir. AK Parti'nin laiklik anlayışı dini kamusal alanda özgür bırakan pasif laiklik olup resmi devlet kimliğinin savunduğu aktif yani dini kamusal alandan dışlayan laiklik anlayışından ayrılmaktadır. Kuru'ya göre iki tarz arasındaki çekişme özellikle başörtüsü meselesi, İmam Hatip okulları ve Kuran kursları üzerinden yaşanmaktadır. Ak Parti'nin devlet politikaları pasif laiklik yönelimli olarak karşımıza çıkmaktadır[587].

---

[584] 58. Hükümet Programı, TASAM (21.06. 2011) TASAM | 58. Hükümet Programı (05.10.2018).
[585] Başbakan Recep Tayyip ERDOĞAN Tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Sunulan 60 ıncı Hükümet Program (07.09.2007) T.C. Resmî Gazete (resmigazete.gov.tr) (05.10.2018).
[586] Başbakan Recep Tayyip ERDOĞAN Tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Sunulan 60 ıncı Hükümet Program, T.C. Resmî Gazete (resmigazete.gov.tr)
[587] Ahmet T. Kuru, "Laikliğin Yeniden Yorumlanması: AK Parti Örneği", *AK Parti: Toplumsal Dönüşümün Yeni Aktörü*, Hakan Yavuz (Ed.), Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 183-202.

2007'deki Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesi AK Partinin adayı Abdullah Gül'ün adaylığına tepki olarak MGK tarafından yayınlanan internet muhtırası karşısında, 28 Şubat'ta Erbakan'ın gösterdiği tepkinin aksine, direnç sergileyerek, Genelkurmay Başkanının Başbakana sorumlu olduğu, hükümete karşı bir ifade kullanmasının demokratik düzene aykırı olduğu gerektiği bildirilmiştir.[588] Abdullah Gül'ün TBMM tarafından TC'nin 11. Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra 21 Ekim 2007'de yapılan referandumla Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi kabul edilmiştir.[589] 12 Eylül 2010 'da Kopenhag kriterleri doğrultusunda askeri ve yargı bürokrasisini demokratik ülkelerdeki gibi sınırlandıracak bir anayasa değişikliği için referanduma gidilerek anayasa değişikliği kabul edilmiştir.[590]

Recep Tayyip Erdoğan'ın ustalık dönemine girdiğini vurgulayan seçim kampanyasıyla hatırlanan ve 12 Haziran 2011'de yapılan seçimleri %49'luk oranla birinci parti olarak tamamlamıştır.[591] Anayasa değişikliği ve seçim zaferini takip eden yıllar Türkiye'de AK Partinin iktidarını sağlamlaştırdığı, meşruiyet kazandığı, ordunun siyasete müdahale gücünün sınırlandığı bir dönemdir. Bazı kesimler bu dönemi, Erdoğan'ın ulusal ve uluslararası alanda daha sert bir tavır sergilediği, AK Parti'nin MG'ye dönüşü olarak ifade edilen bir siyaset tarzının ortaya çıktığı ve Erdoğan'ın her şeye muktedir bir lider haline geldiği bir dönem olarak görmüşlerdir.[592] Yapılan eleştiriler, yeni bir muhafazakâr İslamcı seçkin sınıfın ortaya çıktığı, yeni bir medyanın yaratıldığı, toplumsal yaşama müdahalelerin ve farklı görüşlere tahammülsüzlüğün arttığı yönündedir.[593] Erdoğan'ın siyasi tavrındaki sertleşmenin Gezi Parkı Eylemlerinde arttığı görülmüş, eylemler Taksim'de yapılması düşünülen Topçu Kışlası için ağaçların sökülmesini protesto amacıyla başlamış ancak kısa sürede

[588] "Hükümet Genel Kurmay Açıklamasını Değerlendirdi", Hürriyet (28.04.2007) https://www.hurriyet.com.tr/gundem/hukumet-genelkurmay-aciklamasini-degerlendirdi-6424353 (16.05.2020).
[589] Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, *a.g.e.*, s. 480.
[590] Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, *a.g.e.*, s. 486-487.
[591] Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, *a.g.e.*, s. 486-487.
[592] Cenk Saraçoğlu-Melih Yeşilbağ, *a.g.m.*, s. 941-943.
[593] Cenk Saraçoğlu-Melih Yeşilbağ, *a.g.m.*, s. 941-943; Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, *a.g.e.*, s. 492.

bir hak ve özgürlük arayışına dönüşmüştür[594]. 27 Mayıs 2013'te başlayan protestolar haziran ayına kadar sürmüş ve devlet güçlerinin sert müdahalesi olmuştur.[595]

Sonraki döneme ise AK Parti ve cemaat arasında yaşanan kırılma damga vurmuştur. Devlet kurumlarına sızıp devlete meydan okuyabilecek düzeye gelen cemaatin 2013 yılının 17-25 Aralık tarihlerinde AK Parti'ye karşı düzenlediği yargı darbe girişimi başarısız olmuş, AK Parti bu dönemden sonra siyasette rakipsiz kalmıştır.[596] 30 Mart 2014'teki yerel seçimlerde % 43 oy oranına sahip olan AK Parti'nin popülaritesini kaybetmediği anlaşılmıştır[597]. 10 Ağustos 2014'te Cumhurbaşkanlığı için yapılan halk oylamasında Erdoğan, %51,79 oy oranı ile Cumhurbaşkanı seçilmiştir[598].

### 3.2. AK Parti ve Dış Politika

Daha önceki bölümlerde ifade edildiği gibi TC'nin kuruluşundan itibaren hâkim olan dış politika tarzı cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün dehası ile şekillenen, yüzü Batıya dönük, Batı medeniyetinin parçası olmak amacıyla inşa edilen laik ve Batıcı resmi devlet kimliği doğrultusunda belirlenmiştir. Soğuk Savaş döneminde Batı-Doğu Blokları olarak kesin hatlarla bölünmüş iki kutuplu uluslararası sistemde, Türkiye Batı bloğunda yer almış, manevra kabiliyetinin olmadığı, çok boyutlu bir dış politika izlemenin mümkün olmadığı bu süreçte coğrafi konumunun kendisine sağladığı avantajları kullanarak Batıcı politikasını devam ettirmiş, geleneksel dış politika tarzında revizyona gitmesi gerekmemiştir. İki kutuplu sistemin içerdiği tehditler ve güvenlik sorunları Türkiye'nin tarihsel tecrübelerinden gelen tehdit ve güvenlik algılarıyla örtüşmüş, tarihten gelen geleneksel düşmanlar öteki olarak kalmaya devam etmiştir. Dış politika yapımında iç ve dış faktörler önemli ölçüde rol oynamışlar, içerideki geleneksel yapıyı tehdit eden gelişmelerde ve dış

[594] Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, *a.g.e.*, s. Gös. yer.
[595] Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, *a.g.e.*, s. Gös. yer.
[596] Burhanettin Duran, *a.g.m.*, s. 53.
[597] Cenk Saraçoğlu-Melih Yeşilbağ, *a.g.m.*, s. 959.
[598] "Türkiye'deki cumhurbaşkanlığı seçimlerinin sonuçlarını dünya böyle duyurdu", 10.08.2014, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiyedeki-cumhurbaskanligi-secimlerinin-sonuclarini-dunya-boyle-duyurdu-26979090 (22.12.2020).

siyasette resmi devlet kimliği doğrultusunda belirlenmiş politikalardan sapma olduğu durumlarda, resmi devlet kimliğinin temsilcisi olan Türk ordusunun müdahaleleri görülmüştür.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi uluslararası sistemde değişim ve dönüşüme yol açmış, sistemle aktörler arasındaki karşılıklı inşa süreci ile dost/düşman, güvenlik, tehdit ve ulusal çıkar tanımlamaları da değişip dönüşmüştür. Tür ve Han'a göre Türkiye bu yeni uluslararası ortamda izleyeceği politikaları belirleme konusunda zorlanmış, yeni uluslararası sisteme eklemlenmesi gecikmiştir. Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin yakın çevresi olarak kabul edilen bölgelerde yeni ulus-devletler ortaya çıkmış, tehditlerin niteliği değişmiş, bölgesel ve etnik çatışmalar artmış, en önemlisi Türkiye açısından Soğuk Savaş dönemindeki SSCB tehdidi ortadan kalksa da PKK terörü ve Suriye, İran, Irak'tan gelen yeni tehditler nedeniyle statükonun korunmasına yönelik güvenlik odaklı dış politika anlayışının devam ettirilmesi gerekli olmuş ve TSK'nın dış politikadaki belirleyici gücü sarsılmamıştır. SSCB tehdidinin olmaması nedeniyle özellikle müttefik ABD gözünde Türkiye'nin önemini yitirdiği yönündeki kanıların ortaya çıktığı bu dönemde Türkiye'nin uyum sağlamada zorlandığı yeni uluslararası sistemde kendini nasıl temsil edeceği ve varlığını nasıl kabul ettireceği konusunda resmi devlet kimliğine karşı alternatifler ön plana çıkmıştır.[599] Sistemde dönüşüm bununla da kalmamış, ikinci büyük kırılma 11 Eylül 2001 saldırıları ile gerçekleşmiş, terör ve siyasal İslam'ın yükselişe geçmesi Türkiye'nin bulunduğu coğrafyayı büyük bir kargaşaya sürüklenmiştir[600]. Ulusal ortamda ise birbiri ardına kurulan kısa süreli koalisyon hükümetlerinin politika üretmekte zorlandığı, PKK terörü ve yükselen radikal İslam'ın yarattığı güvenlik kaygısının hâkim olduğu bu sıkıntılı geçiş süreci yaşanmıştır. 2002 yılında tek başına iktidara gelme başarısını gösteren AK Parti, arkasına aldığı toplumsal desteğin de

[599] Özlem Tür-Ahmet K. Han, "2000'li Yıllarda Türk Dış Politikasını Anlamak", *2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler*, Özden Zeynep Oktav-Helin Sarı Ertem (Der.), Nobel, Ankara 2015, s. 18-21.
[600] Özlem Tür-Ahmet K. Han, *a.g.m.*, s. 25-26.

yardımıyla hem iç hem de dış siyasette kapsamlı bir değişim ve dönüşüm sürecini başlatma şansını elde etmiştir[601].

Daha önce de ifade edildiği gibi AK Parti siyasi kimliğinin ya da resmi devlet kimliğine alternatif olarak AK parti tarafından öne çıkarılan muhafazakâr demokrat kimliğin oluşumunda ulusal ve uluslararası normların birbirlerini öznelerarası karşılıklı olarak inşa etmelerinin etkisi olmuştur. Ataman'a göre TC'nin kuruluşundan Özal dönemine kadar olan süreçte Atatürk'ün köklü değişim hareketi ile cumhuriyetin temel ilkeleri çerçevesinde Doğu ve İslam'ı dışlayan Batılı bir devlet kimliği üretilmiştir. Atatürk'ün ölümünden sonra ulusal ve uluslararası ortamın dinamiklerinin doğru algılanamaması nedeniyle Batı'ya bağımlı, statükoyu korumayı amaçlayan, pasif, tepkisel ve salt güvenlik boyutlu bir dış politika karakteri ortaya çıkmıştır[602]. Ataman'ın ifade ettiği gibi geleneksel dış politika yaklaşımının etkinliğinin tartışmaya açıldığı ve değişimin gerekliliği yönünde bir anlayışın gündeme geldiği dönem Özal dönemidir. Liberalleşme, dış politikada çeşitlilik ve çok boyutluluk arayışları bu dönemde hayat bulmuştur.[603] 1990'lı yıllardaki dış politikada üretiminde yaşanan kimlik kargaşası ve kararsızlık 2002 yılında iktidara gelen AK Parti ile son bulmuş, iç ve dış politikada Atatürk döneminden sonraki en köklü değişim ve dönüşüm yaşanmıştır.[604]

Dış politika anlayışı bakımından AK Parti'yi 2002-2007 Hazırlık dönemi ve 2009 sonrası dönem olarak ikiye ayıran Sönmezoğlu, hazırlık döneminin ulusal ve uluslararası alanlarda partinin kendini kabul ettirmeye çalıştığı ya da diğer bir ifadeyle meşruiyet aradığı bir süreç olduğunu ifade etmiştir. Bu dönemde AB entegrasyonuna yönelik demokratikleşme amacıyla yapılan reformlar çerçevesinde siyasi ortam demokratikleştirilmeye çalışılmış, insan hakları konusunda yapılan geliştirmelerin yanında özellikle Kürt açılımı girişimi başta olmak üzere tüm azınlık haklarında

---

601 Özlem Tür-Ahmet K. Han, *a.g.m.*, s 30-32.
602 Muhittin Ataman, "Türkiye Dış Politikasının AK Parti Döneminde Yeniden Yapılandırılması", *AK Parti'nin 15 Yılı: Dış Politika*, Kemal İnat-Ali Aslan-Burhanettin Duran (Eds.), Seta, İstanbul 2017, s. 44-45.
603 Muhittin Ataman, *a.g.m.*, s. 45-46.
604 Muhittin Ataman, *a.g.m.*, Gös. yer.

iyileştirilmeler gerçekleşmiştir. 2009 yılında Ahmet Davutoğlu'nun dış işleri bakanı olmasını takip eden dönemde ise dış politika tercihlerinin değiştiği ve ağırlıklı olarak Orta Doğu'ya yönelik politikaların öne çıktığı gözlemlenmiştir.[605]

İnat ve Duran 2000 yılları, iç ve dış etkenlerin zorlamasıyla TDP'de değişim ve dönüşüm ihtiyacının zorunlu hale geldiği yıllar olarak görmektedir. 11 Eylül sonrası ABD merkezli tek kutupluluk izlenimi veren sistem, devletlerin iç ve dış politika algılarını değiştirmiş, iç ve dış arasındaki mesafenin kapanmasını sağlamış, devletlerin dış politika yaklaşımlarını salt güvenlik odaklı olmaktan çıkararak demokrasi ve kimlik gibi düşünsel unsurların önemini vurgulamıştır.[606] Bu pencereden bakıldığında MG'nin Batı karşıtı İslamcı devlet kimlik anlayışından uzaklaşan AK Parti, muhafazakar demokrat kimliğinin Türk toplumundaki kapsayıcılığının getirdiği avantajın yanında Batı ile bütünleşen ve kendi kimliğinin İslami yönü arasında bir bağ oluşturmayı amaçlayan yaklaşımıyla ulusal ve uluslararası alanlarda kendini kabul ettirerek meşruiyetini sağlamıştır.[607]

Hiç kuşkusuz AK Parti dış politikasının şekillenmesindeki en büyük pay önce Başbakan daha sonra Cumhurbaşkanı olan Recep Tayyip Erdoğan ve 2001 yılında yazdığı "Stratejik Derinlik"[608] adlı kitabı ile Ahmet Davutoğlu'nundur. AK Parti'de sırasıyla başdanışmanlık, 1 Mayıs 2009 – 29 Ağustos 2014 arasında dış işleri bakanlığı yapan ve 28 Ağustos 2014'te Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olmasının ardından Başbakanlık görevine gelen Davutoğlu'nun AK Parti dış politikasını yönlendirmede büyük etkisi olduğu kabul edilmektedir.

Sönmezoğlu'na göre Stratejik Derinlik siyasi bir yaklaşım olup ülkelerin tarih, coğrafya, kültür ve nüfus gibi verili kabiliyetlerinin yanında ekonomik, teknolojik ve askeri gibi geliştirilebilir kabiliyetlerinin kapsamlı bir strateji ile ulusal

---

[605] Faruk Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda Türk…,* s. 465.
[606] Kemal İnat-Burhanettin Duran, *a.g.e*., s. 30.
[607] Kemal İnat-Burhanettin Duran, *a.g.e*., s. 31.
[608] Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, 83. Basım, Küre Yayınları, İstanbul Şubat 2013.

gücün unsurları haline getirilebileceğini ileri süren bir yaklaşım olup olanın yanında olması gerekeni de ortaya koyan bir niteliğe sahiptir[609]. Bilgin'e göre Davutoğlu'nun ortaya koyduğu model AK Parti'nin ben idraki ve dünya algılarının bir ürünüdür. Tarihsel bir bakış açısıyla formüle edilen bu yaklaşımda Osmanlı, Türk İslam medeniyetlerinin kültürel, ahlaki ve düşünsel yapılarının etkisi bulunmaktadır. Bu tarihsel medeniyet kavramında İslam medeniyeti ve Türklük bilinci öncelenmekte, Türkiye İslam medeniyeti içerisinde yeniden konumlandırılmakta, Osmanlı bakiyesi coğrafyalar ile siyasi, ekonomik ve kültürel açılardan kavuşma ya da diğer bir ifadeyle geçmişle bir barışma amaçlanmaktadır[610]. Yeşiltaş'a göre Davutoğlu toplumsal bir inşa sürecinde şekillenen ulusal mekân ve ulusal zaman idrakini siyasi, toplumsal ve kültürel unsurlarla yeniden üreten bir coğrafi söylem ortaya koyarak toplumsal bir jeopolitik tasviri öne sürmektedir[611]. Kurucu Kemalist jeopolitiğin alternatifi ya da ötekisi olan Davutoğlu'nun bu yaklaşımı İslami muhafazakâr bir bakış açısına sahip olup Osmanlının tarihsel coğrafi kodlarını dışlayan, ötekileştiren ve içeride yabancılaştıran bir ülkenin gerçek potansiyelini ortaya çıkaramayacağını savunmaktadır[612]. Davutoğlu'nun ifade ettiği gibi Osmanlı geçmişinin ve İslam'ın dışlanması sonucu ülke tarih bilincinden uzak kalmış, Osmanlı İmparatorluğunun hüküm sürdüğü coğrafyalardan uzak kalmayı tercih eden Türkiye, eşsiz coğrafi konumunun getirilerinden faydalanamamanın yanında gerçek potansiyeline ulaşamamıştır[613]. Sönmezoğlu'na göre Davutoğlu sözü edilen bölgelerle kültürel ve ekonomik unsurlar üzerinden yumuşak gücü ön plana çıkararak barış ve diyalog temelli yakın ilişkilerin kurulmasının Türkiye'nin etki alanını artırması konusunda fayda sağlayacağını savunmaktadır[614].

Yavuz'a göre Cumhuriyet tarihi boyunca modern medeniyetler seviyesinde bir ulus yaratmak isteyen Atatürkçü düşünce sisteminin temsilcisi olan askeri elit ile seçilmiş hükümetler arasında sürekli bir güç mücadelesi olmuştur. Bu mücadele siyasi

---

[609] Faruk Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda Türk…,* s. 467.
[610] Abdul Rezak Bilgin, *a.g.e.,* s.113.
[611] Murat Yeşiltaş, "Stratejik Derinlik'in Jeopolitik Tahayyülü", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi,* Cilt:1, Sayı:1, Mayıs 2014, s.30.
[612] Murat Yeşiltaş, *a.g.m.,* s. 35-36.
[613] Bkz. Ahmet Davutoğlu*, Stratejik Derinlik…,* s. 65-90.
[614] Faruk Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda Türk…,* s. 468.

iktidar ile devlet iktidarı arasında ya da seçilmişler ile atanmışlar arsındaki mücadele olarak da görülebilir[615]. 1997'deki *post modern* darbenin tecrübesiyle iktidara geldikten sonra devlet yapılanmasında ordunun etkisinin sınırlandırılmasını öngören Kopenhag kriterleri doğrultusunda yapılan siyasette demokratikleşme reformlarının yanında sivil toplumun güçlendirilmesi yönünde atılan adımlar, iktidardaki ikili yapıyı sona erdirmiştir[616]. İslamcılık ve sekülerlik arasındaki ideolojik mücadele İslamcılığın güçlenmesiyle sonuçlanmış, sivil toplumun güçlendirilmesi ile toplumsal alanda İslami söylemler öne çıkmıştır[617]. Yavuz'a göre Ak Parti Türkiye'yi Doğu-Batı arasındaki köprü olarak görmemekte, Türkiye'nin bölgesinde merkez ülke olduğunu savunmaktadır. Türkiye'nin hem Batılı hem de Doğulu kimliğe sahip olduğunu, Doğulu ya da İslami değerlerle Batı'nın evrensel değerlerini sentezleyebilen AK Parti siyasi kimliği hem ulusal hem de uluslararası alanlarda uzlaştırıcı, kucaklayıcı ve bağdaştırıcı bir karaktere sahip olduğunu vurgulamaktadır[618].

Davutoğlu, Türkiye'nin sözü edilen potansiyelini gerçekleştirmesi için TDP'nin beş yeni ilkesini ortaya koymuştur: *Güvenlik ve Özgürlük Dengesi*, *Komşularla Sıfır Sorun Politikası*, *Proaktif ve Önleyici Diplomasi*, *Çok Boyutlu-Çok Kulvarlı Dış Politika*, *Ritmik Diplomasi*[619].

Güvenlik Özgürlük Dengesi ile anlatılmak istenen Türkiye'nin güvenliğinin sağlanabilmesi için özgürlüklerin genişletilmesidir. Özgürlükler hem ulusal hem de uluslararası alanda genişletilmelidir[620]. Davutoğlu'na göre bir devletin meşruiyeti kendi vatandaşlarına sunduğu güvenlik ortamı ile ölçülür. Güvenlik için vatandaşların özgürlükleri kısıtlandığı takdirde ülke rejimi otoriterliğe yaklaşır. Bir devletin uluslararası alanda etki alanını genişletmesinin baş koşulu ulusla ortamda güvenlik ve

---

[615] M. Hakan Yavuz, *Secularism and Muslim Democracy in Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge 2009, s. s. 202-203.
[616] M. Hakan Yavuz, *Secularism and Muslim Democracy…,* s. 268.
[617] M. Hakan Yavuz, *Secularism and Muslim Democracy…,* s. 268-270.
[618] M. Hakan Yavuz, *Secularism and Muslim Democracy…,* s. 203.
[619] Ahmet Davutoğlu, Turkey's Policy Vision: An Assessment of 2007, *Insight Turkey*, Vol:10, No:1, 2008, s. 79-84.
[620] Murat Yeşiltaş-Ali Balcı, "AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita", *Bilgi Dergisi*, Sayı: 23, Kış 2011, s. 14.

demokrasi arasındaki dengeyi kurabilmesidir.[621] Buna göre Özgülük ve Güvenlik Dengesi özünde demokrasi eksenli bir iç restorasyon ilkesi olup iç politika ile dış politika arasında uyumlu bir ilişki yaratmayı amaçlamaktadır.[622]

*"Komşularla Sıfır Sorun Politikası"* ile ifade edilmek istenen Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyadaki ülkelerle yakın ilişkiler kurarak doğabilecek sorunların önüne geçmesidir. Etrafı düşmanlarla çevrili ülke anlayışından kurtulmak amacıyla mevcut sorunlar tespit edilmeli, ilişkileri normalleştirmek için çözüm yolları aranmalıdır.[623] Davutoğlu'na göre komşu ülkelerle ilişkileri normalleştirme ve işbirliği alanlarının genişletilmesi ortak tehditlere karşı birlikte hareket etme imkânı vermekte ve daha etkili bir mücadele ortamı yaratmaktadır. 2007 yılında PKK'nın Kuzey Iraklı Kürtlerle Türkiye'yi karşı karşıya getirmek amacıyla çıkarttığı krizin Irak Merkezi Yönetimi ile gerçekleştirilen başarılı bir diplomasi ile çözüme kavuşturulduğu örneğini veren Davutoğlu[624], Atatürk'ün "*yurtta sulh, cihanda sulh"* prensibinin yeniden yorumlanmış hali olduğunu belirtiği bu ilkenin yakın havzalarla ilişkileri iyileştirmenin yanında iç ve dış kamuoyunda Türkiye ile ilgili olumlu algı ve zihniyeti oluşturmayı hedeflediğini vurgulamıştır.[625] Bağcı'ya göre bu ilke amaçlanan, komşularla işbirliğini ve uzlaşmayı ön plana çıkararak siyasi ve ekonomik sorunların diplomasi ile çözülmesidir. Arap Baharına kadar başarıyla uygulanan ve Türkiye'nin barışı, güvenlik ve istikrarı sağlayan *model ülke* imajını kazanmasına hizmet eden bu ilke, Davutoğlu'nun dış işleri bakanlığı döneminde izlediği *düzen kurucu ülke* politikası sonucu etkisini kaybetmiştir.[626]

Üçüncü temel ilke olan Proaktif ve Önleyici Diplomasi Türkiye'nin diğer ülkelerle ilişkilerini geliştirmesini kolaylaştıracak bir diplomasi yaklaşımıdır. Türkiye

---

[621] Ahmet Davutoğlu, *Turkey's Policy Vision…,* s. 79-80.
[622] Ahmet Davutoğlu, *Turkey's Policy Vision…,* s. 80.
[623] Murat Yeşiltaş-Ali Balcı, *AK Parti Dönemi…,* s. 17-18.
[624] Ahmet Davutoğlu, *Turkey's Policy Vision…,* s. 80-81.
[625] Ahmet Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe: Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar,* Küre, İstanbul 2011, s. 17.
[626] Hüseyin Bağcı, "Son 10 Yıllık Dönemin Dış politikasına Gerçekçi Bir Yaklaşım: Hatalardan Doğrulara Dönüş Mü?", *Türk Dış Politikasını Nasıl Bilirdiniz?*", Ümit Özdağ-Yelde Demirağ (Eds.), Kripto, Ankara 2017, s. 113.

yakın coğrafyasında ortay çıkan krizlerin çözümüne, izleyeceği proaktif diplomasi ile katkıda bulunacaktır. Bunun yanında önleyici diplomasi ile anlatılmak istenen krizlerin ortaya çıkmadan önce önlenebilmesi için uluslararası ilişkilerin temel aktörü olan devletlerin yanında devlet içi aktörlerle de diplomasi trafiğine girerek ortaya çıkabilecek krizlerin önüne geçmektir.[627] Davutoğlu buna örnek olarak 2007 yılında Irak'taki Sünni-Şii geriliminin bölgede tetiklediği Lübnan Krizi'ni vermektedir. Türkiye'nin iki kesim arasında aktif ve tarafsız bir diplomasi izleyerek köprü olduğunu belirtmektedir.[628]

Dördüncü temel ilke olan Çok Boyutlu-Çok Kulvarlı dış politika yaklaşımı Türkiye'nin merkez ülke olmasının doğal sonucudur. Farklı uluslararası aktörlerle tek boyutlu ve tek parametreli bir dış politika izlemek faydasızdır. Farklı aktörlerle farklı konularda eş zamanlı politika aynı temel ilkelerde buluşulmalıdır.[629] Tek bölgeye ve aktöre endeksli politika terk edilmeli, bir tarafa ağırlık vererek denge bozulmamalı ya da diğer bir ifadeyle salt Batı'yı öncelemek yerine diğer bölge ve ülkelerle de aktif ilişkilere girilmelidir. Hiçbir ülke ya da bölgeyi dışarıda bırakmadan şekillendirilecek politikalar merkez ülke olan Türkiye'yi çeşitli seçenekleri olan, esnek hareket etme kabiliyetine sahip olan etkili bir güce çevirecektir. Uluslararası aktörlerle kurulan ilişkiler birbirlerini tamamlayıcı olmalı, birbirlerinin alternatifi ya da rakibi olarak algılanmamalıdır.[630]

Beşinci ilke olan Ritmik Diplomasi, operasyonel bir dış politika ilkesidir. Diplomaside hareket ve uyum arasındaki dengenin kurulmasını ifade etmektedir.[631] Uyum içerisinde olmayan hareket ya da gereksiz ve plansız atılan adımlar istenmeyen sonuçlar doğurup karmaşaya yol açabilir. Bu ilke statik diplomasiden sıyrılıp uluslararası sitemin dinamik şartlarına uyum sağlayabilecek politikaları geliştirmek için önemli bir araçtır. Küresel olaylarda ve uluslararası organizasyonlar içerisinde

[627] Murat Yeşiltaş-Ali Balcı, *AK Parti Dönemi…,* s. 15.
[628] Ahmet Davutoğlu, *Turkey's Policy Vision…,* s. 81-82.
[629] Murat Yeşiltaş-Ali Balcı, *AK Parti Dönemi…,* s. 16-17.
[630] Ahmet Davutoğlu, *Turkey's Policy Vision…,* s. 82.
[631] Murat Yeşiltaş-Ali Balcı, *AK Parti Dönemi…,* s. 15-16.

Türkiye'nin daha aktif bir rol üslenerek varlığını hissettirmesi için formüle edilmiştir.[632]

Davutoğlu'nun 2009 yılında dışişleri bakanlığı görevini üstlenmesinden sonra izlenen politikalar değerlendirildiğinde TDP'de bir eksen kaymasının yaşandığı yönündeki görüşler dillendirilmeye başlanmış, dış politikadaki ağırlığın Batı'dan Doğu'ya yöneldiği ifade edilmiştir. Türkmen'e göre bunun başlıca nedenleri son yıllardaki hızlı gelişim sayesinde ekonomik özgüvenin artması sonucu Orta Doğu'ya yönelik yatırımların daha fazla tercih edilmesi, 11 Eylül sonrası Batı'da yükselişe geçen İslam fobisi ve AB üyeliği konusunda yaşanan hayal kırıklığı ve Davutoğlu döneminde benimsenen proaktif dış politika anlayışının etkisiyle özellikle Arap Baharı ile Türkiye'nin Orta Doğu'daki gelişmelere daha aktif olarak müdahil olmaya çalışmasıdır. AK Parti, Orta Doğu'nun sorunlarından uzak durmaya çalışmanın Türkiye'ye yaradan çok zarar getireceği görüşünü benimsemiştir.[633] Tür ve Han'a göre Türkiye'nin yüzünü Doğu'ya çevirdiğine dair kanıtlar bulunmaktadır. Türkiye'de ABD politikalarına olan tepkinin giderek artması, AB ülkelerinde çalışmak isteyen nüfusun Orta Doğu'ya göre giderek azalması ve Batı yerine Orta Doğu ülkeleri ile işbirliğine gidilmesini tercih eden kesimlerin artması gibi gelişmeler sözü edilen iddiaları destekler niteliktedir.[634] Oran, Ak Parti ile TDP'nin Batı ve Orta Doğu algılarının önemli bir değişime uğradığını belirterek Orta Doğu'nun dış politikanın ağırlık merkezi haline geldiğini ancak bunun eksen kaymasından değil Türkiye'nin Orta Doğu'da eksen ülke rolünü oynamaya çalışmasından olduğunu ifade etmiştir.[635]

İnat ve Duran'a göre Ak Parti, TDP'yi klasik güvenlik odaklı olmaktan çıkararak medeniyetler buluşması ve kimlik eksenli bir yörüngeye oturtmuş, içeride toplumsal mutabakat ve uzlaşı kültürünü yerleştirmeye çalışırken dışarıda Batı'dan uzaklaşmamış ancak bağımlı bir politika yerine çok boyutlu bir anlayış sergilemiş, Türkiye'nin Doğu ve Batı değerlerini bir araya getirme kabiliyetini göstermek

[632] Ahmet Davutoğlu, *Turkey's Policy Vision…,* s. 82-83.
[633] Füsun Türkmen, *a.g.e.*, s. 216-217.
[634] Özlem Tür-Ahmet K. Han, *a.g.m.*, s. 40-41.
[635] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt III…,* s. 194.

amacıyla ılıman İslam tanımlamasının yerine Orta Doğu için bir esin kaynağı olma rolünü benimsetmeye çalışmıştır.[636] Oğuzlu'ya göre Ak Parti dış politikasının Orta Doğu'ya dönük bir karakteri olmakla birlikte Batı'dan kesin bir kopuş yaşanmamış sadece izlenen politikalar daha pragmatik hale gelmiştir.[637] Kardaş'ta eksen kayması görüşlerine katılmadığını belirterek çok boyutlu ve çok kulvarlı politikalar ile Batı ve Doğu arasında bir dengenin kurulduğunu, geçmişin Batı odaklı politikalarının Orta Doğu unsuru ile dengelendiğini savunmuştur.[638] Ataman ise Türkiye'nin AK Parti döneminde ideolojik ve duygusal etkilerden arınarak rasyonalite çerçevesinde Özal'ın gittiği yolu tercih ederek ulusal menfaatler doğrultusunda çok boyutlu dış politika davranışları sergilediğini, bütün uluslararası aktörlerle ilişkilerini geliştirme yoluna gittiğini belirtmiştir. Ulusal çıkarlar Orta Doğu'yu işaret ediyorsa o bölgeyle olan ilişkilere ağırlık verilmelidir. AK Parti'nin İsrail ile olan ilişkilerini de geliştirmek için çaba sarfettiği düşünülürse aslında gerçekleşen Batı'dan uzaklaşmak değil Doğu ile tekrar yakınlaşmaktır.[639] Son olarak Bağcı TDP'de eksen kaymasından çok Davutoğlu'nun dış işleri bakanlığı döneminde tercih ettiği iddialı, hayalci dış politikanın sonuçlarının ortaya çıktığını vurgulamıştır. Komşularla sıfır sorun prensibi doğrultusunda rol model ülke olma politikasının başarılı şekilde uygulanmasından sonra düzen kurucu ülke olma kavramı ve proaktif önleyici dış politika prensibinin birlikteliğinin akılcı politika izleme şansını ortadan kaldırdığını ve bu dönemden sonra izlenen politikaların başarısızlıkla sonuçlandığını ifade etmiştir.[640]

### 3.3. Türkiye'de ABD Karşıtlığı

Her ne kadar güncel bir kavram olarak kabul edilse de Amerikan karşıtlığının felsefi kökenleri 18. Yüzyıla kadar uzanmaktadır[641]. 11 Eylül 2001'den günümüze

---

[636] Kemal İnat-Burhanettin Duran, *a.g.e*., s. 30-38.
[637] Şaban Kardaş, "Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı?", *Akademik Ortadoğu*, Cilt 5, Sayı 2, 2011, s. 38.
[638] Tarık Oğuzlu, "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?", *Turkish Studies*, Cilt 9, Sayı 1, 2008, s. 17-18.
[639] Muhittin Ataman, *a.g.m*., s. 58.
[640] Hüseyin Bağcı, *Son 10 Yıllık Dönemin…,* s. 112-115.
[641] Füsun Türkmen, *a.g.e.*, s. 227.

kadar olan süreçte, Amerikan karşıtlığı çeşitli nedenlerle evrensel boyutlu bir ideoloji haline gelmiş, yalnız Türkiye'de değil dünyanın birçok ülkesinde patlama yapmıştır[642].

Türkiye'de kökeni 1960'lı yıllara dayanan Amerikan karşıtlığı olgusu, özellikle George W. Bush'un başkanlığı döneminde daha önceki örneklerinden farklı bir boyut kazanmış, geçmişte Amerikan karşıtı olmayan kesimlerin tavır değiştirdiği hatta konu ABD olunca zıt siyasi grupların dahi ortak bir paydada buluştuğu bir yöne evrilmeye başlamış ve Türkiye dünyadaki en Amerikan karşıtı ülke haline gelmiştir [643]. 2009 yılının başında göreve gelen Barack Obama, başkanlığının ilk günlerinden itibaren George W. Bush'un tek taraflı, saldırgan ve sert güce dayanan dış politikasını terk ederek, sorunların çözümünde diplomasi ve iş birliğinin ön planda olacağı, çok taraflı, yumuşak güç unsurlarına daha fazla başvuran bir dış politika izleyeceğinin sinyallerini vermiştir. George W. Bush Türkiye'nin de içinde bulunduğu Orta Doğu coğrafyasını savaş alanına çevirmişken, Obama bu bölgeyi yumuşak güç ile cezbetmeye çalışacağını göstermiş, karşılıklı bağımlılık, iş birliği, klişelerden kurtulmak, duygudaşlık, bozulan ilişkilerin tamiri, diplomasi gibi kavramları öne çıkarmış, bir anlamda hızla yükselen Amerikan karşıtlığının önüne geçilmesi için gerekli olan karşılıklı güveni, diyaloğu ve saygıyı teşvik etmeye çalışmıştır.

Bu noktada cevabının verilmesi gereken soru, Türkiye'de önüne geçilemez şekilde yükselen ve farklı bir boyut kazanan Amerikan karşıtlığının nedeninin salt küresel Bush karşıtlığı olup olmadığıdır. Bush'un tek taraflı, zorlayıcı, saldırgan, iş birliği, diplomasi ve uluslararası hukuku göz ardı eden, sert güce dayanan ve askeri müdahaleyi meşrulaştırmaya çalışan dış politikaları gerçekten Türkiye'yi dünyanın en Amerikan karşıtı ülke konumuna getirmesi bakından yeterli midir? Dış kaynaklar olarak kabul edeceğimiz ABD'nin dış politika uygulamalarının yanında Türk toplumunun algılamalarını yönlendiren iç kaynaklar var mıdır? Yalnızca Türkiye'de değil tüm dünyada hızla yükselişe geçen Amerikan karşıtlığının Türkiye'deki niteliği nedir ve Amerikan karşıtlığı tipolojisinde Türkiye hangi grupta yer almaktadır? Bu

[642] Füsun Türkmen, *a.g.e.,* Gös. yer.
[643] Füsun Türkmen, *a.g.e.,* s. 240-242.

soruların sorulmasındaki amaç 70 yıldan fazla süredir bir ABD müttefiki olan Türkiye'yi dünyanın en Amerikan karşıtı ülkesi konumuna getiren nedenlerin tespit edilmesidir. Bu sorular aynı zamanda, Amerikan karşıtlığının dünyada ve Türkiye'deki kökenleri, gelişimi ve niteliğinin belirlenmesine hizmet edeceklerdir.

Amerikan karşıtlığı üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde bu olgunun köklerinin ABD'nin kuruluş yıllarına kadar uzandığı, zaman içerisinde farklı düşünce akımlarından, siyasi hareketlerden, ön yargılardan beslendiği ve temel olarak Avrupa'nın yeni kıtaya karşı duyduğu küçümseme, Amerikan halkının ilkelliğine kabalığına karşı duyduğu hislerin ağır bastığı görülmektedir. ABD'nin küresel bir güç haline gelmesinden sonraki eleştiriler ise daha siyasi ve ekonomik temellere dayandırılan, ABD'nin kültür emperyalizmine yönelik olarak özellikle tüm dünyadaki sol ideoloji tarafından dillendirilen eleştirilerdir[644]. Küreselleşme çağının Amerikan karşıtlığı, Amerikan kapitalizminin yanında ABD'nin uluslararası finans kuruluşlarını kontrol etme kapasitesinin yüksek olmasını hedef almıştır. 11 Eylül 2001 ile Amerikan karşıtlığında yeni bir dönem başlamış, bu yeni dönemde Amerikan karşıtlığının merkezi Orta Doğu olmuştur[645].

11 Eylül 2001 tarihi ile terörist nitelikli Amerikan karşıtlığının ortaya çıkması, Amerikan toplumunun yaşadığı travma, aşırı şüphecilik, milliyetçilik ve ulusal dayanışmanın artması, Orta Doğu halkı ve dolayısıyla Müslümanlara karşı nefret ve ayrımcı duyguların ortaya çıkması, öç alma hissi, süregelen tehdit ve güvenlik algılamalarındaki değişim sonucu George W. Bush hükümetinin tek taraflı, diplomasi ve uluslararası hukuku hiçe sayan, güvenlik unsurunun fazlaca ön plana çıkarıldığı, sert gücün prensiplerine ve askeri müdahalenin meşrulaştırılmasına dayanan saldırgan dış politika uygulamaları sonucu, Orta Doğu bir savaş alanı haline gelmiş, dünyadaki Amerikan karşıtlığı çok hızlı şekilde artmanın yanında farklı bir boyut kazanarak ideolojik bir temele oturmuştur[646]. Bu dönemle beraber Amerikalı

[644] Brendan O'Connor, "A Brief History of Anti-Americanisms: From Cultural Criticism to Terrorism", *Australasian Journal of American Studies,* Vol.23 No.1, s. 77-78; Füsun Türkmen, *a.g.e.,* 227-228.
[645] Brendan O'Connor, *a.g.m.,* s. 84-85; Füsun Türkmen, *a.g.e.,* s. 228.
[646] Brendan O'Connor, *a.g.m.,* s. 88-89.

araştırmacılar gerçek anlamda Amerikan karşıtlığının önemini kavramışlar, "Neden bizden nefret ediyorlar?" sorusunun yanıtını bulmaya çalışmışlardır[647]. Onlara göre ABD'nin bazı yönlerinden nefret edilmesi normaldir, ancak tüm bir ulustan nefret etmek üzerinde durulması gereken aslında biraz da mantıksız bir durumdur. Bu döneme damgasını vuran, bilimsel nitelikli, önyargılardan arınmış çalışmalardan ilki James W. Ceaser'in "A Genealogy of Anti-Americanism" adlı makalesidir. Ceaser'e göre Amerikan karşıtlığının dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkışının nedeni Amerikan yaşamının, düşüncesinin, temel değerlerinin dünyanın diğer toplumları tarafından yanlış ve tehdit edici olarak algılanmasıdır[648]. Peter J. Katzenstein ve Robert O. Keohane'nin "Varieties of Anti-Americanism: A Framework for Analysis"[649] adlı makaleleri konu hakkında yakın zamanda ortaya konulmuş en önemli çalışmalardandır. Bu çalışma Amerikan karşıtlığının çok çeşitli ve çok boyutlu bir olgu olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle yabancı toplumlar bünyesinde ortaya çıkan Amerikan karşıtlığını sözü edilen toplumların ABD ile özdeşleşmiş olma dereceleri ile ilişkilendirerek, dört adet Amerikan karşıtlığı kategorisi yaratmışlardır. Bunlar: Liberal Amerikan karşıtlığı, Sosyal Amerikan karşıtlığı, Egemenlikçi-Milliyetçi Amerikan karşıtlığı ve Radikal Amerikan karşıtlığıdır[650].

Türkiye'de yapılan çalışmalarda Nur Bilge Criss'in 2002 tarihli İngilizce makalesi "A Short History of Anti-Americanism and Terrorism: The Turkish Case"[651], bu konuda yapılan ilk çalışmalardan biri olup, Türkiye'deki Amerikan karşıtlığının nedenlerini ABD'nin dış politika uygulamaları gibi dış etkenlere ve aynı zamanda Türk toplumunda hâkim olan ulusal güvenlik bilinci ile 1960'lı yıllarda güçlenen sol ideolojinin faaliyetlerine yani iç etkenlere bağlaması ve Türk toplumunun içsel algılamalarına bakmak gerektiğini vurgulaması önem taşımaktadır. Füsun Türkmen'in 2010 tarihli İngilizce makalesi "Anti-Americanism as a Default Ideology of

---

[647] Brendan O'Connor, *a.g.m*., s. 85.
[648] James W. Ceaser, "A Genealogy of Anti-Americanism", *Public I*nterest, Summer 2003, s. 1-18.
[649] Peter J. Katzenstein-Robert O. Keohane, *a.g.m*.
[650] Bkz. Peter J. Katzenstein-Robert O. Keohane, *a.g.m*.
[651] Nur Bilge Criss, "A Short History of Anti-Americanism and Terrorism: The Turkish Case", *The Journal of American History*, Vol.89, No.2, s. 472-484.

Opposition"[652], Türkiye'deki Amerikan karşıtlığını Katzenstein ve Keohane'nin dörtlü modelinde Egemenlikçi-Milliyetçi Amerikan karşıtlığı kategorisine yerleştirmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Amerikan karşıtlığının Türkiye'deki gelişimi incelendiğinde iç ve dış kaynakların varlığından bahsedilebilir. Criss'e göre, Türkiye'deki Amerikan karşıtlığının miladı 1964 *Johnson Mektubudur*[653]. Türkmen'in belirttiği gibi birinci olay Johnson Mektubu ikincisi ise Amerikan karşıtlığının Türkiye'de nitelik değiştirmesine ve karşıt grupları dahi bir araya getirmesine sebep olan eylem 2003 yılında gerçekleşen ve Türk toplumunun manevi duygularına ve gururuna dokunan tarihi *çuval olayıdır*.[654] Her ne kadar Amerikan karşıtlığını dış etkiler tetiklemiş olsa da iç etkiler, yani Türkiye'deki sosyal ve politik olguların yansımaları Türk toplumunun algılarıyla şekillenen ve günümüzde Amerikan karşıtlığını fazlasıyla besleyerek kronik hale getiren başlıca husus olarak değerlendirilmelidir. Buna göre ulusal egemenlik kavramı ve sol ideolojilerin özellikle 1960'lardan sonra oynadıkları en önemli iç etkenler olarak kabul edilmeli, günümüzdeki toplumsal algılamaların yönlendirilmesinde önemli etkileri olduğu kabul edilmelidir. Türkiye'deki ulusal egemenlik algısı, genel olarak ABD'nin kendi çıkarları doğrultusunda Türkiye'yi göz ardı edeceği, ulusal egemenliğini tehdit altında bırakacağı ve geçmişte SSCB tehdidinde, 1968-1974 "Haşhaş Krizinde" ve 1974 "Kıbrıs Barış Harekâtı" ve silah ambargosu örneklerinde yaşandığı gibi ABD'den gelecek her türlü stratejik iş birliği davetine tedirginlik ve şüpheyle yaklaşılmasının gerekliliği üzerinde şekillenmiştir[655]. Özellikle "1 Mart Tezkeresi" ile ulusal egemenliği koruma eğilimi en üst seviyeye ulaşmıştır[656]. Bunun yanında sol ideolojinin 1960'lı yıllarda tüm dünya ile Türkiye'de de güçlenmeye başlaması, özellikle o dönemdeki Vietnam Savaşı ile de körüklenen Amerikan emperyalizmine karşı olmak ve Türkiye'deki Amerikan üslerinin varlığı ile

[652] Füsun Türkmen, "Anti-Americanism as a Default Ideology of Opposition*", Turkish Studies,* Vol.11, No.3, Routledge, Eylül 2010, s. 329-345.
[653] Nur Bilge Criss, *a.g.m.*, s. 475.
[654] Füsun Türkmen, *a.g.m.*, s. 336-337.
[655] Füsun Türkmen, *a.g.e.*, s.232-234.
[656] Füsun Türkmen, *a.g.e.*, s.239-240.

mücadele etme faaliyetleri, komplo teorilerinin ortaya çıkmasına neden olmuş, günümüzdeki komplo teorilerinin de temelini oluşturmuştur[657].

Türkiye, Katzenstein ve Keohane'nin dörtlü modelinde Füsun Türkmen'in de belirttiği gibi "*Ulusal-Egemenlikçi–Milliyetçi*" kategorisine girmektedir[658]. Bu tür Amerikan karşıtlığı güçlü bir devlet geleneği olan, tarihinde birçok bağımsızlık savaşı görmüş, ülkenin prestijinin devletin bağımsızlığı ve otoritesi ile ölçüldüğü uluslarda görülmektedir. Bu tür uluslar ülkelerini potansiyel bir güç olarak görmekte, milli egoları ve gururlarının yüksek olması bu tür ülkelerde Amerikan karşıtlığının yükselmesine sebebiyet vermektedir.[659]

### 3.4. ABD Kimliği, Dış Politikanın Dört Geleneği ve Karar Vericiler

Çalışmanın bundan önceki bölümlerinde kimliğin Türkiye'nin dış politika davranışları üzerindeki etkisinden bahsedilmişti. Türkiye ABD ilişkilerinde yaşanan dönemsel farklılıkları daha iyi açıklayabilmek için ABD kimliğinin oluşumunda etkili olan unsurlar ve sözü edilen kimliğin etrafında şekillenen dış politika yaklaşımlarına kısaca değinmek faydalı olacaktır. 2002-2015 yılları arasında ABD'de başkanlık görevini yerine getiren George Walker Bush ve Barack H. Obama'nın dış politika yaklaşımlarını incelmeden önce ABD kimliği ve ABD dış politikasının dört geleneğine[660] kısaca değinilecektir.

Bilindiği gibi ABD ulusu farklı halkların bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bu halkları bir araya getirecek bir ulus kimliğinin ortaya çıkmasında etkili olan en önemli unsur Amerikan İstisnailiği inancıdır. Ertem'in belirttiği gibi Amerikan kimliği sürekli bir değişim süreci içerisinde olup ülkenin kuruluşunda Avrupa'dan gelen göçmenlerin özgürlük ve refah içinde bir ülke oluşturma inançlarının yanında tanımadıkları yeni

---

[657] Füsun Türkmen, *a.g.e.,* s.234-236.
[658] Füsun Türkmen, *a.g.e.,* s.245-247.
[659] Peter J. Katzenstein-Robert O. Keohane, *a.g.m.,* s. 32-33.
[660] Helin Sarı Ertem, *Geleneksel Amerikan Kimlik ve Güvenlik Algısının 11 Eylül Sonrası ABD Dış Politikasına Etkileri*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2010, s. 84.

topraklarda karşılaştıkları zorluklarla mücadeleyi Tanrı'nın kendilerine kutsal bir görev olarak verdiği algıları önemli olmuştur. Bu kutsal görev doğrultusunda kendilerini Tanrı tarafından seçilmiş olarak gören göçmenler inşa edecekleri kusursuz özgürlük ve refah ülkesinin eşişiz değerlerini tüm dünyaya yaymayı da tanrısal bir görev olarak benimsemişlerdir. Göçmenlerin bu kusursuz ülke algıları Amerikan değerleri ve kültürünü dünyadaki diğer örneklerden üstün gören Amerikan Üstüncülüğü kavramını ortaya çıkarmış, sözü edilen bu kavram ise ABD kimliğinin inşasına etki eden Amerikan İstisnailiği anlayışının temelini oluşturmuştur.[661]

Amerikan istisnailiği inancı ABD'nin ulus haline gelmesinde önemli rol oynamış, kimliğin temelini oluşturarak Amerikan dış politika geleneklerinin çıkış noktası olmuştur. Smith, Amerikan istisnailiğinin temelinde Amerikan halkının Tanrı tarafından seçilmiş özel bir halk olmasından dolayı Amerikan değerlerinin dünyada benzersiz olduğu algısının bulunduğunu belirtmiştir.[662] Amerikan istisnailiği inancı ABD'nin din, ırk, kültür ve ekonomik gücünün diğer bütün ülkelerden üstün olduğu algısına dayanmakta olup sözü edilen eşi benzeri olmayan değerlerin tüm dünya ile paylaşılmasını kutsal bir görev olarak tanımlar. Dünyanın en üstün ve gelişmiş ülkesi olan ABD'nin değerlerinin ve halkının istisnailiği nedeniyle kendisi ile uyuşmayan unsurlar ötekileştirilir ve kötü ya da düşman olarak ilan edilir. ABD bir anlamda kendini iyiliğin savunucusu olarak öne çıkarıp dünyadaki kötülüklerle savaşmayı Tanrı tarafından verilmiş bir kutsal görev olarak algılamaktadır.[663] Weldes'in belirttiği gibi tarih boyunca ABD kendini dünya lideri ve özgürlük savaşçısı olarak konumlandırmış, kötülüklerle ya da kendi kimliği ile uyuşmayan farklı kimlikler karşısında kendi kusursuz ve biricik kimliğini korumak ve varlığını devam ettirmek için farklılıkları ötekileştirmiş, dünyadaki farklılıkları ortadan kaldırmak ya da kendi kimliğine uydurmak istemiştir.[664]

---

[661] Helin Sarı Ertem, *a.g.e*., Gös yer.
[662] Anthony D. Smith, *a.g.e.*, s. 149-150.
[663] Jutta Weldes, *a.g.e.*, s. 221.
[664] Anthony D. Smith, *a.g.e.*, s. Gös. yer.

ABD kimliğinin temeli ve niteliği ile ilgili bu kısa incelemeden sonra ABD kimliği üzerinden şekillenen ve uygulamaları günümüze kadar devam eden ABD dış politikasının dört geleneğinden bahsetmek gerekli olacaktır. Sözü edilen dört gelenek Walter Russel Mead'in "Special Providence: Amerikan Foreign Policy and How It Changed the World" adlı kitabında otaya koyduğu Hamiltonculuk, Jacksonculuk, Jeffersonculuk ve Wilsonculuk dış politika yaklaşımlarıdır.[665]

ABD'nin kurucu babalarından sayılan, ABD meclisi üyesi ve ilk hükümetin hazine bakanı Alexander Hamilton başkanlık yapmamış olsa da dönemin politikalarının belirlenmesinde önemli rol oynamış, politikaları Mead tarafından "Hamilton'un Yolu" (Hamilton's Way) olarak ifade edilmiştir. Mead'e göre Hamiltoncu dış politika savaştan uzak durmayı, daha çok ticaret ve ekonomik büyümeye odaklanmayı savunmaktadır. Devlet yönetiminde askeri otoritenin sınırlandırılması ve sivil iradenin güçlendirilmesi gerektiği belirtilmektedir. ABD'nin güçlü bir ekonomi ve gelişmiş bir ticaret ağıyla dünyanın en büyük ekonomik gücü olmasını amaçlamaktadır. Ancak ABD'nin ticari girişimleri ve ekonomik çıkarlarının tehlikede olduğu durumlara karşı dünyanın en üstün askeri gücüne sahip olmasını savunmak suretiyle eğer savaş kaçınılmazsa savaşmaktan kaçılmaması gerektiğini vurgulamıştır.[666]

Jacksonculuk dış politika geleneği ABD'nin yedinci başkanı Andrew Jackson'un dış politika yaklaşımının ürünüdür. Mead'e göre Jackson dış politikasının beş temel ilkesi bulunmaktadır. Bunlar: özgüven, eşitlik, bireyi öncelemek, ekonomik ruh ve cesarettir. Başkanlığı döneminde iç politika ile daha çok ilgilenmiş olan Andrew Jackson demokratik bir devlet yapısı inşa etmeye çalışmış, ulusun refah ve özgürlüklerini geliştirme yönünde halkı gözeten bir siyasi sistemi yerleştirmeye çalışmıştır. İzolasyon politikası izleyerek dış dünyadaki gelişmelerin dışında kalmaya özen göstermiş olsa da Jackson'un dış politika yaklaşımındaki milliyetçi unsurların kendisinden sonra dış politikanın belirlenmesinde etkili olduğu vurgulanmalıdır.

[665] Walter Russell Mead, *a.g.e.*
[666] Walter Russell Mead, *a.g.e.*, s. 154-200.

Genelde savaşmaktan kaçınan ve içeriye odaklanarak dış dünyadaki gelişmelere müdahil olmak istemeyen bir yaklaşım olsa da ABD'ye dışarıdan bir saldırı olduğunda ya da Amerikan halkı dış kaynaklı bir tehditle karşı karşıya kaldığında savaşın kaçınılmaz olduğunu savunmakla kalmaz sözü edilen tehdit veya tehlike dünya üzerinden silinene kadar savaşılması gerektiğini vurgular.[667]

Diğer bir ABD başkanı olan Thomas Jefferson aynı zamanda ABD'nin Bağımsızlık Bildirisinin taslağını oluşturan kişidir. İdealist olarak bilinen Jeffersoncu düşünce ABD değerleri ve kültürünün dünyadaki tüm değerlerden üstün olduğu düşüncesine sonuna kadar inansa da bu değerlerin dünyaya yayılmasını bir misyon olarak benimsemez. Daha çok ülke içindeki demokrasi kültürü, özgürlükler ve ekonomi alanlarındaki reformlara odaklanmış olan Jefferson silahlanmaya ve ABD'nin dünyanın en büyük askeri gücü olması düşüncesine karşıdır. Askeri güç olmanın ülke ve halk için güvenlik sorunu yaratacağını ve güvenlik odaklı bir ülkede halkın özgürlüklerinin kısıtlanacağına inanmıştır. Askeri kapasitenin azaltılması ve askeri harcamaların sınırlandırması savunmanın yanında izolasyoncu bir dış politikanın izlenmesi gerektiğini vurgulamıştır.[668]

ABD'nin 28. Başkanı olan ve I. Dünya Savaşı döneminde görev yapan Woodrow Wilson bilindiği gibi savaş süresince ABD'nin tarafsızlık politikası izlemesinde etkili olmuştur. Mead'in belirttiği gibi ABD dış politikasında demokrasi, özgürlükler ve insan hakları ve barış düşüncesinin hem ulusal hem de uluslararası alanlarda savunulmasının gerekliliği anlayışının benimsenmesi konusunda Wilson'un çabalarının yeri çok önemlidir. Sözü edilen üstün ve eşsiz ABD değerlerinin dış politikanın da özünü oluşturması fikrini savunan Wilson, ABD'nin gelişmiş demokrasi kültürü ve değerlerinin tüm dünyaya örnek olması gerektiğini ifade etmiş, Wilsoncu gelenekten gelen yönetimler uluslararası alanda barışı temin etmenin aynı zamanda ABD'nin ulusal çıkarlarını korumakla eşdeğer olduğu düşüncesiyle hareket etmişler, özgürlük ve demokrasiyi tüm dünyaya yaymayı ahlaki bir görev olarak

[667] Walter Russell Mead, *a.g.e,* s. 323-387.
[668] Walter Russell Mead, *a.g.e,* s. 261-322.

benimsemişlerdir. Diğer bir ifadeyle dış politikanın ABD'nin kusursuz değerleri tarafından yönlendirilmesinin ulusal çıkarların savunulmasıyla aynı anlama geldiğine inanmışlardır. Mead, Wilsoncuların uluslararası hukuka saygılı olduklarını, uluslararası kurumlarla işbirliği içinde olmayı önemsediklerini ancak ABD değerlerin yayma konusunda uluslararası hukukun yetersi kaldığı durumlarda tek taraflı olarak hukuku yerine getirme eğiliminde olduklarını belirtmiştir.[669]

Çalışmanın bu noktasında ABD'nin dış politikasının oluşumunda etkili olan karar vericilerden bahsetmek gereklidir. Sönmezoğlu'nun belirttiği gibi ABD'de kamuoyu iç politika ile daha ilgili olup dış politika ikinci plandadır[670]. Bu nedenle genelde ABD Başkanının içerideki gücünün uluslararası ortama göre daha az olduğu düşünülebilir. ABD dış politikasının oluşumunda maddi unsurların yanında düşünsel unsurların da etkisi olduğu belirtilmeli hatta konstrüktivizmin savunduğu gibi ben/öteki algılaması çerçevesinde şekillenen ve ABD'nin ulusal kimliğinin temeli olan üstünlük ve istisnailik inancalarının dış politikayı maddi unsurlardan daha fazla şekillendirdiği ifade edilebilir.

Sönmezoğlu'nun dikkat çektiği gibi ABD dış politikasının şekillenmesi konusunda anayasanın yürütmeye ya da diğer bir ifadeyle Başkana, yasamadan ya da Kongre'den daha fazla güç vermiştir. Bunun yanında Kongre'nin harcamaları düzenleyebilme yetkisi özellikle dış politikada yürütmeyi denetleyebilme gücünü vermiştir[671]. Bilindiği gibi ABD anayasası "federalizm" ilkesi etrafında tasarlanmış "eyalet sistemi" de denilen bu yapıda eyaletlerin çıkardığı kanunların Federal hükümetin imzaladığı uluslararası antlaşmalarla uyumlu olması gerektiği vurgulanmıştır. Yürütme ve yasamanın keskin çizgilerle ayrıldığı ABD sitemini oluşturan yapılar Başkanlık ve Kongre'dir. Birbirlerinden ayrı olarak seçilen bu iki yapı birbirlerinden bağımsız olarak kabul edilmektedirler[672]. ABD'nin siyasi sistemi, Kongre'yi oluşturan ve aralarında düşünsel fark fazla olamayan Demokrat Parti ve

---

669 Walter Russell Mead, *a.g.e,* s. 201-260.
670 Faruk Sönmezoğlu, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Dış Politikası", *Dış Politika: Karşılaştırmalı Bir Bakış*, (Der.) Faruk Sönmezoğlu-Özgün erler Bayır, Der Yayınları, s.149
671 Faruk Sönmezoğlu, *a.g.m.*, s.153.
672 Tayyar Arı, *Amerika'da Siyasi Yapı: Lobiler ve Dış Politika*, MKM, Bursa 2009, s. 22-23.

Cumhuriyetçi Partinin etkisi altındadır. Arı'nın belirttiği Kongre, Demokratlar daha çok gelir düzeyi daha düşük olan işçi sınıfının, azınlıkların ve siyahi Amerikalıların desteğini alırken Cumhuriyetçiler işveren dünyasından, gelir düzeyi yüksek olan kesimlerden ve daha muhafazakâr beyaz Amerikalılardan destek görür. Bunu yanında dış politika tarzları açısından Cumhuriyetçilerin daha saldırgan ve dış politikayı önceleyen bir yaklaşımları varken Demokratların daha çok içerideki sosyal yaşamı iyileştirmeye ağırlık veren tutumları olduğu bilinmektedir[673].

Halk oyuyla ve dört yıllık süreyle seçildiği ABD Başkanı, dış politikanın bir numaralı uygulayıcısıdır ve Kongre'ye karşı sorumlu değildir. Başkan ordunun başı olmanın yanında Senato'da üçte iki çoğunluğu sağlamak kaydıyla uluslararası anlaşmaları imzalama yetkisine sahiptir. Bunun yanında dış politikanın şekillenmesi konusunda başkana hizmet eden Dış İşleri Bakanlığı, Savunma Bakanlığı ve Yürütme Bürosu bulunmaktadır.[674]

ABD'nin yasama kurumu olan Kongre ise 435 üyeli Temsilciler Meclisi ve her eyaletten gelen iki senatörün meydana getirdiği 100 üyeli Senato'dan ibarettir. Dış politikayı etkileyecek yasaların da her iki meclisten geçerek Başkanın onayına sunulmasının gerekliliği Kongre'nin yürütme üzerindeki denetim gücünü ortaya koyması açısından önem arz etmektedir[675]. Soğuk Savaş sonrasında ulusal/uluslararası farkının azalmasından sonra Kongre'nin dış politika üzerindeki belirleyiciliğinin arttığı görülmüş, özellikle Kongre'yi oluşturan parti temsilcilerinin yeniden seçilme kaygılarının olduğu düşünüldüğünde, lobiler, çıkar grupları, kanaat liderleri ve sivil toplum kuruluşlarının uyguladığı baskılar Kongre'nin dış politikaya yönelik karalarında daha fazla etkili olmaya başlamıştır[676]. Sönmezoğlu'nun belirttiği gibi Kongre üyelerinin dış politikada hangi konuları önceleyecekleri iç politikadaki önceliklerine bağlı hale gelmiştir[677]. Türkmen'in ifade ettiği dış politika davranışlarını

[673] Tayyar Arı, *Amerika'da Siyasi Yapı: Lobiler ve Dış Politika*, s. Arı 25.
[674] Faruk Sönmezoğlu, *a.g.m.*, s. 153-157.
[675] M. Emre Hatipoğlu, "Amerikan Dış Politikasında Kongre'nin Rolü", *Yakın Dönem Amerikan Dış politikası: Teori ve Pratik*, (Der.) Cenap Çakmak- Cengiz Dinç-Ahmet Öztürk, Nobel, Ankara 2011, s. 37.
[676] M. Emre Hatipoğlu, *a.g.m.*, s. 41.
[677] Faruk Sönmezoğlu, *a.g.m.*, s.167.

etkileyen unsurlardan sonuncusu göçmenler ülkesi olan ABD'de etkili olan etnik grupların oluşturduğu lobilerdir. Bilindiği gibi ABD ulusunu oluşturan heterojen yapı içerisinde kurucu olan beyaz ırkın (WASP – Beyaz, Anglo-Sakson, Protestan) yanında farklı kökenlerden gelen azınlıklardır[678]. Sönmezoğlu'nun belirttiği gibi çok uluslu şirketler tarafından desteklenen ekonomik oluşumlar da lobiciliğin ikinci ayağını oluşturmakta olup belirli kararların alınması konusunda Kongre'yi etkilemeye çalışmaktadırlar. Siyasilerin oy oranlarını artırmaya çalışmak amacıyla lobilerle ilişki içine girdikleri, parasal olarak desteklerini almak karşılığında onların politikalarını savunma yoluna gittikleri görülmektedir[679]. Sözü edilen etnik lobiler arasında en güçlüsü İsrail lobisi olup Yunan lobisi ikinci sırada yer almaktadır[680]. Türkmen'in belirttiği gibi, Türkiye-ABD ilişkilerine etki eden lobilerin sınıflandırılması yapıldığında Ermeni, Yunan ve insan hakları lobilerinin Türkiye'nin karşısında, savunma ve enerji lobilerinin Türkiye'nin yanında ve son olarak Yahudi lobisi ortada bir tutum sergilemektedir[681]. Özellikle ABD'nin en etkili lobisi olan Yahudi lobisinin Türkiye-İsrail ilişkilerindeki duruma göre tarafını belirlediği ifade edilmelidir.

### 3.5. George W. Bush ve Barack H. Obama Dış Politikalarının Genel Özellikleri

ABD'nin dış politikasının temeli olan Amerikan kimliği ve ABD dış politikasının dört geleneğini inceledikten sonra bu bölümde çalışmanın kapsama alanında giren ABD'de George Walker Bush ve Barack H. Obama'nın başkanlık dönemleri sırasında izledikleri dış politikaların genel hatları ortaya konulacaktır.

20 Ocak 2001 tarihinde ABD'nin 43. Başkanı olarak göreve başlayan ve 2009 yılının başına kadar başkanlık görevini sürdüren George W. Bush'un dış politikasının temelinde ABD'nin Soğuk Savaş'ın galibi olarak dünya üzerinde hegemonik bir güç olarak yerini alması ya da diğer bir ifadeyle hak ettiği statüye ulaşması yatmaktadır.[682] Türkmen'e göre Bush dönemi dış politikalarını belirleyen unsurlar hükümetin yönetim

[678] Füsun Türkmen, *a.g.e.,* s. 271.
[679] Füsun Türkmen, Gös. yer.
[680] Faruk Sönmezoğlu, *a.g.m.,* s.168-169.
[681] Füsun Türkmen, *a.g.e.,* s. 274.
[682] Faruk Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda…,* s. 440.

kadrolarında yer alan *yeni muhafazakarlar* (neo-cons) grubu ve sözü edilen dönemde tercih edilen Jacksoncu dış politika anlayışıdır. Yeni muhafazakarların etkisi altında formüle edilen ve dünyaya duyurulan *Bush Doktrini* doğrultusunda dönemin dış politikası şekillendirilirmiştir.[683] Bunun yanında Jacksoncu dış politikanın milliyetçi karakteri doğrultusunda 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında ABD'ye kendi toprağında saldıran düşmanın her ne pahasına yok edilmesi düşüncesi dönem içerisinde izlenen dış politika ile de uyuşmaktadır.

Türkmen'in belirttiği gibi Bush yönetiminde etkili olan yeni muhafazakâr grup Reagan dönemindekinden daha karamsar bir dünya tasviri yapmışlar, çizdikleri tablo ABD'nin askeri gücü önceleyen bir dış politika anlayışını sergilemesine yol açmıştır. Yeni muhafazakârlar Bush doktrini doğrultusunda dünyanın iyi ile kötü arasında bir seçim yapması gerektiğini, uluslararası alanda gerekirse askeri gücün kullanılabileceğini ve Orta Doğu'nun ABD çıkarları açısından büyük önem taşıdığını belirmişlerdir.[684] 17 Eylül 2002 tarihinde yayınlanan ve Başkan George W. Bush'un 11 Eylül sonrasında yaptığı konuşmalardan oluşan "ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi"[685], Bush doktrininin niteliğini ortaya koyması ve ABD dış politikasının yönelimini göstermesi açısından önemlidir. Bu belgede terörizm ABD için en büyük tehdit olarak tanımlanmış ve El-Kaide ve Taliban hedef olarak belirtilmiştir[686]. Yalçın'a göre oldukça somut bir tehdit tanımının yapıldığı belge güvenliği oldukça dar bir şekilde tanımlamış, terörle mücadele kapsamında gerekirse askeri gücün de devreye sokulabileceği belirtilmiştir.[687] Buradan hareketle ABD için büyük tehlike arz eden unsurlar, ABD'nin Amerikan istisnailiği inancı doğrultusunda kendi kimliğinin temelini oluşturan eşsiz ve dünyadaki tüm değerlerden üstün olan Amerikan

---

[683] Füsun Türkmen, *a.g.e.*, s.189-190.
[684] Füsun Türkmen, *a.g.e.*, s.190.
[685] "National Security Strategy of the United States of America", *Historical Office: Office of the Secretary of Defense*, September 2002 https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss2002.pdf?ver=oyVN99aEnrAWijAc_O5eiQ%3d%3d (22.08.2018).
[686] "National Security Strategy of the United States of America, *Historical Office: Office of the Secretary of Defense"*, September 2002, s. 5. https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss2002.pdf?ver=oyVN99aEnrAWijAc_O5eiQ%3d%3d 22.08.2018.
[687] Hasan Basri Yalçın, *Ulusal Güvenlik Stratejisi: ABD-İngiltere-Fransa-Rusya-Çin*, Seta, İstanbul 2017, s. 67.

değerlerinin korunması amacıyla gerekirse askeri güç kullanılarak ortadan kaldırılmadır çıkarımı yapılabilir.

Oran'ın belirttiği gibi, Bush doktrininde askeri güç kullanılarak tehditlerin ortadan kaldırılması hususunda iki yöntem ortaya konulmuştur. Birinci yöntem olan ve belirgin ya da açık bir tehdidin realize olmadan ortadan kaldırılması olan "*Önleyici Vuruş"* (Preventive Strike) uluslararası hukukta yeri olsa da tartışmalı bir kavramdır. Bunu yanında "*yeni muhafazakârlar"* tarafından formüle edilen ve bir ülke ya da oluşumun ABD'ye saldırma düşüncesini aklından geçirdiğinden şüphe edildiği durumlarda da askeri güçle tehlike unsurunu ortadan kaldırmayı ifade eden "*Önalıcı Vuruş"* (Pre-Emptive Strike) yönteminin ise uluslararası hukukta yeri yoktur.[688] Oran'ın bu ifadesinden çıkılarak sözü edilen yöntemlerden birincisinin ABD'nin Afganistan müdahalesini uluslararası hukuka uygun hale getirdiği, "*Önalıcı Vuruş"* prensibi doğrultusunda gerçekleştirilen Irak'ın işgalinde[689] ise sözü edilen prensip vasıtasıyla askeri müdahaleye meşruiyet kazandırılmak istendiği ancak uluslararası hukuk kurallarının hiçe sayıldığı çıkarımı yapılabilir.

Geleneksel tehditlerden farklı olarak asimetrik ve önceden kestirilmesi zor bir niteliğe sahip olan terör odaklı tehditlerin bertaraf edilmesinin öncelikli bir misyon haline getiren ABD başkanı George W. Bush, 29 Ocak 2002 tarihli *"Birliğin Durumu"* (State of the Union) konuşmasında terörü destekleyen ve kitle imha silahları üreten ülkeleri, özellikle İran, Irak ve Kuzey Kore *"Şer Ekseni"* (Axis of Evil) olarak tanımlanmış, sözü edilen yeni güvenlik stratejisinin dış politika eylemlerinin tek belirleyicisi olacağının, ABD dış politika eylemlerinin sözü edilen tehditlerin aktif hale gelmeden önce ortadan kaldırılmasını sağlayacak şekilde formüle edileceğinin sinyallerini vermiştir.[690] Bush Doktrininin belki de dünya devletleri açısından en önem arz eden niteliği kendi güvenliği söz konusu olduğunda diğer devletlerle ve hatta kendi tarihsel müttefikleri ile sözü edilen güvenlik sorunlarının çözümlenmesi konusunda

[688] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt III…,* s. 252.
[689] Faruk Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda…,* s. 445-446.
[690] "President Delivers State of the Union Adress", *The White House*, 29.01.2002, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/01/20020129-11.html (22.08.2018).

işbirliğine gitmeye gerek duymadan ve meşruiyeti düşünmeden tek taraflı müdahale etmeyi ABD'nin hakkı olarak görmesinin yanında bu hakkı idealize ederek kaçınılmaz bir misyon olarak algılaması ve uluslararası siyaseti tekrar güvenlik odaklı hale getirmesidir.[691]

2006 yılında yayınlanan "Ulusal Güvenlik Stratejisi" 2002'nin güncellenmiş daha kapsamlı hale getirilmiş halidir[692]. Yalçın'ın belirttiği gibi terör tanımının daha net ortaya konulduğu, terör odaklarının daha açık tarif edildiği ve ABD'nin bir numaralı tehdit olarak gördüğü uluslararası terörizmle nasıl mücadele edilmesi gerektiği daha ayrıntılı ifade edilmiştir[693]. Uluslararası sistemi istikrarsızlaştıran otoriter rejimlerle mücadele edilerek dikta rejimlerinin sona erdirilmesi ve demokrasi benimseyen devletlerin desteklenerek demokratik bir siyasi yapının inşa edilmesi belgede üzerinde durulan konulardır. Dikta rejimlerinin sona erdirilmesi etkin bir demokratik yapının inşa edilmesi için tüm siyasi, ekonomik ve diplomatik araçların kullanılacağının belirtildiği belgede bu yöntemlerin dışında da bazı yöntemlere başvurulabileceği belirtilerek askeri güce başvurulabileceğine dair bir izlenim yaratılmıştır. Bunun yanında ABD'nin müttefikleri ve dostları ile ilişkilerin geliştirileceği ifade edilmiştir[694]. Sonuç olarak 2006 belgesi demokratik değerlerin yaygınlaştırılması gibi liberal hedefler ortaya koymuş, ABD'nin güvenliğini sağlamak için terörü bitirmeyi amaçlasa da Bush Doktrininin güvenliği genelde saldırganlıkla sağlama eğilimi olduğu düşünüldüğünde, terörle mücadele yöntemi olarak realist araçlar kullanılacağı ortaya çıkmıştır[695]. Buradan hareketle Bush döneminin temel dış politika prensibi gerektiği yerde askeri güce ya da sert güce (hard power) başvurmaktan çekinmeden ABD için tehdit oluşturan ya da tehdit oluşturmasından

---

[691] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt III…,* s. 250-251.
[692] "National Security Strategy of the United States of America", *Historical Office: Office of the Secretary of Defense*, March 2006, https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss2006.pdf?ver=Hfo1-Y5B6CMl8yHpX4x6IA%3d%3d (10.05.2016).
[693] Hasan Basri Yalçın, *a.g.e.*, s. 73.
[694] "National Security Strategy of the United States of America", *Historical Office: Office of the Secretary of Defense*, March 2006, s.3-7, https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss2006.pdf?ver=Hfo1-Y5B6CMl8yHpX4x6IA%3d%3d (10.05.2016).
[695] Hasan Basri Yalçın, *a.g.e.*, s. 74.

şüphe edilen tüm unsurların yok edilmesi ya da dönüştürülmesidir. Gerekirse tek taraflı olarak ve uluslararası hukuku dikkate almadan başvurabileceği askeri gücü sayesinde ABD'nin temsil ettiği üstün değerler sistemiyle farklılıklar taşıyan ve dolayısıyla tehdit oluşturan tüm unsurların dönüştürmektir.

2008 yılının Kasım ayında yapılan seçimleri kazanarak Ocak 2009'da ABD Başkanlığı görevine başlayan Barack H. Obama, Sönmezoğlu'nun belirttiği gibi liberal görüşü benimseyen bir kadroyu etrafına toplayarak pragmatik gerçekçi ve liberal realist bir yönetim tarzı ortaya koymuştur[696]. Sözü edilen bu tarz bir dış politika anlayışının Mead'in Jeffersonculuğuna benzediği ileri sürülebilir. Obama göreve başladığında Bush yönetiminin mirası olan Irak, Afganistan sorunlarının yanında dünyada tavan yapan Amerikan karşıtlığı ve ekonomik krizi de devralmış olup dış politikasını bu sorunların çözümüne yönelik belirlemiştir[697]. Obama'nın dış politika öncelikleri uluslararası terörle mücadele etme doğrultusunda Afganistan'daki terör unsurlarının ortadan kaldırılması, kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi, Irak işgalinin getirdiği yükten kurtulmak için askerlerin çekilmesi, dış politikada tek taraflılık yerine çok taraflı diplomasiye ağırlık vermek, ekonomik gelişmeye odaklanmak, müttefiklerle ve uluslararası örgütlerle sürekli bir işbirliği içine girerek mevcut sorunları çözüme kavuşturmak olarak belirlenmiştir[698].

Barack Obama'nın dış politikasında Akıllı Güç (Smart Power) büyük önem arz etmekte olup yumuşak gücü öne çıkaran bir akıllı güç uygulamasının Amerikan karşıtlığı ile mücadele etmede etkili olacağının yanında kalplere ve beyinlere hitap etmenin mevcut sorunların çözümünü kolaylaştıracağı düşünülmüştür[699]. Joseph Nye tarafından ortaya atılan bu kavram askeri gücü kullanımını da içine alan dayatma ve ödetme odaklı sert güç ile ikna ve cezbetmeye dayalı yumuşak gücün karışımı olarak

---

[696] Faruk Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda…,* s. 450.
[697] Ferhat Pirinççi, "Amerikan Dış Politikasında Dinamizm ve Başkanlar: Retorik ve Uygulama", *Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası: Teori ve Pratik*, Cenap Çakmak-Cengiz Dinç-Ahmet Öztürk (Eds.), Nobel, Ekim 2011, s. 104-105.
[698] Füsun Türkmen, *a.g.e.,* s.314.
[699] Füsun Türkmen, *a.g.e.,* s.324-325.

ifade edilmektedir. Nye'e göre sert güç ve yumuşak arasında kurulacak hassas denge hedeflerin daha kolay yakalanmasına hizmet edecektir[700].

Başkan seçildikten sonra ilk yurtdışı ziyaretini Türkiye'ye yapan Obama, 6 Nisan 2009'da TBMM'de yaptığı konuşmada Atatürk'e vurgu yapmış, Türkiye'de Ak Parti tarafından yapılan demokratik reformları övmüş ve ABD'nin Türkiye ile ortak hedeflerde buluşmak istediğini belirtmiştir[701]. Bush'un stratejik ortaklık kavramının yerine model ortaklık kavramını kullanarak ABD'nin bu yeni dönemde Türkiye'nin ortaklığına verdiği önemi açıkça ifade etmiştir[702]. 4 Haziran 2009'da Mısır'da El Ezher Üniversitesinde yaptığı konuşmasında yeni başlangıç söylemini öne çıkaran Obama, ABD'nin İslam dünyasıyla saygı ve güven odaklı yeni bir başlangıç yapmak istediğini belirterek Orta Doğu ile işbirliği yollarını geliştirmek istediğini ifade etmiştir. Kuran'dan alıntılar ABD ve İslam dünyasının ortak değerlere sahip olduğunu belirten Obama ortak yönlerin Doğu ile Batı'yı birbirinden ayıran güçlerden daha kuvvetli olduğunu belirterek barışma ve birleşme çağrısı yaparak bir anlamda Bush döneminin mirası olan karmaşa ortamının unutulması yolunda yeni bir başlangıç vaadinde bulunmuştur[703].

Obama yönetiminin 2010'da yayınlanan "Ulusal Strateji Belgesi[704]" incelendiğinde belgenin yeni yüzyılda ABD'nin liderliğini devam ettirmesi konusuna yoğunlaştığı görülür. ABD'nin daha güçlü ve uluslararası topluma değer katması için ekonomisini güçlendirmesi, demokrasi ve insan haklarının savunucusu olarak uluslararası kuruluşlarla ve bölgesel müttefikleriyle işbirliği içerisine girmesi, Orta Doğu'ya barışı getirme, nükleer ve biyolojik silahların yayılmasının önlenmesi ve

---

[700] Joseph S. Nye, Get Smart: Combining Hard and Soft Power, Foreign Affairs, July-August 2009, s. 160-161.
[701] "Remarks By President Obama To The Turkish Parliament", *The White House*, 06.04.2009 https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-obama-turkish-parliament (12.10.2019).
[702] "Obama'nın Hedefi Model Ortaklık", Milliyet, 07.04.2009, https://www.milliyet.com.tr/siyaset/obama-nin-hedefi-model-ortaklik-1080228 (12.10.2019).
[703] "Obama's Speech in Cairo", The New York Times, 04.06.2009, https://www.nytimes.com/2009/06/04/us/politics/04obama.text.html (12.10.2019).
[704] National Security Strategy May 2010, *Historical Office: Office of the Secretary of Defense*, https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/NSS2010.pdf?ver=Zt7IeSPX2uNQt00_7wq6Hg%3d%3d (05.03.2020).

uluslararası terörizmle mücadele gibi konuların yanında ağırlıklı olarak ulusal alanda güvenliğin sağlanması, ekonominin ve yaşam şartlarının iyileştirilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır[705]. Belgede güvenliğin Bush dönemine göre daha geniş bir tanımı yapılmıştır. İzolasyonu bir dış politika yaklaşımının tercih edileceğinin ibarelerini taşıyan belgeden[706] "*geriden liderlik*" (leading from behind) ve akıllı güç stratejilerin uygulanacağına ilişkin bir izlenim edinmek mümkündür.

Obama'nın planladığı gibi 2011 yılının sonlarında ABD Irak'tan çekilmiştir. Bundan sonra izlenen politika geriden liderlik olarak tanımlanmış, ABD'nin Obama döneminde askeri müdahalelerden kaçınması ve çatışmaların içine çekilmekten uzak durması asker kayıplarını ve askeri maliyetleri oldukça azaltmış, Orta Doğu'da işgallerini sona erdiren ABD bölgenin demokratik dönüşümüne destek olmaya çalışmış olsa da bölgedeki kontrolünü müttefikleri üzerinden sağlama politikası ya da diğer bir ifadeyle "*geriden liderlik"* beklediği kadar verimli olmamıştır[707].

### 3.6. AK Parti ABD İlişkilerinde Irak

Daha önceki bölümlerde ifade edildiği gibi Soğuk Savaş sonrası dönemde Turgut Özal tarafından icra edilen aktif ve inisiyatif alıcı dış politikanın Türk-Amerikan ilişkileri üzerinde olumlu etkileri olduğu söylenebilse de 1993 yılında Özal'ın vefatı sonrasında ülkenin aslında yeni dünya düzeni normları ve şartlarını tam olarak ayak uydurmakta zorlandığı ifade edilmelidir. Özal'dan sonra Cumhurbaşkanı olan Süleyman Demirel dönemi ile iç politikada birbiri ardına gelen koalisyonlar döneminin başladığı görülmektedir. Özal'ın savunucusu olduğu tarih ve kültürden esinlenen aktif ve görece bağımsız bir dış politika tarzını ortaya koyma çabaları onun vefatından sonra yerini geleneksel dış politika yönelimlerine bırakmıştır. Bu dönemde Türk Amerikan ilişkilerinin olumlu bir yol izlediği ve belirsizliğini koruyan Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni dünya düzeninde Türkiye'nin özellikle ABD ve İsrail

[705] Bkz. National Security Strategy May 2010.
[706] Hasan Basri Yalçın, *a.g.e.*, s. 70-71.
[707] Behlül Özkan, "Bush ve Obama Dönemlerinde ABD'nin Ortadoğu Politikası", *Küresel ve bölgesel Güçlerin Ortadoğu Politikaları: Arap Baharı ve Sonrası*, Nobel, Ankara 2021, s. 41.

ile yakınlaşarak kendi bölgesinde ortaya çıkan tehdit ve belirsizliklere karşı bir nevi destek aradığı görülmüştür. Kasım 1999 yılında ABD başkanı Bill Clinton'un Türkiye ziyareti ile ilişkiler bir üst seviyeye yükselmiş ve Stratejik bir boyut kazanmıştır. Elli yıldan beri süre gelen Türk-Amerikan ilişkilerinde belki de ilk defa Türkiye, ABD'nin stratejik ortağı kabul edilmiş ve ilişkilerin önemi bir Amerikan başkanı tarafından açıkça vurgulanmıştır.[708]

Türkiye'nin Irak politikası Soğuk Savaşın sona ermesinden 2000'li yılların başına kadar her zaman tutarlı seyretmiş ve her ne koşulda olursa olsun Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması, bölgeden gelen PKK saldırılarının engellenmesi ve bölgedeki Türkmen azınlığın korunması şeklinde belirlenmiştir[709]. ABD'nin Afganistan'a saldırmasının ardından bir sonraki hedefinin Irak olacağı konusunda önemli kanıtların ortaya çıkmasından sonra da Türkiye'nin politikasında değişim olmamış, Türkiye, Irak'ın Kuzeyinde yeni bir devletin kurulmasına karşı olduğunu açıkça ortaya koymuş ve böyle bir gelişmenin 1992'den beri özerk bir yönetime sahip olan Kuzey Irak'ın bağımsızlığını ilan etmesine yol açmasında çekinmiş, bölgedeki istikrarı sağlamak için Bağdat hükümetini Kuzey Irak' karşı denge unsuru olarak kullanan Türkiye'nin endişelerini artırmıştır[710]. Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası yeni oluşan düzene uyum sağlama çabaları 11 Eylül saldırıları ile yerini tekrar belirsizliğe bırakmış, ABD başkanı George W. Bush o çok meşhur *"You are either with us or against us"*[711] söylemi ile uluslararası politikada kartlar yeniden dağıtılmaya başlanmıştır.

Türkiye'de Adalet ve Kalkınma Partisi seçimlerde büyük başarı göstererek tek parti olarak iktidara gelmiş, 1990'lı yıllardaki zayıf koalisyonları sona erdiren bu gelişme bir bakıma güçlü bir hükümetin ortaya çıkmasına ve dolayısıyla bir süredir devam eden siyasi karışıklıkların sona ermesine yol açmıştır. Recep Tayyip

---

[708] Moral veren sözler, Milliyet 16.11.1999, https://www.milliyet.com.tr/the-others/moral-veren-sozler-5233476 (12.03.2019).
[709] Füsun Türkmen, *a.g.e.*, s. 179.
[710] Nur Harunoğlu Çetinoğlu, *a.g.e.*, s. 220.
[711] "You are either with us or against us", 06.11.2001, https://edition.cnn.com/2001/US/11/06/gen.attack.on.terror/ (10.07.2019).

Erdoğan'ın liderliğindeki AK Parti öncelikli olarak Türkiye'yi merkezi bir devlet olarak çeşitli kimliklerin bir sentezi olarak tanımlamıştır. Bu şekilde yapılan bir kimlik tanımlaması göz önüne alındığında Türkiye'nin kendi yakın çevresindeki ve özellikle Osmanlı bakiyesi bölgelerdeki gelişmelere kayıtsız kalmayacağı ve geçmişteki politikalardan farklı olarak aktif ve inisiyatif alıcı bir dış politika tarzını benimsemiştir. Soğuk Savaş döneminin tek bloğa sıkı sıkıya bağlı dış politika tarzının değiştiği ya da diğer bir ifadeyle ABD odaklı dış politikanın yerini kendi dış politika stratejisini gerçekleştirmeye çalışan yeni ve kendine özgü bir tarzın aldığı söylenebilir. Türkiye'nin ABD'den sürekli olarak eşitlik talep ettiği bu yeni yapı içerisindeki karşılıklı etkileşimler ile iki ülke ilişkileri geçmişteki istikrarını kaybetmek suretiyle çıkar çatışmasının yaşandığı dönemlerde gerilmiş, çıkarların uyuştuğu dönemlerde ise olumlu bir yön izlemiştir.

George W. Bush'un iktidara geldiği ilk aylarda ABD'nin Irak'a olan ilgisi sınırlı kalmış, izolasyoncu bir politika izleneceği izlenimi ortaya çıkmıştır. ABD'nin politikası Saddam Hüseyin'e karşı mücadele verenleri desteklemek ve ekonomik yaptırımları artırmaktan ibaret olmuştur[712]. Saddam rejimini bölgedeki en büyük tehlike olarak gören yeni sağ görüşlü ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld bu dönemde daha etkin bir politika izlenmesini savunmuş, 11 Eylül terör saldırılandın sonra saldırıları Irakla ilişkilendirmiş ve ilk hedef olarak belirlenen Taliban ve El-Kaide'den sonra Irak'ı, Dışişleri Bakan Colin Powell'ın tüm itirazlarına rağmen, bir sonraki hedef olarak belirlemiştir[713]. Jacksonculuk dış politika geleneğinin ön plana çıktığı[714] yeni sağcı Bush yönetimine göre Kitle İmha Silahlarına (KİS) sahip olan ve geliştiren Saddam yönetimi teröristlerle işbirliği yaparak uluslararası sistem için bir tehlike olmanın yanında İsrail'in güvenliğini tehdit etmekteydi[715]. 11 Eylül saldırılarını takip eden dönemde George W. Bush'un yeni güvenlik stratejisi ve dış politika anlayışında Clinton dönemine nazaran önemli değişiklikler meydana gelmiş, yeni ABD yönetiminin dış politikası daha savaş odaklı bir karaktere bürünmüş ve

[712] Füsun Türkmen, *a.g.e.,* s. 187.
[713] Emin Salihi, *a.g.e*., 196-197.
[714] Bkz. Füsun Türkmen, *a.g.e.,* s. 188-191.
[715] Nur Harunoğlu Çetinoğlu, *a.g.e.,* s. 210.

Clinton'un globalci dış politika tarzı terk edilerek savaş önleyici bir karaktere evrilmiştir.[716] Terörle savaş olarak tanımlanan bu yeni Jacksoncu dış politika davranışı ABD'nin güvenliğini tehdit eden ya da tehdit oluşturacağı düşünülen tüm unsurları ortadan kaldırılmasını amaçladığı açıktır.

Türkiye, 11Eylül 2001 sonrasında ABD'nin yanında olduğunu açık bir şekilde ortaya koymuş, Müslüman bir ülke olmasına rağmen ABD'nin çağrısına kulak verip kendi askerlerini Afganistan'a göndererek tam destek vermiş ancak kısa bir süre sonra ABD'nin Irak işgali ile ilişkiler yeni bir çıkmaza doğru sürüklenmiştir[717]. Bush doktrininin temel taşı olan önleyici savaş ve ön alıcı vuruş stratejileri Türkiye-ABD ilişkilerinde ileride yaşanacak problemlerin başlangıç noktasıdır. Sözü edilen strateji doğrultusunda Irak'ın işgali kararı Türkiye'nin güvenlik kaygılarını oldukça artıran bir gelişme olmuş ve özellikle Irak'ın toprak bütünlüğünün bozulması durumunda bölgede kurulabilecek bir Kürt devleti gerçeği, Körfez Krizi sonrasında ülkenin yaşadığı ekonomik kayıplar ve güvenlik problemleri de göz önüne alındığında, Türkiye'yi adeta bir alarm durumuna getirmiş ve Irak konusu ABD ile olan ilişkilerin belirleyicisi olma durumuna gelmiştir. Bunun yanında ABD'nin Orta Doğu coğrafyasına karşı benimsediği saldırgan politikalar Türkiye'nin güvenlik kaygılarını artırmanın yanında iki ülke ilişkilerinde kaçınılmaz bir kırılmanın habercisi olmuştur[718]. Sözü edilen bu gelişmelerin sonuçları kısa sürede ortaya çıkmış, Türk Amerikan ilişkileri açısından gelecekte etkileri Johnson Mektubu krizinden çok daha fazla hissedilecek olan 1 Mart Tezkere Krizi ve hemen akabinde iki ülke ilişkilerindeki en önemli kırılma anı olan Çuval Krizi yaşanmıştır.

Irak'ın işgaline hukuki meşruiyet kazandırmak isteyen ABD, BM Güvenlik Konseyinde reddedilmiş, ancak Kasım 2002'de Irak'ın KİS içerdiği düşünülen tesislerini BM denetimine açması doğrultusunda bir karar alınmıştır[719]. Aralık 2002 BM Güvenlik Konseyine incelemenin sonuçlarını gönderen BM Denetçiler

[716] Nur Çetinoğlu Harunoğlu, *a.g.e.*, s. 203.
[717] Füsun Türkmen, *a.g.e.*, s. 258.
[718] Nur Çetinoğlu Harunoğlu, *a.g.e.*, s. 204.
[719] "Resolution 144", *United Nations Security Council*, 08.11.2002, https://www.un.org/depts/unmovic/documents/1441.pdf (23.04.2020).

Komisyonu (UNMOVIC), Irak'ta KİS olup olmadığı konusunda kesin bir kanıya varılamadığını bildirerek belirsizlik ortamı yaratmıştır.[720]. ABD'nin Irak'ı işgal kararı vermesi ve bu işgali Türkiye topraklarını kullanarak gerçekleştirmek istemesi yeni bir cephe açılması anlamına gelmekteydi. Türkiye'nin muhtemel bir askeri harekatta önemli bir rol oynayacağını düşünen ABD ilk olarak Mart 2002'de Başkan Yardımcı Dick Cheney vasıtasıyla iletişime geçmiş, 21 Aralık 2002'de ABD büyükelçisi Robert Pearson tarafından Başbakan Abdullah Gül'e sunulan teklifte ABD'nin Türkiye hava sahası ve topraklarının ve Türkiye üzerinden 40.000 ABD askerinin geçmesi gibi konular yer almıştır[721]. Bu isteğe karşı Türkiye'nin ABD'den bazı talepleri olmuştur. 28 Aralık 2002'de toplanan Türkiye Milli Güvenlik Kurulunun taleplerine göre TSK Kuzey Irak'a girecek ve olası bir göç dalgasını önlemenin yanında kendi sınır güvenliğini garantileyecek önlemleri alacak ve en önemlisi olası bir otorite boşluğunda bölgede kurulabilecek bir Kürt devletinin oluşumunun önünü kesmek amacıyla işgal sonrasında 60-70 kilometrelik bir tampon bölge oluşturacaktı[722].

2 Şubat 2003'te TSK'nın meşru müdafaa durumunda, PKK ateş açarsa ve Kürtlerin Musul ve Kerkük kaynaklı sebeplerden Türkmenlere şiddet uygulaması durumlarında çatışmaya girebileceği konusunda anlaşma sağlanmıştır[723]. Harekat öncesinde yapılan görüşmelerde ABD Saddam ile mücadele eden Kürtlerin korunmasını, Türkiye ise PKK'nın olası bir güç boşluğunda ülkeye sızmasının önlenmesi ve Irak'tan gelecek göç dalgasının engellenmesi konularını öne çıkarmışlar, Türkiye'yi yanına almanın öneminin farkında olan ABD harekatın neden olacağı kayıplar konusunda Türkiye önemli miktarda ekonomik yardım taahhüdünde bulunmuş, 25 Şubat 2003'te "Stratejik Ortaklığın Güçlendirilmesine İlişkin Türkiye-ABD Ortak Ekonomik Beyanı" üzerinde anlaşılmış[724] ve her şey tezkerenin mecliste onaylanmasına kalmıştır. Bu plan Türkiye kamuoyunun büyük çoğunluğu tarafından olumsuzlukla karşılanmış, AK Parti Kuzey Irak'a Türkiye'den cephe açılmasını

[720] Nur Çetinoğlu Harunoğlu, *a.g.e.,* s. 209.
[721] Füsun Türkmen, *a.g.e.,* s. 197.
[722] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak*…, s. 450.
[723] Füsun Türkmen, *a.g.e.,* s. 198.
[724] Füsun Türkmen, *a.g.e.,* s. 200-202.

öngören tezkerenin Türkiye'nin Kuzey Irak'taki konumunu güçlendireceğini ve PKK ile mücadelede önemli bir unsur olacağını savunmuştur[725].

Her ne kadar AK Parti'nin komşularla sıfır sorun politikası çerçevesinde Müslüman bir ülkenin işgali konusunda ABD'ye yardım etmesi açık çelişkiler içerse de 1991 Körfez Krizinde olduğu gibi Irak'ın işgali konusunda ABD'nin yanında konumlanmak, oyunun içerisinde olmak ve sınırlarının dibinde gerçekleşecek bir savaşta gelişmeleri bir nebze olsun yönlendirebilme şansına sahip olmak AK Parti'nin aktif dış politika prensipleri ile uyum göstermekteydi. Dönemin konjonktürü içerisinde ülke sınırlarının güvenliğini sağlamak ancak kendi fiziksel sınırlarının dışarısına çıkarak ve olayların bizzat içerisinde olarak gerçekleştirilebilir düşüncesi AK Parti kurmaylarının gelişmeleri algılayıp anlamlandırmalarında ağır basıyordu. Türkiye'nin ABD'yi Irak'ın işgalinden caydırma gibi bir gücü olmadığına göre aktif bir politika izleyerek olayların gelişimine yön vermek suretiyle savaş sırasında ve sonrasında kaçınılmaz olarak karşınıza çıkacak olumsuz etkileri bertaraf etmek ve belki de en önemlisi PKK'nın bölgede güçlenmesini ve Kuzey Irak'ta muhtemel bir Kürt Devletinin kurulmasını önlemek Türkiye için hayati önem taşımaktaydı[726]. Yaklaşık 13 yıl sonra Recep Tayyip Erdoğan tezkerenin meclisten geçmesi konusunda verdiği desteği şu şekilde ifade etmiştir: *"Ben 1 Mart tezkeresinin yanındaydım, karşı olanlar bunu açıkça söylemediler. Birileri de gizli kulisler attılar. O insanların kimler olduğunu araştırır bulursunuz. 1 Mart tezkeresi ilk anda kabul edilip Türkiye, Irak'ta olsaydı, Irak'ın durum böyle olmazdı. 1 Mart tezkeresi ilk anda geçseydi, Türkiye masada olacaktı..."*[727]

Türk kamuoyunun tezkereye tepkisinin en büyük nedeni ise Türkiye'nin 1991 Körfez Savaşı'ndan kalan kötü tecrübenin yanında savaş karşıtlığı olmuş[728], bunun yanında TSK ise harekatın 1991'deki önemli bir güvenlik problemi oluşturmasından

[725] Nur Çetinoğlu Harunoğlu, *a.g.e.*, s. 233-234.
[726] Nur Çetinoğlu Harunoğlu, *a.g.e.*, s. 228-229.
[727] "Erdoğan: Suriye İçin tezkereye Gerek Yok", 07.02.2016, https://m.bianet.org/bianet/print/171875-erdogan-suriye-icin-tezkereye-gerek-yok (12.09.2022).
[728] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak*…, s. 452.

endişe etmiştir.[729] Batı ve ABD ile yaşanan geçmiş tecrübeler Türk halkının algılarında kapanmaz yaralar açmış, Batı talep ediyor diye yıllardır benimsenen diğer ülkelerle ilgili gelişmelere müdahil olmama geleneğinin bozulması ve özellikle kamuoyunun çoğunluğu tarafından emperyalist bir devlet olarak tanımlanan ABD'nin çıkarlarına hizmet etme düşüncesi gururlu Türk halkının milli bağımsızlık ilkesi ile uyuşmamaktaydı. Türk kamuoyu adeta tek vücut olmuş AK Parti hükümetini Batı'dan bağımsız politikalar izlemesi konusunda baskı altına almış ve özellikle Müslüman bir ülke olan Irak'a sırf ABD çıkarlarına hizmet etmek için düzenlenecek bir operasyona müdahil olmama doğrultusunda yönlendirmeye çalışmıştır. Bunun yanında Türk kamuoyu 1991 Körfez Krizi deneyiminden ders alınması gerektiği konusunda da hemfikir olmuştu. Irak gibi Müslüman bir ülkeye yirmi yıl içerisinde gerçekleştirilecek ikinci bir harekâta ABD'nin ortağı olarak katılmakla Türkiye'nin gittikçe yalnızlaşan bir ülke durumuna geleceği dillendirilmiştir[730].

1 Mart Tezkeresinin mecliste kabul edilmesinin önündeki diğer bir engel, aynı zamanda bir hukukçu olan ve halkın güvenilir bir insan olarak kabul ettiği dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in de Irak işgali sırasında Türkiye topraklarının kullanılması konusunda olumsuz bir tutum sergileyerek ortada somut kanıtlar bulunmadığı halde ve BM tarafından onaylanmadan ABD tarafından gerçekleştirilecek bir harekata Türkiye olarak destek vermenin uluslararası hukukla bağdaşmayacağı konusunda fikir bildirmesi olmuştur[731]. Bunun yanında Irak'ın işgalinin planlandığı altı aylık dönemde ABD ile yapılan pazarlıklarda bizzat ön planda yer alan Türk ordusu, Kuzey Irak'taki PKK oluşumunun güçlenmesinin engellenmesi ve bölgede kurulabilecek bağımsız bir Kürt Devletinin önüne geçilmesi konularının ülkenin milli güvenliği açısından büyük bir tehdit olduğunu bilmekte ve Türk askerlerinin işgal sırasında Kuzey Irak'a girmesinin önemi üzerinde durmaktaydı. ABD'nin Türk askerlerinin işgalden bağımsız olarak Kuzey Irak'ta bulunması konusuna sıcak bakmaması ve Kuzey Irak'ta ortak bir komutanlık kurulması fikrine yanaşmaması Türk askeri kurmaylarının tezkerenin mecliste kabul

[729] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak*…, s. 451.
[730] Nur Çetinoğlu Harunoğlu, *a.g.e.*, s. 235-236
[731] Nur Çetinoğlu Harunoğlu, *a.g.e.*, s. 231-232

edilmesi konusunda tarafsız kalmalarına yol açmış ya da diğer bir ifadeyle alınacak olan kararın askeri olmaktan çok siyasi ve demokratik nitelikli bir karar olması gerektiği şeklinde tavır sergilenmiştir[732]. Tüm bu gelişmelerin yanında AK Parti içerisinde tezkerenin geçmesine karşı bir grubun olduğu unutulmamalıdır. Başbakan Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan, tezkerenin lehinde bir tavır sergileseler de tecrübesizlikten dolayı tezkere öncesi yapılan mutabakatın olumlu getirilerini kamuoyuna iyi aksettirememişler, parti içerisinden Ahmet Davutoğlu ve Bülent Arınç başta olmak üzere, muhalefet partisi CHP'den ve kamuoyundan gelen yoğun tepkiler nedeniyle fazla ısrarcı olmamışlardır[733]. Sonuç olarak 1 Mart 2003 tarihinde TBMM'de tamamen demokratik olarak gerçekleşen oylamada Türkiye ve ABD arasında imzalanmış mutabakat 264 kabul, 250 ret, 19 çekimser oyuyla anayasal çoğunluk olan 267 oyu sağlayamamış ve reddedilmiştir[734].

Türkiye üzerinden gerçekleştirilecek harekât konusunda uzun süredir hazırlıklarına devam eden ABD askeri birlikleri hazırlıklarını sona erdirmek ve yeni savaş planları yapmak zorunda kalmışlardır. Karar ABD için beklenmedik bir gelişme olmuş, tüm planlarını Türkiye'nin geçmişte birçok defa sadık bir müttefik olarak ABD'nin taleplerine olumlu cevap vermiş olması ön kabulüne göre yapan ABD büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır[735]. ABD ile yaşanabilecek ciddi bir krizin ortaya çıkaracağı kayıpları en aza indirgemek isteyen Recep Tayyip Erdoğan, başbakan olduktan sonra 20 Mart 2003'te altı ay içerisinde TSK'yı Kuzey Irak'a gönderecek ve İncirlik başta olmak üzere ABD hava güçlerinin Türk hava sahasını kullanmalarına izin verecek yeni bir tezkereyi meclisten geçirdi[736]. Ancak Tezkerenin meclisten geçmemesi ABD-Türkiye ilişkilerinde daha önce hiç yaşanmamış problemlere neden olmuş, geçmişte ilişkilerin birleştirici gücü olan iki ordu arasında ilk defa problem yaşanmış[737], devem eden süreçte 3 Temmuz 2003 tarihinde Türk-Amerikan ilişkilerinin en önemli kırılma noktası olan "Süleymaniye Çuval Olayı"

[732] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak…*, s. 450-451.
[733] Füsun Türkmen, *a.g.e.,* s. 203.
[734] "Tartışmalı tezkere reddedildi", *Hürriyet*, 01.03.2003, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/tartismali-tezkere-reddedildi-130976 (10.03.2021).
[735] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak…*, s. 453.
[736] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak…*, s. 452.
[737] Füsun Türkmen, *a.g.e.,* s. 206.

gerçekleşmiş[738], 6 Ekim 2003 tarihinde ABD'nin isteği üzerine 10-12 bin Türk askerinin Irak'taki istikrarı sağlamak üzere ABD güçlerine katılımını onaylayan yeni bir tezkere mecliste kabul edilmiş olmasına rağmen ABD'nin kızgınlığı geçmemiş, Koalisyon Geçici Yönetim Başkanı Paul Bremer tarafından Türkiye'den asker talebi geri çekilmiştir[739].

Kuzey Irak'ın Süleymaniye şehrindeki Türkmen cephesi binasını 3 Temmuz 2003'te basan 173. Hava indirme tugayına bağlı ABD askerlerinin 11 Türk askerini tutuklayıp El-Kaide militanı gibi muamele ederek başlarına çuval geçirmesi ve yeni atanan Kerkük Valisine suikast düzenlemek ile suçlaması Türk yöneticileri, politikacıları ve halkı nezdinde büyük bir ihanet ve düşmanlık olarak kabul edilmiş, yapılanların müttefiklik ve stratejik ortaklık ruhu ile bağdaşmadığı şiddetle ifade edilmiştir. Türk halkının en fazla saygı duyduğu ve güvendiği kurum olan TSK mensuplarına ABD tarafından uygun görülen bu muamele Türk halkının gururuna dokunmuş, ABD karşıtlığının hızla yükselmesine sebep olmuş ve en önemlisi ABD'nin güvenilmez bir müttefik olduğu yönündeki algının belleklere kazınmasına yol açmıştır. Türkiye bu olay sonrasında halkı, medyası ve siyasetçisi ile ABD karşıtlığı noktasında tek vücut haline gelerek ABD'nin 1 Mart Tezkeresinin intikamını almaya çalıştığı, 50 yılı aşkın süredir müttefiki olan Türkiye'ye arkasını dönerek PKK'lı teröristlerin yanında yer aldığı konusunda görüş birliğine varmıştır[740].

Irak'ın nüfus yapısı incelendiğinde, ülkenin Şiiler, Sünniler, Araplar, Kürtler ve Türkmenlerden oluştuğu görülür[741]. Sünniler Irak'ın orta ve kuzey bölgelerinde bulunmakta olup Osmanlı döneminden itibaren burada yaşayan aristokrat ve yönetici kesimdir. Şiiler, güneyde yaşayan ve gelir düzeyi düşük olan kesimi oluşturmaktadır. Bunun yanında Kürtler ve Türkmenler ülkenin kuzeyinde yaşamakta olup Kürtler

---

738 "Çirkin Amerikalı", Milliyet, 06.07.2003, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/iJlFL4HFPbZ_x2B_LupcK3rPmw_x3D__x3D_ (12.11.2021).
739 Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak…*, s. 453.
740 Füsun Türkmen, *a.g.e.,* s. 206-207; Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak…*, s. 454.
741 Zafer Akbaş, "İkinci Körfez Savaşından Günümüze Irak: Aktörler ile Çıkar Çatışmaları Analizi", *Türkiye'nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizi*, Ertan Efegil-Esra Pakin Albayrakoğlu, Gündoğan Yayınları, İstanbul Eylül 2015, s. 142.

kırsal alanlarda aşiretler halinde yaşamlarını sürdürürken sayıları Kürtlere göre az olan Türkmenler Erbil ve Kerkük çevresinde yoğun olarak bulunmaktadırlar[742]. Irak'ın işgalinden sonra yeniden inşa sürecinde sözü edilen halklar arasındaki güç dengesi önemli ölçüde değişmiş, bir arada hareket etmeleri mümkün olmayan bu kesimeler arasında yaşanan çekişmelerin ülkenin daha da istikrarsızlaşmasına ve güvensiz bir ortamın doğmasına sebebiyet vermiştir[743]. İstikrarsızlaşan Irak ve PKK tehlikesi konusunda Türkiye'nin çekincelerini ve taleplerini göz ardı ederek PKK terörünü önleme konusunda ciddi boyutta bir iş birliğine gitmeye yanaşmayan ABD, Türkiye'nin kırmızı çizgilerini dikkate almamıştır. Irak'taki Kürt unsurların güçlenme ihtimalini göz ardı ederek Federalist yapıyı destekleyen ABD politikalarına karşı Kürt unsurların güçlenmesine ve Kuzey Irak'ta özerk bir yapının hayata geçirilmesine hizmet etmeyen merkezi bir yönetimi savunan Türkiye'nin çıkarları uyuşmamıştır[744]. ABD ve Türkiye'nin çeşitli noktalarda uyuşmaması iki ülke ilişkilerinin kısa sürede çıkmaza girmesine neden olmuş ilişkileri onarma yolunda atılan adımlar sembolik olmanın ötesine geçememiştir. ABD açısından Türkiye'nin bölgedeki endişelerini giderme konusunda gerçekleştirilmesi gereken politikaları benimsemek buradaki Kürt unsurlarının zayıflamasına ve bölgedeki istikrarın bozulmasına yol açabilecekti ve ABD, Türkiye ile Kuzey Irak'ın yakınlaşmasını istiyordu.[745]

2004 yılında İstanbul'da düzenlenen NATO toplantısında Bush ve Erdoğan bir araya gelmiştir[746]. Kasım 2004 seçimlerinde kazanılan zaferle başlayan Bush'un ikinci başkanlık dönemi ilişkilerde sınırlı da olsa bir iyileşmenin başlangıcı olmuş bunu sağlayan önemli etkenlerden biri ABD'nin "Büyük Orta Doğu Projesi"[747] (BOP) olmuştur. ABD'nin salt askeri yöntemlerle gerçekleştirdiği Afganistan ve Irak işgallerinin terörizmi sona erdirme konusunda yeterli olmadığı, bölgedeki istikrarsızlığın giderek arttığı ve ABD'nin imajının Orta Doğu ve diğer bölgeler nezdinde giderek sarsılmaya başladığı bu süreçte, görünürdeki amacı Orta Doğu'daki

[742] Emin Salihi, *Irak: Devletin Çöküşü ve Çatışma Süreci*, Kaknüs, İstanbul 2017, s. 137-139.
[743] Emin Salihi, *a.g.e*., 139.
[744] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak*…, s. 455-456.
[745] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak*…, s. 455.
[746] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak*…, s. Gös. yer.
[747] Baskın Oran*, Türk Dış Politikası III…,*s. 266-269.

otoriter rejimlerin dönüşümünü sağlayarak bölgeyi demokratikleştirmek, halkları özgürleştirmek, istikrar getirerek terörizmin bitirmek olan proje hayata geçirilmek istenmiştir[748]. Bölgeyle kültürel ve tarihi bağları olan, Müslüman olmasına rağmen aynı zamanda demokratik ve laik bir ülke olan, Pazar ekonomisini benimseyen, coğrafi konumu, ekonomik ve askeri kapasitesi açısından önem arz eden Türkiye, sözü edilen projenin başarılı bir şekilde hayata geçirilmesi hususunda ABD ile ortak hareket etmesi elzem bir ülke olma özelliğine sahipti[749]. Türkiye kamuoyu ise bu projeyi ABD'nin Türkiye'yi bölme ve istikrarsızlaştırma planı olarak görmüştür[750]. Projenin başarısız olmasının sebebi ise otoriter rejimlerden iktidardaki yerlerini kaybetmelerine yol açacak reformları yapmalarının istenmesidir[751].

2005 yılının şubat ayında ABD dışişleri bakanı Condoleezza Rice Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Haziran 2005'te Recep Tayyip Erdoğan ABD'ye gitmiş olsa da daha önce de ifade edildiği gibi bütün bu çabalar ABD nezdinde Türkiye'yi destekleyen politika değişimine yol açmamıştır[752]. Erdoğan'ın ABD ziyareti sırasında ABD'li mevkidaşı ile bir görüşme yapan Genel Kurmay Başkanı İlker Başbuğ, ABD'nin PKK'ya kesinlikle saldırmayacağı ve sözü edilen terör örgütünün finansal, lojistik ve iletişim kaynaklarından mahrum bırakılmasının da söz konusu olmadığı yanıtını almıştır[753]. Bilindiği gibi, Irak'ın işgali sırasında Şiiler ve Kürtler Saddam'a karşı ABD'nin yanında savaşmışlar, Saddam'ın devrilmesinden sonra bölgede Kürtler için yeni bir dönem başlamıştır. Geçici Koalisyon hükümetinde etkilerini artıran Kürtler, 2004 yılında kabul edilen yeni anayasa ile Bölgesel Kürdistan Hükümetini yasal hale getirerek federal bir yapı haline gelmişler, kendi peşmerge ordularını bölgeye yerleştirmişlerdir[754]. Geçiş dönemindeki Irak'ta KYB lideri Celal Talabani Ocak 2005'te Irak Cumhurbaşkanı, Haziran 2005'te Barzani IKYB Başkanı, yeğeni Neçirvan Barzani de IKYB Başbakanı seçilmiştir.[755] 2005 yılı ile sessizliğini bozarak

[748] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası III…*, s. 267.
[749] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası III…*, s. 267-268.
[750] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası III…*, s. 269.
[751] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası III…*, s. 267.
[752] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak…*, s. 457
[753] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak…*, s. 457.
[754] Bünyamin Dinçer, *a.g.m.*, s. 442.
[755] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası III…*, s. 283.

tekrar silaha sarılan PKK Türkiye'ye yönelik terör saldırılarını sıklaştırmış[756], Başbakan Erdoğan, Diyarbakır'da yaptığı konuşmada Kürt sorunun varlığını kabul etmiştir.[757] 5 Temmuz 2006'da ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice ve T.C. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül tarafından imzalanan "Ortak Vizyon ve Yapısal Diyalog" belgesi hayata geçirilmiştir[758]. Bu belgeye göre Türkiye ve ABD Orta Doğu'da barış ve istikrarın demokrasi yoluyla tesis edilmesi konusunda birlikte çalışmanın yanında Irak'ın birleşik bir yapı içerisinde istikrar ve refahının demokrasi yoluyla sağlanması konusunda fikir birliğine varmışlar, PKK ve yandaşlarının gerçekleştirdikleri de dahil olmak üzere terörün her çeşidi ile mücadele etme kararı almışlardır. Sözü edilen bu belge PKK konusunda ABD'den beklenen adımların atılması konusunda yeterli olmayınca Türkiye artan PKK saldırıları sonrası Ağustos 2006'da 120.000 askerini kısa bir sürede Irak sınırına yığmış, ABD General Joseph Ralston'u özel temsilci olarak Türkiye'ye göndererek diplomasi yoluyla müdahaleyi engellemiş, Dışişleri Bakanı Rice, PKK'nın ortadan kaldırılması konusunun kendileri için öncelikli bir konu olduğu konusunda garanti vermiştir. 2006 yılında kurulan "özel temsilci" mekanizması ile Türkiye'nin PKK ile verdiği mücadeleye destek vermiş ama etkisiz olmuştur[759].

Bush yönetiminin Türkiye tarafından Kuzey Irak'taki PKK unsurlarına yönelik sınır ötesi bir operasyonun karşısında olmaya devam etmesi Türkiye'yi farklı kaynaklardan destek bulma yönünde teşvik etmiş, Kuzey Irak'ta bir Kürt Devleti'nin kendi toprak bütünlüklerine tehdit olacağı görüşünü paylaşan, Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad ve IMY Başbakanı Maliki ile yakınlaşma girişimleri başlatılmıştır. Esad Türkiye'nin sınır ötesi operasyonunu desteklemiş, Maliki ile de PKK'ya karşı ortak mücadele edilmesi konusunda memorandum imzalanmıştır[760]. PKK'nın 7 Ekim 2007'de Şırnak'ta, 21 Ekim 2007'de Dağlıca Baskınında 12 Türk askerini şehit etmesi Türkiye'nin sabrının son noktası olmuş, kamuoyu baskınının en yoğun olduğu bu

---

[756] Bünyamin Dinçer, *a.g.m.*, 443.
[757] "Kürt sorunu benim sorunum", *Hürriyet*, 12.08.2005, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kurt-sorunu-benim-sorunum-341847 (23.03.2021).
[758] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak*…, s. 457.
[759] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası III*…,s. 286.
[760] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası III*…,s. 289.

dönemde meclisten sınır ötesi operasyon için onay çıkmış, Başbakan Erdoğan 5 Kasım 2007'de Washington'da Başkan Bush ile bir araya gelmiş ve bu tarih iki ülke ilişkilerinde yeni bir dönüm noktası olmuştur[761]. Bu toplantıda Başkan Bush uzun süre sonra ilk defa Türkiye'nin "*stratejik müttefiklik*" niteliğini vurgulamış, görüşlerini "*PKK Türkiye'nin düşmanıdır, Irak'ın düşmanıdır, dolayısıyla ABD'nin düşmanıdır*"[762] şeklinde ifade etmiştir. Bu doğrultuda Türkiye ile "*gerçek zamanlı istihbarat paylaşımı*" anlaşmasını devreye sokan ABD[763], PKK terörü konusunda ilk tatmin edici adımı atmış, 16 Aralık 2007'de PKK kamplarına hava harekâtı düzenlenmiş, Ocak 2008'de Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün ABD ziyaretinin ardından 21-29 Şubat 2008'de Irak'ın kuzeyine kara harekâtı gerçekleştirilmiştir.[764]

31 Aralık 2007'ye kadar yapılması planlanan Kerkük'ü KBY'ye dahil edecek referandumun ABD tarafından engellenmesi Kürtler tarafından ABD'nin Iraklı Arapları memnun etmek için kendilerini terk edeceği şeklinde algılanmıştır. Kürtler, ABD'nin bölgeden çekilmesi durumunda yalnız kalacakları düşüncesiyle bölgede kalıcı ve güvenilir tek aktör olan Türkiye ile yakınlaşmaya başlamışlardır.[765] Bundan sonraki dönemde Türkiye'nin IKBY ile ilişkilerini düzelteme yoluna gittiği görülmüş, PKK ile mücadelenin daha etkili yapılabilmesi Kürt yönetiminin desteğini almak Türkiye'nin çıkarları için büyük önem arz etmiştir. Uslu'nun belirttiği gibi ABD askerlerinin bölgede olması hem Türkiye'nin hem de IKBY'nin hareket kabiliyetini azaltıyor, ABD'nin Irak'tan bir gün çekileceği de düşünüldüğünde, IKBY ile işbirliğine gidilerek sınırda tampon bir bölge oluşturmak en mantıklı çözüm olarak düşünülüyordu. Sözü edilen tampon bölge sayesinde Türkiye rahat bir nefes alacak, güvenlik politikalarını daha kolay oluşturabilecek ve Türkiye üzerinden satılan Irak petrolü ekonomik açıdan fayda sağlayacaktı[766]. 2008 yılının başından itibaren IKBY ile sıklaşan diplomasi trafiğinde Celal Talabani Türkiye'yi ziyaret etmiş, 1 Mayıs 2008'de de Türk Dışişleri Bakanı Abdullah Gül Kürt Yönetimi Başbakanı Naçirvan

[761] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası III…,* Gös. yer.
[762] "Bush says PKK is an enemy of United States", 05.11.2007, https://www.reuters.com/article/us-turkey-usa-meeting-idUSWBT00786720071105 (12.12.2018).
[763] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası III…,*s. 289.
[764] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası III…,*s. 290-291.
[765] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak*…, s. 460.
[766] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak*…, s. Gös. yer.

ile Bağdat'ta bir araya gelmiştir. Bu dönemde kurulan ABD-Irak-Türkiye Üçlü Güvenlik Mekanizması ilişkilerin yolunda gittiğin göstermesi açısından önemlidir[767].

20 Ocak 2009'da görev süresi başlayan ABD'nin yeni Başkanı Demokrat Barack H. Obama ile Türkiye-ABD ilişkileri rehabilitasyon dönemine girmiş, değişim sloganıyla yola çıkan Obama, Orta Doğu coğrafyasında barış, karşılıklılık, ortak çıkarlar ve saygı temellerine dayalı ilişkiler inşa etmeyi amaçlayarak geçmişin izlerini silmeye çalışmıştır. Daha önce ifade edildiği gibi ABD Başkanı olduktan sonra Obama'nın ilk yurt dışı ziyareti Türkiye'ye olmuş, ziyarette Obama Türkiye-ABD ilişkilerini model ortaklık olarak tanımlamıştır. Türkmen'e göre ilişkilerin ancak model ortaklık ile geliştirilebileceğine inanan Obama, ortaklığın Müslüman ve Batı dünyaları arasında bir uzlaşı ve işbirliğinin sağlanması konusunda örnek teşkil edeceği düşüncesindeydi. Siyasi ilişkilerin yanında ekonomik ilişkilerin de geliştirilmesini ve iki farklı kimliğin ortak değerlerinin paylaşılmasını amaçlayan model ortaklık kavramı ikili ilişkilerde önemli bir aşama olarak kabul edilmelidir[768]. Konstrüktivizmin penceresinden bakıldığında ortak değer paylaşımı iki yapan tarafından öznelerarası karşılıklı olarak inşa edilen yeni bir yapı ortaya çıkaracak, ilişkilerdeki dönüşüm aynı zamanda düşünsel unsurlar üzerinde de gerçekleşeceği için daha sağlam temellere dayanacaktır.

ABD'de Obama'nın başkan seçilmesiyle yaşanan değişim Türkiye'de Ahmet Davutoğlu'nun dışişleri bakanı oluşuyla yaşanmaktaydı. 2009 yılı sonrasında TDP'yi daha etkin yönlendirme şansına sahip olan Davutoğlu, merkez ülke kavramı ve komşularla sıfır sorun politikası doğrultusunda Türkiye'nin sahip olduğu Osmanlı geçmişinin getirdiği tarihsel ve mekânsal avantajlarını proaktif diplomasi ile realize edecek bir dış politika izlemiş ve bu politikanın Türkiye'nin bölgede etkisini artıracağına inanmıştır[769]. Buradan hareketle AK Parti'nin ilk döneminde benimsenen dış politika yaklaşımının daha aktif ve daha müdahaleci bir yorumu olan bu yeni politikanın Obama'nın geriden liderlik etmeye dayalı Orta Doğu'daki sorunlara

[767] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası III…,* s. 291-292.
[768] Füsun Türkmen, *a.g.e.,* s. 337-339.
[769] Bkz. Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik.*

doğrudan müdahil olmayı tercih etmeyen Jeffersoncu dış politika yaklaşımıyla uyuşmayacağı yönünde bir çıkarım yapmak zor olmasa gerek.

2009 yılı içerisinde Türkiye'nin Irak'taki tüm aktörlerle temaslarını hızlandırması aslında Türkiye ile ABD'nin Irak politikalarının birbiriyle örtüştüğünün bir kanıtı olarak gösterilebilir. Bu yıl içerisinde TC. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, TC. Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve TC. Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Irak ziyaretleri ilişkilerin geliştirilmesinde etkili olmuş ayrıca 30 Ekim 2009'da Davutoğlu'nun Erbil ve Basra ziyaretleri Irak'a açılım olarak değerlendirilmiş, özellikle Erbil ziyareti KBY ile güçlü ticari ve ekonomik bağların kurulmasında etkili olmuştur[770]. 2009 yılı aynı zamanda AK Parti'nin Kürt sorununun çözümüne yönelik başlattığı Kürt açılımı olarak da bilinen demokratik açılım sürecini başlattığı dönemdir. 10 Temmuz 2014 tarihinde kanunlaştırılan[771] Kürt açılımı hakkında İçişleri Bakanı Beşir Atalay şunları söylemiştir:

"*Toplumumuz çok önemli bir kesimini dinledik. Bu meseleye çok uzun süredir kafa yoran çok kişiyle görüştük. Ayrıca 5 siyasi parti genel başkanları ve yöneticileriyle bir araya geldik. Sivil toplum kuruluşlarıyla, 11 meslek örgütüyle görüştük. Şehit aileleriyle temsil eden 24 dernek ve bireysel tek tek, görüşlerinin faydalı olacağını düşündüğümüz kişilerle de görüştük. Herkes demokratik açılımların artmasını istiyor. Tüm kesimler yakın ilgi gösterdiler. insanımızın sorun paylaşma özelliğini bir daha gördük."*[772]

Atalay sözlerine şöyle devam etmiştir*:*

*"İç sorunlarını halleden bir Türkiye her açıdan cazibe merkezi haline gelecektir. Yapılan çalışmalar temel hak ve hürriyetlerin geliştirilmesi*

[770] Faruk Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda…,* s. 572-573.
[771] "Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun", *Resmi Gazete*, 10.02.2014, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/07/20140716-1.htm ( 23.09.2021).
[772] "Bakan Atalay Kürt Açılımını Açıkladı", *Milliyet*, 31.08.2009, https://www.milliyet.com.tr/siyaset/bakan-atalay-kurt-acilimini-acikladi-1133933 (17.11.2020).

*amaçlanmaktadır. Bu belli bir kesimin değil, bütün Türkiye'nin demokratik açılımıdır. Bunun dışında gizli bir projemiz yoktur. Bu çalışmayla toplumum tüm kesimlerini kucaklamayı başlıyoruz. Bunun dışında bir gündemimiz ve siyasi hesabımız yoktur. Ülkenin bütünlüğünün garantisi AK Partidir. Biz beli bir bölgenin partisi değiliz. Biz birliğin beraberliğin ve kardeşliğin adeta garantisiyiz. Buna inanın. Şimdi bunların yapılması daha büyük sorunların ortaya çıkmasına engel olmak içindir. Hükümetler niye vardır. Toplumun sorunları çözmek içindir. Biz pozitif yaklaşıyoruz. Tüm siyasi aktörlere şu çağrıyı yapıyoruz. Sonunun değil, çözümün bir parçası olun. Süreçte yıkıcı değil yapıcı olmak gerekiyor.* "[773]

2010 yılının mart ayında Irak'ta yapılan seçimlerde Batı yanlısı ve laik Şii lider İyad Allani seçimleri kazanmış ancak Nuri El Maliki tarafından kurulan hükümet Irak Merkezi Hükümetinin etkisini artırmak için Sünnileri ve Kürtleri dışlayan bir politika izlemeye başlamıştır. Allani'nin başkanlığını destekleyen Türkiye, Maliki'nin başkanlığına karşı çıkmış, Irak'tan askerlerini çekme aşamasında olan ABD ise bu duruma müdahale etmekten kaçınmıştır[774]. Obama'nın Jeffersoncu politikasıyla uyuşan pasif yaklaşım sonucunda ABD ortamın gerilmesini önlemek amacıyla Bağdat ile olan ilişkilerini devam ettirmiştir. ABD'nin bu dış politika davranışı Maliki'nin gücünü artırmış, dışlayıcı politikalarına devam etmiş, İran ile yakınlaşarak Arap Baharının etkilediği Suriye'de Esad rejimini desteklemiştir[775].

### 3.7. Arap Baharı ve Sonrası

Ertem ve Karadeniz'in belirttiği gibi 2010 yılının sonlarına doğru Orta Doğu'yu etkisi altına alan Arap Baharı isyanları, ABD ve Türkiye arasında ortaya çıkacak görüş ayrılıklarının başlangıç noktası olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde, konumu itibarı ile tarih boyunca siyasi ve ekonomik çekişmelerin tetiklediği sayısız çatışmaya sahne olmuş dünyanın en sorunlu coğrafyalarından biri olan Orta Doğu'da,

[773] "Bakan Atalay Kürt Açılımını Açıkladı", *Milliyet*, 31.08.2009, https://www.milliyet.com.tr/siyaset/bakan-atalay-kurt-acilimini-acikladi-1133933 (17.11.2020).
[774] Faruk Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda…,* s. 573-574.
[775] Faruk Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda…,* s. 574.

neredeyse bütün Arap ülkelerini etkisi altına alan bu büyük toplumsal başkaldırının nedenleri bölgenin süregelen sorunlarının tarihsel perspektifi ışığında ortaya koyulacak, daha sonra Arap Baharının Türkiye-ABD ilişkileri üzerindeki etkisi incelenecektir.

Aralık 2010'da Tunuslu Muhammed Bouazizi'nin kendini yakmasıyla başlayan protestolar daha sonra başta Cezayir, Lübnan, Ürdün, Yemen, Mısır, Suriye ve Libya olmak üzere Orta Doğu'daki tüm Arap ülkelerine yayıldı. Tunus, Libya ve Mısır'da hükümetler değişip yeni rejimler kurulurken Suriye'deki karmaşa uzun soluklu olmuştur. İçinde bulunduğumuz yüzyılın en önemli olaylarından kabul edilebilecek olan ve II. Dünya Savaşından bugüne kadar Arap Dünyası'nda yaşanan bu en büyük değişim hareketi Arap Baharı[776] olarak adlandırılmıştır.

Günümüzde Orta Doğu[777] bölgesinin hangi devletleri içerdiği konusunda bir görüş birliği bulunmamakla birlikte, Orta Doğu'yu kuzeyde Türkiye, batıda Mısır, doğuda İran ve güneyde Yemen'in çevrelediği kabaca bir dikdörtgeni içine alan bölge olarak tanımlamak yerinde olacaktır.[778] Orta Doğu denilince dinsel anlamda Müslüman bir coğrafya, etnik anlamda ise Türk, Arap ve Farslardan oluşan bir bölge akla gelmekle beraber bölgedeki siyasal gelişmelerde Yahudilik ve Hıristiyanlık, Kürtler ve Yahudiler de önemli ve belirleyici roller oynamaktadır. Dini, etnik, mezhep ve ideolojik farklılıklar ile hala devam eden sınır ve toprak sorunları bölge ülkeleri arasındaki kuşku ve güvensizliğin yerini tam bir işbirliğinin almasını engellemekte olup; sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervleri ile dünyanın enerji merkezi olarak kabul edilen, yüzyıllardır jeopolitik konumu nedeniyle dünya hâkimiyeti kurmak isteyen güçlerin başlıca hedef noktası olan bölge aynı zamanda geleneksel ve modern demokratik ülkelerin[779] yan yana bulunduğu nadir bir coğrafyadır.[780]

---

[776]Arap ülkelerinde yaşanan bu değişim hareketi farklı kavramlarla tanımlanmıştır. Arap Baharı tanımının genel kabul görmesi konusunda bkz. Veysel Ayhan, *Arap Baharı: İsyanlar, Devrimler ve Değişim, MKM Yayınları*, Bursa 2012, s. 446.

[777] Geniş Orta Doğu tanımı için bkz. Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, MKM Yayınları, İstanbul 2012, s. 21.

[778] Türel Yılmaz, *Uluslararası Politikada Orta Doğu***,** Barış Platin Yayınevi, Ankara 2009, s. 22.

[779] Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, MKM Yayınları, İstanbul 2012, s. 23.

[780] Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze*…, s. 21-27.

Orta Doğu'nun iç karışıklık ve savaşlarla dolu tarihini incelediğimizde çatışmaları oluşturan temel nedenler şöyle sıralanabilir: Din ve dini yasalara itaate dayalı sistemden insan yapımı yasaların uygulandığı ulus devletlere geçişin eksik olması; insan refahını ve güvenliğini artırma prensibine dayanan insan yapımı yasaların eksikliği nedeniyle halkların hükümetleri gayrı meşru görmesi; yıllar boyunca tebaa olarak yaşamış halkın özgürlüklerini tekrar kaybetmeme isteği; halkların saygınlık ve özgürlük arayışları; dış güçlerin çıkar çatışmaları ve bölgenin politikalarını yönlendirme istekleri; aşırı nüfus artışı sonucu zengin ve yoksul halklar arasındaki farkın giderek açılması; gıda, su ve fosil yakıt ihtiyacı artarken tüketimin azalması ve son olarak Filistin-İsrail sorununun çözümü konusundaki başarısızlık [781].

Uzun yıllardır toplumsal istikrarsızlık unsurlarını içinde barındıran, 2. Dünya Savaşından sonra sistemik ve ideolojik dayatmalar sonucu suni olarak kurulan ve 2011 öncesinde göreceli bir siyasi istikrar gösterseler de ideolojik, mezhepsel, kabilesel, etnik, siyasi ve ekonomik unsurlarla beslenmiş toplumsal düzeydeki istikrarsızlıkları içlerinde barındıran, 30-40 yıllık, anti-demokratik Arap dikta rejimlerinin ulusal, bölgesel ve küresel koşulların da etkisiyle Arap Baharı olarak adlandırılan bir isyan ve devrim sürecine girdikleri söylenebilir.[782]

II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını kazanan bu ülkelerdeki yönetici elitler eğitim, sanat, kültür, ekonomi ve toplum alanlarında en ileri aşama olarak gördükleri Batılı politikaları halka zorla benimsetmeye çalışarak halkla yabancılaşan baskıcı klikler haline gelmişler, gelenekçi olan halk da bu politikalara pasif bir direniş göstermeye başlamıştır. Sözü edilen dikta rejimlerinin hesaba katmadıkları en önemli unsur insan faktörüdür, daha açık bir anlatımla insan gelişimi[783] ya da insan öğrenmesinin önemidir[784]. Arap Bahar'ından en çok etkilenen Tunus, Libya, Mısır ve Suriye'de, diktatörler halklarını siyasetten ve organize

[781] J. R. Goldschmidt-L. Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi, Doruk*, İstanbul 2011, s. 584.
[782] Veysel Ayhan, *a.g.e*., s. 445-452.
[783] İnsan gelişimi ile ilgili Robert Kuhn'un atıfta bulunduğu makale için bkz. (Jack Goldstone, "Understanding the Revolutions of 2011: Weakness and Resilience in Middle Eastern Autocracies", *Foreign Affairs*, 90(3), 2011, s. 8-16.
[784] Robert Kuhn, "On The Role Of Human Development In The Arab Spring", *Population and Development Review*, 38(4), Aralık 2012, s.649-683.

olmaktan uzak tutmak amacıyla yıllar boyu siyasi partileri ve seçimleri istedikleri gibi yönlendirmişler, medyayı kontrol etmişler ve bunun karşılığında elektrik, yiyecek ve gazolin gibi temel ihtiyaçları karşılayarak halkı susturmuşlar ve bir anlamda dış dünyadan koparıp pasivize etmişlerdir. Petrolün yanında batılı politikalar sayesinde ekonomiler gelişmeye başlamış, daha sonra küreselleşen dünyada teknolojinin, iletişimin, bilginin küreselleşmesi vasıtasıyla toplumdaki eğitimli insan sayısı hızlı bir şekilde artmış ve bu da daha fazla kişinin ülkelerinde uygulanan baskıcı rejimi sorgulamasına, demokratik bir yaşama özlem duymasına yola açmış ve insanlar temel ihtiyaçlarının karşılanmasından çok daha fazlasını hak ettikleri konusunda daha fazla ısrarcı olmaya başlamışlardır.[785] Bu bağlamda, hızlı bir ekonomik ve daha hızlı bir toplumsal ve kültürel gelişme döneminin başladığı ve bunun sonucunda farklı tarzda bir Batı etkisinin oluştuğu söylenebilir. Modern devlet ve şehir hizmetleri alanlarındaki Batılılaşma hedefine ulaşmış olarak görülse de siyasi anlamda Batı düşüncesinden geriye sadece en güçlü olanı, yani devrim düşüncesi kalmıştır.[786] Sonuç olarak on yıllar boyunca ülkelerini baskı ve ucuz halkçılık ile yöneten, protesto ve çıkan çatışmaları devlet şiddeti ile bastıran, halklarının işsizlik sorununun çözülmesi, reform, toplumsal mutabakat, demokratik zeminde bir siyaset ve sosyal adalet özlemine dair siyasi, ekonomik ve kültürel taleplerini göz ardı eden dikta rejimleri tüm Arap ülkelerinde sorgulanır hale gelmiş, Tunus, Mısır ve Libya gibi rejimlerin yıkıldığı ülkelerde demokratikleşme süreçleri başlatılmıştır.

Arap Baharı Orta Doğu'da daha önceleri ortaya çıkan krizlerden farklı olarak, devletler yine büyük bir önem taşımakla beraber, halkların daha etkin bir rol oynadığı bir kriz olarak değerlendirilebilir. Tarihteki krizlerde devletler ve hükümetler arasındaki çekişmeler ve çıkar çatışmaları söz konusu iken halklar hep geri planda bırakılmışlardır. Günümüzde yaşanan Arap Baharı ise toplumsal bir başkaldırı hareketi olup, halkların daha iyi yaşam şartlarını talep etmesi hayati bir önem taşımaktadır. Arap Baharının temelinde yöneticilerin halkın meşru taleplerine kulak vermemesi, aşağılaması ve halkı daha iyi yaşam standartlarına layık görmemesinde

[785] Robert Kuhn, *a.g.m*, s. 615-616.
[786] Bernard Lewis, *"Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi"*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2011, s. 470-471.

yatmaktadır. Sözü edilen ülkelerdeki yönetimlerin kendi meşruiyet sorunlarını çözebilecek kimlik politikalarını üretememelerinin yanında toplumda birlik sağlayacak ortak bir ulus kimliğinin oluşturulamaması, ülkeleri otoriter hale getirmiş, halklar ve hükümetler arasındaki uçurum büyümüştür. Ülkelerindeki kötü yaşam koşullarına başkaldıran halklar baskıcı, kısıtlayıcı ve kontrolcü zihniyetlere karşı birleşip isyanı başlatmışlardır[787].

Burada dikkat edilmesi gereken bir başka nokta ise Orta Doğu halklarının geleneksel ya da Realist paradigmaya göre verili kabul edilen kimliklerini belirleyen normlarının, düşüncelerinin, inanç ve fikirlerinin zaman içerisinde değişmeye başlamış olmasıdır. Konstrüktivizme göre kimliklerinin değişmesi çıkarlarının da değişmesi anlamına gelmektedir. Arap Baharı hareketini başlatan halklar kendilerine onurlu bir yaşam, iş ve eşitlik sağlayabilecek bir devlet ve düzen talep etmektedirler. Arap halklarının düşünsel olarak bir değişimin içine girdiği, bu değişimin toplumsal ve siyasi alanda yapısal değişikliklere yol açtığı düşünülebilir. Halkı politikanın dışında tutma çabaları ve kötü yaşam standartları sonunda isyanla sonuçlanmıştır. Arap Baharı bölgede yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bundan sonra Orta Doğu coğrafyasında halkların iradesini göz ardı etmek zorlaşmış, politikaların belirlenmesinde hükümetler halk baskısını üzerlerinde daha fazla hissetmeye başlamışlardır. Burada üzerinde durulması gereken diğer bir nokta ülkelerde oluşan yeni rejimlerin yine bölgeye özgü sosyal yapıların şekillendirdiği türden rejimler olmasıdır. Batı tarzı bir demokratik yapının kurulması değil halkın benimseyeceği yönetimlerin başa gelmesidir. Her bölge ya da her halk farklı kimlik yapılarına sahip olduğu için bölgedeki aktörlerin oluşturacağı yapılar da kendilerine özgü olacaktır. Arap Baharı sonrası yapılan seçimlerde Tunus ve Mısır'da iktidara gelen hükümetlerin ılımlı İslam olarak adlandırılan Müslüman Kardeşler olması dikkat çekmiştir[788].

Türkiye-ABD ilişkilerinin bu dönemdeki durumuna bakıldığında yeni değişkenlerin ortaya çıktığı görülmektedir. ABD ve Türkiye bölgedeki yapısal sorunların çözümlenmesi için öncelikle kapsamlı bir demokratikleştirmenin gerekliliği

[787] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt III…*, s. 51.
[788] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt III…*, s. 52.

konusunda hemfikir olsalar da sözü edilen demokratikleşmenin nasıl ve hangi yöntemle gerçekleştirileceği konunda görüş ayrılıkları yaşamaktaydılar[789]. Türkmen'e göre otoriter, demokrasi fikrinden uzak, halkın özgürlüklerini kısıtlayan rejimlere halkın tepkisi Orta Doğu'da sosyal ve politik bir dönüşümün başlangıcı olmuş, Türkiye bu dönemde bölgenin demokratikleşmesine destek vermiş, terörün sona erdirilmesinin ancak bölgenin demokratikleştirilmesiyle sağlanabileceği görüşünü benimsemiştir.[790] Geleneksel olarak statükonun korunması prensibini destekleyen Türkiye Arap Baharı sürecinde halkın demokrasi, özgürlük ve daha iyi yaşam kalitesi taleplerinin karşılanmasının gerekli olduğunu savunarak Tunus ve Mısır'da gerçekleşen devrimleri desteklemiştir. Tunus ve Mısır'da halkın başkaldırısı otoriter rejimlerin yıkılmasıyla sonuçlanmış, Libya'da iste NATO müdahalesi gerekmiştir. Yeni inşa edilen yönetimler halkın talepleri doğrultusunda ılımlı İslam'ın eline geçmiş, özellikle Mısır ve Libya'da Müslüman Kardeşlerin öne çıktığı görülmüştür.[791] Ertem'in işaret ettiği gibi ABD olaylara doğrudan müdahale etmeyi tercih etmeyen bir politika izlerken bölgede hâkim olan ılımlı İslam'ın yükselişi doğrultusunda Türkiye'nin model ülke olma niteliği ile önemli bir ortak olduğunu kabul eden bir tutum sergilemiştir.[792]

Üzerinde durulması gereken diğer bir nokta Türkiye'nin Libya'ya yönelik bir askeri müdahaleye başlangıçta karşı çıkmış olmasıdır. 28 Şubat 2011'de yaptığı açıklamada Erdoğan bu konudaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir: *"NATO'nun ne işi var Libya'da? NATO mensubu olan ülkelerden birine herhangi bir müdahale yapılması halinde böyle bir şeyi gündeme getirebilir. Bunun dışında Libya'ya nasıl müdahale edilebilir? Türkiye olarak biz bunun karşısındayız, böyle bir şey konuşulamaz, düşünülemez"*[793].

---

[789] Helin Sarı Ertem-Radiye Funda Karadeniz, "İşbirliği ve Çatışma Alanlarıyla 2000'li Yıllarda Türkiye-ABD İlişkileri", *2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler*, Nobel, Ankara 2015, s. 131.
[790] Füsun Türkmen, *a.g.e.*, s.346.
[791] Helin Sarı Ertem-Radiye Funda Karadeniz, *a.g.m.*, s. 132.
[792] Helin Sarı Ertem-Radiye Funda Karadeniz, *a.g.m.*, Gös. yer.
[793] "NATO'nun Libya'da ne işi var", NTV, 28.02.2011, https://www.ntv.com.tr/turkiye/natonun-libyada-ne-isi-var,6VO1xU5PmkGhAGJtyRD3qA (12.06.2020).

Uslu'nun belirttiği gibi Başbakan'ın bu çıkışının nedeni bölgedeki değişimin çatışmasız ve kansız olmasını istemesinin yanında Libya lideri Kaddafi'nin halkın taleplerine cevap vererek iktidarı bırakacağına inanmasıdır. Erdoğan'ın tüm çabalarına rağmen Kaddafi'nin tutumunda değişme olmayınca müdahalenin gerekli olduğu yönünde bir tavır sergilemiştir[794]. Libya topraklarına yönelik saldırı faaliyetlerine katılmamak koşuluyla NATO operasyonlarına destek veren Başbakan Erdoğan NATO'yu Libya'nın toprak bütünlüğünün sağlanması konusunda söyle uyarmıştır:

*"Şu anda NATO'nun devreye girmesi söz konusudur. NATO devreye girecekse bizim bazı şartlarımız vardır. NATO, Libya'nın Libyalılara ait olduğunu tespit ve tescil için oraya girmelidir. Yeraltı kaynaklarının, zenginliklerinin birilerine dağıtımı için değil"*[795].

Başbakan Erdoğan Libya devriminden sonra gerçekleştirdiği Trablus ziyareti sırasında laikliği öne çıkaran bir konuşma yapmış ve şunları söylemiştir:

*"Türkiye'de halkım benim bu konuda ne düşündüğümü çok iyi biliyor, çok iyi bildiği için yüzde 50 oy veriyor. Hiçbir sıkıntımız yok. Bu bölgeler, laikliği anlamada, tanımada inanıyorum ki şu anda bir müzakerenin veyahut bir tartışmanın içerisinde olacaktır. Ben laikliği dinsizlik olarak kabul etmiyorum, laikliği din karşıtlığı olarak kabul etmiyorum. Partimin programında laikliğin tanımı şudur: Kişi laik olmaz, devlet laik olur. Bir Müslüman olarak, laik bir devleti yönetirken bütün inanç gruplarına devlet eşit mesafede olur, Müslüman'a da Hristiyan'a da Musevi'ye de ateiste de. Bütün inanç gruplarının inancı o devletin güvencesi altındadır. Bizim anlayışımız bu. Burada aykırı düştüğümüz durum varsa bunu her fırsatta, herkesle müzakere ederiz. Bu söylediğimin de bizim değerlerimize, İslam'a karşı bir yanı varsa lütfen siz de beni ikna edin*[796]. Sözü edilen bu konuşma Erdoğan'ın laiklik konusundaki görüşlerini açıkça ortaya koymaktadır. Daha önce ifade edildiği gibi pasif laiklik anlayışını benimseyen Başbakan insanların laik olmak gibi bir zorunluluğu olmadığını ancak

---

[794] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak…,* s. 471.
[795] "Erdoğan Libya'da Laikliği Anlattı", *Dünya*, 16.09.2011 https://www.dunya.com/gundem/erdogan-libya039da-da-laikligi-anlatti-haberi-154316 (22.10.2021).
[796] "Erdoğan Libya'da Laikliği Anlattı", *Dünya*, 16.09.2011 https://www.dunya.com/gundem/erdogan-libya039da-da-laikligi-anlatti-haberi-154316 (22.10.2021).

devletin mutlaka laik bir anlayış ile idare edilmesinin zorunluluğunu vurgulamış Müslüman bir ülke olmasına rağmen laik ve demokrasi kültürüne sahip bir Türkiye'nin Orta Doğu halkaları için model ülke olabilme özelliğini öne çıkarmıştır.

Arap Baharı süreci değerlendirildiğinde Türkiye-ABD model ortaklığının bölgenin demokratikleştirilerek istikrarlı hale getirilmesi ya da değiştirilip dönüştürülmesi ortak noktasında buluştukları ancak bu dönüşümün yöntemi konusunda anlaşamadıkları görülmektedir. Halkın rejimlerin sonunu getirdiği Tunus ve Mısır devrimlerinde problemsiz olarak devem eden ortaklığın Libya gibi rejim değişiminin ancak askeri güce başvurularak gerçekleştiği durumlarda uyuşmazlığa evrildiği görülmektedir. Başbakan Erdoğan'ın değişim algısının halkın kendi iradesini otoriter rejime kabul ettirmesi doğrultusunda şekillendiği ifade edilebilir. Millet iradesinin her şeyden üstün olduğu algısıyla hareket eden Türkiye'ye göre yönetimler halkın iradesi doğrultusunda hareket etmelidirler. Mısır'da yaptığı konuşmada Hüsnü Mübarek rejiminin halkın talepleri doğrultusunda iktidarı bırakmasının gerekli olduğunu vurgulayan ve demokratik bir yapının oluşturulmasının gerekliliğini ifade eden Başbakan Erdoğan *"halkın demokratik taleplerine hiçbir iktidar duyarsız yaklaşamaz. Halka gözünü, gönlünü, kulağını kapatan yönetimler bilesiniz ki uzun ömürlü olamaz. Halkın hiçbir özlemi, haykırışı, çağrısı karşılıksız kalmaz. Halka rağmen hiçbir iktidar ayakta duramaz"*[797] demiştir.

Erdoğan görüşlerini *"Türkiye bölgesinde, barışın istikrarın olduğu kadar demokrasinin, evrensel hukukun hak ve özgürlüklerin hâkim olabilmesi için güçlü bir irade ortaya koymaktadır. Biz, kendimiz için istediğimizi diğer kardeşlerimiz için de isteyen bir anlayışın temsilcisiyiz. Biz, kardeş halkların, komşu ülkelerin istikrarsızlık yaşamaması için, kardeş kavgasına sürüklenmemesi için bugüne kadar elimizden gelen çabayı sarf ettik"*[798] şeklinde ifade ederek Türkiye'nin kucaklayıcı ve barışçı yaklaşımını ön plana çıkarmıştır.

---

[797] "Başbakan Erdoğan Mübarek'e Seslendi!", *Habertürk*, 01.02.2011, https://www.haberturk.com/dunya/haber/597069-basbakan-erdogan-mubareke-seslendi (23.04.2017).
[798] "Erdoğan'dan Mısır Yönetimine Gerekeni Yapın Çağrısı", *Cumhuriyet*, 01.02.2021, https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogandan-misir-yonetimine-gerekeni-yapin-cagrisi-218170 (26.04.2021).

Hüsnü Mübarek rejimine seslenen Başbakan *"içindeki sorunları çözemeyen, iç karışıklıklardan kurtulamayan, kendi arasında uzlaşı sağlayamayan ülkeler aydınlık bir geleceğe de ulaşamazlar. Halkın haykırışına, son derece insani taleplerine kulak verin. Halktan gelen değişim arzusunu hiç tereddüt etmeden karşılayın"*[799] diyerek halkın iradesinin ve taleplerinin her şeyin üstünde olmasının gerekliliğini ifade etmiştir.

Mübarek rejimine demokrasi çağrısı yapan Başbakan Erdoğan şöyle demiştir:

*"Aylar süren seçimlerin adı demokrasi olamaz. 24 saatte biz seçim bitiriyoruz, 24 saatte... Temennimiz bu olayların büyük acılara sebep olmadan bir an önce son bulması, halkın meşru ve makul taleplerinin karşılanmasıdır. Onun için diyorum ki; Mısır bir medeniyet ülkesi, tarih, kültür zenginliğiyle dolu ülke... Onun için Mısırlı kardeşlerimize de sesleniyorum: Tüm bu direniş sürecinde silahtan uzak ama tarihinize, kültürünüze de sahip çıkın. Buna, bu arada yara aldırmayın. Sadece özgürlüklere sahip olmanın haysiyetli mücadelesini verin. Bu sizin en demokratik hakkınızdır. Demokrasi ve özgürlük bir ulufe değil, insani bir haktı*[800]*".*

Erdoğan'ın Libya devrimi sonrası ve Mısır'da Mübarek rejimine iktidarı halkın lehine bırakmasını tavsiye ettiği konuşmalarda Müslüman olmasının yanında aynı zamanda demokrasi kültürü gelişmiş laik bir ülke olan Türkiye'nin Orta Doğu için bir ilham kaynağı ve model ülke olabileceği düşüncesini öne çıkardığı ifade edilmelidir.

Türkiye-ABD ortaklığında Libya konusunda yöntemsel farklılıklar ortaya çıkmış olsa da ortaklık devam etmiş, Suriye konusunda ise iki ülkenin yaklaşımlarındaki farklılıklar su yüzüne çıkmıştır. Rusya ve İran'ın desteğini alarak ayakta kalan Esad rejiminin gitmesi ve demokratik bir Suriye'nin hayat bulması noktasında görüş birliğinde olan Türkiye ve ABD aynen Libya'da olduğu gibi yöntem

---

[799] "Erdoğan'dan Mısır Yönetimine Gerekeni Yapın Çağrısı", *Cumhuriyet*, (01.02.2021). https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogandan-misir-yonetimine-gerekeni-yapin-cagrisi-218170 (26.04.2021).

[800] "Başbakan Erdoğan Mübarek'e Seslendi!", *Habertürk*, 01.02.2011 https://www.haberturk.com/dunya/haber/597069-basbakan-erdogan-mubareke-seslendi (23.04.2017).

konusunda anlaşamamışlardır. Türkiye, Libya'da olduğu gibi NATO'nun devreye sokularak Esad rejiminin sonlandırılması görüşünü savunurken ABD çatışmadan kaçan bir tutum sergilemiş[801], iki ülkenin devlet kimliği tanımlamalarının uyuşmazlığı açıkça ortaya çıkmaya başlamıştır.

Arap Baharı döneminde Türkiye-ABD ilişkileri değerlendirildiğinde Irak ve Suriye'deki gelişmelerin bağlantılı olarak devam ettiği görülebilir. Arap Baharı kaçınılmaz olarak Suriye'yi etkisi altına aldığında protestocular devlet güçlerinin direnciyle karşılaşmış Esad rejimi varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Suriye'deki iç savaşın nedeni Hafız Esad zamanından itibaren toplumun tüm kesimlerine eşit şekilde yaklaşılmamasıdır. Nusayri olan Esad ailesinin yönetimindeki Suriye'de yönetim ve ekonomiye aslında toplumun %12'sini oluşturmalarına rağmen Nusayri kökenlilerin sahip olması ülkede çoğunluğu oluşturan Sünnileri ve Suriyeli Kürtleri mevcut sisteme başkaldırmaya zorlamıştır. Suriyeli Kürtler Arap kökenli olmadıkları için Arap kimliğini kabul etmemekte yıllardır kendi dillerini konuşmayı ve kendi dillerinde eğitim almayı istemişlerdir. Arap Baharına gelen süreçte Sünni-Şii rekabetinin artmaya başlaması ve Suriye hükümetinin en büyük destekçisi olan İran ve Lübnan'da yerleşik Hizbullah'ın faaliyetlerinin de çatışmayı körüklediği ortadadır.[802] Geçmişten günümüze Türkiye ile Suriye arasında yaşanan 1957 Krizi[803] ve Su Sorununun[804] yanında Suriye'nin PKK'ya verdiği destek düşünüldüğünde AK Parti döneminde komşularla sıfır sorun politikası çerçevesinde atılan adımlar oldukça önemlidir. ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra 6 Ocak 2004'te Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın Türkiye ziyareti ile canlanan ilişkiler aynı yıl imzalanan ve 2007'de yürürlüğe giren Serbest Ticaret Anlaşması ile güçlenmiş, 27 Nisan 2009'da imzalanan Savunma ve İşbirliği Anlaşmasıyla çeşitlilik kazanmıştır. Arap Baharı öncesinde gelişme kaydeden Türkiye-Suriye ilişkilerinin kaydettiği gelişme düşünüldüğünde, Arap Baharının Suriye'ye sıçramasından sonra Türkiye Beşar Esad'ı halkın taleplerini yerine getirme

[801] Helin Sarı Ertem-Radiye Funda Karadeniz, *a.g.m.,*s. 132.
[802] Göktürk Tüysüzoğlu, "Suriye İç Savaşının Değerlendirmesi", *Türkiye'nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizi*, Ertan Efegil-Esra Pakin Albayrakoğlu, Gündoğan Yayınları, İstanbul Eylül 2015, s. 111-113.
[803] Bkz. Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze…,* s. 109-122.
[804] Bkz. Faruk Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda…,* s. 172-179.

yönünde ikna edebileceğini düşünerek başlangıçta rejimin yanında yer almış, göstericilere rejim güçlerinin sert müdahalelerinin ardından can kayıplarının artması Türkiye'nin tavrını değiştirmesine yol açmıştır. Suriye iç savaşının Türkiye açısından diğer bir sonucu Esad rejiminden kaçan halkın Türkiye tarafından kabul edilmesiyle mülteci sorunun ortaya çıkmasıdır. Nisan 2015 itibarıyla kayıt alınan Suriyeli sayısı 1.738.448 olarak gerçekleşmiş, AK Parti hükümetinin "din kardeşliği", "misafirperverlik" ve "insani değerler" üzerinden meşrulaştırmaya çalıştığı Suriyeli mülteci gerçeği Türk toplumu tarafından olumlu karşılanmamış, Suriyelilerin Türk kültürü ile farklılıkları öne çıkarılarak Türkiye toplumunun bir parçası olamayacakları dillendirilmiştir. Bunun yanında ülkeye normal ya da kaçak giren mültecilerin hem ekonomik hem de güvenlik açısından sorunlar yarattığı özellikle tartışma konusu olmaktadır[805].

Şubat 2012'de BM Güvenlik Konseyinde tartışılan Suriye iç savaşı konusunda bölgedeki savaşı sona erdirme yönünde atılabilecek etkili adımların Çin ve Rusya'nın vetolarıyla engellenmesinin ardından sorunun uluslararası kuruluşlar çerçevesinde çözülemeyeceği konusunda ikna olan Türkiye kendi topraklarında rejim muhalifi güçlerin oluşturduğu "Özgür Suriye Ordusunu" (ÖSO) (Free Syrian Army) *eğit-donat* sistemi doğrultusunda eğitip silahlandırma faaliyetlerine başlamıştır.[806] 22 Haziran 2012'de Türk keşif uçağının Suriye sınırında düşürülmesi iki ülke ilişkilerini kopma noktasına getirmiş, Türkiye Suriye'deki rejim değişikliğini daha şiddetli savunmaya başlamıştır.[807] Başbakan Erdoğan, keşif uçağının düşürülmesinden sonra Esad rejimine şöyle seslenmiştir:

*"Suriye'deki despot yöneticiler, Türkiye-Suriye kardeşliğinizi etkileyemez. Suriye'deki zalim ve kukla yönetime sempati duyanlar bizim Suriye politikamızı doğru analiz edemezler. Bugün Suriye'deki yönetim bizim Suriyeli kardeşlerimizi temsil etmiyor. Baba Hafız Esad Türkiye'ye hasmane bir tutum sergiledi. Oysa Oğul Esad,*

[805] M. Murat Erdoğan, "Türkiye'ye Kitlesel Göçlerde Son ve Dev Dalga: Suriyeliler", *Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, M. Murat Erdoğan- Ayhan Kaya (Der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul Haziran 2015, s. 316-347.
[806] Faruk Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda…,* s. 583.
[807] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak…,* s. 472.

*umut vermişti. Ama umutlarımız boşa çıktı. Babasının izinden gitmekte ısrar ettiğini gördük. Suriye yönetiminin hiçbir meşruiyetinin kalmadığı açıktır."*[808]

2011 sonrasında oyun kurucu ülke olma politikasını benimseyen Türkiye'nin ulusal gelişmelerin de etkisiyle İslami yönü daha ağır basan önceki yıllara göre daha müdahaleci ve sabırsız bir dış politika izlemesine neden olmuş, Arap Baharı sonrasında ortaya çıkan rejimlerin milli iradeye dayanması ve otoriter rejimlerin halkın talepleri doğrultunda iktidarı halka devretmesi savunulmuştur. İslami değerleri ağır basan devlet kimliği doğrultusunda halk iradesi ile kurulan yeni siyasi yapıların kendi devlet kimliğine yakın olan Müslüman Kardeşler etkisinde değişmesi olumlu karşılanmış, ancak Suriye'de Esad rejiminin milli iradeyi göz ardı etmesi AK Parti dış politika davranışlarını daha uzlaşmasız ve sabırsız hale getirmiş, bu dönemde ABD ile farklı devlet kimliği tanımlamaları nedeniyle uyumsuzluk ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde Türkiye-ABD ilişkilerinin Irak boyutunda da gelişmeler olmuş Nuri El Maliki liderliğindeki Irak Merkezi Yönetimi arasındaki gerilim artmaya başlamıştır. ABD askerlerinin Aralık 2011'de Irak'tan çekilmesini[809] takip eden süreçte El Maliki yönetiminin Suriye'deki iç savaşta Esad rejiminin yanında yer almayı tercih etmesi ve İran'la yakınlaşarak adeta bir Şii koalisyonu kurmasından rahatsız olan Türkiye IKBY ile Irak Merkezi Yönetimini yok kabul ederek doğrudan diyaloğa girmeye başlamış olması artan gerilimin ana sebebidir[810]. Bunu takip eden süreçte 16 Kasım 2013'te IKBY lideri Mesut Barzani'nin Türkiye'ye davet edilmesi Ankara ve Erbil arasındaki ilişkilerin geldiği noktayı göstermesi açısında büyük önem taşımaktadır. PKK ile mücadelede kendisine ortak arayan Türkiye IKBY'yi bir tehdit olarak algılamaktan vaz geçmiş eşitlik esasına dayanan diyaloglar çerçevesinde ilişkilerini geliştirmeyi başarmıştır. Hiç kuşkusuz ilişkilerin bu kadar hızlı gelişmesinde IKBY petrolünün Türkiye üzerinden dağıtılmasının rolü bulunmaktadır. Mayıs 2013'ten itibaren IKBY'nin petrolünü Türkiye üzerinden ihraç etmeye

[808] "Suriye ile tehdit algımız değişti", BBC News, 26.06.2012, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/06/120626_erdogan_syria (12.06.2021).
[809] "ABD Bağdat'taki bayrağını indirerek Irak'tan çekiliyor", BBC, 11.12.2011, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/12/111215_iraq_us_flag (18.06.2021).
[810] Faruk Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda…,* s. 574-575.

başlamasının ABD ve Irak Merkezi Hükümetinin tepkisini çektiği de belirtilmelidir.[811] Aslında en başından beri bölgede istikrarı sağlamak isteyen ABD'nin Türkiye ve IKBY arasındaki işbirliğini desteklemiş olduğu düşünülürse, bu konudaki tepkisinin nedeninin, Irak'tan çekilmiş olduğu da göz önüne alındığında, IKBY, IMY ve Türkiye arasında yaşanabilecek gerginliğin bölgedeki istikrarı bozacağı endişesi olduğu çıkarımı yapılabilir.

ABD'nin bölgeden çekilmesi ve Suriye iç savaşının uzaması sonucu bölgenin içine düştüğü istikrarsız ortam IŞİD (Irak ve Şam İslam Devleti) denilen terörist yapının giderek gücünü artırmasına ve sadece bölgenin değil dünyanın dengelerini bozacak kadar büyük bir tehdit unsuru haline gelmesine yol açmıştır. Sözü edilen terörist yapının Haziran 2014'te IKBY kontrolündeki Irak'ın ikinci büyük şehri Musul ve ardından Kerkük'e girmesi IKBY'nin de IŞİD'le olan mücadeleye katılmasına neden olmuştur[812]. İŞİD tehlikesine karşı bölgede güvenebileceği iki unsur olan Türkiye ve IKBY'nin bölgedeki istikrarın sağlanması konusundaki öneminin farkına varan ABD, IKBY'ye silah yardımı ve hava desteği sağlamasının yanında IMY Başbakanı El Maliki'ye verdiği desteği çekmiştir.[813] 11 Ağustos 2014'te Irak'ın yeni başbakanı olan Haydar El Abadi 26 Aralık 2014'te Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Irak petrolünün Türkiye üzerinden ihraç edilmesi konusunda Türkiye ile görüş birliğine vardıklarını belirterek Bağdat-Ankara arasındaki gerilimi sona erdirmiştir[814].

Daha önce de belirtildiği gibi Suriye'deki çatışmaların başlamasından sonra etki alanını genişleten IŞİD, bölgenin en büyük tehdit unsuru olmuştur. 2006 yılında El-Kaide'ye yakınlığı ile bilinen Ebu Bekir El Bağdadi tarafından kurulan IŞİD zaman içinde birçok katılımla güçlenmiştir. Irak Başbakanı Nuri El Maliki'nin dışlayıcı politikaları sonucu Sünni Arapların da katıldığı örgüt, 2013 yılında El -Kaide'nin

---

[811] Helin Sarı Ertem, "Kuzey Irak'tan Irak Kürdistanı'na: Ankara-Erbil İlişkilerindeki Dönüşümün Siyasi ve Ekonomik Temelleri", *2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler*, Özden Zeynep Oktav- Helin Sarı ertem (Der.), Nobel, Ankara 2015, s. 313.
[812] "IŞİD, Musul'dan Sonra Kerkük'e Girdi", *TRT Haber*, 11.06.2014. https://www.trthaber.com/haber/gundem/egit-donat-mutabakati-imzalandi-168932.html (18.08.2020).
[813] Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak…,* s. 473.
[814] "Abadi: Irak Petrolünü Türkiye ihraç edecek", *A Haber*, 26.12.2014. "https://www.ahaber.com.tr/ekonomi/2014/12/26/abadi-irak-petrolunu-turkiye-ihrac-edecek 18.08.2020.

Suriye kolu olan El Nusra cephesi ile birleşerek Irak Şam İslam Devletini ilan etmiştir[815]. Suriye iç savaşının başladığı dönemde Esad'ın Kürt bölgelerindeki birliklerini çatışma yaşanan yerlere kaydırması sonucu bölgeyi ele geçiren Kürtler savaş sırasında Esad'ı desteklememişler, Kasım 2013'te Suriye'nin kuzeyindeki Rojava bölgesinde, Suriye'de 2003 yılında kurulan "Demokratik Birlik Partisi" (PYD) öncülüğünde "Rojova Kantonları" da denilen Cezire (Kamışlı, Amude, Derik), Kobani ve Afrin kantonlarını oluşturarak 2014 yılında özerkliklerini ilan etmişlerdir[816]. Bu bölgede, Eylül 2014'te İŞİD'in PYD'nin kontrolündeki Halep iline bağlı Kobani'ye saldırması[817] ile başlayan çatışmalar sonrasında 29 Ekim 2014'te peşmerge güçlerinin Türkiye içerisinden kara yoluyla Kobani'ye geçmesine izin verilmiş, peşmerge güçleri Kobani'de PKK ve YPG güçlerine katılıp İŞİD ile savaşmışlardır[818]. YPG ve PKK militanlarından oluşan grubun IŞİD'e gösterdiği direniş, Obama'nın eğit-donat sistemi ile PKK militanlarının da dahil olduğu ve Türkiye'nin terörist olarak kabul ettiği tehdit unsurlarını desteklemeye başlamasıyla sonuçlanmış, ilerleyen yıllarda ABD'nin İŞİD ile mücadele amacıyla geliştirdiği bu politika[819] Türkiye için hayati sayılabilecek bir güvenlik sorununu da beraberinde getirmiştir. Kobani saldırısının, 11 Eylül 2014'te Obama tarafından dört aşamalı İŞİD'le mücadele planının açıklanmasından sonra gerçekleşmesi gelmesi de dikkat çekicidir. Obama'nın IŞİD'le mücadele planına göre, karadan müdahalede bulunmayacak olan ABD'nin sistematik hava saldırıları düzenleneceği, bölgede IŞİD ile mücadele eden Kürt güçlerin (PYD-PKK) eğitim ve donatımına önem verileceği, bölgede istikrarı sağlamada Esad rejimine bel bağlanamayacağı için muhalif güçlere (ÖSO) destek verilecektir.[820] Bunu takip eden dönemde 19 Şubat 2015'te ABD ve Türkiye arasında Ankara'da Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Feridun Sinirlioğlu ve ABD'nin Ankara Büyükelçisi John Bass arasında imzalanan ÖSO'nun eğitilmesi ve donatılması konusundaki mutabakat ile eğit-donat

---

[815] Bünyamin Dinçer, *a.g.m.*, s. 446.
[816] Bünyamin Dinçer, *a.g.m.*, s. 445-446.
[817] "IŞİD Kobani'ye Girdi*", Sözcü*, 06.10.2014, https://www.sozcu.com.tr/2014/dunya/isid-kobaniye-bayrak-cekti-616496/ (10.05.2019).
[818] "Peshmerga forces' weapons convoy arrives in Turkey", *Anadolu Ajansı*, 29.10.2014., https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/pesmerge-konvoyu-haburdan-yurda-giris-yapti (16.09.2010).
[819] Helin Sarı Ertem, *a.g.m*, s. 319.
[820] "Obama'nın Planı 4 Aşamada IŞİD'i Bitirmek", *Anadolu Ajansı*, 11.09.2014, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/obamanin-plani-4-asamada-isidi-bitirmek/123082 (12.08.2019).

sistemine resmiyet kazandırılmış[821], ABD-Türkiye ilişkilerindeki kırılgan yapının üzerine inşa edilen ve Arap Baharından olumsuz etkilenen model ortaklığın devam edeceği yönünde bir izlenim oluşmuş ancak Suriye iç savaşının ortaya çıkardığı tehdit unsurları ortadan kalkmamıştır.

[821] "Eğit Donat Mutabakatı İmzalandı", *TRT Haber*, 19.02.2015. https://www.trthaber.com/haber/gundem/egit-donat-mutabakati-imzalandi-168932.html (16.09.2020).

# SONUÇ

Yetmiş yıldan fazla bir geçmişi olan Türkiye–ABD siyasi ilişkilerinin 2002-2015 yılları arasındaki gelişimini analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmada çoğunlukla geleneksel ana akım teorileri ile maddi unsurlar üzerinden açıklanmaya çalışılan iki ülke ilişkileri bu çalışmada düşünsel unsurlara vurgu yapan Konstrüktivist yaklaşımla analiz etmiştir. Bu çalışmanın disiplin açısından önemi, George W. Bush ve Barack Obama'nın başkanlık dönemleri ile Türkiye'de 2002 yılından çalışmanın kapsadığı 2015 yılına kadar kesintisiz iktidarda olan AK Parti dönemini içermesinin yanında kimlik ve dış politika arasındaki bağlantıya odaklanarak iki ülke ilişkilerini düşünsel unsurlar üzerinden analiz etmeye çalışmış olmasıdır. Çalışmanın ana sorunsalı, 70 yıllık bir müttefiklik geçmişine sahip iki ülke arasındaki ilişkilerde dönemsel farklılıklar yaşanmasının neyle ilişkilendirileceği olmuş, bu sorunsal çerçevesinde çalışmanın ana hipotezi şu şekilde belirlenmiştir:

"*2002-2015 yılları arasında Türkiye–ABD ilişkilerinde belirgin hale gelen dönemsel kırılganlıkların nedeni, uluslararası sistemdeki konjonktürel değişimlerin, sistem düzeyinde diğer devletlerle etkileşimin ve ulusal düzeydeki gelişmelerin etkisiyle sosyal bir inşa sürecinde sürekli olarak yeniden tanımlanan iki ülke kimliklerinin birbirleriyle uyumsuzluk göstermesidir.*"

Yukarıdaki temel hipotez doğrultusunda iki yardımcı hipotez belirlenmiştir. Bu hipotezler aşağıdaki şekilde formüle edilmiştir:

*Hipotez 1: Kimliğin sistem düzeyinde ve ulusal düzeyde devamlı bir sosyal inşa sürecinde olmasından dolayı, devletlerin sistem düzeyinde diğer devletlerle özneler arası etkileşimleri sonucu ortaya çıkan objektif unsurlar ile ulusal kimliğin sübjektif unsurları arasında özneler arası etkileşim mevcuttur.*

*Hipotez 2: Devletlerin ikili ilişkilerinin kimlik-dış politika bağlamında kapsamlı bir analizini yapabilmek için kimlik faktörünü analizlerinin merkezine yerleştirerek düşünsel unsurları ön plana çıkaran konstrüktivizm uygun bir yaklaşımdır.*

İki ülke ilişkilerini kimlik ve dış politika bağlantısı üzerinde analiz edecek bu çalışmanın yukarıda ortaya konulan hipotezlerini çözümlemek için öncelikle Türkiye'nin Osmanlı geçmişinden gelen kimlik oluşumu ve bunun dış politikanın şekillenmesindeki rolü üzerinde durulmuş, kimliğin tarihsel süreçlerde hangi aşamalardan geçerek inşa edildiğinin ortaya konması için Türkiye Cumhuriyeti devlet Osmanlı İmparatorluğu dönemine değinmek gerekli görülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkler için birleştirici unsur İslam olmuştur. Çok uluslu, çok dinli ve çok dilli bir imparatorluk kimliksel bir bütünlük yaratamamıştır. Rönesans ve reform süreçlerini yaşayan Avrupa'dan zaman içerisinde teknolojik olarak geri kalmış, Batı'ya karşı kaybedilen askeri üstünlüğün nedenleri sorgulanmış ve imparatorluğun devamını sağlayacak unsurun seçici Batıcılık olduğuna karar verilerek "*Osmanlı Modernleşmesi*" denilen Batılılaşma hamlesi başlatılmıştır. Güvenlik ihtiyacı nedeniyle sadece askeri alanda modernleşmeyi ön gören bu süreç zaman içinde Batı düşüncesini kimlik inşa edici bir unsur haline getirmiştir.

Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile gerçekleşen reform döneminin resmi politikası olan Osmanlıcılık halktan çok Osmanlı Devleti'nin benimsediği bir devlet kimliği olarak devletin devamını sağlamayı amaçlamıştır. Fransız İhtilalinin etkisinde kalan Genç Osmanlılar ve Genç Türkler ile imparatorluk içine giren yeni düşünceler "Genç Türk Devrimi" olarak da bilinen II. Meşrutiyetin ilanına kadar yaygınlaşmış, bu dönemden sonra Türklük kimliği öne çıkmıştır. Devleti kurtarmak amacıyla başlatılan Modernleşeme sürecinin sonucunda dört ana akım Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük ortaya çıkmıştır. I. Dünya Savaşı'nın kaybedenlerinden olan Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları işgal edilmiş Mustafa Kemal Atatürk'ün dehası ile kazanılan Kurtuluş Savaşı Sonrası, Türkiye Cumhuriyeti vücut bulmuş, Atatürk'ün önderliğinde Batılı devrimler gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında geçmişin değerleri

tam olarak ortadan kalkmamış, yeni değerlerle kaynaşarak sosyalleşme süreci ile eski ve yeni değerler birbirleriyle uyum sağlayarak yeni bir yapı oluşturmuştur. Eski ve yeni değerler sürekli bir karşılıklı sosyal etkileşim ile değişime uğramışlar ve yapı-yapanın birbirlerini inşa etmesi prensibine göre de kimlik inşa süreci sürekli olarak devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti için amaç çağdaş uygarlık düzeyini temsil eden Batıya yaklaşmak olmuş, bu düşünce kimlik inşasında ve tanımlanan kimliğin kesinleştirilip içselleştirmesinde önemli rol oynamıştır. Batılı kimliğin tam zıttı olarak ötekileştirilen Osmanlı ve onun temsil ettiği değerlerden kısa sürede uzaklaşılarak yeni Batılı kimlik güvence altına alınıp güçlendirilmiştir. Atatürk'ün vefatından sonraki süreçte Kemalizm'in en önemli niteliklerinden olan Batı tipi bir toplum ve siyasi yapı inşa etmek için demokratikleşme zorunluluğu, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra CHP'nin tek parti rejiminin oluşturduğu siyasi yapının daha baskıcı bir rejime evrilmesindense çok partili siyasi hayata dönüştürülmesine neden olmuştur. 1950'den sonra iktidara gelen muhafazakâr partiler sosyolojik olarak vücut bulup güç kazanmışlardır. DP'nin muhafazakâr siyasi kimliği, devletin batılılaşma anlamında Kemalist reformlar yoluyla yaratmaya çalıştığı ulusal kimliğin geçmişe atıfla dinsel ve geleneğe dayalı öğeler üzerinden yorumlanmasını dayanmıştır. 27 Mayıs 1960'ta Atatürk devrimlerinin ve resmi kimliğin en büyük savunucusu olan TSK'nın yönetime el koymasıyla sonuçlanmıştır. 1965 yılında iktidara gelen AP, DP'nin temsil ettiği halk kesimine yönelik politika yapmış, 1970'lerde Türk siyasi hayatında Necmettin Erbakan'ın temsil ettiği İslami görüşlü Milli Nizam Partisi (MNP) ortaya çıkmış ve Necmettin Erbakan tarafından formüle edilen MG İslamcılık kimliğini ön plana çıkararak İslami değerleri önceleyen, ümmetçilik prensibi doğrultusunda İslam birliğini savunan, Batı karşıtı bir tavır sergilemiştir. 1980 darbesi sonrasında yapılan seçimleri kazanan ANAP muhafazakâr çizgiye yakın bir parti olmuş, askeri yönetimin ve Özal'ın benimsediği politikalar nedeniyle siyasi İslam'ın yükseldiği görülmüştür. İslam Sentezi düşüncesinin öne çıktığı görülmüştür. 1990'lı yıllarda komünizm tehlikesinin ortadan kalkması, muhafazakâr sağ partilerin birbirlerine benzemesi ve Özal'ın vefatının ardından siyasal İslam daha da güçlenmiş, Necmettin Erbakan iktidara gelmiş ancak resmi kimliği temsil eden TSK siyasete müdahale ederek geleneksel düzeni sürdürmüştür. Çatısı altında farklı görüşleri birleştiren bir parti olarak öne çıkan ve 3 Kasım 2002 seçimlerinden günümüze kadar kesintisiz iktidarda

kalan AK Parti muhafazakâr demokrat kimliği ile Türk siyasetinin belirleyicisi olmuştur.

Dış politikada, Batıcılık resmi kimliği doğrultusunda Soğuk Savaş döneminde Batı bloğu içerisinde yer alan Türkiye Batı odaklı politikalarla uyum sağlamış, DP döneminde, dış politikada Batıcılık konusunda ödün verilmemiş hatta Batı ve özellikle ABD politikalarına aşırı bağımlılık Doğu-Batı dengesinin kurulamamasına yol açmıştır. Yumuşama döneminde TDP'de yaşanan zihniyet değişiminin çıkış noktaları 1962 Küba Krizi ve 1964 Kıbrıs Krizi olmuş, Türkiye'nin yakın müttefiki olan ABD ile aslında ortak çıkarlarda buluşamadığı, önemli kriz anlarında ABD'nin Türkiye'yi yalnız bırakabileceği ortaya çıkmıştır. Uluslararası sistemdeki yumuşama sayesinde dış politikada daha rahat hareket eden Türkiye, dış politika seçeneklerini artırmak amacıyla, görece daha bağımsız, tarafsız ve zaman zaman İslam faktörünü öne çıkaran politikalara yönelerek, Türkiye'nin Orta Doğu'daki olumsuz imajı düzeltilmeye çalışmıştır. 1980 darbesi sonrasında iktidara gelen Özal döneminde dış politikada pragmatik, çok çeşitli ve aktif ancak ABD'nin yanında olmaya özen gösterilen bir politika izlemiştir. Resmi devlet kimliğinin dışına çıkılarak hem Doğulu hem de Batılı bir kimlik tanımlaması yapan Özal Osmanlı geçmişine vurgular yaparak Türkiye'nin Orta Doğu coğrafyasına yönelik aktif bir politika izlemesi gerektiğini savunurken uluslararası ortamda ABD'nin karşısında değil mutlaka yanında olunması gerektiğine inanmıştır. Soğuk Savaş kurallarının geçerli olmadığı 1990'lı yıllarda ABD tek süper güç olarak ortaya çıkmış, SSCB'nin dağılmasıyla oluşan güç boşluğunda Doğu Avrupa, Orta Asya ve Balkanlarda birçok ulus-devlet ortaya çıkmıştır. Bu yeni düzende tehdit algılamaları da değişmiş, tehditler çeşitlenerek kestirilmesi zor nitelik kazanmıştır. Uluslararası sistemdeki büyük ölçekli değişim başta Türkiye olmak üzere tüm devletlerin sisteme uyum sağlamalarını güçleştirmiş, Soğuk Savaş döneminden kalma politikalarını gözden geçirmelerinin gerekli olduğunu ortaya koymuştur. Batıcı resmi devlet kimliğine alternatif olarak sunulan devlet kimlikleri Avrasyacılık, Neo-Osmanlıcılık ve İslamcılıktır. Ancak sözü edilen bu alternatif devlet kimliklerinin resmi Batıcı devlet kimliğinin hegemonyasını sona erdirecek kapsayıcılıkları olmamıştır.

TDP'nin genel karakteri değerlendirildiğinde "orta büyüklükte devlet" kavramının tüm özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Oran'ın belirttiği gibi bu tip devletler, uluslararası sistem düzeyindeki etkileri sınırlı olsa da bölgesel politikaları yönlendirebilen bölgesel güçlerdir. ABD gibi süper güçlerden gelen baskılara belli ölçüde dayanabilseler de dış politika davranışları uluslararası konjonktüre göre belirlenir. Soğuk Savaş döneminin iki bloklu yapısında Batıcı devlet kimliğinin de etkisiyle Batı bloğunu seçmek zorunda kalan Türkiye içinde bulunduğu ittifakın politikaları ile uyum sağlamak zorunda kalmıştır. Orta büyüklükte devletlerin yaşamlarını sürdürmek için güç dengesi kurallarına uyarak bir tarafı seçmesi gerekli olup sözü edilen bu tercih onları büyük devletin uydusu haline de getirebilir[822]. Türkiye'nin dış politika geçmişi incelendiğinde nerdeyse tüm politikaların ABD'nin tutumuna göre şekillendiği görülebilir. Çoğunlukla ABD eksenli olarak belirlenen dış politika davranışlarında, orta büyüklükte bir devletin sınırlı ölçüde büyük devlete direnme karakteri düşünüldüğünde, sınırlı sapmalar olmuş, kendi ulusal ve devlet kimliği tanımlamalarının getirdiği özellikler nedeniyle ABD politikalarıyla dönemsel uyumsuzluklar meydana gelmiştir. Bunun yanında ABD'nin Amerikan üstünlüğü ve istisnailiği çerçevesinde oluşturulan kimliğinin belirlediği çıkarları ve dolayısıyla dış politika algı ve anlamlandırmalarında Türkiye ABD'nin her zaman yanında olan sadık bir müttefiki olarak tanımlanmış, ABD politikalarından fazla sapmayacağı düşüncesi hâkim olmuştur. Bunun yanında ABD Türkiye'nin bölge açısından jeostratejik öneminin yanında siyasi ve toplumsal açıdan örnek ya da model ülke olabilme özelliğinin farkında olmuştur. Aynı şekilde Türkiye'de Batılı devlet kimliğinden gelen niteliklerinin yanında orta büyüklükte devlet olma özelliğini devam ettirmek için ABD gibi süper bir gücün yanında olmaya devam etmiş, ilişkilerde dönemsel krizler yaşansa da iki ülkenin karşılıklı etkileşim ile özneler arası meydana getirdikleri yapı günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Bunun yanında Türkiye'nin dış politikasını şekillendiren en önemli unsur jeopolitik konum olmuştur. TDP'nin çoğunlukla güvenlik öncelikli olarak belirlenmesinin altında kuşkusuz Osmanlı mirası, Batıya karşı verilmiş kurtuluş mücadelesi, Rusya tehlikesi ve daha önce de ifade edildiği gibi

[822] Baskın Oran, "Bir 'Orta Büyüklükte Devlet' Olarak Türkiye: Askeri-Stratejik ve Ekonomik Boyutlar", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, 17. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 29-33.

yeni cumhuriyetin komşularının bağımsızlıklarını Osmanlı İmparatorluğu'ndan kazanmış uluslar olduğu gerçeği yatmaktadır. Bu nedenle coğrafi konumun getirdiği maddi gerçeklikler etrafında SSCB öteki ve düşman olarak algılanmış, sorunlu olan Orta Doğu coğrafyası yok sayılmıştır. Sözü edilen bu güvenlik kaygısı ile oluşan güvenlik algısı ulusal çıkarları ve dış politika çıktılarını etkilemiştir. Atatürk'ün inşa ettiği Batıcı ve laik devlet kimliğinin var olması için ve içselleştirilmesi için Osmanlı geçmişi ve İslami değerler ötekileştirilmiş, geçmişten gelen ve ulus devlet bilincinin zıttı olan unsurlar ortadan kaldırılmıştır. Türkiye'nin coğrafi konumunun ülkenin hem lehine hem de aleyhine olan bir durum olduğunu ortaya koyduktan sonra Doğu ve Avrupa arasında yer almanın hem bir avantaj hem de güvenlik sorunu olduğu da eklenmelidir. Batılı devlet kimliğinin şekillendirdiği dış politika dönemsel nüans farklarıyla II. Dünya Savaşı sonrasının iki kutuplu dünyasında uygulanmaya devam etmiş, Batı bloğunda yer alan ve çağdaşlaşmanın en iyi yolunun Batılı değerleri içselleştirmek olduğu görüşü ile yola çıkan Türkiye Batıcı çizgisinden sapmamıştır. ABD'nin kimlik algısı Amerikan üstünlüğüne dayanmakta olup Türkiye'yi hep sadık müttefik olarak görmesi iki ülkenin devlet kimliklerinin dönemsel olarak uyum sağlamamasına neden olmuştur. Ancak bu sadece Türkiye özelinde hissedilmemiş ABD'nin üstün ve kusursuz değerlerini dünyadaki tüm değerlerden üstün görmesi sorunlara neden olmuştur. Johnson mektubu, Kıbrıs Krizi, Haşhaş Krizi ve Kıbrıs Harekâtı sonrası uygulanan silah ambargosu gibi durumlarda Türkiye bu kimlik yapısına her defasında tepki göstermiştir. AK Parti döneminde problemli olan Orta Doğu coğrafyası ve Osmanlı geçmişi ile barışma yoluna gidilerek bölge ülkeleriyle din, tarih ve kültür ortaklığını öne çıkararak bölgesel bir güç olma hedefine yönelinmiştir. Statükoyu önceleyen ve Davutoğlu'na göre bekle gör politikası izleyerek önündeki fırsatları kaçıran ve potansiyelini gerçekleştiremeyen Türkiye'nin güvenlik odaklı geleneksel dış politika ilkeleri yeniden yorumlanarak Batı'dan uzaklaşmadan Doğu ile yakınlaşma amacı taşıyan bir vizyon ve aktif bir dış politika tarzı formüle edilmiştir. Aslında bu tarz bir anlayış Özal zamanında başlamış özellikle Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan yeni düzene uyum sağlamak için yeni politikaların üretilmesinin gerekliliği öne çıkarak etki alanı Orta Doğu'dan Balkanlara ve Orta Asya'ya kadar uzatılmıştır. Özal'ın yaklaşımına yakın olarak AK Parti'nin kültür, din ve tarih bağları gibi düşünsel unsurlara odaklanması ve yumuşak gücün

mekanizmalarıyla etki alanını genişletme politikası uluslararası sistemin yapısal özelliklerinin ortaya çıkardığı unsurlarla özneler arası karşılıklı etkileşimle kendine özgü bir yapı ortaya çıkarmış ve sürekli değişime açık olmuştur. Kendini muhafazakâr demokrat kimlikle tanımlayan, her ne kadar yeni kimliğin muhafazakâr, İslamcı, milliyetçi ve Batıcı görüşlerin bir sentezi olduğunu savunsa da AK Parti'nin kimliğini kabul ettirmek ve varlığını devam ettirmek için yarattığı öteki Kemalist ideoloji olup Kemalist ideoloji tarafından şekillendirilen Batıcı-laik resmi devlet kimliğinin AK Parti'nin muhafazakâr demokrat kimliğinin karşısında konumlandırdığı bir sosyal yapı olduğu düşünülebilir. AK Parti, İslamcı ve muhafazakâr kimliklerin şekillendirdiği çıkar algılarını öne çıkararak tarih ve kültür gibi düşünsel unsurları TDP'ye sokmuştur. AK Parti iktidarının ilk dönemi olarak görülebilecek 2002-2009 yılları arasında Batıdan uzaklaşılmamış AB üyeliği araçsallaştırılarak ülke içerisinde AB kriterlerine uygun hukuksal ve siyasi reformları gerçekleştirerek askeri ve yargı bürokrasisinin siyasete müdahale gücü önemli ölçüde sınırlandırılmış dolayısıyla dış politikada da serbestlik kazanılmıştır. Aynı zamanda ulusal ve uluslararası normların karşılıklı etkileşimi değişimi tetiklemiş ve siyasi ve toplumsal alanda yapılan reformlar ile Müslüman muhafazakâr kitleyi özgürleştirme yolunda önemli adımlar atılmıştır. Uluslararası ve ulusal normların uygunluk mantığı doğrultusunda hem ulusal hem de uluslararası alanda yeni devlet kimliğini kabul ettirerek meşruiyet kazanmıştır. Halkla yönetici elit arasındaki sosyal mesafe kapatılarak toplumsal alan özgürleştirilmiştir. Dış politikada aktif ve inisiyatif alıcı bir tutum sergileyen AK Parti geleneksel dış politika ilkeleri olan tarafsızlık ve statükonun korunması ilkelerini benimsememiştir. TDP'nin geleneksel Orta Doğu'dan uzak durma prensibini terk etmiştir. ABD ve AB ilişkileri konusunda geleneksel politikalardan sapılmamış özellikle 2011 yılına kadar merkez ülke olma ve komşularla sıfır sorun kavramları çerçevesinde hem komşu ülkeler hem de sözü edilen Osmanlı bakiyesi coğrafya ile tarih ve kültür bağlarını öne çıkaran düşünsel unsurlar üzerinden yumuşak güç uygulamalarıyla ilişkiler normalleştirilmiştir. Arka arkaya gelen seçim başarıları, ekonomik gelişme ve demokratikleşme reformlarıyla ulusal ortamda AK Parti'nin temsil ettiği kimlik içselleştirilmiş, ulusal ortamda ise bu döneme kadar izlenen politikaların başarısı hem özgüven duygusunu artırmış hem de önemli müttefik ABD'nin Türkiye'nin Orta Doğu

bölgesinin demokratikleştirilmesi konusunda örnek ve model olma karakterini ön plana çıkarması ile olumlu bir ortam oluşmuştur.

Çalışmanın hipotezlerinin sınanması amacıyla AK Parti dönemindeki ABD ilişkileri değerlendirildiğinde ana hipotezin kanıtlandığı görülmektedir. ABD ile devlet kimliği üzerinden ve Türkiye'nin orta büyüklükte devlet olmasından kaynaklanan dönemsel uyuşmazlıklar olsa da Bush döneminde ilişkiler devam etmiştir. Bush'un yeni sağ tarafından oluşturulan ve Jacksoncu dış politika geleneğinden etkilenen politikaları AK Parti'nin Bush döneminde benimsediği devlet kimliği tanımlamasıyla uyuşmamıştır. Çok taraflı, aktif ve yumuşak gücün unsurlarını tercih eden AK Parti politikaları ile Bush'un sert güce, El-Kaide, Saddam Hüseyin, İslam dünyası ve demokratik olmayan rejimlerin öteki olarak tanımlandığı, tek taraflı ve uluslararası hukuk kurallarını hiçe sayan politikasının uyum göstermediği açıkça görülmektedir. Amerikan üstünlüğü ve istisnailiği ile şekillenen ABD ulusal kimliği ya da ABD'nin istisnai değerleri, kutsal sayılan kendi topraklarında saldırıya uğramış, ABD'nin düşmanlarını yok etmekten başka çaresi kalmamıştır. Jacksoncu dış politika geleneği doğrultusunda sözü edilen düşmanlar ya da ötekiler her neye mal olursa olsun yenilgiye uğratılacaktır. Burada sadece tehdit olarak algılananlar değil tehdit şüphesi taşıyanlarda ortadan kaldırılacak ya da ABD'nin kusursuz değerleri doğrultusunda demokratikleştirileceklerdir. ABD'nin bu dönemde Türkiye'nin PKK ve Irak'taki yapının bozulması nedeniyle orta çıkan güvenlik algılarını dikkate almadığı, ana düşmanlarını ortadan kaldırdıktan sonra paramparça hale getirdiği siyasi sistemin inşası için etkili projeler üretmediği daha çok bölgede istikrarın sağlanmasını öncelediği görülmüştür. Bush'un başkanlığının sonuna doğru bölgeye Türkiye olmadan istikrar gelmeyeceğini anlayan ve tüm dünyada yükselişe geçen Amerikan karşıtlığının önüne geçilmesini sağlamak isteyen ABD'nin politikalarında değişim olmuş ancak geç kalınmıştır. İki ülke devlet kimliklerinde yaşanan uyumsuzluklar Türkiye'nin dost/düşman algılarında değişime yol açmıştır. Johnson mektubundan itibaren Türkiye'nin SSCB ile yakınlaşıp Orta Doğu'yla tarafsız ve barış odaklı ilişkiler inşa etmesinin nedeni budur. Ak Parti döneminde uluslararası konjonktürün etkisiyle sistem düzeyinde Türkiye-ABD devlet kimliklerin etkileşimi sonucu

belirlenen ulusal çıkarların uyumsuzluğu Türkiye'yi PKK tehlikesi konusunda adım atmayı tercih etmeyen ABD politikası nedeniyle eski düşman Irak ile dost olmaya yöneltmiş, bunun yanında ABD'nin şer ekseninde konumlandırdığı Suriye, Türkiye'nin dostu haline gelmiş, güvenlik algılarında önemli bir değişim yaşanmıştır. Ancak Arap Baharı ile ortaya çıkan yeni konjonktürde Türkiye'nin benimsediği devlet kimliği doğrultusunda belirlenen çıkarlarına göre Suriye tekrar düşman olarak algılanmaya başlanmıştır.

Obama'nın başkanlığı ile hem uluslararası hem de Türkiye'de olumlu bir hava oluşmuş ancak Arap Baharı ile yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. ABD'nin Türkiye'yi model ülke olarak görmesi ve Orta Doğu halkalarının özgürleştirilip demokratik siyasi yapıların oluşturulması konusunda uyum sağlayan iki ülkenin devlet kimlikleri özellikle savaşın Suriye'ye sıçramasıyla tekrar inişli çıkışlı bir karakter kazanmıştır. Obama'nın Orta Doğu'daki değişimi müdahale etmeden doğasına bırakan tarzı AK Parti'nin bu dönemde benimsediği oyun kurucu ülke olma ya da diğer bir ifadeyle merkez ülke kavramından farklı olarak Türkiye'yi bölgesel bir güç şeklinde değil küresel bir güç olarak tanımlaması prensibiyle uyum göstermemiştir. Oyun kurucu ülke olabilmek için uluslararası ve ulusal normları değiştirmek ve karşılıklı özneler arası etkileşim ile kendine uygun bir hale getirip yeni bir yapı inşa etmek gereklidir. Türkiye'nin orta büyüklükte bir devlet olmasının getirdiği dezavantajlar nedeniyle gerekli araçlar, etki gücü, kabiliyet ve donanıma tam olarak sahip olmaması bu amacın gerçekleştirilmesi önündeki en büyük engel olmuştur. Özellikle 2010'lu yılların başından itibaren ulusal ortamda yaşanan gelişmeler ile AK Parti'nin rakipsizliğini sorgulanmış ancak AK Parti buradan güçlenerek çıkmıştır. AK Parti politikalarındaki değişimin ve kendi muhafazakâr demokrat kimliğini muhafaza etmek amacıyla İslami ve muhafazakâr değerleri 2011 sonrasında ön plana çıkarmasının nedenin bu olduğu ileri sürülebilir. Davutoğlu'nu oyun kurucu ülke olma proaktif dış politika izleme prensipleri sözü edilen devlet kimliğindeki değişimle beraber dış politika davranışlarında da hissedilmeye başlamış, özellikle Irak ve Suriye politikalarında kendini göstermiştir. Arap Baharı sonrası birbirine bağlı olarak takip edilebilecek Irak ve Suriye'deki gelişmeler AK parti dış politikasında etkili olan

kimlik faktörünü ortaya koymaktadır. İslami ve muhafazakâr yönleri öne çıkan devlet kimliği anlayışında Arap Baharının etkisiyle yıkılan rejimlerin yerine iktidara gelen Müslüman kardeşlerin İslami kodlarını kendine yakın bulan AK Parti bu yeni rejimleri desteklemiştir. AK Parti milli iradenin gücünü her fırsatta vurgulamış sözü edilen ülkelerde rejimlerin halkın talepleri doğrultusunda belirlenmesini desteklemiştir. Suriye örneğinde ise Esad rejiminin halkın taleplerini göz ardı ederek sert bir politika izlemesi AK Parti'nin temsil ettiği değerlerle uyuşmadığı için sert karşılık verilmiş ve yumuşak güç öğeleri terk edilerek ilk defa sert güçle rejimin ABD ve NATO desteğiyle değiştirilmesinin gerekliliği savunulmuştur. AK Parti'nin ötekisi Esad rejimi özelinde otoriter rejimler olarak belirlenmiş görülmektedir. AK Parti güvenlik kaygılarını gidermek için etrafında kendi devlet kimliğine yakın rejimler görmek istemekte, oyun kurucu ülke olarak uluslararası normları değiştirmeyi hedeflemektedir. Örneğin Mısır'da Mübarek rejiminin devrilmesinden sonra başa gelen Müslüman Kardeşler görüşünü benimseyen Muhammed Mursi'yi destekleyen AK Parti, Mursi hükümetinin askeri darbeyle yıkılıp yerine askeri otoriteyi temsil eden General Abdul Fettah El Sisi'nin gelmesini çok şiddetli eleştirmiştir. Ancak Obama'nın devlet kimliği algısı Orta Doğu'nun demokratikleştirip özgürleştirilmesi konusunda Türkiye'nin temsil ettiği devlet kimliği ile uyuşuyor olsa da özellikle Suriye örneğinde görüldüğü gibi Obama'nın Jeffersoncu kodları çatışmadan mümkün olduğunca uzak durmayı, Irak'taki askerlerini çektikten sonra kamuoyunun da etkisiyle olaylara askeri olarak müdahil olmak yerine geriden yönetmeyi ve Orta Doğu'daki demokratikleşmenin doğal yollardan olmasını öncelemekte, iki kimlik arasındaki uyuşmazlık yöntem konusunda ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında özellikle IŞİD tehlikesinin ortaya çıkmasından sonra ABD'nin bölgeye doğrudan müdahale etmeyip desteklediği müttefikler üzerinden istikrarı sağlamaya çalışması, Türkiye için önemli bir güvenlik sorunu yaratmıştır. Bölgede Türkiye'nin terörist olarak tanımladığı unsurların desteklenmesi ilişkilerin istikrara kavuşamamasına yol açmıştır.

Çalışmanın birinci yan hipotezi değerlendirildiğinde Türkiye'de ve ABD'de iç ve dış politika ilişkisinin yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Özellikle Bush döneminde 11 Eylül saldırılarını takip eden süreçte halkın özgürlüklerini sınırlandıran

Patriot Act'ın devreye sokulmuş olmasına rağmen Bush'un Afganistan ve Irak işgalleri halk tarafından desteklenmiş Bush politikalarından memnun olan halkın desteğiyle 2004 yılında tekrar başkan seçilmiştir. ABD'nin dış politika davranışlarına etki eden kamuoyu ve lobilerin en etkili oldukları yerin Kongre olduğu düşünülürse dış politika çıktıları ulusal ortamın süzgecinden de geçtikten sonra kesinlik kazanmaktadır. Aynı şekilde Türkiye'de özellikle "çuval olayından" sonra tavan yapan Amerikan karşıtlığı ABD'nin tüm politikalarından şüphe edilip sorgulanmasına yol açmıştır, ABD'nin değerlerinin istisnailiğinin tehdit edildiği düşüncesiyle Türkiye'yi cezalandırdığı belirtilmiştir. Ulusal Egemenlikçi-Milliyetçi tip Amerikan karşıtlığı olarak tanımlanan bu faktör özellikle AK Parti döneminde ABD ile uyumlu politikalar izlenmesini engellemiş, AK Parti ABD ile ilişkilerini yoluna koymak için hem kendi hitap ettiği kesimde hem de muhalefetteki Amerikan karşıtlığını dengelemek zorunda kalmıştır. Bunun yanında 1 Mart Tezkeresinin TBMM'den geçmemesi olayı bu çalışmanın hipotezlerini kanıtlamaktadır. Uluslararası konjonktürün etkisiyle uluslararası sistem düzeyinde iki ülke devlet kimliklerinin karşılıklı etkileşim ile sonuç mantığına göre oluşturdukları ABD'nin Irak'ı işgalinde Türkiye üzerinden cephe açılmasını içeren dış politika çıktısı ulusal ortamın süzgecinden geçirilmiş ve normların uyumluluğu mantığına göre değerlendirilerek değişime uğramış ve kabul edilmemiştir. ABD'nin uluslararası hukuka aykırı ve tek taraflı olarak değerlendirilen bu dış politika davranışı dünyanın bir çok ülkesi tarafından tepki almış, Türkiye aslında sonuç mantığına göre önemli kazanımlar getirebilecek tezkereyi son derece demokratik bir şekilde reddetmiştir. AK Parti'nin içeresinde de tezkereye karşı olan bir grup olduğu görülmüştür. Türkiye'de başta medya ve muhalefet olmak üzere neredeyse tüm kamuoyu tezkerenin reddedilmesi konusunda tek vücut olmuş, ABD çıkarlarına hizmet etmek adına komşu bir ülkenin Türkiye üzerinden işgal edilmesi Türk ulusal ve devlet kimliği tarafından kabul görmemiştir. ABD, aynen Türkiye'nin "Johnson Mektubu" sırasında hissettiği hayal kırıklığını hissetmiş, bu güne kadar ABD'nin sadık müttefik olarak elinin altında gördüğü Türkiye ile olan ilişkileri olumsuz yönde etkilenmiş, Amerikan istisnailiği inancına dayanan devlet kimliğinin korunmaya alınması sürecinde ABD'de, Türkiye'nin davranışının müttefiklik ruhuna sığmadığı ve ABD'nin ihanete uğrayıp

arkadan vurulduğu yönünde bir algı ortaya çıkmıştır. Çuval olayından sonra Türkiye'de Amerikan karşıtlığı yükselişe geçmiştir.

Devletlerin ikili ilişkilerinin kimlik-dış politika bağlamında kapsamlı bir analizini yapabilmek için konstrüktivizmin uygun bir yaklaşım olduğu yönündeki ikinci yan hipotezin de büyük ölçüde kanıtlandığı sonucuna varılabilir. Bu nasıl mümkün oldu sorusuna yanıt arayan ve süreçlere odaklanan Konstrüktivist yaklaşımın uygunluğu konusunda sorgulanabilecek tek unsur, çalışmanın Türkiye-ABD ilişkilerine Türkiye'nin penceresinden bakmayı tercih etmiş olmasıdır. Çalışmada ABD kimliği ve dış politika gelenekleri hakkında bilgiler verilmiş olsa da ABD nezdinde daha kapsamlı bir araştırma yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

# KAYNAKÇA/BİBLİYOGRAFYA

## Kitaplar

Ahmad, Feroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2010.

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.

Akçura, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 1976.

Akdoğan, Yalçın, *AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*, Alfa, İstanbul 2004.

Akengin, Hamza, *Siyasi Coğrafya: İnsan ve Mekân Yönetimi*, 2. Baskı, Pagem Akademi, Ankara 2012.

Akıllı, Erman, *Türkiye'de Devlet Kimliği ve Dış Politika,* Ankara 2013.

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 15. Basım, İstanbul 2012.

Alaranta, Toni, *National and State Identity in Turkey: The Transformation of Republic's Status in International System,* Rowman & Littlefield, Lanham 2015.

Aras, Bülent, *Ortadoğu ve Türkiye,* Q-Matris, İstanbul 2003.

Arı, Tayyar, *Amerika'da Siyasi Yapı: Lobiler ve Dış Politika,* MKM, Bursa 2009.

Arı, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, MKM Yayınları, İstanbul 2012.

Armaoğlu, *Fahir, Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988),* 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994.

Armaoğlu, Fahir, *Türk Siyasi Tarihi*, Kronik Kitap, İstanbul 2017.

Ateş, Toktamış, *Dünyada ve Türkiye'de Laiklik,* Ümit Yayıncılık, 7. Baskı Ankara 1995.

Ateş, Toktamış, *Siyasal Tarih*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2012.

Ateş, Toktamış, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2016.

Aydın, Suavi, Taşkın, Yüksel, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, 5. Baskı, İletişim, İstanbul 2017.

Ayhan, Veysel, *Arap Baharı: İsyanlar, Devrimler ve Değişim, MKM Yayınları,* Bursa 2012.

Bağcı, Hüseyin, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, 4. Basım, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2014.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 17. Baskı, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul 2012.

Bilgin, Abdul Rezak, *Ak Parti ve Refah Partisi: Dış Politika Anlayışlarının Karşılaştırılması*, Birleşik Yayınları, Ankara, Haziran 2017.

Bilgin, Nuri, *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, Ege Yayıncılık, İzmir 1994.

Bora, Tanıl, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İletişim, İstanbul 2017.

Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, İmge, Ankara 2013.

Bostanoğlu, Burcu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara 2008.

Bozdağlıoğlu, Yücel, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*, Routledge, New York 2003.

Campbell, David, *Writing Security: The United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Minneapolis 1998.

Connolly, William E., *Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına Dair Çözüm Önerileri*, Çeviren: Ferma Lekesizalın, İstanbul 1995.

Çalış, Şaban, *Hayaletbilimi ve Hayalet Kimlikler: Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*, 5. Baskı, Çizgi Kitabevi, Konya 2015.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze*, 5. Baskı, İmge, Ankara 2013.

Dağı, İhsan, *Kimlik Söylem ve Siyaset: Doğu-Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği*, İmge Kitabevi, Ankara 1998.

Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, 83. Basım, Küre Yayınları, İstanbul Şubat 2013.

Davutoğlu, Ahmet, *Teoriden Pratiğe: Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar,* Küre, İstanbul 2011.

Erhan, Çağrı, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara 2001.

Ertan, Temuçin Faik, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 5. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2017.

Giddens, Anthony, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Cambridge 1984.

Goldschmidt, J. R., Davidson, L., *Kısa Ortadoğu Tarihi, Doruk*, İstanbul 2011.

Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Mahir Ünlü ve Yusuf Çotuksöken (Der.), İnkılap Kitabevi, İstanbul 1987.

Gökalp, Ziya, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Akçağ, İstanbul 2010.

Gönlübol, Mehmet vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara 1996.

Guzzini, Stefano, *Power, Realism and Contructivism*, London 2013.

Gülalp, Haldun, Kimlikler Siyaseti: Türkiye'de Siyasal İslam'ın Temelleri, Metis, İstanbul 2014.

Hale, William, *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, Çev: Petek Demir, Mozaik, İstanbul 2003.

Hanioğlu, Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, C.:I. (1889-1902), İletişim, İstanbul 1985.

Harvey, David, *Post Modernliğin Durumu*, Metis, İstanbul 2000.

Heywood, Andrew, *Küresel Siyaset*, Çevirenler: Nasuh Uslu-Haluk Özdemir, Ankara 2013.

Hobson, John M., *The State and International Relations*, Cambridge 2003.

Hollis, Martin; Smith, Steve, *Explaining and Understanding in International Relations*, Oxford 1990.

Hunt, Michael H., *Ideology and U.S. Foreign Policy: With a New Afterword by the Author*, New York 2009.

İnalcık, Halil, *Osmanlı ve Modern Türkiye: Araştırmalar*, Timaş, İstanbul 2013.

İnalcık, Halil, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, 5. Baskı, Kırmızı, İstanbul 2016.

İşyar, Ömer Göksel, *Karşılaştırmalı Dış Politikalar*, 2. Baskı, Dora, Bursa 2013.

Jackson, Robert; Sorensen, Georg, *Introduction to International Relations Theories and Approaches*, Fifth Edition, Oxford 2013.

Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş, İstanbul 2010.

Keyder, Çağlar, *Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne,* İletişim, İstanbul 2003.

Keyder, Çağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, 17. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Kışlalı, Ahmet Taner, *Kemalizm Laiklik ve Demokrasi*, İmge Kitabevi, Ankara 1994.

Kışlalı, Ahmet Taner, *Siyasal Sistemler*, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 1998.

Kili, Suna, *Türk Devrim Tarihi,* 14. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2014.

Koçer, Gökhan, *Türk Dış Politikasında İslam: Araf'ta Olmak ya da Bir Pragmatizm Örneği*, Öğreti, Ankara 2003.

Kongar, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, 43. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2010.

Kösebalaban, Hasan, *Türk Dış Politikası: İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme*, Çeviren: Hüsamettin İnanç, Ankara 2014.

Kurtbağ, Ömer, *Amerikan Yeni Sağı ve Dış Politikası*, Ankara 2010.

Landau, Jacob M., *Türkiye'de Sağ ve Sol Akımlar*, Çeviren: Erdinç Baykal, Turhan Kitabevi, Ankara 1979.

Lipset, Martin Seymour, *American Exceptionalism: A Double Edged Sword*, New York 1996.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev: Boğaç Babür Tuna, 5. Baskı, Arkadaş, Ankara 2011.

Lewis, Bernard, *"Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi"*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2011.

Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim, İstanbul, 2003.

Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, İletişim, İstanbul 1991.

McSweeney, Bill, *Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations*, Cambridge 1999.

Mead, Walter Russell, *Special Providence: American Foreign Policy and How It Changed The World*, New York 2001.

Modelski George, *A Theory of Foreign Policy*, London 1962.

Mütercimler, Erol, *Fikrimizin Rehberi: Gazi Mustafa Kemal*, 4. Basım, Alfa Yayınları, İstanbul 2008.

Nau, Henry, *At Home Abroad: Identity and Power in American Foreign Policy*, Ithaca 2002.

Onuf, Nicholas, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, Columbia 1989.

Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, İstanbul 2012.

Öymen, Onur, *Ulusal Çıkarlar*, 6. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2017.

Özey, Ramazan, *Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya*, 9. Baskı, Aktif, İstanbul 2013.

Özdal, Barış; Karaca, R. Kutay, *Diplomasi Tarihi – 1*, Dora, Bursa 2015.

Özlem, Kader, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014),* Bursa 2016.

Prizel, Ilya, *National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine*, Cambridge 1998.

Ruggie, John Gerrard, *Constructing World Polity: Essays on International Institutionalization*, London, New York 1998.

Salihi, Emin, *Irak: Devletin Çöküşü ve Çatışma Süreci*, Kaknüs, İstanbul 2017.

Sander, Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, İmge Kitabevi, 7.baskı, Ankara 2012.

Sander, Oral, *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 2000.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, 24. Baskı, Ankara 2012.

Sander, Oral, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, İmge Kitabevi, Ankara 2016.

Schonberg, Karl K., *Constructing 21st Century U.S. Foreign Policy: Identity, Ideology, and America's World Role in a New Era*, New York 2009.

Smith, Anthony D., *National Identity*, University of Nevada Press, Las Vegas, Reno 1991.

Smith, Anthony D., *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim, İstanbul 1999.

Sönmezoğlu, Faruk, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul 2004.

Sönmezoğlu, Faruk, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul 2006.

Sönmezoğlu, Faruk, *İki Savaş Sırasında ve Arasında Türk Dış Politikası*, İstanbul 2011.

Sönmezoğlu, Faruk, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 5. Baskı, Der Yayınları, İstanbul 2012.

Sönmezoğlu, Faruk, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası: 1991-2015,* Der Yayınları, İstanbul 2016.

Tanör, Bülent, *Kurtuluş Kuruluş*, 10. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2010.

Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri***,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Gelişmeler (1876-1938): Mütareke Cumhuriyet ve Atatürk*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2016.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.

Türkmen, Füsun, *Türkiye ABD İlişkileri: "Kırılgan İttifaktan Model Ortaklığa",* İstanbul 2012.

Uslu, Nasuh, *Türk Amerikan İlişkileri*, Ankara 2000.

Uslu, Nasuh, *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara 2016.

Waltz, Kenneth N., *Theory of International Politics*, Reading MA 1979.

Weldes Jutta, *Constructing National Interest: The United States and the Cuban Missile Crisis*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1999.

Wendt, Alexander, *Social Theory of International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.

Yalçın, Hasan Basri, *Ulusal Güvenlik Stratejisi: ABD-İngiltere-Fransa-Rusya-Çin*, Seta, İstanbul 2017.

Yılmaz, Türel, *Uluslararası Politikada Orta Doğu***,** Barış Platin Yayınevi, Ankara 2009.

Zahfuss, Maja, *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality*, Cambridge Uniersity Press, Cambridge 2004.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev: Yasemin Saner, 27. Baskı, İletişim, İstanbul 2012.

## Makaleler ve Kitap Bölümleri

Adler, Emanuel, "Seazing the Middle Ground: Constructivism in World Politics", *European Journal of International Relations*, Cilt 3, No. 3, 1997.

Akbaş, Zafer, "İkinci Körfez Savaşından Günümüze Irak: Aktörler ile Çıkar Çatışmaları Analizi", *Türkiye'nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizi*, Ertan Efegil-Esra Pakin Albayrakoğlu, Gündoğan Yayınları, İstanbul Eylül 2015.

Akdoğan, Yalçın, "Muhafazakâr-Demokrat Siyasal kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı", *AK Parti: Toplumsal Dönüşümün Yeni Aktörü*, Hakan Yavuz (Ed.), Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

Aknur, Müge; Ersoy, Rezzan, "Siyasi Partiler ve Türk Dış Politikası", *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımalar: Türk dış Politikası Örneği*, Ertan Efegil-Mehmet Seyfettin Erol (Eds.), Barış, Ankara 2012.

Altun, Fahrettin; Çağlar, İsmail, "Türkiye'de Medyanın Demokratikleşmesi", *AK Partinin 15 Yılı: Toplum*, Seta, İstanbul 2017

Arai, Masami, "Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt. I,* ss. 180-195.

Arı, Tayyar, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikası ve ABD ile İlişkiler: Politik İkilem", *Doğu'dan Batı'ya Dış Politika: AK Partili Yıllar*, Zeynep Dağı (Der), Orion, Ankara 2006.

Ataman, Muhittin, "Türkiye Dış Politikasının AK Parti Döneminde Yeniden Yapılandırılması", *AK Parti'nin 15 Yılı: Dış Politika*, Kemal İnat-Ali Aslan-Burhanettin Duran (Eds.), Seta, İstanbul 2017.

Ataöv, Türkkaya, "The Principles of Kemalism", *The Turkish Yearbook of International Relations*, 20, ss.31-32.

Atılgan, Gökhan, "Sanayi Kapitalizminin Şafağında (1960-1971)" in *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Gökhan Atılgan ve E. Atilla Aytekin (Der.), Yordam Kitap, İstanbul 2016.

Aydın, Mustafa, "Determinants of Turkish foreign policy: historical framework and traditional inputs", *Middle Eastern Studies,* 35:4, London, Routladge, 1999, ss. 152-186.

Aydın, Mustafa, "Uluslararası İlişkilerin 'Gerçekçi' Teorisi: Kökeni, Kapsamı ve Kritiği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1 (1), Bahar 2004, ss. 33-60.

Bağcı, Hüseyin, "Son 10 Yıllık Dönemin Dış politikasına Gerçekçi Bir Yaklaşım: Hatalardan Doğrulara Dönüş Mü?", *Türk Dış Politikasını Nasıl Bilirdiniz?*", Ümit Özdağ-Yelde Demirağ (Eds.), Kripto, Ankara 2017.

Barkey, Henry J., "The Endless Pursuit: Improving U.S.-Turkish Relations", *The United States and Turkey: Allies in Need,* Morton Abramowitz (Ed.), New York 2003.

Bal, İdris "Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim", *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası,* Cüneyt Yenigün ve Ertan Efegil (Der.), Nobel, 2010, s. 37-61.

Barnett, Michael, "Social Constructivism", *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, (Eds.) John Baylis, Steve Smith and Patricia Owens, Fifth Edition, Oxford 2014.

Bayır, Özgün Erler; Sönmezoğlu, Faruk, "Dış Politika Analizinde Temel Öğeler", *Dış Politika: Karşılaştırmalı Bir Bakış*, Faruk Sönmezoğlu-Özgün Erler Bayır (Der.), İstanbul 2014.

Biçer, Savaş, "Cumhuriyet dönemi Dış politikası (1923-1938)", *Türk Dış Politikası: Aktörler, Krizler, Tercihler, Çözümler*, Sertif Demir (Ed.), Barış Kitap, Ankara 2017.

Bloom, William, *Personal Identity, National Identity and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

Çalış, Şaban H., "Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası", *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik,Demokrasi ve Güvenlik,* Şaban H. Çalış-İhsan D. Dağı ve Ramazan Gözen (Der.), Liberte, Ankara 2001, ss. 3-34.

Ceaser, James W., "A Genealogy of Anti-Americanism, *Public Interest,* Summer 2003.

Çetinsaya, Gökhan, "İslami Vatanseverlikten İslam Siyasetine", Tanıl Bora-Murat Gültekin (Der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt I: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim, İstanbul 2003, ss. 265-272.

Checkel, Jeffrey T., "The Constructivist Turn' in International Relations Theory, *World Politics,* Cilt 50, No. 2, 1998.

Çiğdem, Ahmet, "İslamcılık ve Türkiye Üzerine Bazı Notlar", Yasin Aktay (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: İslamcılık*, Cilt. 6, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Çiğdem, Ahmet, "Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon", *Modernleşme ve Batıcılık*, (Ed.) Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Criss, Nur Bilge, "A Short History of Anti-Americanism and Terrorism: The Turkish Case", *The Journal of American History,* Vol.89, No.2, 2002.

Dağı, İhsan D., "Transformation of Islamic Political Identity in Turkey: Rethinking the West and Westernization", *Turkish Studies*, Cilt 6 (1), 2005, ss. 21-37.

Dağı, İhsan D., "Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi", *AK Parti: Toplumsal Dönüşümün Yeni Aktörü*, Hakan Yavuz (Ed.), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

Dağı, İhsan, "The Justice and Development Party, Identity, Politics and Human Rights Discourse in the Search for Security and Legitimacy", *The Emergence of A New Turkey Democracy and the AK Parti*, M. Hakan Yavuz Ed., University of Utah Press, Salt lake City 2007.

Devetak, Richard, "The Project of Modernity and International Relations Theory, Millenium-Journal of International Studies, 24(1), ss. 27-51.

Dinçer, Bünyamin, "Orta Doğu'da Yükselen Aktör: Kürtler", Orta Doğu'da Devlet Altı Gruplar: Örgüt, Mezhep, Etnisite, Erkan Ertosun-Mahmut Akpınar-Nurettin Altundeğer (Eds.), İldem Yayınları, Ankara 2015.

Duran, Burhanettin, "AK Parti'nin İdeolojik Dönüşümünün Kodları", *AK Parti'nin 15 Yılı: Siyaset*, Nebi Miş-Ali Aslan (Eds.), Seta, İstanbul 2018.

Erdoğan, M. Murat, "Türkiye'ye Kitlesel Göçlerde Son ve Dev Dalga: Suriyeliler", *Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, M. Murat Erdoğan- Ayhan Kaya (Der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul Haziran 2015.

Erişen, Cengiz, "Dış Politika Analizi", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Derleyenler: Şaban Kardaş – Ali Balcı, İstanbul 2014.

Erol, Mehmet Seyfettin; Ozan, Emre, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Ertan Efegil-Mehmet Seyfettin Erol (eds), Barış Kitap, Ankara 2012, ss. 237-270.

Ertem, Helin Sarı; Karadeniz, Radiye Funda, "İşbirliği ve Çatışma Alanlarıyla 2000'li Yıllarda Türkiye-ABD İlişkileri", *2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler*, Nobel, Ankara 2015.

Ertem, Helin Sarı, "Kuzey Irak'tan Irak Kürdistanı'na: Ankara-Erbil İlişkilerindeki Dönüşümün Siyasi ve Ekonomik Temelleri", *2000'li Yıllarda Türk Dış*

*Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler*, Özden Zeynep Oktav- Helin Sarı ertem (Der.), Nobel, Ankara 2015.

Fierke, K. M., "Constructivism", *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, Tim Dunne, Milja Kurki and Steve Smith (Eds.), Third Edition, Oxford 2013.

Goldstone, Jack, "Understanding the Revolutions of 2011: Weakness and Resilience, Middle Eastern Autocracies", *Foreign Affairs*, 90(3), 2011.

Göka, Erol; Göral, F. Sevinç; Güney, Çetin, "Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakârı ve Kaygan Siyasal Tercih", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 5: Muhafazakârlık,* İletişim, İstanbul 2003, ss. 302-313.

Haspolat, Evren, "Türkiye'de 1980 Öncesi Siyasi Akımlar", *Türkiye'de Yeni Siyasal Akımlar (1980 Sonrası),* Evren Haspolat ve Deniz Yıldırım (der.), Siyasal Kitabevi, Ankara 2016, s. 15-90.

Hatipoğlu, M. Emre, "Amerikan Dış Politikasında Kongre'nin Rolü", *Yakın Dönem Amerikan Dış politikası: Teori ve Pratik*, (Der.) Cenap Çakmak- Cengiz Dinç- Ahmet Öztürk, Nobel, Ankara 2011.

Hopf, Ted, "The Promise of Constructivism in International Theory", *International Security*, Cilt 23, No. 1, 1998.

İnalcık, Halil, "Tanzimat Nedir?", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Der.), 6. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, ss.30-56.

İnat, Kemal; Duran, Burhanettin, "Ak Parti Dış Politikası: Teori ve Uygulama", *Doğu'dan Batı'ya Dış Politika: Ak Parti'li Yıllar*, Zeynep Dağı (Der.), Orion Yayınevi, Ankara 2006.

İnat, Kemal; Balcı, Ali, "Dış Politika: Teorik Perspektifler", *Uluslararası Politikayı Anlamak: 'Ulus-Devlet'ten Küreselleşmeye*, Derleyen: Zeynep Dağı, İstanbul 2007.

Kahraman, Hasan Bülent, "Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma," *Modernleşme ve Batıcılık*, (Ed.) Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Karacasulu, Nilüfer, "Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları", *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar,* Derleyen: Tayyar Arı, Bursa 2015.

Kadıoğlu, Ayşe, "Paradox of Turkish Natioanlism and the Constructionof Official Identity, Middle Eastern Studies, Vol 2, 1996, ss. 177-193.

Kardaş, Şaban, "Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı?", *Akademik Ortadoğu*, Cilt 5, Sayı 2, 2011.

Karpat, Kemal H., "Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak", Çev. Sönmez Taner, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss. 19-50.

Katzenstein, P. J., "Introduction: Alternative Perspectives on National Security", The *Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, P. J. Katzenstein (Ed.), Columbia University Press, New York 1996.

Katzenstein, Peter; Keohane, Robert, "Varieties of Anti-Americanism: A Framework for Analysis", *Anti-Americanisms in World Politics,* Peter Katzenstein and Robert Keohane (Eds.), London 2007.

Kaynar, Mete Kaan, "Türkiye'nin Ellili Yılları Üzerine Bazı Notlar", *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, Mete Kaan Kaynar (Ed.), İletişim, İstanbul 2015.

Kılıçbay, Mehmet Ali, "Atatürkçülük ya da Türk Aydınlanması", *Türk Siyasal Hayatı*, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (Eds.), Genişletilmiş 6. Baskı, Sentez, İstanbul 2016, s. 215-222.

Koyuncu, Aşkın, "Osmanlı Kimliği Üzerine Bazı Düşünceler", *Türkiyat Araştırmaları*, Sayı.1 Güz 2004, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 203-212.

Köker, Levent, "Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt II: Kemalizm*, Ahmet İnsel (der.), İletişim, İstanbul 2004, ss. 97-112.

Köroğlu, Nergiz Özkural," Neo Ottomanization vs Europeanization? Turkey – EU Relations", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 13, No.2, 2014, ss. 111-131.

Köroğlu, Nergiz Özkural, "Konstrüktivist Yaklaşım Bağlamında Avrupa Komşuluk Politikası Örnek Olayının Analizi", *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar*, Sibel Turan ve Nergiz Özkural Köroğlu (Eds.), Bursa, 2015.

Kratochwil, Friedrich, "Rules, Norms, and Decisions: On the Conditions of Practical and Legal Reasoning", *International Relations and Domestic Politics*, Cambridge 1989.

Kuhn, Robert, "On The Role Of Human Development, The Arab Spring", *Population and Development Review*, 38(4), Aralık 2012.

Kuru, Ahmet T., "Laikliğin Yeniden Yorumlanması: AK Parti Örneği", *AK Parti: Toplumsal Dönüşümün Yeni Aktörü*, Hakan Yavuz (Ed.), Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

Nuray Mert, "Muhafazakarlık Neyi Muhafaza Etmeye Çalışıyor?", *Tezkire*, 11(27-28), 2002.

Mert, Nuray, "Muhafazakârlık ve Laiklik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt V: Muhafazakârlık*, Ahmet Çiğdem (der.), İletişim, İstanbul 2003.

Nye, Joseph S., "Get Smart: Combining Hard and Soft Power", *Foreign Affairs*, July-August 2009.

O'Connor, Brendan, "A Brief History of Anti-Americanisms: From Cultural Criticism to Terrorism", *Australasian Journal of American Studies*, Vol.23 No.1.

Oğuzlu, Tarık, "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?", *Turkish Studies*, Cilt 9, Sayı 1, 2008.

Öğün, Süleyman Seyfi, "Türk Muhafazakârlığının Kültürel Politik Kökleri", Ahmet Çiğdem (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt V: Muhafazakârlık,* İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 538-582.

Okutan, C.; Ereker, F., "Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Rejim Unsuru", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:4 Sayı:8 Güz 2005/2 s.189-204.

Onuf, Nicholas, "Constructivism: A User's Manuel*", International Relations in a Constructed World*, Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf ve Paul Kowert, (Eds.), London, New York 1998.

Oran, Baskın, "Bir 'Orta Büyüklükte Devlet' Olarak Türkiye: Askeri-Stratejik ve Ekonomik Boyutlar", Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, İstanbul 2012.

Oran, Baskın, "TDP'nin Temel İlkeleri", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, Derleyen: Baskın Oran, 18. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Özcan, Gencer, "Ellili Yıllarda 'Dış' Politika, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, Mete Kaan Kaynar (Ed.), İletişim, İstanbul 2015.

Özcan, Gencer, "Türkiye'de Siyasal Rejim ve Dış Politika", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Faruk Sönmezoğlu (der.), 2004.

Özkan, Behlül, "Bush ve Obama Dönemlerinde ABD'nin Ortadoğu Politikası", *Küresel ve bölgesel Güçlerin Ortadoğu Politikaları: Arap Baharı ve Sonrası,* Nobel, Ankara 2021.

Pirinççi, Ferhat, "Amerikan Dış Politikasında Dinamizm ve Başkanlar: Retorik ve Uygulama", *Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası: Teori ve Pratik*, Cenap Çakmak-Cengiz Dinç-Ahmet Öztürk (Eds.), Nobel, Ekim 2011.

Price, Richard; Reus-Smith, Christian, "Dangerous Liasions? Critical International Theory and Constructivism", *European Journal of International Relations,* Cilt 4, No. 3, 1998.

Reus-Smith, Christian, "Constructivism", *Theories of International Relations,* 3rd Edition, Scott Burchill ve diğerleri, New York 2005.

Rosenau, James, "The Study of Foreign Policy", *World Politics: An Introduction,* (eds.) James Rosenau, New York 1976.

Ruggie, John Gerrard, "What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianizm and the Social Constructivist Challenge", *International Organization,* Cilt 36, No. 4, 1998.

Rumelili, Bahar, "İnşacılık/Konstrüktivizm", *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Evren Balta (Ed.), İstanbul 2014.

Saç, Selman, "Ilımlı Mücadeleden Radikal Önlemlere: 27 Mayıs 1960", *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, Mete Kaan Kaynar (Ed.), İletişim, İstanbul 2017.

Sander, Oral, "Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 37, Sayı 3, Ankara 1982, ss. 105-124.

Saraçoğlu, Cenk; Yeşilbağ, Melih, "AKP Döneminde Türkiye: Minare ile İnşaat Gölgesinde", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Yordam kitap, İstanbul 2015.

Smith, Steve, "Positivism and Beyond", *International Theory: Postivism and Beyond,* Steve Smith – Ken Booth ve Marysia Zalevski (Eds.), Cambridge 1996.

Sönmezoğlu, Faruk, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Dış Politikası", *Dış Politika: Karşılaştırmalı Bir Bakış*, (Der.) Faruk Sönmezoğlu-Özgün Erler Bayır, Der Yayınları, İstanbul 2014.

Sönmezoğlu, Faruk, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim", *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, Faruk Sönmezoğlu-Nurcan Özgür Baklacıoğlu (Der.), Der Yayınları, İstanbul 2012.

Taşkın, Yüksel, "12 Eylül Atatürkçülüğü ya da Bir Kemalist Restorasyon Teşebbüsü Olarak 12 Eylül", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt III: Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Tayfur, M. Fatih, "Dış Politika", *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar,* Derleyen: Atilla Eralp, İstanbul 2010.

Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Siyasi Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, Cilt:3, Tanıl Bora-Murat Gültekingil (Der.), İletişim, İstanbul, 2002, ss. 19-42.

Tepe, Sultan, "A Pro-Islamic Party? Promises and Limits of Turkey's Justice and Development Party", *The Emergence of A New Turkey Democracy and the AK Parti,* M. Hakan Yavuz (Ed.), University of Utah Press, Salt Lake City 2007.

Turan, İlter, "Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu", *Türk Siyasal Hayatı,* Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (Eds.), Genişletilmiş 6. Baskı, Sentez, İstanbul 2016, ss. 479-505.

Tür, Özlem; Han, Ahmet K., "2000'li Yıllarda Türk Dış Politikasını Anlamak", *2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler*, Özden Zeynep Oktav-Helin Sarı Ertem (Der.), Nobel, Ankara 2015,

Türkmen, Füsun, "Anti-Americanism as a Default Ideology of Opposition*",* Turkish Studies, Vol.11, No.3, Routledge, Eylül 2010.

Tüysüzoğlu, Göktürk, "Suriye İç Savaşının Değerlendirmesi", *Türkiye'nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizi*, Ertan Efegil-Esra Pakin Albayrakoğlu, Gündoğan Yayınları, İstanbul Eylül 2015.

Uslu, Ateş, "Hür Dünya'nın Saflarında: Çok Partili Hayata Dönüş Dönemi (1945-1950)", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Gökhan Atılgan ve E. Atilla Aytekin (Der.), Yordam Kitap, İstanbul 2016.

Uzgel, İlhan, "AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü", *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009*), Phoenix, Ankara 2013.

Walt, Stephen, "International Relations: One World, Many Theories", *Foreign Policy*, No.110, 1998, ss. 29-46.

Weldes, Jutta, "Constructing National Interest", *European Journal of International Relations*, Cilt 4, No. 3, 1996, ss. 275-318.

Wendt, Alexander, "The Agent-Structure Problem in International Relations Theory", *International Organization*, Cilt 41, No. 3, 1987, ss. 335-370.

Wendt, Alexander, "Anarchy is What States Make of It", *International Organization*, Cilt 46, No. 2, 1992, ss. 391-425.

Wendt, Alexander, "Collective Identity Formation and the International State", *American Political Science Review, Vol.88, No.2,* 1994, ss. 384-396.

Wendt, Alexander, "Constructing International Politics", *International Security*, Cilt 20, No. 1, 1995, ss. 71-81.

Yalvaç, Faruk, "Uluslararası İlişkilerde Teori Kavramı ve Temel Teorik Tartışmalar", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Derleyen: Ramazan Gözen, İstanbul 2014, ss. 31-65.

Yavuz, Hakan, "Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi", Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı ve Ramazan Gözen (Der.), *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik***,** Liberte Yayınları, Ankara 2001.

Yavuz, Hakan, "Millî Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Bir Gelenek", Yasin Aktay (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi düşünce: İslamcılık*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Yavuz, M. Hakan, *Secularism and Muslim Democracy in Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge 2009.

Yavuz, Hakan, "Turkish Identity and Foreign policy in flux: The Rise of Neo-Ottomanism", *Critical Middle Eastern Studies,* 2007.

Yerasimos, Stefanos, "Tek Parti Dönemi", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Irvin C. Schink ve E. Ahmet Toprak (Der.), 6. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 119-171.

Yeşiltaş, Murat, Balcı, Ali, "AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita", *Bilgi Dergisi*, Sayı: 23, Kış 2011.

Yeşiltaş, Murat, "Stratejik Derinlik'in Jeopolitik Tahayyülü", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi,* Cilt:1, Sayı:1, Mayıs 2014.

Zürcher, Erik Jan, "Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları, 1908-1938", Kemal H. Karpat (Der.), *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004.

## İnternet Kaynakları

58. Hükümet Programı, *TASAM* (21.06. 2011) TASAM | 58. Hükümet Programı (05.10.2018).

"Abadi: Irak Petrolünü Türkiye ihraç edecek", *A Haber*, 26.12.2014, https://www.ahaber.com.tr/ekonomi/2014/12/26/abadi-irak-petrolunu-turkiye-ihrac-edecek (18.08.2020).

"ABD Bağdat'taki bayrağını indirerek Irak'tan çekiliyor", *BBC*, 11.12.2011, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/12/111215_iraq_us_flag (18.06.2021).

AK Parti Tüzük, Ocak 2019, https://www.akparti.org.tr/media/279929/cep-boy.pdf (10.09.2021).

"Başbakan Erdoğan Mübarek'e Seslendi!", *Habertürk*, 01.02.2011, https://www.haberturk.com/dunya/haber/597069-basbakan-erdogan-mubareke-seslendi (23.04.2017).

Başbakan Recep Tayyip ERDOĞAN Tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Sunulan 60 ıncı Hükümet Program (07.09.2007), T.C. Resmî Gazete (resmigazete.gov.tr) (05.10.2018).

"Bakan Atalay Kürt Açılımını Açıkladı", *Milliyet*, 31.08.2009, https://www.milliyet.com.tr/siyaset/bakan-atalay-kurt-acilimini-acikladi-1133933 (17.11.2020).

"Bush says PKK is an enemy of United States", *Reuters*, 05.11.2007, https://www.reuters.com/article/us-turkey-usa-meeting-idUSWBT00786720071105 (12.12.2018).

"Çirkin Amerikalı", *Milliyet*, 06.07.2003, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/iJlFL4HFPbZ_x2B_LupcK3rPmw_x3D__x3D_ (12.11.2021).

"Eğit Donat Mutabakatı İmzalandı", *TRT Haber*, 19.02.2015. https://www.trthaber.com/haber/gundem/egit-donat-mutabakati-imzalandi-168932.html (16.09.2020).

"Erdoğan Libya'da Laikliği Anlattı", *Dünya*, 16.09.2011, https://www.dunya.com/gundem/erdogan-libya039da-da-laikligi-anlatti-haberi-154316 (22.10.2021).

"Erdoğan'dan Mısır Yönetimine Gerekeni Yapın Çağrısı", *Cumhuriyet*, 01.02.2021, https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogandan-misir-yonetimine-gerekeni-yapin-cagrisi-218170 (26.04.2021).

"Hükümet Genel Kurmay Açıklamasını Değerlendirdi", *Hürriyet*, (28.04.2007), https://www.hurriyet.com.tr/gundem/hukumet-genelkurmay-aciklamasini-degerlendirdi-6424353 (16.05.2020).

"IŞİD Kobani'ye Girdi*", Sözcü*, 06.10.2014, https://www.sozcu.com.tr/2014/dunya/isid-kobaniye-bayrak-cekti-616496/ (10.05.2019).

"IŞİD, Musul'dan Sonra Kerkük'e Girdi", *TRT Haber*, 11.06.2014. https://www.trthaber.com/haber/gundem/egit-donat-mutabakati-imzalandi-168932.html (18.08.2020).

"Kürt sorunu benim sorunum", *Hürriyet*, 12.08.2005, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kurt-sorunu-benim-sorunum-341847 (23.03.2021).

"Moral veren sözler", Milliyet 16.11.1999, https://www.milliyet.com.tr/the-others/moral-veren-sozler-5233476 (12.03.2019).

"National Security Strategy of the United States of America", *Historical Office: Office of the Secretary of Defense*, September 2002, https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss2002.pdf?ver=oyVN99aEnrAWijAc_O5eiQ%3d%3d (22.08.2018).

"National Security Strategy of the United States of America", *Historical Office: Office of the Secretary of Defense*, March 2006, https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss2006.pdf?ver=Hfo1-Y5B6CMl8yHpX4x6IA%3d%3d (10.05.2016).

"National Security Strategy", May 2010, *Historical Office: Office of the Secretary of Defense*, https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/NSS2010.pdf?ver=Zt7IeSPX2uNQt00_7wq6Hg%3d%3d (05.03.2020).

"NATO'nun Libya'da ne işi var", *NTV*, 28.02.2011, https://www.ntv.com.tr/turkiye/natonun-libyada-ne-isi-var,6VO1xU5PmkGhAGJtyRD3qA (12.06.2020).

"Obama'nın Hedefi Model Ortaklık", *Milliyet*, 07.04.2009, https://www.milliyet.com.tr/siyaset/obama-nin-hedefi-model-ortaklik-1080228 (12.10.2019).

"Obama'nın Planı 4 Aşamada IŞİD'i Bitirmek", *Anadolu Ajansı*, 11.09.2014, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/obamanin-plani-4-asamada-isidi-bitirmek/123082 (12.08.2019).

"Obama's Speech in Cairo", *The New York Times*, 04.06.2009, https://www.nytimes.com/2009/06/04/us/politics/04obama.text.html (12.10.2019).

"Peshmerga forces' weapons convoy arrives in Turkey", *Anadolu Ajansı*, 29.10.2014., https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/pesmerge-konvoyu-haburdan-yurda-giris-yapti (16.09.2010).

"President Delivers State of the Union Adress", *The White House*, 29.01.2002, https://georgewbushwhitehouse.archives.gov/news/releases/2002/01/20020129-11.html (22.08.2018).

"Remarks By President Obama To The Turkish Parliament", *The White House*, 06.04.2009 https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-obama-turkish-parliament (12.10.2019).

"Resolution 144", *United Nations Security Council*, 08.11.2002, https://www.un.org/depts/unmovic/documents/1441.pdf (23.04.2020).

"Erdoğan: Suriye İçin tezkereye Gerek Yok", *Bianet*, 07.02.2016, https://m.bianet.org/bianet/print/171875-erdogan-suriye-icin-tezkereye-gerek-yok (12.09.2022).

Sempa, Francis, "Spykman's World", *http://www.unc.edu/depts/diplomat/item/2006/0406/semp/sempa_spykman.html* (18.10.2018)

"Suriye ile tehdit algımız değişti", *BBC News*, 26.06.2012, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/06/120626_erdogan_syria (12.06.2021).

"Tarihi Zirvede Başarı Umudu", *Yeni Şafak*, 12.02.2002, https://www.yenisafak.com/arsiv/2002/subat/12/politika.html (20.12.2021).

"Tartışmalı tezkere reddedildi", *Hürriyet*, 01.03.2003, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/tartismali-tezkere-reddedildi-130976 (10.03.2021).

"Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun", *Resmî Gazete*, 10.02.2014, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/07/20140716-1.htm ( 23.09.2021).

Türkiye Büyük Meclisi Grup Tutanağı 18.03.2003, TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ (tbmm.gov.tr) (18.08.2021).

"Türkiye'deki cumhurbaşkanlığı seçimlerinin sonuçlarını dünya böyle duyurdu", *Hürriye*t, 10.08.2014, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiyedeki-cumhurbaskanligi-secimlerinin-sonuclarini-dunya-boyle-duyurdu-26979090 (22.12.2020).

"You are either with us or against us", *CNN*, 06.11.2001, https://edition.cnn.com/2001/US/11/06/gen.attack.on.terror/ (10.07.2019).

## Tezler

Ereker, Fulya, *Dış Politika ve Kimlik: İnşacı Perspektiften Türk Dış Politikasının Analizi,* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2010.

Ertem, Helin Sarı, *Geleneksel Amerikan Kimlik ve Güvenlik Algısının 11 Eylül Sonrası ABD Dış Politikasına Etkileri*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2010.